

ปรมตมณชสาย นาม วิสุทฺธิมคฺคิควัณณนํย

มหาภูทิกาสมมตํย

ทฺติโย ภํโก

อนุสฺสติกมมฏจํนนิทฺเทสวณณนํ

[๑] อิติทํ เทวตํอนุสฺสติยํ ๑ สํ หิ ฦสู อนุสฺสตีสู

สพฺพปจจํ นินฺทิตฺตํ อํสนนํ ปจจกขํ จ ๑ อนนฺตรํยํติ
ตทนนฺตรํ อฺทฺทิตฺตํ วุตฺตํ ๑ มรณฺสฺส สติ มรณฺสฺสตีติ มรณฺนตํว
ทสฺเสตฺถ ตตฺถ มรณฺนตํอํทํ วุตฺตํ ๑ กํมณฺเจตฺถ ขนฺธํนํ เกท
ชรํมณฺณํ ทฺวิหิ ขนฺธํนํ สงฺกหิตนฺตํ วจนฺโต จุติ ขนฺธํนํ วินํโส
มรณฺนตํ วตฺตพฺพํ วิสสโต ปน ตํ ชีวิตินฺทฺริยสฺส วินํสภํเว
กมมฏจํนนิทํนํ ปจจปฏจํตีติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อฺปจฺเจทํติ วุตฺตํ ๑
เตเนวํ นินฺทํเส กเพวรสฺส นิกฺเขโป ชีวิตินฺทฺริยสฺส อฺปจฺเจทํติ ๑
ตตฺถ เอกภวปริยํปนฺนสฺสํติ เอเกน ภเวน ปริจฺจณินฺนสฺส ๑ ชีวิตินฺ-
ทฺริยสฺส อฺปจฺเจทํติ ชีวิตินฺทฺริยปฺปนฺนสฺส วิจฺเจทํ อํยูกขยํทํ-
วเสน อนนฺตรํนํ ๑ สมฺมุจฺเจทมรณฺนตํ อรหโต สนนตํนสฺส สพฺพสโต
อฺจฺเจทํทํมณฺณํ ๑ สงฺขารํนํ ขณฺภกฺสงฺขํตํนตํ สงฺขตฺทมมํนํ

๑. อภิ. ๕๖. ๑๔ ๑

วิสุทฺธิมคฺคํ สํวณฺณนํ

อุทฺทวยปริจฺจฺฉินฺนสฺส ปวตฺตติภฺขณสฺส ภฺงฺโก นิโรชฺติ สงฺขํ คตฺ ๑
ขณฺนิมรณฺนติ ยถาวตฺตภฺขณวณฺตํ ตสฺมีเยว ขณฺ ลพฺภมฺานํ มรณฺ ๑
ยํ ขนฺธปฺปพฺนฺธํ อุปาทาย รุกฺขาทิสมณฺญา ตสฺมี อนุปฺจฉินฺนเนปี
อลฺลตาทิวคฺมนํ นิสฺสาย มตฺโหวหาโร สมฺมติมรณฺ ๑ น ตํ
อิธ อธิปฺเปตฺนติ ตํ สมฺมุจฺเจทขณฺนิกสมฺมติมรณฺ อิธ มรณฺานุสฺสตียํ
นาธิปฺเปตฺ ๑ อพาหุลฺลโต อนุปฺภุจฺหนโต อสฺเวกวตฺถโต จาติ อธิปฺ-
ปาโย ๑ อธิปฺเปตฺ สตียา อารมฺมณภาเวน ๑ อายุอาทินํ ขยกาเล
มรณฺ กาลมรณฺ ๑ เตสํ อปริกฺขิณฺนกาเล มรณฺ อกาลมรณฺ ๑
กาลมรณฺ ปุณฺณภฺขเณนาติ อิทํ ยถาธิการสมฺปตฺติภฺวเสน วุตฺตํ ๑
วิปตฺติภฺวเสน ปน ปาปภฺขเณนาติ วตฺตพฺพิ ๑ อายุสนฺตฺนํ ก-
ปฺจยสมฺปตฺติยาติ อายุปฺปพฺนฺธสฺส ปวตฺตาปนกานํ ออาหาราธิปฺจ-
ยานํ สมฺปตฺติยํ ๑ วิปฺกฺกวิปากตฺตาติ อตฺตโน พฺลานฺรูปี ทาทพฺพ-
วิปากสฺส ทินฺนตฺตา ๑ คตฺติกาลาหาราทิสมฺปตฺติยา อภาเวนนาติ เทวานํ
วีย คตฺติสมฺปตฺติยา ปจฺมกปฺปิยานํ วีย กาลสมฺปตฺติยา อุตฺตรกรฺรูกาทินํ
วีย ออาหารสมฺปตฺติยา อภาเวน ๑ อาทิสทฺเทเน อุตฺตฺสูกฺโกโสณฺนิตาที
ปฺริคฺคยฺหติ ๑ อชฺชตฺนกาลปฺริสํานํ วียาติ วียสทฺโท อฏฺฐาเน จิโต ๑
อชฺชตฺนกาลปฺริสํานํ วสฺสสตฺมตฺตปฺริมาณสฺส วีย อายุโน ขยวเสนาติ
โยชฺนา ๑ เอวํ หิ อนาคเตปี ปฺรมาณฺโน สงฺคโห กโต โหติ ๑
อตีเต ปน คตฺติสมฺปตฺติยา วีย กาลาหาราทิสมฺปตฺติยา ภาเวน
อนेกวสฺสสทฺสพฺริมาณฺปี อายุ อโหสิ ๑ อยญฺจ วิภาโค

วิสุทธิมคค สัวณณาย

วชกปจจุปฏจานโตติ ฆาตกสฺส วิย ปฏิปฏิอุปฏจานโต
อาสนุนภาวโต ๑ สมปตฺติวิปตฺติโตติ อาโรคฺยาทิสมปตฺตินํ วิย
ชีวิตสมปตฺติยา วิปชฺชนโต ๑ อุปสัหฺรณโตติ ปเรสํ มรณํ ทสฺเสตฺวา
อตุตฺโน มรณสฺส อุปนยฺนโต ๑ กายพหุสาธารณโตติ สรีรสฺส
พหุํ สาธารณภาวโต ๑ อายุทพฺพผลโตติ ชีวิตสฺส ทพฺพผลภาวโต ๑
อนิมิตฺตโตติ มรณสฺส วฏฺฐิจิตฺตนิมิตฺตภาวโต ๑ อทฺธานปริจฺเจทโตติ
กาลสฺส ปริณินฺนภาวโต ๑ ฆณฺปริตฺตโตติ ชีวิตกฺขณสฺส อิตฺตร-
ภาวโต ๑

[๗] วชกปจจุปฏจานโตติ เอตฺถ วิยสทฺโท ลุคฺตนิทฺธิฏฺโฐติ
ทสฺเสนโต วชกสฺส วิย ปจจุปฏจานโตติ วตฺวา ตเมวตฺถํ วิวฺรณโต
ยถา หีตฺติอาทิมาย ๑ ตตฺถ หฺรายนมาโนติ อากฺเรนโต ปหฺรณาการิ
กโรนโต ๑ ปจจุปฏฺฐิจิตฺตวา อุปคฺนตฺวา จิตฺต สมีเปเอว ๑ ชฺรามรณํ
คเหตุวาว นิพฺพตฺตฺตฺตฺติ ยถา อหิจฺจตฺตกมฺภลํ ปัสฺสูวิริหิตํ น โหติ
เอวํ สตฺตฺตา นิพฺพตฺตฺตา ชฺรามรณวิริหิตา น โหนฺตีติ เอตฺตฺเถน อุปมา ๑
อหิจฺจตฺตกมฺภลํ กทาจิ กตฺถจจิ ปัสฺสูวิริหิตมฺปิ ภเวยฺย สตฺตฺตา ปน
กถญฺจปิ ชฺรามรณวิริหิตา น โหนฺตีติ ๑ ฆณฺนิกมรณํ ตาว อุปมาภาวเณ
ทสฺเสตฺวา อิทฺธิปฺเปตฺติ มรณํ ทสฺเสตฺถํ ตถา หีตฺติอาทิ วตฺตํ ๑
อถวา ๑ ยถีเม สตฺตฺตา ชฺรามรณํ คเหตุวาว นิพฺพตฺตฺตฺตฺติ นิพฺพตฺติ-
สมนฺนตฺตรเมว มริตฺตพฺพนฺติ โจอทฺถํ สนฺนชฺชาหา ตถา หีตฺติอาทิ ๑ อวสฺสํ
มรณโตติ อวสฺสํ มริตฺตพฺพโต เอกนฺเตน มรณสฺสภาวโต วา ๑

วิสุทฺธิมคฺคิควัณณนํย

อฺคฺคณนํนิมิตฺตํ ๑ มํ อมม มา นํวํรย ปพฺพชฺชํยํติ อธิปฺปํโย ๑
โกจิ มิตฺตมฺขสฺตฺตฺ รนฺชคเวสี สห วตฺตมํโนปี น หนฺยย อยมฺปน
เอกํเสน หนฺติยวํติ ทสฺเสตฺตํ สห ชํติยํ อํคตฺโตติ วตฺว
ชีวิทหฺรณฺโต จํติ วตฺตํ ๑

นนฺติ สมฺปตฺตี ๑ สฺฐิติ ทิพฺพสทิสฺเสหิ โภเคหิ อธิปเตยฺเยน
จ สฺขสมงฺคี ๑ เทหพนฺเชนํติ สรีเรน ๑ อโสโกติ อโสกมหํ
รํชํ ๑ โสกมํคโตติ โสจิตพฺพตฺ คโต ๑ อํโรคฺยโยพฺพนํนํ
พฺยํชิรํปรีโยสํนตํ ชีวิทสฺส มรณฺปรีโยสํนตํย อฺทํหฺรณฺวเสน
อํนํติ ปจฺจยภํควเสน ว ๑ โลโกยเว โลกสฺนํนํวํโส ยถ
สฺตฺตวํสํติ ๑ สนํนํวํสิตพฺพตํย ว สตฺตณํกํโย โลกสฺนํนํวํโส ๑
อนฺคโตติ อนฺคพฺนํโร ปจฺจตฺติเกน วีย ๑ อนฺคสฺโฆติ อนฺคปวิญฺโจ
อฺปวิเสน วีย ๑ อภิกฺโกโตติ อชฺโฆตฺตฺโฆ มทฺทหฺตฺติหิ วีย ๑
อพฺภํทโตติ ปหํโฆ ภูเตหิ วีย ๑

[๕] เสลํติ สิลํมยํ น ปํสุอํทิมยํ ๑ วิปฺปลํติ มหฺนตํ
อเนกโยชนํยํมวิทถํรํ ๑ นภํ อํหจจํติ วิปฺปลตฺตวํเอว อํกํสํ
อภिवิหจฺจ สพฺพทิสํสํ สฺริตฺว ๑ อนฺคปรีเยยฺยณฺติ อนฺควิจเรยฺยํ ๑
นํปํโปเถนตํติ อตฺตนํ อํมํตํตํ จุณฺณวิจฺจณฺณํ กโรนฺตํ ๑ อธิ-
วตฺตณฺตีติ อภิกวณฺติ ๑ กุเลน ว ฐเปน ว สํเลน ว สฺเตน
ว สทฺธํทํหิ ว เสฏฺโงติ สมภวํนํย ชตฺติยํทํสฺ น กณฺจ
ปรีวชฺเชติ เตหิเอว นํหิโนติ อวมณฺณมํนํย สฺทฺทํทํทํสฺ น กณฺจ

๑. อวมณฺณนํย ๑

อนุสฺสติกมฺมจฺานนิตฺเทศ วนฺณนา

ปริวชฺเชติ อณฺณทตฺถ สพฺพเมว อภิमतฺตติ นิมฺมตฺติ ฯ ทณฺฑาทิ-
อุปายาจ ตตฺถ อวิสยาเอวาทิ ทสฺเสตฺถ น ตตฺถ หตฺถินํ ภูมิติอาทิ
วุตฺตํ ฯ ตตฺถ มนฺตยฺทุเชนาติ อาถพฺพนเวทวิทฺเตน มนฺตสงฺคามป-
ปโยเคน ฯ ฐเนนาติ ฐนทาเนน ฯ วาสทฺโท อวุตฺตวิกปฺปนฺนุโธ ฯ
เตน สามํ (อิรุพฺเพทํ ยชฺพ) เพทณฺจ สงฺกณฺหาติ ฯ

ปฺเรหิ สทฺธิ อตฺตโน อุปสฺสรรณโตติ ปฺเรหิ มเตหิ สทฺธิ
เตปี นาม มตา กิมฺจกฺมฺปน มาทิสาทิ อตฺตโน มรณฺสฺส อุปน-
ยนโต ฯ ยสมฺหตฺตโตติ ปฺริวารมฺหตฺตโต วิภวมฺหตฺตโต จ ฯ
ปฺลฺลณฺมมฺหตฺตโตติ มหาปฺลฺลณฺภาวโต ฯ ถามมฺหตฺตโตติ วิริยพล-
มมฺหตฺตโต ฯ ยฺฐิฏฺฐิจฺโโล ฐมฺมปฺตฺโต หนฺุโร โย พลเทเวณ นิตฺพฺพทฺธิ
กตฺวา มาริตฺโต ฯ

[๖] สห อิทฺธิหิติ เวชยนฺตกฺมฺปนนฺนุโทปนฺนทฺมมนาทิสฺ
ทิกฺุจฺานฺภาวาทิ อตฺตโน อิทฺธิหิ สทฺธิ มจฺจุมฺขํ ปวิฏฺโธ ฯ

กณฺณนํกฺมฺติ โสพฺสินฺติ โสพฺสนนํ ปฺรณฺภาคํ น อกฺมฺติ ฯ
อิทํ วุตฺตํ โหติ आयสฺมโต เณรฺสฺส สารีปฺตฺตสฺส ปณฺณํ โสพฺสภาค
กตฺวา ตโต เอกํ ภาคํ โสพฺสธา กเหตุวา ลทฺธิ เอกภาคสงฺขาตํ
กถํ สมฺมาสมฺพทฺธิ จเปตฺวา อณฺณเอสํ สตฺตณํ ปณฺณาน อกฺมฺติติ ฯ

สพฺพสฺสาปี สงฺกิลฺลสฺปกฺขสฺส สมฺกฺมาโต ฅาณฺเนน อารทฺธิวิริยสฺส
โหตฺติติ อาห ฅาณฺวิริยพลฺเลนาติ ฯ สมฺมาทิกฺุจิสฺมมาวาયાเมสฺ
หิ สิทฺเชสฺส อฏฺุจฺกฺโก อริยมคฺโค สิทฺโธเอว โหตฺติติ ฯ เอกีภาวเณ

วิสุทฺธิมคฺคิถวณฺณนย

ขคฺควิสาณคปฺปว ๑ ปฺรโต โฆเสน วินา สยเมว ภูตว ปฏฺวิทฺธา-
คฺคปฺปวตี สยมภูโน ๑

หตฺถคคตฺตวณฺณวถยณํ อถฺยณมถฺยณํ สงฺฆมถฺยณํ วัศกพฺีรสฺส
กคฺคจฺจ อสคฺคตตวตี เอวมาทิกํ ตํ ตํ นิมิตฺตํ การณํ อวคฺคม ๑
วีมฺสนตวตี ปวตฺตนิวตฺตติโย อฺปปริกฺขณตว ๑ มหนฺตวณํ สีสกฺขณฺฐาทินํ
เอสนภูเจณ มหสโย ๑ เอกจฺริยนิวเวสนวตี เอกจฺริยนิวเวสนตฺเตน
น สีสวทินว ๑ ขคฺคมคฺคิสฺกคสมว อฺปมว เยสํ ขคฺคมคฺคิสฺกคํ วว
สมฺปมว เวสนเต ขคฺคคิสฺกคสมฺปมว ๑

ตมฺพณขคฺคกณขตวทือสตีอนุพฺยถฺยชนปฏฺมณฺจเทหิ สฺปตฺติภูจฺจิต-
ปวตวทือทฺทิตฺตวตฺตวตฺตว มหาปฺริสคคฺกขณฺเนหิ วิจฺจิตฺโต อจฺจจฺริยพฺภูโต
รฺูปกวโย เอตฺตวตฺตวตี อสตีติ ๑เป๑ รฺูปกวโย ๑ สห ววสนว
สพฺเพสํ กิลสวณํ ปหีนตวตว สพฺพวการปฺริสฺทวตฺตวตฺตวตฺตวทือคฺคณรตเนหิ
สมิทฺทว ฐมฺมกวโย เอตฺตวตฺตวตี สพฺพวการ ๑เป๑ ฐมฺมกวโย ๑
จวณโสตี ตํขณฺเนเวว ๑

[๘] เอวํ มหาวณฺณวตฺตวตฺตวตี เอวํ ยถวตฺตวตฺตวตฺตวตฺตวสมฺปตฺตวตีว
ฐมฺมกวตฺตวตฺตวตีว จ วิถฺยวณวณววิปฺลวปฺริเมยฺยพฺพวทฺทวณวทฺทวตฺตว ๑
วสมวคตํ อนฺนรฺูปคคคณวเวสนวตี อธิปฺปวโย ๑ มรณํ สวณมถฺยณํ เอตฺตวตฺตวตี
มรณสวณมถฺยณว ตพฺพววว มรณสวณมถฺยณวตวตวตว ๑

กิมิกฺคทวณนฺตวตี กิมิสมฺพวณํ กิมิขวตฺตวณํ วว๑ ชยฺยณนฺตวตี ชริ
ปวปฺณนฺตวตี ๑ นิกฺคณนฺตวตี วิถฺยวตฺตวเต ๑ ปฏฺวิทฺทวตวตี ปจฺจวณนฺตวตี ๑

อนุสสตักมมจันนิตุเทศ วรรณนา

โส มมสส อนุดรโยติ สย ยถาวุตตนา นเกวลั กาลกิริยว อถโฆ
มม อติทุลลภั ขณั ลภิตุวา ชีวิตสส สตุตตาสนมนนสิการสส
อนุดรโย อสส ภเวย ๑ พุยาปชเชยยาติ วิปตตี คจฺเจย ๑
สตุตเคน วิย องคปจจจฺจันนั กนฺตนา มรณกาลे สนฺธิพนฺธ-
นจฺเจทนกวาตา สตุตทวาตา ๑

[๕] อพฺลนฺติ พฺลหีนั ๑ ทุพฺพพฺลนฺติ ตสฺเสว เวจัน ๑
อภาวภูโจ หิ อัยฺ ทุสทโท ทุสสิโล ทุปฺปญฺโถติอาทิสฺ วิย ๑
ตเทตฺ อายุ ๑ อสฺสาสปฺสฺสาสนั สมวุตฺติตา อปฺราปฺริ ปเวส-
นิกฺขโมว ๑ พหิ นิกฺขนฺตนาสิกวาเต อนฺโต อปฺวิสฺนฺเต ปวิญฺเจ วา
อนิกฺขมฺนฺเตติ เอกสฺเสว ปเวสนิกฺขโม วิย วุตฺตํ ตํ นาสิกฺวาตภาว-
สามญฺเณนาติ ทฏฺจพฺพิ ๑ อธิมตฺตตาย อจฺจาสนฺนอธิญฺจนาทินา ๑
ตทภาโว หิ อิริยาปถานั สมวุตฺติตา ๑ อติสิเตน อภิกฺกตสฺส กายสฺส
วิปชฺชนั มหิสฺรญฺจาทิสฺ หิมปาตกาเลน ทีเปตพฺพิ ๑ ตตฺถ หิ
สตุตา สิเตน ภินฺนสรีรา ชีวิตกฺขยั ปาปฺพนฺติ ๑ อติอฺญฺเหน
อภิกฺกตสฺส วิปชฺชนั มรฺกนฺตาเร อฺญฺหาภิตตฺตตาย ปจฺฉิ ตตฺถ จปิตฺ
อฺปฺริ สากฺกั ปฺตตฺถยจ อกฺกมิตฺวา มตาย อิตฺถิยา ทีเปตพฺพิ ๑
มหาญฺจทานั สมวุตฺติตา ปโกปภาโว ๑ ปจฺวีธาตฺวาทินั ปโกเปน
สรีรสฺส วิการาปตฺติ ปฺรโต ธาตฺกมฺมญฺจจันนกาถาย อากมฺิสฺสติ ๑
ยฺตุตฺทกาเลติ ญฺญชิตฺตุ ยฺตุตฺทกาเล ชุทฺทาภิกฺกตกาเล ๑

[๑๐] อววญฺจจันนโตติ กาลาทิวเสน ววญฺจจันนภาวโต ๑

วิสุทฺธิมคฺค สํวณณนํย

ววภูจํนํนํติ เจตฺถ ปรุจฺเจทโ อธิปฺเปโต น อสงฺกํรโต ววภูจํนํ
นิจฺจโย จํติ อํห ปรุจฺเจทภํวโตติ ๑ น นํยเรติ น ญํยณํติ ๑
อิโต ปรนํติ เจตฺถ ๑ ปรนํติ ปรุ อณฺณํ กํลนํติ อตุโธ ๑ เตน
โอรกํลสฺสํปปี สงฺกโห สิทฺุโห โหติ ๑ ปรํมํยโต โอรกํลเอ
เจตฺถ ปรนํติ อธิปฺเปติ ๑ ตโต ปรุ สตฺตํนํ จึวณสฺส อภํวโต
ววภูจํนํภํวโตติ วตฺตุํ น สกฺกํติ ๑ อมฺพุทฺเปสิตีอํทิสฺ ๑
อมฺพุทฺกํเล เปสิทํเลตีอํทินํ กํลสทฺุโท ปจฺเจกํ โยเชตพุโพ ๑
กํโลติ อธิ ปุพุทฺฒหํทึเวเล อธิปฺเปตํ ๑ เตนํห ปุพุทฺฒเหปี
หิติอํทึ ๑ อธิเว เทเหณ ปติตพุทฺนํติ สมฺพุทฺุโห ๑ อเนกปฺปการโตติ
นคเร ชํตํนํ คํเม คํเม ชํตํนํ นคเร วเน ชํตํนํ ชนปฺเท
ชนปฺเท ชํตํนํ วเนตีอํทินํ อเนกปฺปการโต ๑ อิโต จุเตนํติ
อิโต คติโต จุเตน ๑ อธิ อิมิสฺสํ คติยํ ๑ ยนฺเต ยุตฺตโคโณ
วียํติ ยถํ ยนฺเต ยุตฺตโคโณ ยนฺตํ นํติวตฺตติ เอวํ โลโก
คติปญฺจกนฺติ เจตฺถเกณ อฺปมํ ๑

[๑๑] อปฺปํ วํ ภึยโยติ วสฺสสตฺโต อฺปรี ทส วํ วสฺสํนํ
วีสติ วํติอํทินํ ทฺุติยํ วสฺสสตํ อปํปญฺณโต อปฺปํกํ วํ
จึวตฺติ อตุโธ ๑ คมนึโยติ คนฺตพุโพ อฺปปชฺชนวเสน ๑ สมฺปรัโยติ
ปฺรโลโก ๑ หึเพยยํติ ปฺริภเวยฺย น ภํเวยฺย ๑ นนํติ อํยํ ๑
สฺุปฺริโสติ สํธฺุปฺริโส ปญฺญวํ ๑ จเรยยํติ สฺุจริตํ จเรยฺย ๑
เตนํห อํทิตฺตสิโสวํติ ๑ สตฺตํหึ อฺปมํหิติ เสยฺยถํปี พุรํหมณ
๑. อสงฺกํรโตติ มณฺเณ ๑

อนุสสตติกมมจันนิตุเทส วณณา

ติณคเค อุตสาวพินทุ สุริเย อุกคจันนเต จิปปเมว ปฏิวิกจันติ
น จิรภูจิติกั โหติ อุทเก อุทกพพพพพิ อุทเก ทณฺฑราชี นที
ปพพเตยยา ทูรจุมมา สีมโศดา หารหารินี พลวา ปุริโส จิวหคเค
เขพปีณจัน สณฺณหิตวา อปปกสิเรเนว วเมยย ทิวสั สนนตเต
อโยกภูาเห มัสเปสิ ปกจิตตา จิปปีเยว ปฏิวิกจันติ น จิรภูจิติกา
โหติ คาวี วชฺฉา อาฆาตนั นียมานา ยณฺณเทว ปาทั อุทธรติ
สนฺติเกว โหติ วรสุส สนนติเก มรณฺสุส เอวเมว โข พุราหุณ
โควชฺฉูปมึ ชีวิตั มนุสฺसानั ปรีตตัม ลหุสั พหุทกขั พหุปายาสั
มนุตตาย โฝฏฐพพิ กตตพพิ กุสลั จริตพพิ พุรหุมจิริยั นตฺถิ
ชาตสุส อมรณฺนติเอวมาคตาหิ อิมานี สตฺตหิ อุปมาหิ อลงกตัม ฯ

รตฺตินทิวณฺติ เอกรตฺตินทิวั ฯ ภกวโต สาสนฺนติ อริยมคค-
ปฏิเวธาวหิ สตฺถุ โอวาทิ ฯ พหุ วต เม กตัม อสุสาคิ พหุ วต
มยา อตฺตหิตัม ปพพชิตกิจจัม กตัม ภเวยฺย ฯ ตทนฺตรนฺติ ตัขณั ตตฺตกั
เวลั ฯ เอกั ปิณฺฑปาตนฺติ เอกทิวสั ยาปนปโปโหนกั ปิณฺฑปาตัม ฯ
ทนฺตรนฺติ มนุทั จิราย ฯ อวิสุสาสิโยติ อวิสุสาสนึโย ฯ จิตฺเต
ชรนฺเตยว สตฺตानั ชีวนโวหาโร จิตฺตสุส จ อติอิตฺตโร ขโณ
ลหุปริวตฺติภาวโต ฯ ยถาห ภกวา ฯ นานั ภิกฺขเว อณฺณั เอก-
ธมฺมมปิ สมนุสฺสามิ ยั เอว ลหุปริวตฺตัม ยถยิทั ภิกฺขเว
จิตฺตนฺติ^๒ ฯ ตสฺมา สตฺตानั ชีวิตัม เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา ลหุสั

๑. อจ. สตฺตก. ๒๓/๑๓๕-๑๔๐ ฯ ๒. อจ. เอก. ๒๐/๑๐ ฯ

วิสุทฺธิมคฺคิถ สวณฺณนาย

อิถฺตฺรณฺติ ทสฺเสนฺโต ประมตฺตโตติอาทิมหา ฯ

[๑๒] ตตฺถ ประมตฺตโตติ อิมินา ยายฺ โย จิริ ชีวติ โส
วสฺสสตนฺติอาทินา สตฺตานํ ชีวติปฺปวตฺติ วุตฺตา สฺวา ปนฺธ-
วิธยวตฺตา โวรารวเสนาติ ตํ ปฏิกฺขิปปติ ฯ อติปริตฺตโตติ อิมินา
เสยฺยถาปี ภิกฺขเว จตฺตวโร ทพฺพหฺมมา ฆนฺนคฺคหา สิกฺขิตา กต-
หตฺถา กตฺตปาสนา จตฺตทิสฺสา จิตฺตา อสฺสุ อถ ปฺริโส อากฺขณฺเยย
อหํ อิมสฺสิ ฯเปฯ กตฺตปาสนํ กณฺเฑ ชิตฺเต อปฺปติฏฺฐิจิตฺเต ปจฺฉิย
กเหตุวา อหริสฺสามิติ ยถา จ ภิกฺขเว ตสฺส ปฺริสสฺส ชโว
ยถา จ จนฺทิมสฺสุริยานํ ชโว ยถา จ ยา เทวตา จนฺทิมสฺสุริยานํ
ปฺรโต ชาวนฺติ ตาสฺสิ เทวตํ ชโว ตโต สิมฺตริ อายฺสขฺวารา
จियนฺตฺติ เหว วุตฺตํ ปริตฺตมฺปิ ปฏิกฺขิปปติ ฯ ตตฺร หิ กมนฺตฺสทาถนํ
เทวปฺตฺตํ เภฏฺฐปฺริเยน ปฏฺิมุขํ ชาวนฺตํ สิริสฺสิ ปาเท จ ปนฺธ-
ชฺรชาราสนฺนิปาทโตปี ปริตฺตโก รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส โส ขโณ วุตฺโต ฯ
จิตฺตสฺส ปน อติวिय ปริตฺตคโร ยสฺส อฺปมาปี นคฺถิ ฯ เตเนวหา
ยวณฺจิช ภิกฺขเว อฺปมาปี น สฺกรา ยาว ลหฺุปฺริวตฺตํ จิตฺตนฺติ ฯ
ชีวิตฺกฺขโณติ ชีวณฺกฺขโณ เอกจิตฺตปฺปวตฺติมคฺคโตเยว เอกสฺส จิตฺตสฺส
ปวตฺติมคฺคเตเนว สตฺตานํ ประมตฺตโต ชีวณฺกฺขณฺสฺส ปฺริจฺฉินฺนคฺตา ฯ
อิทานิ ตมคฺถํ อฺปมาย ปกาเสนฺโต ยถา นามาติ อาทิมหา ฯ

[๑๓] ตตฺถ ปวตฺตมานนฺติ ปวตฺตนฺตํ ฯ เอกจิตฺตฺกฺขณฺนิกนฺติ

อนุสตุคกมมจันนทเทส วณณนา

เอกจตุตถกษณมตตวนตุ้ ๑ ตสุมถ จิตเต นฤทฐมตเตตติ เยน วตตมาน-
จตุตถกษณน ชวตถตติ วุจจติ ตสุมถ จิตเต นฤทฐ ฆงกั ปตตมตเต
ตสมงกั สตุโถ นฤทฐโฆ มโถตติ วุจจติ ๑ วตตเมวตตุถั ปาลยา
วีกาเวตุ้ ยถาหาตออาทถ วตตุ้ ๑ เตน ตีสูปถ กาลลสุ สตุตจัน
ปรมตตุโถ ชวถัน นาม จิตตุตถกษณวเสเนวตติ ทสเสตติ ๑

ชวถนตุติ ชวถถินทฐรยถ ๑ สุกษทกษจาทถ สุกษทกษเวทหนา ๑ อูเปกษจาทถ
หถ สุกษทกษจาสู เอว อนโถคธา อถฐจันนถฐกาเวโถ ๑ อตุตถกาเวตติ
ชวถเวทหนาวถถณณานถ จเปตุวา อวถถฐฐฐมมา วตตุตา ๑ เกวลาตถ
อตุตถนา นถจถกาเวน วา อววมถสสา ๑ เอกจตุตถสมายตุตจาทถ เอกน
จตุเตน สหถตา ๑ ลहुโถ วตตเตต ชโณตถ วตตุนเยน เอกจตุตถกษณก-
ตาย ลहुโถ อตถอตุตถโร ชวถาทถนถ ชโณน วตตติ ๑ เย นฤทฐธา
มรณตสสจาทถ จวนตสส สตุตสส จตุโถ อุกฐถ นฤทฐจาทถ วตตพพา
เย ขนฐธา ๑ ตถฐฐมานสส วา อถจาทถ อถ ปวตตุถยถ ตถฐฐนตสส
จรณตสส ฆงกปตตุถยถ นฤทฐธา ขนฐธา ๑ สพเพปถ สทถสจาทถ เต
สพเพปถ เอกสทถสจาทถ ๑ กถถ ๑ คตา อปถปถฐถนฐรยถ ปุน อากนตุวา
ปถฐถนฐรยถนากาเวน วถคตา ๑ ยถา หถ จตุถกษณฐธา น นถวตตุนตุติ
เอว ตโถ ปุพเพปถ ขนฐธา ๑ กสุมมา ๑ เอกจตุตถกษณกถ สตุตจัน
ชวถนตุติ อถปถปาโย ๑ อนถพตตุเตน น ชวโถตถ อนุปถปถนเนน จตุเตน
ชวโถ น โหตถ อชวโถ นาม โหตถ ๑ ปจจปถปถนเนน วตตมานน
จตุเตน ชวถถ ชวมาโน นาม โหตถ ๑ จตุตถฆงกมโถ โถโกตถ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณณาย

จฺตฺตจฺตฺตสฺส วิย สพฺพสฺสปี ตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺกปฺปตฺตยา อํ
โลโก ปรมตฺตโต มโต นาม โหติ นิรุทฺทสฺส อปฺปฏิสฺสณฺธิกตฺตา ฯ
เอวํ สนฺเตปี ปญฺจตฺตติ ปรมตฺตติยา ยา ตํ ตํ ฐรณตํ จิตฺตํ
อุปาทย ติสฺโส ชีวติ ปุสฺโส ชีวตฺติ วจนปฺปวตฺตติยา วิสยฺภูตา
สนฺตฺตานปญฺจตฺตติ สว เอตฺถ ปรมตฺตติกา ปรมตฺตตฺตภา ฯ ตถาหิ
วทฺหนฺติ นามโกตฺตํ น ชีวตฺติ ฯ

อณฺตรณฺตรเรน อากาเรน ฯ จิตฺตฺตฺตติ กมฺมฏฺฐานารมฺมณํ
จิตฺตํ ฯ อาเสวนํ ลภตฺติ ภาวนาเสวนํ ลภติ ฯ พหิทฺธา วิกุเขปํ
ปฺพาย เอกกฺควเสน มรณารมฺมณเมว โหตฺติ ฯ เตนาท มรณ-
รมฺมณา สติ สนฺติฏฺฐตฺติ ฯ สภาวธมฺมานํ เกโท สภาวธมฺมคฺติโก-
เอวาทิ อาท สภาวธมฺมตฺตา ปน อารมฺมณสฺสชาติ ฯ เตนาท
ภควา ฐรณมฺมณํ ภิกฺขเว อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏฺิจฺจสมุปฺปนฺนตฺตติอาทิ ฯ
สํเวชนียตฺตตติ สํเวชนนโต ฐเตสฺส มหาวิการตา วิย คยฺหมานา-
รมฺมณํ อณฺุสฺสริยมานํ อุปรูปริ อุพฺพงฺกเมว อวตฺติ ตตฺถ น
ภาวนาจิตฺตํ อปฺเปตฺตํ สกฺโกติ ฯ ยทิ สภาวธมฺมตฺตา อปฺปนํ น
ปาปฺณาติ โลกุตฺตรฐมฺมานํ เอกจฺจานิ อรูปฺปฐมฺมานานิ จ กถนฺติ
อาท โลกุตฺตรฐมฺมานปฺปนาตฺตติอาทิ ฯ วิสุทฺธิภาวนานุกฺกมวเสนตติ
เหฏฺฐิมวิสุทฺธิยา อานฺุภาเวน อวิกตฺตติสหาย ปฏฺิจฺจปทาณทสฺสน-
วิสุทฺธิภาวนาย สพฺพสงฺขารเห นิพฺพินฺนทวิรชฺชนาทิวิสฺโยคาธมฺมตฺติ-
๑. สํ. นิตาน. ๑๖/๓๑ ฯ

วิสุททธิมคคิถลัฒณนาย

อาทิ ๑ กามั โปธิสตุตตา อญเเว จ ตาปสาทโย สรริ อสุภนุติ
ชานนุติ กมมภูจันภาวเณ ปน น ชานนุติ ๑ เตน วุตุต อญลตร
พุทฐุปปาทาติอาทิ ๑

ลัเวคาย ลัตุตุตตีติ ยถาวโต กายสภาวุปเวทนโต ๑ อตุถายาติ
ทิกุสธมมิกาทิตตุถาย ๑ โยคกขเมมายาติ จตุหิ โยเคหิ เขมภาวาย ๑
สตุสมปชลลยาติ สพุพตุถ สตุอิวิปวาสา ย จ สตุทิจานิชสมป-
ชลลยา ย จ ๑ ถาณทสสนปฏิตาภายาติ วิปสสนาถาณธคมาย ๑
วิขุชาวิมุตุติผลสจจิกิริยาธาติ ทิสุโส วิขุชา จิตตุสส อธิมุตุติ นิพุพานั
จตุตาริ สามญลผลานัตี เอเตลลั ปจจกขกรณาย ๑ อมตสตุส
นิพุพานสตุส อธิคมเหตุตตาย อมตสทิสตปฏกสุขสทิตตตาย จ กาย-
กตาสตุ อมตนุติ วุตุตา ๑ ปริกุญชนุตีติ ถานสมปชชเนน วพญ-
ชนุติ ๑ ปริกีนนุติ ชินณั ๑ วิรทุชนุติ อนธคเมน วิรชณิตุ ๑
อารทุชนุติ สาทิตั นิปฐาทิตั ๑ อเนเกหิ อากาเรหิ เตสุ เตสุ
สตุตตนเตสุ ปัสสิตุวา ยนตุ กายกตาสตุติกมมภูจัน นิพุทิกุญชนุติ
สมพุนุโ ๑ กตุถ ปน นิพุทิกุญชนุติ ๑ กายกตาสตุตุตุเต ๑ ตตุถ
หิ ถลั ภาวิตา จ ภิกุขเวติอาทินา อัย เทสนา อากตา ๑ ตตุรายั
สงเขปตุโถ ภิกุขเว เกณ ปกาเรน กายกตาสตุภาวนา ภาวิตา
เกณ จ ปกาเรน ปุณปุณั กตา อานาปานชฎานาทินั นิปฐตุติยา
มหญผลา เตลลั เตลลั วิขุชาภาคิยานั อภิลลวาสจจิกิรณิยานญจ
ธมมานั อรตุสหนตาทินญจ ลัสิทุธิยา มหานิสัสา จ โหตุตีติ ๑

๑. ชินุณั ๑

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณาย

อสุสชาติ ตจฺปริญฺโตติ ปนฺ เอเตน วจเนน กายกเทศภูโต ตโจ
คหิโต เอว ตปฺปฏิพฺพทฺธา จ เกสาทโย ตทฺนุปวิภูจฺมูลา ตจฺปริญฺตาว
โหนตฺตีติ ทฺวตฺตีสาการสมฺโห สพฺโพปี กาโย ตจฺปริญฺโตติ วุตฺโตติ
เวทิตฺตฺโพ ๑ อตฺถิตฺติ วจฺนวิปลฺลาเสน วุตฺตํ นิปาตปํทํ วา เอตํ ๑
ตสฺมา ตีสฺสุปี สงฺขาสฺว ตเทวสฺส รุปี ๑ เตนานฺห สํวิชฺชนตฺตีติ ๑
อกฺขรจฺฉินฺตเกหิ สรีเร กายสทฺทํ วณฺณเนนฺเตหิปี อสุจิสฺมทฺทาย-
ภาเวเนว อิจฺฉิตฺตฺโพติ ทสฺเสนฺเตน อสุจิสฺมจฺยโตติ วตฺวา ปฺนํ นํ
นิรุตฺตินฺเยน ทสฺเสตฺตํ กุจฺฉิตานฺนตฺติอาทิ วุตฺตํ ๑ ตตฺถ อายภูตฺโตติ
อุปฺปตฺตฺติภูจฺจานภูตฺตฺตา ๑ ปฺรณฺนํนํนํปฺปการสฺสชาติ เก ปนฺ เต ปการา
เยหิ นานํปฺปการํ อสุจि วุตฺตฺนฺติ เต เกสาทิเก ทสฺเสตฺตํ ปาลิยํ
เกสา โลมาตฺติอาทิ วุตฺตฺนฺติ อิมมตฺถํ ทิเปนฺโต อาห เอเต เกสาทโย
ทฺวตฺตีสาการาติ ๑ อการา ปการาติ หิ เอโก อตฺถโถติ ๑ เอวํ
สมฺพนฺนุโรติ อตฺถิ อิมสฺมี กายเ นขาตฺติอาทินา สพฺพโกภูจฺจาเสสฺ
อตฺถิ อิมสฺมี กายตฺติ ปทตฺตฺเยน สมฺพนฺนุโร เวทิตฺตฺโพ ๑ ปฺริโตติ
ติริยํ สมฺนฺตฺโต วา ปาทตฺลเกสฺมฺลเสสฺ จ ตจฺสฺส ลพฺพนฺโต ๑
สุจิจฺฉาวนฺติ สฺวจิโน สพฺพภาวํ สฺวจิเมว วา ๑ เยน วิธินา อุกฺกฺเห กุสโล
โหติ โส สตฺตฺตฺวิโร วิธิ อุกฺกฺหโกสฺลนฺติ วุจฺจติ ตนฺนํพฺพตฺตํ
วา ฌานํ ๑ มนสิการโกสฺลเลปี เอเสว นโย ๑

[๑๖] สขฺฆายนฺตาวาติ สขฺฆายํ กโรนฺตฺตาเอว ๑ เตสํ กิร
จตฺตาโร มาเส สขฺฆายนฺตานิ สขฺฆายมฺกฺเคเนว โภจฺจาเส
๑. เอกทฺวิพฺพวจฺนวเสน ตีสฺสุปี สงฺขาสฺว วจเนนฺตฺติ อตฺถโถ ๑

อนุสฺตติกมฺมจฺานนิตฺเทศ วนฺณนา

อุปฺชาเรณฺตํ ปฏฺิปาฏฺิยา ทฺวตฺตีสาการา วิภูตฺตรา หุตฺวา ขายีสุ ๑
ปฏฺิภูตฺตลฺยวสณฺจปีเต ตสฺมี นิมิตฺเต ฆานํ ปตฺวา ฆานปาทกํ
วิปฺลฺสนํ วทฺเตตฺวา ทสฺสนมกฺกํ ปฏฺิวิชฺฉีสุ ๑ เตน วุตฺตํ สขฺฆมา-
ยฺนตฺวา โสตาปนฺนา อฺเฮสุนฺติ ๑ ปฺริจฺฉินฺนิตฺวาติ ตจฺปฺลจฺกาที-
วเสเนว ปฺริจฺเจทํ กตฺวา ๑ ปจฺวีธาตฺพหฺลภาวโต มตฺตลฺงฺคสฺส
กรีสาวसानฺ เตนฺติอาโรปนฺมาห ๑ เอตฺถ จ มํลํ นฺหารู อฏฺฐี
อฏฺฐีมิลฺขํ วกฺกํ วกฺกํ อฏฺฐีมิลฺขํ อฏฺฐี นฺหารู มํลํ ตโจ
ทฺนตฺวา นขา โลมา เกสาคี เอวํ วกฺกปฺลจฺกาทีสุ อนฺุโลมสขฺฆมายํ
วตฺวา ปฏฺิโลมสขฺฆมาโย ปฺริเมหิ สมฺพนฺุโ วัตฺโต ๑ สฺวายํ
สมฺโมหวิโนทฺนียํ วิสุํ ติปฺลจฺจาหํ ปฺริเมหิ เอกโต ติปฺลจฺจาหนฺติ
นปฺลจฺจาหํ สขฺฆมาโย วัตฺโต ๑ ตตฺถ อาทฺิอนฺตทสฺสนวเสน วัตฺโตติ
ทฏฺฐพฺโพ ๑ อนฺุโลมปฏฺิโลมสขฺฆมาเยปี หิ ปฏฺิโลมสขฺฆมาโย อนฺุติโม
โหติ สขฺฆมาเยปฺปการนฺตฺริ วา เอตฺมปีติ เวทิตพฺพํ ๑ หตฺถ-
สขฺฆลิกาทิ องฺคฺลิตฺปนฺติมาห ๑

[๑๗] มนฺสา สขฺฆมาโยติ จิตฺเตน จินฺตฺนมาห ยํ มานลํ
ชปฺปนฺนฺติ วุจฺจติ ๑ สมฺมเทว อชฺฆมาโยติ วา สขฺฆมาโย จินฺตฺนนฺติ
อตฺถโ ๑ จิตฺตฺริ สฏฺฐุ ปวตฺตเนน ปคฺคณฺฏตา กมฺมฏฺฐจฺานตฺนฺติ
สมาวชฺชิตฺวา มนฺสิกรโณตฺตสฺส อาทฺิโต ปฏฺุจาย ยาว ปฺริโยसानา
กตฺถจฺิ อสขฺฆมานา นฺรินฺตฺรเมว อุปฏฺุจาทิ ๑ ตทฺนฺสาเรณ ตทฺถโถปี
วิภูตฺตโร หุตฺวา ขายตีติ อาห วจฺสา สขฺฆมาโย หิ ๑เป๑

อนุสฺตติกมฺมจฺจณนิตฺเทส วณฺณนา

เกสทิสฺส วณฺณกสิณารมฺมณานิ วิภตฺตานิ ฯ ฌตฺวา อจฺจิกฺขิ-
ตพฺพนฺตฺยทตฺถํ วุตฺตํ ตํ ทสฺเสตฺถํ ตตฺถ ฐาตฺวเสนาติ อาทิ
วุตฺตํ ฯ อธิชติ อิมสฺมี ปฏฺิณฺณมณสิการปฺพเพ ฯ กายคตาสติสฺสุตเต หิ
ปฏฺิณฺณมณสิการปฺพพฺ คเหตุว อธิ กายคตาสติภวนา นิตฺทิสฺยติ ฯ

น เอกนฺตริกายาติ เอกนฺตริกายปี น มณสิกาตพฺพํ ฯ ปเคว
ทฺวนฺตริกาทีนาคิ อธิปฺปาโย ฯ น ภวานํ สมฺปาเทติ ลกฺขณ-
ปฏฺิเวรํ น ปาปฺณาติ เอกนฺตริกาย มณสิกรโตนฺโตติ สมฺพนฺโธ ฯ

[๑๕] โอกมณวิสชฺชนนฺติ ปฏฺิปฺชชิตพฺพวิสชฺเชตพฺเพ มคฺเค ฯ
ปฺจฺฉิตฺตวาว กนฺตพฺพํ โหติ คเหตุพฺพวิสชฺเชตพฺพจฺจณนสฺส อสฺล-
ลกฺขณโต ฯ กมฺมจฺจณนํ ปรีโยสานนํ ปาปฺณาตีติ อาทิโต ปฏฺิจาย
ยว ปรีโยसानา มณสิการมตฺตํ โหตีติ อธิปฺปาโย ฯ อวิภฺตมฺปน
โหติ ปฏฺิณฺณลาการสฺส สฺสจฺจ อสฺลลกฺขณโต ฯ ตโตเอว น วิเสสํ
อวาทิ ฯ

กมฺมจฺจณนํ ปรีโยสานนํ น คจฺฉตีติ ปฏฺิปาภฺิยา สพฺพโกฏฺจาสเ
มณสิกรโตนฺโตเยว วิภฺตว หุตฺวา อุปฏฺิณฺณนฺติ เต สาคิสฺยํ ปาภฺิ-
กฺลยโต มณสิกรโตนฺตสฺส กมฺมจฺจณนํ ปรีโยสานนํ คจฺฉเยย อิมสฺส
ปน อติวีย ทนฺธํ มณสิกรโตนฺโต วิภฺตโต อุปฏฺิณฺณนเมว นตฺถิ
กฺโตนฺโต ปาภฺิณฺณกฺลยตฺตย สณฺจณนํ ฯ เตนาห วิเสสชฺคิมสฺส ปจฺจโย
น โหตีติ ฯ

พหิทฺธา ปุถฺตตฺตารมฺมณเณติ อสฺจฺจ ปฏฺิณฺณนฺติ เกสทิสฺส ปวตฺเต-

วิสุทธีมคค ลวณณนย

ตพพิ อสุภานุปลสนัน หิตว สฎททวเสน คยหมนนา เกสทโยปี
อิช พหิทฐา ปุณตตารมมณเมวติ เวทิตพพว ๑ รุปรทโย หิ
นิลาทวเสน ปุณตทวตย ปุณตตารมมณัน นาม นนารมมณนุติ
อตุโถ ๑ อสมรชนเจตโส วิรุโป เขโปติ วิกุเขโป ๑ โส สตี
สุปฏจิติ กตว สกุกจจัน กมมฏจัน มนสิกรนุเตน ปฏิพหิตพโพ ๑
ปริหยตีติ หียติ ๑ ปริทฐตีติ วินสตีติ ๑

ยอ อัย เกสว โลมตอิอทธิกา โลกสงเกตนุกตว ปณตตีติ
อฏจ ชมเม อุปททย ปณตตีติ ตั เกสทปณตตีติ ๑
อติกกมิตวติ ปฏิกุกภวณนย อติกกมิตวอ อุกขมฏจว ๑ ตสส
อุกขมฏจิตตว ตสมิ ตสมิ โกกุจาส ปฏิกุลโต อุกฏจหนเต ปฏิกุกนุติ
จิตติ จเปตพพิ ๑ อิหณิ ตมตถิ อูปมย วิภวณโต ยถ
หิตอิอทธิมท ๑ ตตริท อูปมัสสนนุทน มนุสสา วิย โยควจโร
อทปนัน วิย โกกุจาสว ตลปณณทิสณณณัน วิย
เกสทปณตตีติ เตน มนุสสานัน อทปนเน นุหณปวณทอิ วิย
โยควจรสส ปุพพภคเก เกสว โลมตอิ ปณตตีติวเสน มนสิกาโร
อภินุสณจเรณ มนุสสานัน สณณณณณ วินนอ อทปนเน กิจจกรณัน
วิย โยควจรสส มนสิการพเลน ปณตตีติ อติกกมิตวอ ปฏิกุก-
ภวเวเว จิตติ จเปตวอ ภวณนุโยโค ๑ ปุพพภคเก ๑เป๑
ปกโก โหตีติ เกสว โลมตอิอทธิณ ภวณนุยณชนตสส เกสทอิ-
ปณตตีติย สตีเยว โกกุจาสานัน ปฏิกุกภวอ ปุพพภคเก ปกโก

อนุสฺสติกมมจानนิตุเทส วณณนา

โหติ ๑ อถาคิ ปจฺจนา ภาวนาย วิธิปฏิปนฺนกาเล ๑ ปฏิภูถ-
ภาเวเว จิตฺตํ จเปตพฺพนฺติ โภจฺจาสานํ ปฏิภูถากาเรเว ภาวนา-
จิตฺตํ ปวตฺเตตพฺพิ ๑

[๒๐] อนุปฺพุเพน มฺลจฺฉนํ อนุปฺพุพฺพมฺลจฺฉนํ อนุปฺภูจฺจนฺตสฺส
อนุปฺภูจฺจนฺตสฺส มฺลจฺฉนฺนฺติ อตฺโถ ๑ กถมฺปน อนุปฺภูจฺฉนํ โหตีติ
อาห อาทิกมฺมิกสฺสาตีอาทิ ๑ ปรีโยसानโภจฺจาสเมว อาหจ
ติภูจฺตีติ อิทํ กมฺมจฺจานนฺติ อนุสฺสารเณ อาทิตฺโต กมฺมจฺจาน-
มนฺตีกาโร ปวตฺตตีติ กตฺวา วุตฺตํ ๑ ตถาหิสฺส มนฺสา สขฺฆมาโย
วีย มนฺตีกาโร เต เต โภจฺจาสเณ อามฺภุจฺมตฺเต กตฺวา กจฺฉนฺติ
น ลกฺขณฺสลลฺกฺขณฺวเสน ๑ ยथा ปน เน ลกฺขณฺสลลฺกฺขณฺวเสน
สฺภุจฺจ อฺปฺชารเณตฺโต มนฺตีกโรตี ตथा เกจ อฺปฺภูจฺจนฺติ เกจ
น อฺปฺภูจฺจนฺติ ๑ ตตฺถ ปฏิปฺชฺชนวิธิ ทสฺเสนฺโต อถสฺสาตีอาทิ-
มาห ๑ ตตฺถ กมฺมมฺนฺติ มนฺตีกการกมฺมํ ตาว กาทพฺพิ ๑ กิวจฺฉนฺติ ๑
ยาว ทฺวีสุ อฺปฺภูจฺเตสฺ เตสมฺปิ ทฺวินฺนํ เอโก สฺภุจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
ตาว ๑ อฺก
กตฺยา อฺก
หิตฺวา ปรียนฺตตาลี อาทิตาลญจ อากนฺตฺวา ตโต ตโต ตตฺถ
ตตฺถเวว กตฺยา อฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก
ทฺวีสุ เกหฺเส ลทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺทฺท

[๒๑] อปฺปนาโตติ อปฺปนาการโต ๑ ทฺวตฺตีสาการเณ อปฺปนา

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํย

โหนฺติ ๑ ก็ ปจฺเจกํ โภฏจํเสสฺสุ โหติ อุทํหุ อณฺณถํติ
วิจํรณํย อํห อปฺปนํโภฏจํสโตติ ๑ โภฏจํสโต โภฏจํสโตติ
อตุโถ ๑ เตนํห เกสํที่สุตฺติอํที่ ๑

อธิจิตฺตํติ สมถวิปสฺสนํจิตฺตํ ๑ อณฺยตุเตนํติ ยุตฺตปฺปยุตฺเตน
ภํวณฺเตนํติ อตุโถ ๑ กํเลน กํลนฺติ กํเล กํเล ๑ สมนํธิ-
นํมิตฺตํ อุปกฺกขิตสมนํคณํกํโร สมนํธิอํว ๑ มนสิกํตพฺพนฺติ จิตฺเต
กํตพฺพิ อุปปํเตตพฺพนฺติ อตุโถ ๑ สมนํธิกํरणํ วํ อํรณฺมณํ
สมนํธินํมิตฺตํ ตํ อํปชฺชิตพฺพนฺติ อตุโถ ๑ ปกฺกณนํมิตฺตอฺเปกฺขํ-
นํมิตฺเตสฺสุปี อํเสว นโย ๑ จํนํ อตุถิติ วจนเสโส ๑ ตํ ภํวณํจิตฺตํ
โภสชฺชํย สํวตฺเตยฺย อํตสฺส สํวตฺตนสฺส จํนํ กํरणํ
อตุถิติ อตุโถ ๑ ตํ วํ มนสิกรณจิตฺตํ โภสชฺชํย สํวตฺเตยฺย
อํตสฺส จํนํ กํरणํ อตุถิติ อตุโถ ๑ มุทฺนฺติ สฺภํวณฺณนํ
มุทฺนฺติ วสิภํวณฺณนํติ อตุโถ ๑ มุทฺตอํว กมฺมณฺณํ
กมฺมกขมํ กมฺมโยคฺคํ ๑ ปภสฺสรนฺติ อุปกฺกเกสวิกเมน ปริสฺสุทฺธิ
ปรีโยทํตนฺติ อตุโถ ๑ น จ ปภงฺกฺติ กมฺมนํยภํวณฺณนํ
จ ปภชฺชนภํวณฺณนํ สฺวณฺณนํ วิย สฺวณฺณนํ วินโยคกขมํ ๑ เตนํห
สมมํ สมนํธิยติ อํสวณํ ขยํยํติ ๑ อุกกํ พนฺธตีติ มุสํ
สมปํเตติ ๑ อํลิมเปตีติ อํทีเปติ ชํเลติ ๑ ตณฺจํติ ตํ ปิลนฺธน-
วิกตีสงขํตํ อตุถํ ปโยชนํ อสฺส สฺวณฺณนํกํรณํส อณฺโภติ ปโหติ
สํเรติ อสฺส วํ สฺวณฺณนํส อตุถํ สฺวณฺณนํกํโร อณฺโภติ

อนุสสติกมฺมจानนิตฺเทส วณณนา

ปาปฺณาติ ฯ อภิญญา อิทฺธิวิชาทิตฺทาณน สจฺจนิกรณียสฺส อิทฺธิ-
วิธปจฺจนุภวนาทิกสฺส อภิญญาสจฺจนิกรณียสฺส ฯ ยสฺส ปจฺจกฺขํ อตฺถิ
โส สกฺขี ฯ สกฺขีโน ภพฺพตา สกฺขีภพฺพตา สกฺขีภวณฺนติ วุตฺตํ
โหติ ฯ สกฺขี จ โส ภพฺโพ จาติ วา สกฺขีภพฺโพ ฯ อยฺยหิ
อิทฺธิวิชาทินํ ภพฺโพ ฯ ตตฺถ จ สกฺขีติ สกฺขีภพฺโพ ตสฺส ภาวो
สกฺขีภพฺพตา ตํ ปาปฺณาติ ฯ สติ สติ อายตเนติ ตสฺมี ตสฺมี
ปฺพพเหตุอาทิกเก การณ สติ ฯ

[๒๒] สิตฺถิภวณฺนติ นิพฺพานํ กิเลสทรรณวฺอุปสมํ วา ฯ นิคฺคณฺหา-
ตฺติ อุทฺธตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขณวเสน นิคฺคณฺหาติ ฯ
ปคฺคณฺหาตฺติ ลินํ จิตฺตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขณวเสน ปคฺคณฺหาติ ฯ
สมฺปหํเสตฺติ สมฺปวตฺตํ จิตฺตํ ตถापวตฺติยา ปญฺญา โตเสติ
อฺตุเตเชติ ฯ ยทา วา นิสฺสสาทํ จิตฺตํ ภวณาย น ปกฺขณฺนติ ตทา
ชาติอาทินิ สํเวกวตฺตุนิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมฺปหํเสติ สมฺตฺเตเชติ ฯ
อชฺฌเปกฺขตฺติ ยทา ปน อลีนํ จิตฺตํ อนฺุทฺธตํ สมฺมเทว ภวณาวีถิ
โอดิณฺณํ โหติ ตทา ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสฺส กิณฺจ พฺยาปาริ
อกฺควา สมฺปวตฺเตสฺส ยฺตฺเตสฺส สารถิ วิย อชฺฌเปกฺขติ อฺเปกฺขโกว
โหติ ฯ ปณฺีตาริสมฺตฺติโกติ ปณฺีเต อฺตฺตเม มกฺคผล อธิมฺตฺโต
นินฺนโปณฺปพฺภาโร ฯ

สฺกฺคหิตํ กตฺวาติ ยถาวุตฺตํ อฺกฺคหโกสลลสฺงขาตํ วิธิ สฺกฺจฺ
อฺกฺคหิตํ ปรียาปฺณนาทินา สฺปรีคฺคหิตํ กตฺวา ฯ สฺกฺจฺ ววฺจฺเปตฺวาติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํ

มนสิการโกสลลสงขตํ วิธี สมนเทว สลลภขณวเสน อุปชาเรตฺวา ฯ

[๒๓] วิเสสนติ ปุพฺพเพนํปริ ภวนาย วิเสสํ ฯ ปุณฺปนุณฺ
ปรีวตเตตฺวาติ กมฺมฏฺฐานตฺนตี ปคฺคณภํวํ ปาเปนุโต ภียโย ภียโย
วํจาย มนสา จ ปรีวตเตตฺวา ฯ คณฺจิจฺฐํจํนํนติ ยถา รุกฺขสฺส
ทฺพฺพินิเกโท อรณฺยลสฺส วา คหณฺภูโต ปเทโส คณฺจิจฺฐํจํนํนติ
วุจฺจติ เอวํ กมฺมฏฺฐานตฺนตฺติยา อตฺถโต ทฺพฺพินิเกโท คหณฺภูโต
จ ปเทโส คณฺจิจฺฐํจํนํนติ วุจฺจติ ตํ ปรีปฺจจฺจนํทิลทฺเชน ฅาณ-
พรสฺสนา นินฺนิตฺวา ฯ นิมิตฺตํนติ กมฺมฏฺฐานนํนิตฺตํ อสุภํกาโร ฯ
อิทิสฺเสน ปโยชนฺนํ ลุณฺจณมฺปิ อนวชฺชนติ ทสฺเสตฺถํ ลุณฺจิตฺวาติ
วุจฺจติ ฯ นินฺนํจฺฐํจํนํนติ มุณฺนํจฺฐํจํนํนติ ฯ วฏฺฏติเยว นิสฺสรณชฺฌํสเยน
โอโลกนโต ฯ อสฺสทวเสนํติ อปฺลิตนํ วา ปฺลิตนํ วา พหุลลตํ
วเสน ฯ ทิสฺวาว นํนิตฺตํ คเหตุพฺพํ ทสฺสนโยคฺยตํย ตจฺปญฺจกสฺส ฯ
อิตรสฺสํ สุตฺวา จ ฅตฺวา จ นํนิตฺตํ คเหตุพฺพํ ฯ

อพาริฏฺฐกวณฺณํติ อภินวาริฏฺฐกผลวณฺณํ ฯ กณฺณ-
จฺฐํพิกํหิตํ อุปรี กณฺณสงฺขลิกํย ปรีภํคํ สนฺชํย วุจฺจติ ฯ ติริยํ
อณฺณมณฺณนํ ปรีจฺจํนํนํ ฯ กถํ ฯ เทว เกสํ เอกโต นตฺถิตํ ฯ
อํสโยติ นิสฺสโย ปจฺจโยติ อตฺถโต ฯ

[๒๔] อสมฺภินฺนํกํพกํติ อณฺณนํ วณฺณนํ อสมฺภิสฺสกํพกํ ฯ
ปตฺตสทิสฺสตํ นขํเอว นขปตฺตํนํ ฯ นขํ ติริยํ อณฺณมณฺณนํ
ปรีจฺจํนํนํติ วิสุํ วฏฺฏจิตฺตํ สนฺชํย วุจฺจติ ฯ ตเมว หิ อตฺถํ

อนุสสติกมมจันนิตุเทศ วนณนา

ทสเสตุ เทว นขา เอกโตะ นตถิติ อห ๑ ทนุตปาพียาติ
ทนุตาพลียา ๑ ยานกอุปตถมณนิติ สกฏสส ฐรฎจันเน อุปถมภก-
ทณโฑ ๑ ทนุตานิ อารฎตา อฎจิ หนุฎจิ ๑

[๒๕] สฎกทฎติยมานาติ สมปิณฎติยมานา ๑ โกสการกโกโส
อุปถลิณฎทุโปฎฎลั กั ยั โกเสยยผลนฎติปิ วุจจติ ๑ ปุฎพนุชนอุปาหโน
สกลปิฎจิปาทจฎาทนอุปาหโน ๑ อานิสทั อานิสทป্পเทโส ๑ ตุณิโร
สราจาโป ๑ กลกณจุกั กณจตฎากั ๑ กัฎฎลาวักั ฆรมขฎฎปี ๑
อนุโลเมน จ ปฎิโลเมน จาติ เอตถ อัสป্পเทโสโต ปฎจาย พาหุโน
ปิฎจิป্পเทเสน โอตระณั อนุโลโม มณิพนุชโต ปฎจาย พาหุโน
ปริมภาเคน อารโหนั ปฎิโลโม ๑ เตเนว นยนาติ ทกัฆิณหตถ
วุตเตน นยเน อนุโลเมน ปฎิโลเมน จาติ อตโธ ๑ สุขุมมปิติ
ยถาวุตตโอฟาริกจมมโต สุขุมั ๑ อนุโตมขจมมาทิกฎจาสเสสุ วา
ตเจเน ปฎิจนุนตฎา ยั ทุรปถกัฆิยั ตั สุขุมนุติ วุตตั ๑ ตลหิ
วุตตนยเน ณาณเน ตจั วิวริตฎวา ปสสนตสส ปากฎั โหติ ๑ อิธ
ณวิปี ตจกตติกาเอวาติ ตโจ อุปริ อากาเสน ปริจจันโน วุตโต ๑

[๒๖] นิสทโปโต สิลาปฎตโก ๑ อุทชนโกฎฎิติ มตตติกาปิณฎเทน
กตอุทชนสส โกฎิ ๑ ตาลคุปฎลั นาม ปกุกตาลผลภิสักั ปกุกตาล-
ผลลสิกั ตาลปฎฎิกาทิสู ลิมปิฎวา สุกขาเปฎวา อุทชริตฎวา กหิต-
ปฎลั ๑ สุขุมนุติ ยถาวุตตมัสโต สุขุมั ๑ ปณ्हิกมัสาทิถุลานั
๑. พ. อาสนปปเทโส ๑

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณาย

สกลสรีรสฺส กีสานํ เขภฺยุเขน มํเสน ปฏฺิจฺฉาทิตฺตฺตา วุตฺตํ ติริยํ
อณฺณมณฺเณน ปรีจฺฉินฺนนฺติ ฯ

[๒๗] ซาลากาโร กณฺจโก ซาลกณฺจโก ฯ วิสุํ ววฺภูจฺจิต-
ภาเวเนว นฺหารู ติริยํ อณฺณมณฺเณน ปรีจฺฉินฺนา ฯ

ทนฺตานํ วิสุํ คหิตฺตฺตา จเปตฺวา ทฺวตฺตีสํ ทนฺตภูจฺฉินฺติ
วุตฺตํ ฯ เอกํ ซานุกฺภูจฺจิ เอกํ อูรฺภูจฺฉิตฺติ เอกคฺคหณฺณํ เอกเกสฺมึ
ปาเทติ อธิกตฺตฺตา ฯ เอวํ ติมตฺตานนฺติ เอวํ มคฺตสทฺเทหิ อานิสทฺภูจฺจิ-
อาทินิ อธิ อวฺตฺตานนฺปิ ทสฺเสตฺตีติ เวทิตพฺพิ ฯ เอวณฺจ กตฺวา
อติเรกติสตอภฺจิกสมฺสฺสยฺนฺติ อิทฺยจ วจฺนํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ กิฬา-
โคพกานิ สฺสฺเตน พนฺธิตฺวา อณฺณมณฺเณน ฆมฺเฏตฺวา กิพนฺโคพกานิ ฯ
ชนฺุกทณฺโฑ ทารกานํ กิพนฺกขุทฺทกชนฺุกํ ฯ ตตฺถ ชงฺฆมฺภูจฺจิสฺส
ปตฺติภูจฺจิตฺตฺจฺฉานนฺติ ชนฺฺนุกฺภูจฺฉิมฺหิ ปวิสิตฺวา จิตฺตฺจฺฉานนฺติ อธิปฺปาโย ฯ
เตน อูรฺภูจฺฉินา ปตฺติภูจฺฉิตํ จานํ ยํ กภฺภูจฺฉิโน ตํ อคฺคจฺฉินฺนมหา-
ปฺนฺนาคผลสทิสฺสํ กุมฺภกาเรน นิปฺผาทิตํ อฺุทฺชนํ กุมฺภการิกอฺุทฺชนํ ฯ
สีสกปฺภูจฺฉเวรฺกํ เวเรตฺวา จปิตํ สีสมยปฺภูจฺฉกํ ฯ เขน สฺสฺตํ กนฺตนฺติ
ตสฺมึ ตกฺกมฺหิ วิชฺฉิตฺวา จปิตโคพกา วภฺภูจฺฉนา นาม ฯ วภฺภูจฺฉนํ
อาวพฺปี วภฺภูจฺฉนาวพฺปี ฯ มณฺฑลากาเรน ฉินฺนวิสฺกพิรขณฺฑานิ วิสฺก-
พิรจกฺกถกานิ ฯ อวเลขนสฺสฺถกํ อฺุจฺฉตฺจาวเลขนสฺสฺถกํ ฯ วกฺกภาเคน
ปรีจฺฉินฺนนฺติ วกฺกปรีชฺนฺเตน ภาเคน ปรีจฺฉินฺนํ ฯ อิตฺโต ปเรสฺสุปี
เอวฺรฺเปสฺสุ เอเสว นโย ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณณาย

นิตฺตสนนฺติ ทฺตฺตพฺพํ ฯ

อสิตฺตํ นาม ภูตฺตํ โอทนททิตฺตํ ฯ ปิตฺตํ นาม ปิวณนเสณ อชฺโฌ-
ทฺตฺตปณททิตฺตํ ฯ ซยิตฺตํ นาม สงฺขททิตฺตํ ปิตฺตมฺมผลทฺตฺตททิตฺตํ ฯ สยิตฺตํ
นาม อสฺสททิตฺตํ อมฺพปทฺตมทฺตมณฺณททิตฺตํ ฯ ยตฺตททิตฺตํ ยสฺมิมิ อฺททเร ฯ
ยณฺติ จ อฺททเรว ปจฺจททิตฺตํ ฯ ยตฺตท ปณททิตฺตํ ปทิตฺตท
ทิตฺตททิตฺตํ สมฺพททิตฺตํ ฯ สฺวณณมทฺต สทเรยยณฺติ ฯ วิเวกณฺติ วิททิตฺตํ ฯ

[๓๑] เทภูททณททิตฺตํ ปิตฺตมฺมททิตฺตํ อนฺตเรทิตฺตํ ปุริมททิตฺตํ
นททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ ปจฺจิมททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ ปิตฺตมฺมททิตฺตํ
เวมททิตฺตํ ฯ เวพฺพททิตฺตํ ปททิตฺตํ อททิตฺตํ ฯ สโมททิตฺตํ
นิตฺตํ ฯ ปุททิตฺตํ อททิตฺตํ ททิตฺตํ ปุททิตฺตํ อททิตฺตํ
ปิตฺตททิตฺตํ วิณททิตฺตํ อททิตฺตํ อททิตฺตํ
ททิตฺตํ ฯ

[๓๒] ททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ
เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ
เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ
เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ
เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ
เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ
เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ
เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ เทภูททิตฺตํ

[๓๓] วิสมททิตฺตํ ททิตฺตํ ปททิตฺตํ สททิตฺตํ อสททิตฺตํ
ททิตฺตํ อททิตฺตํ อททิตฺตํ อททิตฺตํ

อนุสสตุคิมมจถนนิทฤเทส ฤณณนถ

วิสภถคถหารนุเตวว ฤตุตุ้ ตทถ ปรวตุตมถนถนั ฐถตุณั วิสภถคตุตถถ ๑

[๑๔] นุหนถนถถเลตุอิ ธิ์ อูทกสสุ อูปรอิ สอิเนหสสุ สภถว-
ทสสุสนตุถั ฤตุตุ้ ๑ ปรอิพุถมณตุสอิเนหพินุทวิสภุสณฐถนถถถ วิสภุ
หตุตถถ ปรอิพุถมณตุสอิเนหพินุทสณฐถนถถ ๑ อตุวิภถโก พหิทฤฐถ-
สมภุฐถนถ ๑ ฐถตุวิสภถโก อนุตุสสมภุฐถนถ ๑ เต ปรเทสถถ
เต หตุถตุตถถถถปรเทสถถ ๑ กิถุจอิติ อูณุหถทอิรสถนั อถุณตุตริ
อถหารวตุถ ๑ เนสनुติ สตุตถนถ ๑ หทถย อถกิถถยตุติติ วิสภถคถ-
หถรถถอิ ปรภุจจ หทถยปรเทสอิ วิวตุตตุติ ๑

[๑๕] ทธิโน วิสनुทถนอจถุรอิสอิ ทธิภุจจ ๑ กพิตุวถถถ สनुทิตถวถ ๑
ตถถมตุถกถวิวเรถน ออิตุริตุวถถถ มตุถกถวิวริตุ อถกनुตุวถถ ตถถมตุถกถน
ออิตุริตุวถถ ๑ เตถั วิย สกภุสสุ นถกอิถกขสิสถนถ อภุจิสनुธิ์
อพถกถขณกอิจจ สถฐมถนถ ๑ กภุถกภุถถยनुตุติติ กภุถกภุถถถสททหิ กโรनुติ ๑
อนุรวทสสุสนั หตุ้ ๑ ทถกขณตุติติ ทถกขิถถนถ สถฐขถถทถกขถถนถ โหนตุติ ๑

[๑๖] สมภุถกถุถมถถั ถถถปรตุวถถ ถถริกั อวสสุเวตุวถถ กหิตุยอิสอิ
มถสขถไร ๑ อจถุณิภุจอิทกถพถกถมถถถถถนั ถถทถนถุฐถนถ จनुทถนิกถถ ๑
รวถนถมภุจจ นถม ปรกตุยถถ อมถขเมว โหตุติ ๑ ยสสุ ปรน อถริกถ-
มตุตถมปิ อูทกสสุ ปรอิสนมถฆั นตุถถิ ตั ทสสุเสตุ้ ออิฐมุเช
รวถนถมภุจจ ฤตุตุ้ ๑ อถยูนनुตุติ สมิหนั ๑ อเวถุหิตุอิอถถิ ยถถถ-
ฤตุตุตถถ อูถกถโกสตุถลปรภุจจปรตุตุยถถ นิกมณั ๑ ออิถถถนถิ ยถถถฤตุตุ้
มณสิถถถอิทโกสตุถลปรภุจจปรตุตุยถถ นิกมณถเวสเนถ กเหตุวถถ กมมภุฐถนถ มตุถกั

วิสุทฺธิมคฺคิ ฉัฏฐณณาย

ปาเปตฺวา ทสฺเสตฺถ อณุปฺพุทฺโตะติอาทิจ อารทฺธิ ๑

[๓๗] ตตฺถ ปณฺณตฺติสมตฺติกฺกมาวสานนฺติ เกสาคิปณฺณตฺติสมตฺติ-
กฺกมาวเสน ปวตฺตตาย ภาวนาย อวสานน ๑ อณุพุพจริมมิวาคี
เอกชฺฌมิมิ ๑ เกสาคี อิตฺติสทฺโท อาทิจอฏฺโฐ ปการภูโฐ วาเอว-
มาทินา อิมินา ปกาเรน วาคี อตฺถโ ๑ เต ชมฺมาติ วณฺณาทิวเสน
ววภูจาศิปิตา ปฏฺฐิตถการโตะ อูปฏฺฐิตา โภภูจาสชฺชมา ๑ พหิทฺฐาปิตี
สสนฺตทานโตะ พหิทฺฐาปิตี ปฺรสนฺตทานกาเยปิตี อตฺถโ ๑ มนสิการี
อูปเนตฺติติ ยถาวุตฺตํ ปฏฺฐิตถมณสิการี อูปเนติ ยถา อิทํ ตถา
เอตฺตนฺติ ๑ เอวํ สพฺพโภภูจาสสฺส ปากฏฺฐิตฺตสฺสติ ยถา อตฺตโน กาย
เอวํ ปฺเรสมฺปิ กาย สพฺพสฺส เกสาคิโภภูจาสสฺส ปากฏฺฐิตถยวเสน
วิภูตถาเวน อูปฏฺฐิตฺตสฺสติ อยเมตฺถ กสิณฺณสฺส วทฺถนสทิสฺส โยคิโน
ภาวนาวิเสสฺส ทสฺสโ ๑ อณุพุพุพมฺมณฺณานาทิตี อาทิจสทฺเทน สุตฺตนฺต-
นยฺน วิภาวิตํ วิริยสมตฺตโยชนํ คณฺหาติ ๑ ปฺนปฺปฺนํ มนสิการโ ๑
วุตฺตนยฺน อตฺตโน กาย เกสาคิกิ ปฏฺฐิตถา ปฏฺฐิตถาคี อภินฺนสฺส
มนสิการี ปวตฺตนฺตสฺส ๑ ยถา สทฺธาทินิ อินฺนทฺริยานิ ลทฺฐสมถานิ
วิสทฺทานิ ปวตฺตนฺติ ตทา อสทฺฐิยาทินิ ทฺฐีภาวน สาคิสยํ พลป-
ปตฺเตหิ สตฺตหิ สทฺฐมฺเมหิ ลทฺฐปตฺถมฺภานิ วิตฺถกาทินิ ฉานนฺจกานิ
ปฏฺฐิตฺรานิ หุตฺวา ปาตฺถกานฺติ เตสํ อชฺชวิปจฺจนิกตตาย นีวรนฺนนิ
วิกุชฺชมฺภิตานนฺว โหนฺติ สทฺฐี ตเทกฏฺฐเจหิ ปาปชฺชมฺเมหิ อูปจฺจ-
สมารินา จิตฺตํ สมาริยติ โส ตํยว นิมิตฺตํ อาเสวณฺโตะ ภาวนฺโตะ

อนุสสติกมฺมจฺานนิตุเทศ วรรณนา

พหุลิกโรนุโต อปฺปนํ ปาปฺณาติ ฯ เตน วุฑฺฒํ อนุกฺกเมน อปฺปนา
อุปฺปชฺชตีติ ฯ สพฺพการโตะติ วรรณาทิวเสน ปญฺจธาปี ฯ สาคี
อปฺปนา ฯ ยทิ ปเนตํ กมฺมจฺานํ อวิญฺญาณกาสุกฺกมฺมจฺานานิ
วีย ปรมชฺฌานวเสน สิชฺชติ อถ กสฺมา กายกตาสตีติ วุฑฺฒนฺติ
อาห เอวํ ปรมชฺฌานวเสนาคีอาทิ ฯ นานาวณฺณสนฺจฺานาที่สุ
ทวตฺตีสาย โกฎฺจาเสสุ ปวตฺตมานาย สติยา กิจฺจเมตฺถ สาคีสยฺนฺติ
อาห สตีเพลน อิชฺฉนฺโตติ ฯ ปนฺตเสนาสเนสุ อธิกฺุสเลสุ จ
อรตี กามกฺุณฺเสุ จ รตี สหตี อภิกวตีติ อรตีรตีสโห สรีร-
สภาวจฺินฺตเนน อนภฺิรตียา ปหีนฺตฺตา ฯ ตถา โกฎฺจาสภาวนาย
อตฺตตีเนหฺสฺส ปริกฺุชฺฉนฺตฺตา ภยเกรวํ สหตี สีหาทีนญฺจ อธิวาสก-
ชาติโก โหตี ฯ อตฺตตีเนหฺวเสน หี ปฺริสฺสฺส ภยเกรวํ โหตี
ทฺุขสฺส จ อนธิวาสนํ ฯ อิมมฺปน โกฎฺจาสภาวนมนฺุขตฺตสฺส น
เกวลํ ปรมชฺฌานมตฺตเมว อุตฺตริมฺปิ ปฏฺิวเโธ อตฺถิติ ทสฺเสตฺถ
เกสาทีนฺนฺติอาทิ วุฑฺฒํ ฯ

[๓๘] ยนฺตํ เอวํ ปสฺสิตฺวา อานาปานสฺสติกมฺมจฺานํ นิตฺุทฺธิจฺนฺติ
สมฺพนฺุโธ ฯ ตตฺถ ยสฺมา กถํ ภาวิตฺติอาทิกาย ปุจฺฉาปาลิยา
อตฺถเ วิภาวเต โถมนาปาลิยาปี อตฺถโถ ติภาวิตฺเตว โหตี
เกทาภาวโต ตสฺมา ตํ ลจฺฉิตฺวา กถํ ภาวิตฺ จาคีอาทินา
อารภตี ฯ ตตฺถ หี อิตฺ ปสฺสิสภาโว อยมฺปิ โขตี วจฺนญฺจ วิเสโส
เตสุ ปสฺสิสภาวํ ทสฺเสตฺถ เอวํ ปสฺสิตฺวาตี วุฑฺฒํ ฯ ปสฺสา จ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณณาย

ตตฺถ อภฺริจฺชนเนน อุตฺตสาหนตฺถา ฯ ตํ หิ สุตฺวา ภิกฺขุ ภควา
อิมํ สมาริ อเนเกหิ อากาเรหิ ปัสสตี สนนฺโต กิรายํ สมาริ ปณฺโฑ
จ อเสจนโก จ สฺวโ ข วิหาโร ปาปชฺมเม จ จานโส อนฺตรชาเปตีตี
สญฺชาตากรุจโย อุตฺตสาหชาตา สกฺกจฺจํ อนฺนุญฺจิตพฺพํ ปฺภิปฺชฺชิตพฺพํ
มณฺณนฺตี ฯ อยมฺปิ โขตี ปทสฺส เย อิเม มยา นิพฺพานมหาสรสฺส
โธตรณตฺตถฺถตา กสฺสิชฺชฌานอสฺสชฺชฌานาทโย เทสิตา น เกวลนฺเต-
เอว อยมฺปิ โขตี ภควา อตฺตโน ปจฺจกฺขณฺตํ สมาริ เทสนานฺนภาเวน
เตสมฺปิ ภิกฺขุณฺ อาสนฺนปจฺจกฺขณฺจ กโรนฺโต สมฺปณฺทนนวเสน
เอวมาหาคี สมฺพนฺชฺมเมเนน อตฺถโ เวทิตพฺโพ ฯ โสฬสวตฺถกฺกนฺตี
จตฺตสฺ อนฺุปสฺสนาสฺ จตฺตุนฺ จตฺตกานํ วเสน โสฬสญฺจานํ ฯ
สพฺพการปริปุโรตี กมฺมญฺจานปาลียา ปทญฺโ จ ปิณฺฑญฺโ จ อุปมา
โจทนา ปรีหาโร ปโยชนนฺตี เอวมาทึหิ สพฺเพหิ อากาเรหิ
ปรีปฺนฺโณ ฯ นิตฺเทโสตี กมฺมญฺจานสฺส วิเสสโต วิตฺถาโร ฯ

[๗๕] กถนฺตี อิทํ ปุจฺจนการวิภาวนปํ ฯ ปุจฺจนา เจตฺถ
กเถตฺถกมฺยตาวเสน อนฺนฺเณสํ อสมฺภวโต ฯ สา จ อุปรี เทสนํ
อารุพฺหานํ สพฺเพสํ ปการวิเสสานํ อามสนวเสนาคี อิมมตฺถํ ทสฺเสนฺโต
กถนฺตี ฯเปฯ กมฺยตาปุจฺจนาตี อาห ฯ กถํ พหฺลิกโตตี เอตฺถาปี
อานาปานสฺสตีสมาริตี ปํ อานตฺวา สมฺพนฺชฺชิตพฺพํ ฯ ตตฺถ กถนฺตี
อานาปานสฺสตีสมาริพหฺลิการิ นานปฺปการโต วิตฺถาเรตฺถกมฺยตาปุจฺจนา
พหฺลิกโต อานาปานสฺสตีสมาริตี ตถา ปุจฺจชฺมเมนิทสฺสนนฺตี อิมมตฺถํ

วิสุททธิมคคิควัณณาย

โหติ เอวมิชาปีติ อห อุกยตุถ เอวสทุเทน นียโม เวทิตพุโพติ ฯ

อุกยปทนิยเมน ททุชคณั ทสเสตุ อยลหีติอาทิ วุตตุติ ฯ

อสุกกรมมฏจानนุติ อสุการมมณชฎานมาห ฯ ตลหิ อสุเกสุ โยคกรม-

ภาวโต โยคิโน สุกวิเสส้าน การณภาวโต จ อสุกกรมมฏจानนุติ

วูจติ ฯ เกวลนุติ อิมินา อารมมณั นีวตุเตติ ฯ ปฏิวะชวเสนาติ

ฉานปฏิวะชวเสน ฯ ฉานลหิ ภาวนาวิเสเสน อิชณนตุ อตุตโน

วิสยั ปฏิวิชณนตุเมว ปวตุตติ ยถาสภาวโต ปฏิวิชณนิตติ จาติ

ปฏิวะชติ วูจติ ฯ โอฟาริการมมณตุตตติ วิภจจารมมณตุตตา ฯ

ปฏิกูลารมมณตุตตติ ชิคุจฉิตพุพารมมณตุตตา ฯ ปริยาเยนาติ การณน

เลสนตุตเรน วา ฯ อารมมณสนตุตตตายติ อนุกุกเมน วิเจตพุพตุ

ปตุตุ อารมมณตุส ปรมสุขุมตุ สนชทายาห ฯ สนเต หิ สนนินินน

อารมมณ ปวตุตตมาโน ชมโม สยมปิ สนนินินโนว โหติ ฯ เตนาห

สนโต วูปสนโต นีพุพุโตติ ฯ นีพุพุตสพุพปริฟาโหติ อตุโถ ฯ

อารมมณสนตุตตตาย ตทารมมณัน ชมมานัน สนตุตตา โลกตุตตรชมมา-

รุมมณาหิ ปจจเวกชณาหิ ทีเปตพุพา ฯ นาสุส สนตุตตปณิตภาวาวหิ

กัญจि เสจนนุติ อเสจนโก อเสจนกตุตตา อนาสิตตุตโก อนาสิตตุต-

กตุตตาเอว อพุโพกัญโณ อสมมิสุโส ปริกมมาทินา ตโตเอว

ปาฏีเยกโก วิสสเยเวโก อาเวณโก อสธารโณ ฯ สพุพเมตุ สรสโต-

เอว สนตุตภาว ทสเสตุ วุตตุติ ฯ ปริกมมัม วา สนตุตภาวนิมิตตุติ ฯ

ปริกมมุนุติ จ กสิณกรณาหิ นิมิตตุปปาทปริโยसानัน ฯ ตาทิสั อิช

อนุสสตติกมมจានนิตุเทศ วรรณนา

นตถิติ อธิปฺปาโย ๑ ตทา หิ กมฺมญฺจานันฺ นิสฺสทาตฺตทา อสนฺตมป-
ปณฺธิตํ สียา ๑ อุปจาเรน วา นตฺถิ เอตฺถ สนฺตตาทิ โยชนา ๑
ยสุมา อุปจากรกฺขณฺ นีวรนฺนวิคเมนฺ อญฺคปาทฺฐภาเวน จ ปเรสํ
สนฺตตา โหตี น เวมิมิสฺส อยมฺปนฺ อาทิสมนฺนา ๑ เป ๑
ปณฺธิโต จาติ โยชนา ๑

[๔๐] เกจฺติ อุตฺตรวิหารวาสิเก สนฺชายาห ๑ อนาสิตฺตโกติ
อุปเสจเนน น อาสิตฺตโก ๑ เตนาห โยชวฺนโตติ ๑ โยชวฺนต-
สทิสฺสตี อตฺโธ ๑ มชฺฐโรตี อิกฺกุโจ ๑ เจตสิกสุขปฏฺฐิลาภสํวตฺตนํ
ติกกจฺจกฺกขฺฆมานวเสนฺ อุเปกฺขาย วา สนฺตภาเวนฺ สุขคติกตฺตา สพฺเพ-
สมฺปิ วเสน เวทิตพฺพิ ๑ ฌานสมฺมจฺจานปณฺธิตรูปคฺคฺคฺจสรฺริตาวเสน
ปนฺ กายิกสุขปฏฺฐิลาภสํวตฺตนํ ทญฺจพฺพิ ๑ ตถจ โย ฌานโต
วญฺจิตกาเล ๑ อิมสฺมี ปกฺเข อุปปีตปฺปีตกฺขณฺเตติ อิทํ เหตุมฺหิ
ภุมฺมวจัน ทญฺจพฺพิ ๑ อวิกฺขมฺภิตเตติ ฌานเนน สกสนฺตานโต อนิหญฺ
อุปปีหิเน ๑ อโกสลฺยสมฺมญฺเตติ อโกสลฺลํ วุจฺจติ อวิชฺชา ตโต
สมฺมญฺเต ๑ อวิชฺชาปฺพุพฺพจฺจมา หิ สพฺเพ ปาปชฺรฺมา ๑ ขณฺเนนาติ
อตฺตโน ปวตฺตติกฺกขณฺเนว ๑ อนฺตรธาเปตีติ เอตฺถ อนฺตรธาปนํ
วินาสนํ ๑ ตมฺปน ฌานวตฺถกฺกสฺส อิทาธิปฺเปตฺตทา ปรีญฺจจฺจานปฺปหานํ
โหตีติ อาห วิกฺขมฺภิตตีติ ๑ วุปสมฺเมตีติ วิเสเสน อุปสมฺเมติ ๑
วิเสเสน อุปสมฺนฺมฺปน สมนฺนทเว อุปสมฺนํ โหตีติ อาห สญฺจ
อุปสมฺเมตีติ ๑ นนฺ จ อญฺโลเปปี สมาริ อตฺตโน ปวตฺตติกฺกขณฺเนว

วิสุทฺธิมคฺคิ ฉัฏฐณณาย

ปฏฺิปกุชชมฺเม อนฺตรธาเปตี วุปลเมตี อถ กสฺมา อยเมว สมาริ
เอว วิเสเสตฺวา วุตฺโตตี ฯ ปุพฺพภากโต ปฏฺุจาย นานาวิตกฺก-
วุปลสมนสพฺภาวโต ฯ วุตฺตญฺเหตฺ อานาปานสฺสตี ภาวตพฺพา
วิตกฺกุปฺจเจทาयाตี ฯ อปีจ ติกฺกขปลญฺสสฺส ฉานนฺตฺตรสฺสตี กम्मภูจัน
ฉานนฺตฺตรสฺส จ กิลตฺปปหานํ อิตเรหิ สาคิสยํ ยถาสทฺธา-
ธิมฺตฺเตหิ ทิฏฺฐิปปตฺตสฺส ตสฺมา อิมํ วิเสถํ สนฺชาย จานโส
อนฺตรธาเปตี วุปลเมตีตี วุตฺตํ ฯ อถวา ฯ นิมิตฺตปาตฺฐกาเว สตี
ขณฺเนว องฺกปาตฺฐกาเวโต อยเมว สมาริ จานโส อนฺตรธาเปตี
วุปลเมตีตี วุตฺโต ฯ ยถาถํ มหโต อกาลเมฆสฺส อฏฺุจิตสฺส ชาร-
นิปาเต ขณฺเนว ปจฺวิย ไรชฺชลสฺส วุปลโม ฯ เคนาห เสยฺยถาปี
ภิกฺกขเว มหาอกาลเมฆอฏฺุจิตโตตีอาหิ ฯ สาสนิกสฺส ฉานภาวนา
เยญฺยยน นีพฺเพชภากิยาวิ โหตีตี อาห นีพฺเพชภากิยตฺตาคี ฯ
พฺพุชานมฺปน เอกํเสน นีพฺเพชภากิยาวิ โหตี ฯ อิมเมว หิ กम्मภูจัน
ภาวตฺวา สมฺมาสมฺพฺพุชธา สมฺมาสมฺโพธิ อธิจฺจนฺตี ฯ อริยมคฺคสฺส
ปาทกฺกโต อยํ สมาริ อนฺนุกฺกเมน วทฺถิตฺวา อริยมคฺคภาวํ อฺปกโต
วีย โหตีตี อาห อนฺนุพฺพเพน อริยมคฺควทฺถิปปตฺโตตี ฯ อยมฺป-
นตฺถโถ วิราคนโรชฺปนฺนิสฺสคฺคานฺนุสฺสนานํ วเสน สมฺมเทว ยฺชชตี ฯ
เหฏฺุจ ปปลฺยจวเสน วุตฺตมตฺถํ สฺขคฺคหณตฺถํ สจฺกเหตุวา ทสฺเสนฺโต
อยมฺปนตฺถ สจฺเขปตฺถโถตี อาห ฯ ปิณฺจตฺถโถตี วุตฺตํ โหตี ฯ

ตมตฺถนฺตี ตํ กถํ ภาวิตฺโตตีอาหิณา ปุจฺฉาวเสน สจฺเขปโต

วิสุททธิมคคกัฉวณณาย

รูปสททาทิกเก ปฏิจจ อุปปุชชนโก อสุสาทโ รุปารมมณาทิสโ ๑
ปุพเพ อัจฉณารมมณนุติ ปุพพชชโต ปุพเพ อนาทิมติ วา
สัสาเร ปรีจิตารมมณั ๑

นิพนุชเยยติ พนุชเยย ๑ สติยาติ สมมเทว กมมภูจัน-
สลุทกขณวสปุวตตตาย สติยา ๑ อารมมณเอติ กมมภูจันารมมณ ๑
ทพุหนุติ ถิร ๑ ยถา สโตการิสสุ อุปจารปุปนาเกโท สมาริ
อิชชติ ตถา ถามคต กตวาทิ อตุโถ ๑ วิเสสธริคมทิจุจธมม-
สุขวิหารปทภูจันนุติ สพเพสั พุทธานั เอกจจัน ปุจเจกพุทธานั
พุทฐสาวกานลจ วิเสสธริคมสุส เจว อลลณกมมภูจันเนน อธิคต-
วิเสสธัน ทิจุจธมมสุขวิหารสุส จ ปทภูจันภูต ๑

[๔๒] วตุฉวิชชชาจริโย วิย ภควา โยคินั อนุรูปนิวาสภูจัน-
นุปทิสนโต ๑ ภิกขุ ทิปัสทิส อรณเย เอกิโก วิหริตุวา ปฏิปกข-
นิมมถเนน อิจฉิตตถสธชนโต ๑ ผลมุตตมณุติ สามลลผลมาท ๑
ปรกุกมชวโยคคภูมินุติ ภวานุสสาทชวสุส โยคคกรณภูมิภูต ๑

[๔๓] เอวั วุตตลกขณเอสุติ อภิชมมปริยาเยน สุตตณุติกปริยา-
เยน จ วุตตลกขณเอสุ ๑ รุกขสมิปนุติ ยาวตา มชฉณนุติกกาเล สมณุตตา
ฉายา สรติ นิวาเต ปณณานิ ปตณุติ เอตตาวตา รุกขมุลนุติ
วุจจตีติ เอวั วุตตรุกขสุส สมิปภูจัน ๑ อวเสสั สตุตวิธึ เสนาสนณุติ
ปุพพต กนุทริ คิริคหึ สุตธัน วนปตถั อพุโภกาสั ปลาลปุณชนุติ
เอวั วุตต ๑

วิสุททธิมคค สัฒณนาย

ปริณายิกาติอาทิส วิย ๗ นิยยานภูโจ ปฏิปกุขโต นิคมนภูโจ ๗
ตสุม่า ปริกคหิตนิยยานนุติ สพุพถา คหิตาสมุโมลั ปริกจตุตสุมุโมลั
สตี กตุวา ปรมั สติเนปกุกั อุปภูจเปตุวาติ อตุโถ ๗

[๔๔] สโตวาติ สติยา สมนุนาคโตเอว สรनुโตเอว อสุสสตี ๗
นาสส กาจิ สติวิรหิตา อสุสสสปวตติ โหตีติ อตุโถ ๗ สโต
ปสุสตีติ เอตุถาปี สโตว อสุสสตีติ เอวสทโท อาเนตุวา
วตุตพุโพ ๗ สโตการีติ สโตเอว หตุวา สติยาเอว วา กาทพุพสุส
กตุตา กรณสีโล วา ๗ ยทิ สโตว อสุสสตี สโต ปสุสสตีติ
เอตสุส วิภงเก วุตตัม อถ กสุมา อสุสสตี ปสุสสตีจเจว อวตุวา
สโตการีติ วุตตัม ๗ เอกรลั เทสนัน กาคูกามตาย ๗ ปจจมจตุกเก
ปททวยเมว หิ วตุตมานกาลวเสน อากตัม อิตธานิ อนาถกาลวเสน
ตสุมา เอกรลั เทสนัน กาคูกามตาย สพุพตุถ สโตการิจเจว
วุตตัม ๗ ทิฆัม อสุสสาสวเสนานติ ทิฆมอสุสสาสวเสน ๗ วิภคตติอโลป กตุวา
นิทเทโส ๗ ทิฆมนุติ วา ภกวตา วตุตอสุสสาสวเสน ๗ จิตตุตสุส
เอกคัคคัม อวิกเขปนุติ วิภเขปสุส ปฏิปกุขภาวโต อวิกเขโปติ
ลทุขนามัม จิตตุตสุส เอกคัคคภาวัม ปชานโต สติ อุปภูจिता โหตีติ
อารมมณัม อุปกนตุวา จิตา โหติ ๗ ตาย สติยา เตน ฌาณนาคติ
ยถาวตุตตาย สติยา ยถาวตุตเตน จ ฌาณน ๗ อิทั วุตตัม โหติ
ทิฆัม อสุสสาลั อารมมณณญัตติ อวิกขิตตุตจิตตุตสุส อสมมุโหโต วา
ปชานนตุตสุส ตตุถ สติ อุปภูจिताเอว โหติ ตัม สมนุปชานนตุตสุส

๑. นิกุมมนภูโจติ ภเวย ๗

อนุสสตักมมจันนิตุเทศ วณณนา

วทนุติ จนนทวเสน ปุพเพ วิย ตโย ตถา ปามชชวเสนาติ อิเมหิ
นวหากาเรหิ ฯ กามณเจตถ เอกสส ปุคคสส ตโยเอว อาการา
ลพณนุติ ตนนทิวเสน ปน สพเพส ปาลีอารุพหตตะ เตส วเสน
ปริกมมสส กาทพพตตะ จ ตตฺรยํ ภิกขุ นวหากาเรหิติ วุตฺตํ ฯ เอวํ
ปชานโตติ เอวํ ยถาวุตฺเตหิ อากาเรหิ อสฺสาสปฺสฺสาเส ปชานโต ตตฺถ
มนสิการํ ปวตฺเตนตฺสส ฯ เอเกนากาเรนาติ ทิฆมํ อสฺสาสาทิสฺส จตฺตฺส
อากาเรสุ เอเกน อากาเรน นวสฺสฺสฺส วา เอเกน ฯ ตถา หิ วกฺขติ

ทิฆม รสฺโส จ อสฺสาโส ปฺสฺสาโสปี จ ตาทิสฺ

จตฺตาริ วณณนา วตฺตนนฺติ นาสิกฺกเคว ภิกขุโนติ ฯ

อัย ภาวนา อสฺสาสปฺสฺสาสกายานุปฺสฺสนาติ กตฺวา วุตฺตํ
กายานุปฺสฺสนาสติปฺญจันภาวนา สมปชชตฺติติ ฯ อิทานิ ปาลีวเสนว
เต นว อากาเร ภาวनावิธิญจ ทสฺเสตฺถ ยถาหาติอาทิ อารทฺธํ ฯ

ตตฺถ กถํ ปชานาตฺติติ ปชานนวิธิ กเถตฺถกมฺมตย ปุจฺจติ ฯ
ทิฆมํ อสฺสาสนนฺติ วุตฺตลกฺขณํ ทิฆมํ อสฺสาสํ ฯ อทฺธานสงฺขาเตติ
อทฺธานนฺติ สงฺขํ กเต ฯ ทิฆเม กาลे ทิฆมํ ขณนฺติ อตฺถโล ฯ
โกญฺจาสปริยาโย วา สงฺขาคสทฺโท เถยฺยสงฺขาตฺตนนฺติอาทิสฺส วิย ฯ
ตสฺมา อทฺธานสงฺขาเตติ อทฺธานโกญฺจาสเส เทสภาคเตติ อตฺถโล ฯ
จนนฺโท อุปฺปชชตฺติติ ภาวนาย ปุพเพนาปรี วิเสสํ อวหนฺตฺติยา
ลทฺทฺสสาทตฺตะ ตตฺถ สาทิสโย กตฺตฺถกามตาลกฺขโณ กุสลจจฺจนนฺโท

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณาย

อปรฺชชติ ๑ ฉนฺทวเสนาติ ตถาปวตฺตฉนฺทสฺส วเสน สฺวิเสสํ
ภาวนมนฺยฺยฉนฺทสฺส กมฺมญฺ्ञานํ วุจฺจตี ฝาศี กเมนฺตสฺส ๑ ตโต
สุขุมตฺรนฺติ ยถาวตฺตฉนฺทปฺปวตฺตติยา ปฺริมโต สุขุมตฺร ๑ ภาวนา-
พลน หิ ปฺฏิปสฺสทฺททรธปฺริพาหตฺตย กายสฺส อสฺสาสปสฺสาสา
สุขุมตฺรา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ ๑ ปามุชฺชํ อปรฺชชตีติ อสฺสาสปสฺสาसानํ
สุขุมตฺรภาเวน อารมฺมณสฺส สนฺตตฺรตฺตย กมฺมญฺ्ञานสฺส ๑
วีติปฺฏิปนฺนตฺตย ภาวนาจิตฺตสฺสทฺทโต ปโมโท ชุทฺทกาทิกเถทา ตฺรณปฺปีติ
อปรฺชชติ ๑ จิตฺตํ วิวญฺ्ञตีติ อนฺนุกเมน อสฺสาสปสฺสาसानํ อตฺตวิย
สุขุมตฺรภาวปฺปวตฺตติยา อนฺนุญฺ्ञนเณ วิเจตฺตพฺพาการปฺปวตฺเตหิ เตหิ
จิตฺตํ วินิวญฺ्ञตีติ เกจฺจ ๑ ภาวนาพลน ปนฺ สุขุมตฺรภาวปฺปวตฺเตสุ
อสฺสาสปสฺสาเสสฺส ตตฺถ ปฺฏิภาคนิมิตฺเต อปรฺปนฺเน ปกตฺตอสฺสาส-
ปสฺสาสโต จิตฺตํ นีวตฺตติ ๑ อปรฺกฺขา สณฺจาทิตฺติ ตสฺมี ปฺฏิภาค-
นิมิตฺเต อปรฺจารปฺปนาเกเท สมาริฆฺหิ อปรฺปนฺเน ปฺน ฌานนินฺนพฺตต-
นคฺคํ พฺยาปารากาโธ อหฺมฺมปรฺกฺขนํ โหตีติ ๑ สฺวา ปนฺนํ อปรฺกฺขา
ตตฺตรมชฺชตฺตปรฺกฺขาติ เวทิตฺตพฺพา ๑

[๔๖] อิมเห นวหิ อากาเรหิตฺติ อิมเห ยถาวตฺเตหิ นวหิ
อากาเรหิ ปวตฺตา ๑ ทิฆํ อสฺสาสปสฺสาสา กาโยติ ทิฆาการา อสฺสาส-
ปสฺสาสา จุณฺณวิจฺจณฺณปปี สมฺมญฺ्ञเณ กาโย ๑ อสฺสาสปสฺสาเส
นินฺนสฺสย อปรฺปนฺนนิมิตฺตมฺเปตฺถ อสฺสาสปสฺสาสสามณฺณเมว วุตฺตํ ๑
อปรฺญฺ्ञานํ สตีติ ตํ อารมฺมณํ อปรฺคนฺตฺวา ตินฺนจตีติ สตี อปรฺญฺ्ञานํ

อนุสสติกมมาจันนิตุเทศ วณณนา

นาม ๆ อนุปัสสนา ฅาณนุติ สมนวเสน นิมิตตสส อนุปัสสนา
วิปัสสนาวเสน อสสาสปัสสาเส ตนนิสสยญจ กายั รูปนุติ จิตตั
ตัสมปยุตตรมเม จ อรูปนุติ ววฏฐเปตฺวา นามรูปสส อนุปัสสนา
จ ฅาณั ตตฺถ ฅถาฏฐตาวโพธิ์ ๆ กายั อุปฺภูจันนุติ โส กายั
อารมมณกรณวเสน อุปกนฺตฺวา สติ เอตฺถ ติฏฐตีติ อุปฺภูจัน
นาม ๆ เอตฺถ จ กายั อุปฺภูจันนุติ อิมินา อิตรกายสสาปี
สงฺกโห โหติ ฅถาวุตตสมมสนววารสสาปี อิช อิจฺฉิตตฺตา ๆ โน
สตีติ โส กายั สติ นาม น โหติ ๆ สติ อุปฺภูจันญเจว สติ
จ สรณฺภูเจน อุปฺติฏฺฐจันฺนุเจน จ ๆ ตาย สติยติ ฅถาวุตตตาย
สติยติ ๆ เตน ฅาณณนาคิ ฅถาวุตเตเนว ฅาณณ ๆ ตั กายนุติ
ตัส อสสาสปัสสาสกายญเจว ตนนิสสยั รูปกายญจ ๆ อนุปัสสตีติ
ฅานสมปยุตตฅาณณ เจว วิปัสสนาฅาณณ จ อนุปัสสตี ๆ เตน
ววจฺจติ กายเ กายานุปัสสนาสตีปฺภูจันภวณนาคิ เตน อนุปัสสเนน
ฅถาวุตเต กายเ อัย กายานุปัสสนาสตีปฺภูจันภวณนาคิ ววจฺจติ ๆ
อิทั วุตตั โหติ ยอ อัย ฅถาวุตเต อสสาสปัสสาสกายเ ตสส
นีสสยญฺเต กรชกายเ จ กายสฺเสว อนุปัสสนา อนุทกฏฺฐตย มริจียา
อุทกานุปัสสนา วิย น อนิจฺจาทิสภวเว กายเ นิจฺจาทิภวณนุปัสสนา
อถโข ฅถารทั อนิจฺจทฺทุกฺขานตฺตาสฺสภวเว อนุปัสสนา ๆ อถวา ๆ
กายเ อหนฺติ วา มมนฺติ วา อิตฺถีติ วา ปุริโสติ วา คเหตุพฺพสส
กสฺสจि อภวโต ตาทิสั อนนุปัสสตีตฺวา กายมตฺตสฺเสว อนุปัสสนา

วิสุทธีมคค สัวณณาย

กายานุปลุสสนา ตาย กายานุปลุสสนาย สมบุยตุตา สติเยว อุปญจัน
สติปญจัน ตสส ภาวนา วฑฒนา กายานุปลุสสนาสติปญจัน-
ภาวนาติ ๑ เอส โยติ นวหิ อากาเรหิตีอาทินา วุตตวิธี รุสสปเท
อติทิสติ ๑

เอตถาติ เอตสุมิ ยถาทสสิเต กถิ ทิม อสสสนโตติอาทินา
อาคเต ปาลินเย ๑ อีธาติ อิมสุมิ รุสสปทวเสน อาคเต ปาลินเย ๑
อยนติ โยคาวจโร ๑ อทธานวเสนาคิ ทิมกาลวเสน ๑ อิตตรวเสนาคิ
ปริตตกาลวเสน ๑ อิมหิ อากาเรหิตี อิมหิ นวหิ อากาเรหิ ๑
ตาทีโสติ ทิม รุสโส จ ๑ จตตารอ วณณาคิ จตตารอ อาการา ๑
เต จ ทิมทโยเอว ๑ นาสิกกุเว ว ภิกขุโนติ กาทาสุขตุถิ รุสส
กตวา วุตติ ๑ นาสิกกุเววาติ วาสทโท อนิยมญุโ ๑ เตน
อตุตโรญจ สุกคณหติ ๑

[๔๗] สพพกายปญสิเวทิติ สพพกายสส ปญปิ ปจเจกั กตวา
สมมเทว เวทนสิโล ชานนสิโล ตสส วา ปญปิ สมมเทว เวโท
เอตสส อตุติ ตั วา ปญปิ สมมเทว เวทมาโนติ อตุโ ๑
ตตุถ ตตุถ สพพคคหณน อสสาสาทิกายสส อนวเสสปริยาทาน
สิทเชปี อนนกกลาปสมุทายภาวโต ตสส สพเพสมปิ ภาคาน
สัวณทสสนตุถิ ปญสิททคคหณิ ตตุถ สกุกจการิภาวทสสนตุถิ
สัสททคคหณนติ อิมมตุถิ ทสเสนโต สกสสชาติอาทิมหา ๑ ตตุถ
ยถาสมานปี อสสาสปลุสสาเสสุ โยคิโน ปญปิตติวิธาน ปจเจกั

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํ

สิทฺทํโยติ วุตฺเต อธิทฺตธมฺเม อเสวติ ฯ ตทาเสวํ เหตุถ
สิทฺทนนฺติ อธิปฺเปตํ ฯ ปุริมฺนเยติ ปุริมํสุมี ภาวนํนเย ปจฺม-
วตฺตทฺทเวติ อธิปฺปาโย ฯ ตตฺถาปี กามํ ฅณฺุปฺปาทํ ลพฺภเตว
อสุสํ
ยถาวโต ทิฆรสุสภํวาวโพสพฺภวโต ตถาปี
ตํ น ทฺกกรํ ยถาปวตฺตํ เตสํ คหณฺมตฺตภํวโตติ ตตฺถ
วตฺตมํนกาลปฺปโยโก กโต ฯ อิทฺมปฺน ทฺกกรํ ปุริสสุส ชุรชารายํ
คณฺนสทิสํ ตสฺมา สํติสเยเนตฺถ ปุณฺณภิกฺสงฺขารณ ภาวิตพฺพนฺติ
ทิเปตฺุ อณํคตกาลปฺปโยโก กโตติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตฺุ ตตฺถ
ยสฺมาติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ฅณฺุปฺปาทณํทิสฺสุติ อาทิสทฺทณ
กายสงฺขารปฺสสมฺภนํปีติปฺปฏิสํเวทณํทิสํ สงฺคณฺุหาติ ฯ เกจि ปเนตฺถ
สํวรสมํทณนํ สงฺคโหติ วทณฺติ ฯ กายสงฺขารนฺติ อสุสํสํสํสํสํสํ
โส ทิ จิตฺตสมฺภุจํโนปี สมนํน กรชกายนํปฺปฏิพทฺทวุตฺติคายน เตน
สงฺขริยตีติ กายสงฺขารโรติ วุจฺจติ ฯ โย ปน กายสงฺขารโร วิ-
สงฺขารโรติ เอวมํคโต กายสงฺขารโร เจตณํลกฺขณํ สติปี ทฺวา-
รณฺตรูปฺปตฺติยํ เขภฺยยวุตฺติยา ตพฺพหุลวุตฺติยา จ กายทฺวารณ
ลกฺขิโต โส อิทฺ นาริปฺเปโต ฯ ปสฺสมฺภนํโตติ อาทิสฺ ปจฺฉิมํ
ปจฺฉิมํ ปทํ ปุริมํสุส ปุริมํสุส อตฺถวจณํ ฯ ตสฺมา ปสฺสมฺภนํ นาม
วูปสมนํ คณฺจ ตถา ปโยเค อสติ อุปฺปชฺชนารหฺสฺส โอฬาริกสุส
กายสงฺขารสุส ปโยคสมฺปตฺติยา อณฺุปฺปาทณฺนฺติ ทฺกฺจพฺพํ ฯ

[๔๘] ตตฺถเรวณฺติ โอฬาริกํ กายสงฺขารํ ปสฺสมฺภนํโตติเอตฺถ ฯ

อนุสสติกมมจวนนิตุเทศ วณณน

อปริคคหิตกถเลติ กมมฏจวนสส อนนรทฐกถเล ตโตเอว กยจิตตว-
นมุปี อปริคคหิตกถเล ๑ นิสิตติ ปลลลงกั อภุชิตว อชช กย
ปณชยติ หิ อมินา กยปริคคโห ปริมขั สตี อปฏฐเปตวติ
อมินา จิตตปริคคโห วุตโต ๑ เตเนวห กวโยปี จิตตมุปี
ปริคคหิตว โหนตตีติ ๑ กวโยติ กรชกวโย ๑ สทรถติ สปริพหว ๑
สว จ เนลล สทรถตว ครฐวเนน วีย โอพริกตย อวินภววินีติ
อวห โอพริกตย ๑ พลวตรติ สพลว ถฐว ๑ สนตว โหนตตีติ
จิตตัม ตว พหิตฐว วิกขेषภวเนน เอกคคัม หุตว กมมฏจวน
ปริคคเหตุว ปวตตมวน สนตัม โหติ วุปลนตัม ตโตเอว ตสมมฏจวน
รฐมมว ลหุมมกมมณณภวปตตว ตทนคณตย เสสนติ สนตติ-
รฐนติ เอว จิตเต กย จ วุปลนเต ปวตตมวเน ตนนิสตีตว
อสสสสสสส สนตสภว อนุกกเมน สขุมสขุมตรสขุมตมว หุตว
ปวตตนติ ๑ เตน วุตตัม ยทว ปนสส กวโยปีติ อวท ๑ อภุชน
อวโกโค ปลสสมเมมิตติ ปจมวชชว ๑ สมมว อนอนุอหรรณ
สมนุนวหโร ตสมมีเยว อตเถ อปรวปริ ปวตตอวชชว ๑
ตสเสว อตถสส มนลล กรณัม จิตเต จปนัม มนลลวโร ๑ วีมลล
ปจจเวกขณว ๑

[๔๕] สวทรเชติ สทรเถ สปริพหเว ๑ อธิมตตนติ พลลว
โอพริกัม ๑ ลิงควิปลลลวเสน วุตตัม ๑ กยสงขวโรติ หิ อธิปเปโต ๑
อธิมตตัม หุตว ปวตตตีติ กิริยวเสสนัม วว เอตัม ๑ สขุมนติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํย

เอตฺถํปี เอเสว นโย ๑ กายมฺหิตี เอตฺถ จิตฺเต จาติอํเนตฺวา
สมฺพนฺธิตฺตํ ๑ ปจฺมชฺฌนํโต วุฏฺฐาย กรียมนํ ทฺติยชฺฌนํสฺส
นํนํวชฺชนํ ปริกมฺมํ ปจฺมชฺฌนํ วิย ทฺุรสมฺสฺสํริตฺตปฺปฏิปทฺขณฺติ
กตฺวา ตํสมฺภูจํโน กายสงฺขารํ ปจฺมชฺฌนํ จ ทฺติยชฺฌนํปจํเร
จ โอปาริกตํ สทฺธิสํ วุตฺโต ๑ เอส นโย เสตฺตฺปจํรทฺเวปี ๑
อถวํ ๑ ทฺติยชฺฌนํนํทํนํ อธิคํย ปฺปฏิปชฺชโต ทฺุทฺขํปฺปฏิปทํทํ-
วเสน กิลมฺโต โยคิโน กายกิลมตฺตจิตฺตฺตฺตปจํตํทํทํวเสน วิตฺกทํทํ-
สงฺขํเตน สปริสฺนทตํย จ จิตฺตปฺปวตฺติยํ ทฺติยชฺฌนํนํทํอฺปจํเรสฺส
กายสงฺขํรสฺส โอปาริกตํ เวทิตฺตพฺพํ ๑ อตฺติสฺสุโมติ อณฺณตฺถ
ลพฺภมํโน กายสงฺขํรํ จตฺตฺถชฺฌนํ อตฺติกนตฺตฺตฺตฺตฺต ๑ สฺซุขม-
ภํวํปิสฺส ตตฺถ นตฺติ กุโต โอปาริกตํ อปฺปวตฺตนํโต ๑ เตนํท
อปฺปวตฺติเมว ปํปญฺจํสํติ ๑ ทํกิสฺส สโต อนฺนํปพฺพสํมํปตฺติ-
สํมํปชฺชนเวลํ เอกํสเนนเว สพฺเพสํ ฌนํนํ ปฺปฏิลํภํ สนฺชํย
มชฺฌิมภํณกํเหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌนํโต อฺปรุปริยชฺฌนํปจํเรปี สฺซุขม-
ตฺริ อิจฺฉนฺติ ๑ ตตฺถ หิ สํปจํรํนํ ฌนํนํ อฺปรุปริยวิเสสวณฺตตํ
สนตฺตํ จ สมฺภเวยฺย ๑ เอกํวชฺชนํปจํริ วํ สนฺชํย เอวํ
วุตฺตํ ๑ เอวณฺหิ เหฏฺฐํ วุตฺตวํเทน อิมสฺส วํทสฺส อวิโรโร สิทฺุโร
ภินฺนวิสยตฺตํ ๑ สพฺเพสํยเวตฺติ อุกฺเขสฺมปี ๑ ยสฺมํ เต สพฺเพปี
วุจฺจมนํเนน วิธินํ ปสฺสทฺุทฺธิมิฉฺฉนฺติยเว ๑ อปฺริคฺคหิตกํเล กาย-
สงฺขํรํ ปฺริคฺคหิตกํเล ปฺปฏิปสฺสํภตฺติ อิทํ สทฺธิสสนฺตํนตํย

อนุสสติกมมจានนิตุเทศ วรรณนา

วุดตํ ๑ นหิ เตเอว โอพาริกา อสุสาธาทย สุขุมมา โหนุตติ ๑

ปัสสมภนากาโร ปน เนลล เหฏฐา วุดโตเยว ๑

[๕๐] มหาภูตปริคคเห สุขุโมติ จตุธาตุมุขน วิปัสสนาภินิเวลล
สนุขาย วุดตํ ๑ สกกรูปปริคคเห สุขุโม ภาวนาย อปรูปริปณิต-
ภาวโต ๑ เตเนวาท รุปรูปปริคคเห สุขุโมติ ๑ ลกขณา-
รมมณิกวิปัสสนาติ กลาปสมมสนมาห ๑ นิพพิทานุสสนโต ปฏุจาย
พลววิปัสสนา ตโต โอรุ ทุพพลวิปัสสนา ๑ ปุพเพ วุดตุนเยนาติ
อปริคคหิตกาเลติอาทีนา สมถนเย วุดเตน นเยน ๑ อปริคคเห ปวตโต
กายสงขารุ มหาภูตปริคคเห ปฏิปัสสมภตตีติอาทีนา วิปัสสนานเยปี
ปฏิปัสสทธิ โยเขตพพาทิ วุดตํ โหติ ๑

อสุสาติ อิมสส ปัสสมภยั กายสงขารนติ ปทสส ๑ โจทนา-
โสธนาหิติ อนุโยคปริหารเหหิ ๑ เอวนุตติ อิทานิ วุจจมานากาเรน ๑
กถนุตติ ยั อิทั ปัสสมภยั ๑เป๑ สิกขตีติ วุดตํ ตั กถั ๑
เกน ปกาเรน กายสงขารสส ปัสสมภนั โยคิโน จ สิกขนั
โหตีติ กเถตุกามตย ปุจจิตวา กายสงขารे สรूपโต โอพาริก-
สุขุมโต วุปสมโต อนุโยคปริหารโต จ ทสเสตุ กตเม กาย-
สงขาราคีอาที อารุทธิ ๑ ตตุถ กายิกาติ รูปกาเย ภาวา ๑
กายปฏิพพธาติ กายสนนีสสูตา ๑ กายเย สติ โหนุตติ อสติ น
โหนุตติ ๑ ตโตเอว เต อาการสมภูจानาปี กายเณ สงขரியนตีติ
กายสงขารา ๑ ปัสสมภนุโตติ โอพาริโกพาริกั ปฏิปัสสมภนุโต ๑

อนุสสตักมมจันนิตุเทส วณณนา

อธิปฺปาโย วุตตปฺปการณ ยถิ อติสฺซุมมปิ กายสงฺขาริ ปสฺสมเกตีติ ฯ
เอวํ สนนเตติ เอวํ สติ ตยา วุตตาทาเร ลพฺภมาเน ฯ วาตฺตป-
ลทฺธิยาติ วาตฺตสฺส อุปฺลทฺธิยา ฯ จสทฺโท สมฺมจฺจตฺโต ฯ อสฺสา-
สาทิวาตารมฺมณฺสฺส จิตฺตสฺส ปภาวนา อุปฺปาทนา ปวตฺตนา น
โหติ ฯ เต จ เตน ปสฺสมเกตฺตพฺพาติ อธิปฺปาโย ฯ อสฺสาส-
ปสฺสาสณฺจ ปภาวนาติ โอปาริกเก อสฺสาสปสฺสาเส ภาวนาย
ปฺฏิปสฺสมเกตฺวา สฺซุมาณํ เตสํ ปภาวนา จ น โหติ อุกฺเขสํ
เตน ปฺฏิปสฺสมเกตฺตพฺโตะ ฯ อานาปานสฺสตียาติ อานาปานารมฺมณาย
สตียา จ ปวตฺตณํ น โหติ อานาปานานํ อภาวโต ฯ ตโตเอว
ตฺตสมฺปยุตฺตสฺส อานาปานสฺสตีสมานิสฺส ปภาวนา อุปฺปาทนาปิ น
โหติ ฯ น หิ กทาจิ อารมฺมณฺเน วินา สारมฺมณฺชมา สมฺภวานฺติ ฯ
น จ นํ ตนฺติ เอตฺถ นนฺติ นิปาตมตฺตํ ฯ ตํ วุตฺตวิชานํ สมาเป็นฺตี
ปณฺฑิตา ปณฺณวณฺโต น เจว สมาเป็นฺตฺตปิ ตโต น จ วุจฺจหนฺตีปฺตี
โยชนา ฯ เอวํ โจทโก สพฺเพน สพฺพิ อภาวฺปนยฺนํ ปสฺสมภฺนฺติ
อธิปฺปาเยน โจเทติ ฯ ปฺน อิติ กิราติ อาทิ ยถาวุตฺตาย โจทนาย
วิสชชนา ฯ

ตตฺถ กิราติ ยถิติ เอตฺสฺส อตฺถे นิปาโต ฯ อิติ กิร สิกฺขติ
มยา วุตฺตาทาเรณ ยถิ สิกฺขตีติ อตฺโต ฯ เอวํ สนนเตติ เอวํ
ปสฺสมภฺเน สติ ฯ ปภาวนา โหตีติ ยถิปี โอปาริกา กายสงฺขารา
ปฺฏิปสฺสมภฺนฺติ สฺซุมา ปน อตฺถวาติ อนุกฺกเมน ปรมฺสฺซุม-

อนุสฺสติกมฺมจฺจํ นิตฺเตส วณฺณนา

สฺติปฺปจฺจํ วิภาคโ ทสฺเสตฺถํ ปสฺสสมฺภยํ นุตฺตํ ๑ ตํ

สพฺพํ วุตฺตํ นยตฺตา อุตฺตํ นเมว ๑

[๕๒] อาทิกมฺมิกสฺส กมฺมฏฺจํ นวเสนาติ สมถกมฺมฏฺจํ
สนฺธาย วุตฺตํ ๑ วิปสฺสํ นากมฺมฏฺจํ นมฺปน อิตฺรจตฺตํ เกสฺสปี ลพฺภเตว ๑
เอตฺถาติ ปจฺจจตฺตํ ๑ ปจฺจจสนฺธิกนฺติ ปจฺจจปพฺพํ ปจฺจจภาคนฺติ
อตุโธ ๑

[๕๓] กมฺมฏฺจํ สส อุกฺคณฺหนนฺติ กมฺมฏฺจํ คณฺถสฺส อุก-
คณฺหนํ ๑ ตตฺถตฺตํ ปรีปฺจฺจํ กมฺมฏฺจํ ปรีปฺจฺจํ ๑ อถวา ๑ คณฺถโ
อตุโธ จ กมฺมฏฺจํ สส อุกฺคณฺหนํ อุกฺคโ ๑ ตตฺถ ลํสยปรี-
ปฺจฺจํ ปรีปฺจฺจํ ๑ กมฺมฏฺจํ สส อฺปฺปจฺจํ นนฺติ นิมิตฺตฺตํ ๑
เอวํ ภาวนมนฺยฺยชฺชนตฺตํ เอวมิช นิมิตฺตํ อฺปฺปจฺจํ อฺปฺปจฺจํ ๑
ตถา กมฺมฏฺจํ ปฺปนา เอวํ ฉานมปฺเปตฺติ ๑ กมฺมฏฺจํ สส
ลกฺขณนฺติ คณฺณานํ พนฺชณนํ สสนนํ วเสน ภาวนํ อฺสฺสกาเปตฺวา
จปนา ย สมฺปตฺติ ตโ ปรมฺปิ วา ลกฺขณาทิวเสน มตฺถกมฺปตฺติ
กมฺมฏฺจํ สภาวสฺส สลลกฺขณํ ๑ เตนํ กมฺมฏฺจํ สส สภาว-
ปฺปจฺจํ นนฺติ วุตฺตํ โหตฺติ ๑ อตฺตํ นปี น กิลมฺติ โอิโธ
กมฺมฏฺจํ สส อุกฺคณฺหนนฺติ ๑ ตโ เอว อจฺจิมฺปิ น วิหเสติ ๑
ชฺชมฺมจฺจํ นปี วา ภาวนํ มตฺถกํ ปาปนโ ๑ ตสมฺมาติ
ตํ นิมิตฺตํ อตฺตํ โน อกิลมฺนอจฺจิมฺปิ วิหเสนเหตุ ๑ โถกนฺติ โถกํ
โถกํ ๑ อุกฺคณฺหนนฺติ อุกฺคโ สพฺพโปี กมฺมฏฺจํ วิธิ น

วิสุททธิมคคิถวณณาย

ปุพเพ วุตตอुकคหมตต์ ๑ อาริยโต อुकคโห อาริยुकคโห
ตโต ๑ เอกปทมปีติ เอกโกฏฐาสมปี ๑

อนูหนาติ อสุสาสปสุสาสนัน อนุคมนวเสน สติยา นิรนตรี
อนุปวตตนา ๑ สุนาติ อสุสาสปสุสาเส คณนตสุส คณน
ปฏิสัทธิตวา เต สติยา อนุพนฐนตสุส ยถา อปปนา โหติ
ตถา จิตต์ จปนตสุส จ นาสิกคคาธิฏฐานสุส เนลล สุนา ๑
ยสุมา ปน คณนาทิวเสน วิย สุนาวเสน วิตุ มนสิกาโร
นตติ ๑ สุกุจสุกุกุฐานเนยว คณนาทิกาทพพนติ ทสุเสตุ อธิ
สุนา คณนตติ ทีปนโต สุนาติ สุกุกุฐานนตติ อห ๑ จปนาติ
สมาธานัน ๑ ตถุทิสุมมเทว อารมมณเจ จิตตสุส อารานัน จปน
โหติ ๑ ตถา ทิสมาธิจิตตสุส จิตติ สณจิติติ นิททิฏฐโจ ๑
สมาธิปฏฐานา ปน อปปนาติ อห จปนาติ อปปนาติ ๑
อนิจจตาทินัน สลลคกขมโต สลลคกขณา วิปสุสนา ๑ ปวตตโต
นิมิตตโต จ วินิวฎฐนโต วิวฎฐณา นาม มคโค ๑ สกกลสงกิลเส-
ปฏฐิปสุสททธิภาวโต สพพโส สททธิติ ปาริสททธิ ผลัน ๑ เตสนตติ
วิวฎฐณาปาริสททธิณัน ๑ ปฏฐิปสุสนาติ ปฏฐิปฏฐิตสนลคกขณัน ๑ เตนาห
ปัจจเวกขณาติ ๑

[๕๔] ขณทนต์ติ เอกิ ตีณิ ปญจาติ เอวั คณนาย ขณทนต์ ๑
โอกาเสติ คณนวิธิ สนุชทายาห ๑ คณนนิสุสิโตว น กम्मฎฐาน-
นิสุสิโต ๑ สิษาป্পตต์ นุ โขติ อิทิ จิรตรี คณนาย มน-

อนุสสตักมมจันนิตุเทศ วรรณนา

สีกโรนุตตส วเสน วุตต์ ๑ โส หิ ตถา ลทุธี อวิกุเขปมตต์
นิตุสสาย เอวิ มณเณย ๑ อสสาสปสสาเสสุ โส อุปฏจาทิ ตั
คเหตุวาทิ อิทั อสสาสปสสาเสสุ ยสส เอโกว ปจัม อุปฏจาทิ
ตั สนุชาย วุตต์ ๑ ยสส ปน อุโกปี อุปฏจหนุติ เตน
อุภยมปี คเหตุวา คณิตพพิ ๑ โย อุปฏจาทิติ อิมินา จ ทวิสุ
นาสปฏวาเตสุ โย ปากฏตโร อุปฏจาทิ โส คเหตุพพิติ อยมปี
อตโต ทิปิตติ ทฏจพพิ ๑ ปวตตมานัน ปวตตมานนุติ อามณทิต-
วจนน นินนตริ อสสาสปสสาसानัน อุปลกขณัน ทสเสติ ๑

เอวนติ วุตตปกาเรน ๑ อุปลกเขตวา วาติ อตโต ๑
ปากฎา โหนุติ คณनावเสน พหิทุชา วิกุเขปภาวโต ๑ ปลิมสส
ปรีวตตนัน ตั ยตถ นิกุขิปนุติ โส ปลิมตถมโก ๑ ตियามรตตุนติ
อจจนตตีโยเก อุปโยควจัน ๑ ปุริมนเขนาติ สีมคณนาย โคपालก-
คณนายาติ อตโต ๑ เอกั เทว ตินิ จตตารี ปญจาทิ คณนา-
วิททสสนัน ๑ ตสฺมา อฏจาทิ อาทิสูปี เอกโต ปฏจายเว ปจเจกั
อฏจาทินิ ปาเปตพพานิ ๑ สีมั สีมั คณตพพเมว ๑ กสฺมาติ ตตถ
การณัน นิตสสนนุจ ทสเสติ คณนปฏพิพุเช หิติอาทินา ๑ ตตถ
อริยติ เตน นาวาติ อริตต์ ปาชนทณโท อริตเตน อุปตถมกนัน
อริตตูปตถมกนัน ตสฺส วเสน ๑ นิปปริยายโต นินนตริปวตติ นาม
จปนายเมวาทิ อาห นินนตริ ปวตต์ วิทยาติ ๑ อนุโต ปวิสนตต์
วาทัน มนสีกโรนุโต อนุโต จิตต์ ปเวเสติ นาม ๑ พหิ จิตต-

วิสุทฺธิมคฺค ฉัฏฐณณาย

นีหฺรณฺเป อเสว นโย ๑ วตพฺภวตฺตนฺตติ อพฺภนฺตฺรคตฺติ วตฺติ
พหฺลํ มนสิคโรนฺตฺตสฺส วาเตน ตํ จานํ อพฺภวตฺติ วีย เมเทน ปฺปฺริตฺติ
วีย จ โหติ ๑ ตถา อฺปฺภวตฺติ นีหฺรโถ ฉฺฉุจฺจกาสํ มฺลยจิตฺวา
ตถา ปน นีหฺรโถ วตฺตสฺส คตฺติสมเนสนมฺมุเขน นานารมฺมณฺเสสุ
จิตฺตํ วิชวตฺติติ อวห ปฺปฺลุตฺตารมฺมณฺเจ จิตฺตํ วิกฺขิปปตฺติติ ๑ เอตฺตนฺตติ
เอตํ อสฺสทสฺสปฺสทสฺสชวตฺติ ๑

[๕๕] อนฺนคฺคณนฺตติ ปวตฺตปวตฺตตฺตานํ อสฺสทสฺสปฺสทสฺสทสฺส อารมฺมณ-
กฺรณวเสน สติยว อนฺนอฺนปวตฺตตฺตํ อนฺนคฺคจฺฉนํ ๑ เตเนววห ตณฺจ
โฆ น อวทิมชฺฉณปฺริโยสวณนฺนคฺคณนวเสนวตฺติ ๑ นวทิจ อวทิจ ตตฺถ
ปจฺฉมํ อฺปฺปชฺชนโถ ๑ ปจฺฉมฺปฺปตฺติวเสน หิจ อิจ อวทิจ จินฺตว น
อฺปฺปตฺติตมตฺตวเสน ๑ ตถา หิจ เต นวทิจโถ ปจฺฉวชย ยว นวทิจคฺค
สพฺพตฺต อฺปฺปชฺชนเตว ยตฺถ ยตฺถ จ อฺปฺปชฺชนตฺติ ตตฺถ ตตฺถ
กฺขชฺชนตฺติ ชมฺมานํ คมณวทวโถ ๑ ยถวปจฺจยมฺปน เทสนฺตฺตฺตปฺปตฺติย
คตฺติสมณฺณว ๑ ททํ มชฺฉนฺตติ ททสมิปี ตสฺส อฺปฺปริภวโค
มชฺฉํ ๑ นวทิจว ปฺริโยสวณนฺตติ นวทิจวจฺฉนํ ตสฺส ปฺริโยสวณํ
อสฺสทสฺสปฺสทสฺสสมณฺณวตฺติ ตทวทิจวโถ ๑ ตถวเตเต จิตฺตสมฺมจฺฉนว
วตฺตว น จ พหิจฺฉว จิตฺตสมฺมจฺฉนวณํ สมฺภโว อตฺถิจ ๑ เตเนว
อพฺภนฺตฺร ปวสนวตฺตสฺส นวทิจคฺค อวทิจติ ๑ ปวสนนิจฺฉมณปฺริยว
ปน ตํสทิสวเสน วตฺติโถติ เวทิตพฺโพ ๑ วิกฺเขปคตฺตนฺตติ วิกฺเขป
อฺปคตฺติ วิกฺขิจิตฺตํ อสมวทิตฺตนฺตติ อตฺถโถ ๑ สวททวชวตฺติ สทฺรทวว ๑

อนุสฺสติกมฺมจฺานนิตุเทศ วรรณนา

อัญชฌายาติ กมฺมฏฺจฺานมนสิการสฺส จลนายน ๑ วิกุเขปคเตน จิตฺเต-
นาติ เหตุมฺหิ กรณวจฺนํ ๑ อิตฺถมฺภูตลกฺขณเ วา ๑ สารทุชาติ
สทรรธา ๑ อัญชิตาติ อัญชฌนกา จลนกา ๑ ตถา ผนฺทิตา ๑ อาทิ-
มชฺฌปริโยสานวเสนาติ อาทิมชฺฌปริโยसानานุกมนวเสน ๑ น
มนสิกาตพฺพนฺติ สมฺพนฺโร ๑

[๕๖] อนุพฺนุชฌนาย มนสิกาโรนฺเตน สฺสนาวเสน จ จปนาวเสน
จ มนสิกาตพฺพนฺติ เยนาริปปาเยน วุตฺตํ ตํ วิวริตุํ คณนานุพฺนุชฌนา-
วเสน วิทยาติอาทิมาย ๑ ตตฺ วิสุํ มนสิกาโร นตฺถิติ คณนายน
อนุพฺนุชฌนาย จ วินา ยถากุภํ เกวลํ สฺสนาวเสน จปนาวเสน จ
กมฺมฏฺจฺานมนสิกาโร นตฺถิ ๑ นนุ สฺสนาย วินา จปนายน วิย
สฺสนาย วินา คณนายปิ มนสิกาโร นตฺถิเยว ๑ ยทปิ นตฺถิ
คณนา ปน ยถา กมฺมฏฺจฺานมนสิการสฺส มฺลภาวโต ปชานภาเวน
คเหตุพฺพา เอวํ อนุพฺนุชฌนา จปนายน ตาย วินา จปนายน อสมฺภวโต ๑
ตสฺมา สติปิ สฺสนาย นานนฺตฺริยภภาเว คณนานุพฺนุชฌนาเอว มฺลภาวโต
ปชานภาเวน คเหตุวา อิตฺราลํ ตทภาวํ ทสฺเสนฺโต อาห คณนา-
นุพฺนุชฌนาวเสน วิย หิ สฺสนาจปนาวเสน วิสุํ มนสิกาโร นตฺถิติ ๑
ยทิ เอวณฺตา กสฺมา อุตฺเทเส วิสุํ คหิตาติ อาห สฺญฺจสฺญฺจจฺานเ-
ยวาติอาทิ ๑ ตตฺถ สฺญฺจสฺญฺจจฺานเยว คณนฺโตติ อิมินา
คณนาย สฺสนา อญฺคนฺติ ทสฺเสติ ๑ เตนาห คณนาย จ สฺสนาย จ
มนสิกาโรตีติ ๑ ตตฺถเอวาติ สฺญฺจสฺญฺจจฺานเยว ๑ เตติ อสฺสาส-

วิสุทฺธิมคฺค ฉัฏฐณณาย

ปสฺสเส ๑ สติยา อนุพฺพนุชฺชโตนฺติ คณฺนาวิถี อนุคฺคฺตฺวา สติยา
อนุพฺพนุชฺชโตนฺติ สฺมุจฺจกาเสยฺว เต นฺิรฺนฺตรํ อุปฺชารณฺโตนฺติ อตฺถโธ ๑
อฺปฺปนาวเสน จิตฺตํ จฺปนฺโตนฺติ ยถา อฺปฺปนา โหติ เอวํ ยถา-
อฺปฺปจฺจิตฺเต นิมิตฺเต จิตฺตํ จฺปนฺโตนฺติ สฺมาทหนฺโตนฺติ ๑ อนุพฺพนุชฺชานาย
จาทิอาทิสฺส อนุพฺพนุชฺชานาย จ สฺสนาย จ จฺปนฺนํ จ มนฺสิกรโตนฺติ
วฺจฺจตีติ โยชฺนา ๑ สฺวายมตฺถโตนฺติ ยวํยํ สฺมุจฺจสฺมุจฺจจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
คณฺนโตนฺติ ตตฺถเวว คณฺนํ ปฺภุทิสฺสทฺริตฺวา เต สติยา อนุพฺพนุชฺชโตนฺติ
จ วตฺตโตนฺติ โส อยฺมตฺถโตนฺติ ๑ ยา อจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ น มิโนติ น วินิจฺฉินฺติ
สฺมา นสฺส สมิเปติ อฺปฺปมา ยถา โคโณ วิย ควโยติ ๑

ปจฺจฺจโตนฺติ ปิฉสฺสปฺปิ ๑ โทลาเปโชนฺโตนฺติ ๑ กิพฺตฺนฺติ กิพฺนฺตํ ๑
มาตาปฺตฺตํ ๑ อตฺตโน ภริยา ย ปฺตฺตสฺส จ ๑ อุโภ โภจฺจโยติ
อจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ ปฺริมโภจฺจ กจฺจฺจฺจฺจฺจ ปจฺจฺจิมโภจฺจฺจฺจฺจ เทวปฺปิ โภจฺจโย ๑
มชฺฉนฺติ โทลาผลกฺสฺเสว มชฺฉํ ๑ อฺปฺปนิพฺพนุชฺชคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค อฺปฺปนิ-
พฺพนุชฺชคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค นาสิกกฺคํ มุขนิมิตฺตํ วา ตสฺส มฺมุเล สมิเป จตฺวา ๑
กถํ จตฺวา ๑ สติยา วเสน ๑ สตี หิ ตตฺถ สฺปฺปจฺจิตฺตํ กโรนฺโตนฺติ
โยคาวจโร ตตฺถ จิตฺตํ นาม โหติ อวยวรมฺเมน สฺมฺมทายสฺส
อฺปฺปทิสฺสทฺตฺวา ๑ นิมิตฺเตติ นาสิกกฺคฺคาทินิมิตฺเต ๑ สติยา นิสฺสทฺตฺวา
สตีวเสน นิสฺสทฺตฺวา ๑ สตี หิ ตตฺถจาทิอาทินา จาเน วิย
วตฺตพฺพํ ๑ ตตฺถจาทิ สฺมุจฺจสฺมุจฺจจฺจฺจ ๑ เตติ นกรสฺส อนุโตนฺติ
พหิ กตา มนุสฺสสา เตสํ สจฺจหา จ หตฺถกตา ๑ อาทิตฺวา
๑. โทลาเปโชนฺติ วา โทลาเปโชนฺติ วา ภเวยฺย ๑ เสยฺยถาปฺปิ ปจฺจฺจโตนฺติ... โทลํ
จิปฺปฺตฺวาติ วิสุทฺธิมคฺค เวตฺตตฺตฺวา ๑

อนุสสตติกมมจานนิตุเทศ วณณา

ปฏจายาติ อุปเมยยตถทสสนโต ปฏจาย ๑

[๕๑] คากาย ๑ นิมิตตุนติ อุปนินุชนนิตตติ ๑ อนารมมณ-
เมกจิตตตสชาติ เอกสส จิตตสส น อารมมณ อารมมณา น โหนตติ
อตโต ๑ อชานโต จ ตโย ชมเมติ นิมิตตติ อสสาโส ปสสาโสติ
อิม ตโย ชมเม อารมมณกรณวเสน อวินุทตสส ๑ จสทโท
พุดิเรเก ๑ ภาวนาติ อานาปานสสตติสมาธิภาวนา ๑ นุปลพุกตติ
น อุปลพุกติ น สิชฌตติ ๑ อัย โจนาคากาย อตโต ๑ ทุดิยา
ปน ปรีหารคากา สุวิญญะยยาว ๑

กถนติ ตาล อตถ วิวริตุ กถตถกมมยตาปจญา ๑ อิม
ตโย ชมมาติอาทิส ปทโยชนาย สทฐิ อยมตถนิตุเทโส อิม
นิมิตตาทโย ตโย ชมมา เอกจิตตสส กถ อารมมณา น โหนติ
ตถาปี น อิม ตโย ชมมา อวิทิตา โหนติ กถ น จ โหนติ
อวิทิตา เตสณหิ อวิทิตตเต จิตตตถ กถ วิกเขป น กจจติ
ปชานนจ ภาวนาย นินุสทาถ วิริยจ กถ ปญญาติ นีวรรณ
วิกขมภก สมมเทว สมารานาวิท ภาวนานุโยคสงขาค ปโยคจ
โยคิ กถ สาเชติ อุปรูปริโลกิยโลกุตตรนจ วิเสส กถมชคจจตติ ๑

[๕๒] อิทานิ ตมตถ กกจปมาย สาเชตุ เสยถาปีติอาท
วตติ ๑ ภูมิภาคสส วิสมตย จญจเล รุกเข เมทนกริยา น สุกรา
สียา ตถา จ สติ กกจทตคตติ ทพพิญญะยยาติ อาห สเม
ภูมิภาคติ ๑ กกเจนาติ ชุททเกน ชรปตเตน ๑ เตนาห ปรีโสติ ๑

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํ

สมฺมุจฺจกฺกทฺทนนฺติ สมฺมุจฺจกฺกทฺทนนํ วเสน ๑ เตน กกทฺทเนหิ
สมฺมุจฺจกฺกทฺทนนํ ปุริสสฺส สติยา อุปฺภูจฺจัน ทสฺเสติ ๑ เตนาน
น อากเต วา คเต วา กกทฺทเน มนสิกโรตฺติติ ๑ กกจฺจส
อากทฺทเนกาเล ปุริสากิมฺขํ ปวตฺตทา อากตา เพลณกาเล ๑ ตโต
วิกตา คตาทิ วุตฺตทา ๑ น จ อากตา วา คตา วา กกทฺทนทา
อวิทิตา โหนฺติ สพฺพตฺถ สติยา อุปฺภูจฺจิตฺตทา ฉินฺทิตฺตพฺพกฺกทฺทนนํ
อสมฺมุจฺจวา กจฺจนฺตํ อากจฺจนฺตํ กกจฺจนฺตํ อภาวโต ๑
ปฺชานญจาทิ รุกฺขสฺส เณทวิริยํ ๑ ปโยคญจาทิ ตสฺเสว เณท-
กิริยํ ๑ วิเสสนฺติ อนกภาวาปาทํ เตน จ สาเชตพฺพํ ปโยชน-
วิเสสํ ๑ ยถา รุกฺโขติอาทิ อุปฺมาสํสทฺทํ ๑ อุปนิพฺพนฺติ อารมฺมณ
จิตฺตํ เอตยาติ สติ อุปนิพฺพณนา นาม ๑ ตสฺสา อสฺสาส-
ปสฺสาสํ สลฺลทฺทณฺสส นิมิตฺตฺติ อุปนิพฺพณนํ นิมิตฺตํ นาสิกกฺก
มุขนิมิตฺตํ วา ๑

เอวเมวาทิ ยถาปี โส ปุริโส กกเจเน รุกฺขํ ฉินฺทนฺโต
อากตคเต กกทฺทเน อมนสิกโรนฺโตปี สมฺมุจฺจกฺกทฺทนนํ สติยา
อุปฺภูจฺจปเนน อากตคเต กกทฺทเน ชานาติ สุตฺตปทลจ อวิรชฺชนฺโต
อตุตฺถิจํ สาเชติ เอวเมว ๑ นาสิกกฺกมุขนิมิตฺตเตติ ที่มฺนนาสิโก
นาสิกกฺกเอ อิตโร มุขํ อสนํ นิมิตฺติ ฉาทิยติ เอเตนาติ มุข-
นิมิตฺตฺติ ลทฺทณาม อุตฺตโรกฺกเจ ๑ อิทํ ปฺชานนฺติ เชน วิริยารมฺมณ
อาร์ทฺทวิริยสฺส โยคิโน กาโยปี จิตฺตมฺปิ กมฺมณิยํ ภาวนากมฺมกฺกมฺ

๑. เพลณกาเล ๑

อนุสตุติกมมจानนิตุเทส วนณนา

ภาวนากมมโยคคํ โหติ อิทํ วิริยํ ปุฏจानนุตติ พลเนน เหตุํ ทสเสตติ ฯ
 อุปกุกิเลสา ปหियนุตตีติ จิตตสส อุปกุกิเลสภูตานิ นีวรณานิ วิกขมกน-
 วเสน ปหियนุตติ ฯ วิตกุกา วุปลสมนุตตีติ ตโตเอว กามวิตกุกาทโย
 มิจฉาวิตกุกา อุปสมํ คจฉนุตติ ฯ นีวรณปุพพานเนน วา ปจมชฎานา-
 ธิคมํ ทสเสตวา วิตกุกวุปลมาปเทเสน ทุตติยชฎานาทินมธิคมมาห ฯ
 อัยํ ปโยโคติ อัยํ ฉานาธิคมสส เหตุภูโต กมมภูจानานุโยโค
 ปโยโค ฯ ลโยชนา ปหियนุตตีติ ทสปี ลโยชนานิ มคคปฎิปาฎิยา
 สมุจเจทวเสน ปหियนุตติ ฯ อนุสยา พุยนุตติ โหนุตตีติ ตถา สตุตปี
 อนุสยา อนุปุตตติธมมตาปาทเนน กงกมตตสสปี อนวเสสโต วิคตनुตา
 โหนุตตีติ ฯ เอตถ จ ลโยชนปุพพานํ นาม อนุสยนิโรเธเนว โหติ
 ปหิเนสฺ จ ลโยชนเนสฺ อนุสยานํ เสสปี น กวิสสตีติ จ ทสสนตถํ
 ลโยชนา ปหियนุตติ อนุสยา พุยนุตติ โหนุตตีติ วุตติ ฯ อัยํ วิเสสตี
 อิมํ สมาริํ นิสฺสาย อนุกุกเมน ลพุกมานอ อัยํ ลโยชนปุพพานาทิโก
 อิมสฺส สมาริสฺส วิเสสตี อตุโธ ฯ

[๕๕] ยสฺสาติ เยน ฯ อนุปุพพนุตติ อนุกุกเมน ฯ ปริจิตาติ
 ปริจิตฺตนา ฯ อัยํ เหตุถ สจฺเขปตุโธ อานาปานสฺสตีติ ยถา
 พุกุเรน กกวตา เทลิตา ตเถว เยน ทิฆรสฺสปชานนาทิวินนา
 อนุปุพพิ ปริจิตา สฎฺฐุ ภาวิตา ตโตเอว ปริปุณฺณา โสพสนนํ
 วตฺถุนํ ปาริปุริยา สพุพโส ปุณฺณา โส ภิกฺขุ อิมํ อตฺตโน
 ขนฺธาทีโลกํ ปญฺญโลภาเสน ปภาเสตี ฯ ยถา กิํ ฯ อพุกา มตุโตว

วิสุทธิมคค คลังวณณาย

จนุทิมมา อพุกุปกุเกสวิมุตุโต จนุทิมมา ตารกราชา วียาติ ๕

อิธาติ กกจูปมาย ๕ อสุธาติ โยคิโน ๕ อิธาติ วา อิมสมิ
 จานเน ๕ อสุธาติ อุปมาฏตุสส กกจตุส ๕ อาคตคตวเสน ยถา
 ตตุส ปุริสตุส อมนสิกาโร เอว อสุธาตปสุธาตานิ อาคตคต-
 วเสน อมนสิการมตตุเมว ปโยชน ๕ นิमितตุนติ ปฏิกากนิमितตุ ๕
 อวเสตชฎานงคปฎิมณทัตติ วิตกุกาเทอวเสตชฎานงคปฎิมณทัตติ
 วทนต์ ๕ วิจารณ์ทิตติ ปน วตตพพิ นิปุปรียาเยน วิตกุกสส อปุปนา-
 กาวโต ๕ โส หิ ปาลีย อปุปนา พุยปุปนาติ นิตทิฏฐโจ ๕
 ตัสสปโยคโต วา ๕ ยสุมา ฉาน อปุปนาติ อฏฐกถาโวหาโร ฉานนงเคสุ
 จ สมาริปฎฐจัน ตสุมา ต อปุปนาติ ทสเสนโต อวเสตชฎานงค-
 ปฎิมณทัตติ อปุปนาสงฆาตา จปนา จ สumpulชชติติ อาห ๕ กสสจิ
 ปน กณนาวเสน มนสิการกาลโต ปฎุติติ เอตุถ อนุกุมโต ๕เป๕
 ปตุต วิย โหติติ เอตุถโก กนโถ ปรีหิโน ๕ สारทुकายสส
 กสสจิ ปุกคสส โออนมติ ปฎิกาทิน ๕ ปลมปเนน ๕ วิกชชติติ สททิ
 กโรติ ๕ วตตเนตถ กุปลาทิน ๕ สนุธิฏฐจानะสุ วลี คณหาติ ๕
 ตตุถ ตตุถ วลี น โหติ ๕ กสุมา ๕ ยสุมา สारทुकายโ จรุกโก
 โหติติ กายทรถวูปสมเนน สทฐี สีขมมาโน โอพาริกอสุธาตปสุธาต-
 นิโรโร พุยติเรกมุเขน ตตุส สาธัน วิย วุตโต ๕ โอพาริกอสุธาต-
 ปสุธาตนิโรรวเสนาติ อนววยวเสน ตตตุถสาธัน ๕ ตตุถ กายทรถ
 วูปสนเตติ จิตตชรูปาน ลहुมทุกุมมณณภาเวน โย เสตสนุตติรูปานมปิ
 ๑. ปลมพเนนาคิ กเวย ๕ ๒. กุปลาทินนุติ มณเณ ๕

อนุสสตักมมจानนิตุเทศ วณณนา

ลหุอาทิกาว โส อธิ กายสฺส ลหุภาวติ อธิปเปโต ๑ สุวยั
ยสุมา จิตตสฺส ลหุอาทิกาวเณ วินา นตฺถิ ตสุมา วุตฺตํ กายปิ
จิตตมฺปิ ลหุํ โหตฺถิ ๑ อพาริเก อสฺสาสปฺสฺสาเส นีรุตฺเตติอาท
เญจ วุตฺตณยมฺปิ วิเจตพฺพาการปฺปตฺตสฺส กายสงฺขารสฺส วิจยณวิธ
ทสฺเสตฺถ อานันฺตํ ๑ อปฺรูปริ วิภูตานิติ ภาวนาพฺเลน อุตฺถํ อุตฺถํ
ปากฏานี โหนฺติ ๑ เทสฺโตติ ปกฺติยา มฺสนเทสฺโต ปฺพเพ อตฺตนา
มฺสนนวเสน อปฺจาริตฏจानโต ๑

[๖๐] กตฺถ นตฺถิตฺติ จานนวเสน กสฺส นตฺถิตฺติ ปฺกคฺลวเสน
วิมฺลียมานมตฺถํ เอกขมฺมํ กตฺวา วิภาเวตฺถ อนฺโตมาตฺถกฺกมฺยณฺติ-
อาท วุตฺตํ ๑ ตตฺถ ยถา อุตฺเท นิมฺกคฺสฺส นีรุตฺโธกาสตตาย
อสฺสาสปฺสฺสาสา นปฺปวตฺตณฺติ เอวํ อนฺโตมาตฺถกฺกมฺยิ ยถา มตานํ
สมฺภูจฺจปกฺกจิตฺตาภาวโต เอวํ อสฺสยณฺภูตानํ มฺจฺจปฺเรตानํ อสฺสยณฺสุ
วา ชาตानํ ตถา นีโรธสมาปฺนฺนํ จตฺตถมฺมานสมาปฺนฺนํ ปน
ธมฺมตาวเสเนว เนสํ อนฺปฺปชฺชนํ ตถา รูปรูปรภาวสมฺกฺคินํ ๑ เกจ
ปน อนฺปฺพทโต สุขุมตรภาวปฺปตฺติยา จตฺตถมฺมานสมาปฺนฺนสฺส
รูปภเว รูปานํ ภวํกสฺส จ สุขุมภาวโต รูปภาวสมฺกฺคินํ นตฺถิตฺติ
การณํ วทณฺติ ๑ อตฺถิเยว เต อสฺสาสปฺสฺสาสา ปฺริเสสฺโตติปิ
อธิปฺปาโย ยถาวุตฺตสฺสจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจฺจจ
ปฺชฺชนฏจานสฺส อภาวโต ๑ ปกฺติมฺภูจฺจวเสนาติ ปกฺติยา มฺสนฏจาน-
วเสน ๑ นิมิตฺตํ จเปตพฺพณฺติ สติยา ตตฺถ ตตฺถ สุขุมปฺปวตฺต-

วิสุททธิมคค สัณณาย

นตถั ถิรตฺรสณฺชานนํ ปวตฺเตตฺตพฺพํ ฯ ถิรตฺถณฺญาปทญฺจานา หิ สติ ฯ
อิมเมวาทิ อิมเอน อนุปญฺจหนตฺตสฺส กายสงฺขารสฺส กนฺทญฺจจา-
ปนนยฺน อุนฺญาปนวิธิเมว ฯ อตฺถวสฺสนฺติ เหตุํ ฯ อตฺถโถติ ผลํ ฯ
โส ยสฺส วสฺน ปวตฺตติ โส อตฺถวโสติ ฯ มญฺจสฺสตฺติสฺสาติ
วินญฺจสฺสตฺติสฺส ฯ อสมฺปชานสฺสาติ สมฺปชณฺณวหิตฺสฺส ฯ ภาเวนตฺตสฺส
อนุกฺกเมน อนุปญฺจหนตฺเต อสฺสาสปฺสสาเส วิมฺสิตฺวา อิม เตติ
อุปฺชารेतฺถุ สมฺมเทว ปชานิตฺถจฺจ สมตฺถาหิ สติปฺลณฺหาหิ วิรหิตฺสฺสาติ
อธิปฺปาโย ฯ

[๖๑] อิติ อณฺณํ กมฺมญฺจานํ ฯ คุรฺกนฺตฺติ ภาริยํ ฯ ส

จสฺส คุรฺกตา ภาวนาย สฺวทฺถกฺกรภาเวนาติ อาห คุรฺกภาวนนฺตฺติ ฯ
อุปรุปริ สนฺตสฺซุขมภาวาปตฺติโต พลวตี สฺวิสฺทา สฺวรา จ สติ ปฺลณฺวา
จ อิจฺฉิตฺตพฺพาติ วตฺวา สฺซุขมสฺส นาม อตฺถสฺส สาธเนนาปี
สฺซุขเมเนว ภาวิตพฺพนฺตฺติ ทสฺเสตฺถุ ยถา หิตฺติอาทิ วตฺตํ ฯ อิทานิ
อนุปญฺจหนตฺตานํ อสฺสาสปฺสสาสานํ ปรีเยสนฺนปายํ ทสฺเสนฺนโต ตาหิ
จ ปนาติ อาทิมหา ฯ

[๖๒] ตตฺถ โคจรมุขฺเขตติ โคจราภิมุขฺ ฯ อนฺนปทฺนฺตฺติ ปทานุปทํ ฯ

จริตฺวาติ โคจริ คเหตุวา ฯ ตสฺมีเยว จาเนติ อุปฺนิพนฺชานานิमितฺต-
สณฺณิตฺตญฺจานเณ ฯ โยเชตฺวาติ มนสิกาเรณ โยเชตฺวา ฯ สติรสฺมียา
พนฺธิตฺวาติ วา วตฺตเมวตฺถมาห ตสฺมีเยว จาเน โยเชตฺวาติ ฯ
น หิ อุปเมยฺเย ฯ พนฺชโยชนญฺจานานิ วิสฺสุ ลพฺพนฺตฺติ ฯ นิमितฺตนฺตฺติ

อนุสสติกรรมจานนิตุเทศ วรรณนา

อุคคหนิमितต์ ปฏิภาคนนิमितต์ วา ฯ อุภยมุปี หิ อิธ เอกขณัน วุตตํ ฯ
ตถาหิ ตูลปิจูอาทิ อุปมตตยฺ อุคคเห ยชชติ เตสํ อุภยตถ ฯ
เอกจเจติ เอเก อจริยา ฯ

ตารกรูปํ วิยาติ ตารกาย ปการูปํ วิย ฯ มณฺเฑคฺคิกาทิอุปมา
ปฏิภาเค วฏฺเณนฺติ ฯ กถมุปนตํ เอกํเยว กมุฏฺจานัน อเนกาการโต
อุปฺภูจาทิตฺติ อห ตถจ ปเนตฺนตฺติอาทิ ฯ สุตตฺนตฺนตฺติ เอกํ สุตตํ ฯ
ปคฺคณปฺปวตฺตติภาเวน อวิจเณทํ มหาวิสยตถจ สนฺธายาห มหติ
ปพฺพเตยฺยา นทฺติ วิยาติ ฯ อตฺถพฺพยณฺชนสมฺปตฺตติยา สมฺนตฺกทฺทกํ สุตตํ
สพฺพภากมโนหฺรา สพฺพปาลมฺลลฺลตฺตา วณฺณฎฺฐา วิยาติ อห เอกา
วนฺราชฺ วิยาติ ฯ เตนาห ภควา วณฺปคฺคุมเพ ยถา มฺลลฺลิตฺตคฺเคตฺติ* ฯ
นนานานฺสนฺธิกํ นานาเปยฺยาลวิวิชนยนฺปิณฺณํ พหุวิธกมุฏฺจานมฺขสฺตฺนตฺติ
อตฺถิเกหิ สกฺกจฺจํ สมฺปชฺชิตฺตพฺพนตฺติ อห สิตฺตจฺฉาโย ฯเปฯ รุกฺโข
เวยาติ ฯ สลฺยณานานตาธาติ นิมิตฺตคฺคฺภุจฺจานโต ปุพฺพเพว ปวตฺตตฺตสฺลฺยณานัน
นนานาวิธภาวโต ฯ อิเม ตโย ชฺมมาติ อสฺสาโส ปสฺสาโส นิมิตฺตนฺตฺติ
อิเม ตโย ชฺมมา ฯ นตฺถิตฺติ กมุฏฺจานวเสน มนฺสิกาตพฺพภาเวน
นตฺถิ น อุปลพฺพนฺตฺติ ฯ น อุปจฺจารนฺตฺติ อุปจฺจารมุปี น ปาปุณฺณาติ
ปเคว อุปฺปนนฺตฺติ อธิปฺปาโย ฯ ยสฺส ปนาติ วิชฺชมานเปกฺโข
วุตฺตนฺยานุสาเรน เวทิตฺตพฺโพ ฯ อิทานิ วุตฺตสฺเสว อตฺถสฺส สมฺตฺถนตฺถิ
กจฺจูปมา ย อาคตา นิมิตฺตนฺตฺติ อาทิกา คาทา ปจฺจานิตฺตา ฯ

๑. เขภฺยเยน สพฺพผลาติ...อิติ ทิสฺสติ ฯ ๒. จุ. จุทฺทกปจ. ๖ ฯ

วิสุททธิมคคิถลวณณาย

[๖๗] นิमितเตติ ยถาวุตเต ปฏิกากนิमितเต ๑ เอว โหตีติ
ภาวนมนุยตุตตส เอว โหตี ๑ ตสมา ปุณปุณ เอว มนสิกรโหตี
วตตพุโพ ๑ โวสาน อปชเชยยาติ นิमितต นาม ทุกกริ อุปปาเทต
ตยิถ ลทฐิ หนุทาทิทานิ ยทา วา ตทา วา วิเสสิ นิพพตเตสสามีติ
สงโกจ อปชเชย ๑ วิสีเทยยาติ เอตตถ กาลิ ภาวนมนุยตุตตส
นิमितตมปิ น อุปปณัน อภพุโพ มณเณ วิเสสสสาติ วิสาถ
อปชเชย ๑ อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณโต มุจจิสสามีติ
ปฏิปนุสส นิमितตนติ วุตเต ถถิ สงโกจาปตติ กियโยโส มตตาย
อสุสาหเมว กเรยยาติ นิमितตมิถ ๑เป๑ วตตพุโพติ มชฌิม-
ภาณกาอาหุ ๑

เอวนติ วุตตปกาเรน ปฏิกากนิमितเตยว ภาวนาจิตตส
จปนเนน ๑ อิต ปฏิตติ อิต ปฏิกากนิमितตูปตติโต ปฏจาย ๑
ปุพเพ ยิ วุตติ อนุพนุชนาย สุนนาย จปนาย จ มนสิกรโหตี
ตตถ อนุพนุชน สุนนจ วิสชเชตวา จปนาวเสน ภาวนา โหตีติ
จปนาวเสนว ภาเวตพพนติ อตุโถ ๑ โปราณหิ วุตโตวามตุโถติ
นิमितเตติ คากมาห ๑

ตตถ นิमितเตติ ปฏิกากนิमितเต ๑ จปยิ จิตตนติ ภาวนาจิตต
จปนโต จปนาวเสน มนสิกรโนโตติ อตุโถ ๑ นานาการนติ จตตาร
วณณาคิ เอว วุตติ นานาการิ ๑ อาการสามณณวเสน เหน
เอกวงน ๑ วิภาวนติ วิภาเวนโต อนุตธาปนโต ๑ นิमितตป-

อนุสสตักมมจันนิตุเทศ วรรณนา

ปตติโต ปฏาย หิ เต อการา อมนสิกรโต อนตรหิตา วีย
โหนติ ๑ อสสาสปสสาเสติ อสสาสปสสาเส โย นานากาโร ตั
วิภาย อสสาสปสสาสสมภูเต วา นิมิตเต ๑ สกั จิตตัม นิพนฐตติ
ตายนเว จปนาย อตตโน จิตตัม อุปนินฐตติ อปเปตติ อตโต ๑
เย ปน วิภายนุติ วิภเวนุโต วิทิตัม ปากภู กโรนุโตติ อตถัม
วทนุติ ตัม ปุพพภาควเสน ยชเชย ๑ อยลเหตุถ อตโต ฐติ-
สมปนฺนตตทา ฐโร โยคี อสสาสปสสาเส นานาการิ วิภเวนุโต นานา-
การโต เต ปชานนุโต วิทิตเต ปากภู กโรนุโต นานาการิ วา
โอพาริโกพาริเก ปสสมฺเณโต วุสเมนุโต ตตถ ยัม ลทฐัม นิมิตตัม
ตสมึ จิตตัม จปนุโต อนุกมเมน สกั จิตตัม นิพนฐตติ อปเปตติ ๑

วรรณโตติ ปิจุปัญฑตารกรูปาทีสุ วีย อุပ္ภูจิตวณฺณโต ๑
ลกขณโตติ ขรภาวาทิสภาวโต อนิจฺจาทิลกขณโต วา ๑ ลกขิตพัพ
ตัม นิมิตตนุติ สมพนุโ ๑ นิมิตตสฺส ลกขณัม นาม ตตถ ปฏิลทฐสฺส
อุปจารชฌานสฺส ลกขณเณว โหตติ อหา ปุนปฺปุนั มนสิการวเสน
วฑฺฒตี วิรุพฺหี คมยิตฺวาติ ๑

[๖๔] เอตถาติ เอติสฺสั กายานุสฺสนาย ๑ ปาริสฺสุทฺธิ ปตฺต-
กาโมติ อธิคณฺตุกาโม สฺมาปชฺชิตฺตกาโม จ ๑ ตตถ สลฺลกขณา-
วิภูฏณาวเสน อธิคณฺตุกาโม สลฺลกขณาวเสน สฺมาปชฺชิตฺตกาโมติ
โยเชตพัพ ๑ นามรูป ววฏฺฐเปตฺวา วิปสฺสนั ปฏฺฐเปตติ สงฺเขปโต
วุดฺตมตถัม วิตุถารโต ทสฺเสตฺถุ กถนฺตืออาทิ วุดฺตัม ๑ ตตถ ยถา

วิสุทธิมคค ลวณณนาย

หิถิ อาทิ กายสส จิตตสส จ อสสาสปสสาสนัน สมุทยภาวทสสนัน ๑
กมมารคคคริยาคิ กมมารานัน อุกุกายัน อคคิถมนภสตา ๑ ฐมมา-
นายาคิ ฐมายนุติยา วาถิ คากาเปนุติยาคิ อตุโถ ๑ ตชชุนุติ
ตทนุรูป ๑ เอวมวนุติ เอตถ กมมารคคคริ วีย กรชกาโย วายาโม
วีย จิตถิ ทฎจพพ ๑ กิถจาปี อสสาสปสสาสา จิตตสมฎจนา
กรชกายมปน วินา เตส อปปวตตนโต กายถจ จิตตถจ ปฎิจจ
อสสาสปสสาสาติ วุตถิ ๑

ตสสาติ นามรูปสส ๑ ปจจยั ปรีเยตตีติ อวิชชาสมุทยา
รูปสมุทโยติอาทินา ๑ อวิชชาทิกั ปจจยั วีมสติ ปรีคคณหติ ๑
กจจัน วิตถิถิ อโหสิ นู โข อหมติตมทฐานนุติอาทินยปวตถิ ๑
โสฬสวตถุถิ วิจิกจัน อติถกมติ ปชหติ ๑ ยัถิถจิ รูป อตีตา-
นาคตปจจูปนุนนุติอาทินยปวตถิ ๑ กลาปสมมสนัน ๑ ปุพพภาเคติ
ปฎิปทาถาณทสสนวิสุทธิปรียาปนุนาย อุกุกายานุสสนาย ปุพพ-
ภาเค อุปนเน ๑ โอภาสาทโยติ โอภาส ถาณ ปีติ ปสสทฐิ
สจจัน อธิโมกุโข ปคคาโห อุกุกายา อุกุกายัน นิกนตีติ อิม โอภาสา-
ทโย ทส ๑ อุกุกายัน ปหายาคิ อุกุกายานุสสนาย คหิตสงขารานัน
อุกุกายัน วิสสชเชตวา ๑ เตส กงคสเสว อนุสสนโต กงคานุสสนา-
ถาณ ปตวา ๑ อาทินวานุสสนาปุพพกมาย นีพพิทานุสสนาย
นีพพิทนุโต ๑ มุถจิตถกมยตาปฎิสงขานุสสนาสงขารุกุกายานุสสน-

อนุสสติกम्मจानนินุเทส วณณนา

ณานัน จินณปรियนุเต อุปนุนโคตรภูณณานนุตรี อุปนุนเนน
มคคณณเนน สพุพสงขารesu วิรัชชนุโต วิมุจุนุโต ๑ มคคกษณ
หิ อริโย วิรัชชติ วิมุจติตี จ วุจติ ๑ เตนหา ยถากุกเมน จตุตาโร
อริยมคคเ ปาปฺณิตฺวาติ ๑ มคคผลนินุพพานปฺหีนาวสิฏฺจ-
กิลเสสงขาสุส ปจฺจเวกขิตพุพสุส ปเกเทน เอกฺกนวิสตีเกทสุส ๑
อรหโต หิ อวสิฏฺจกิลเสภาเวน เอกฺกนวิสตีตา ๑

[๖๕] อสฺสาตี อานาปานกम्मฏฺจानนิกสุส ๑ วิสุํ กम्मฏฺจาน-
ภาวนानโย นาม นตฺถิ ปจฺมจตุกกุวเสน อธิคตชฺชมานสุส เวทนา-
จิตฺตธมฺมานุปฺสฺสนาวเสน เทลิตตฺตา ๑ เนสนนฺติ ตินฺณํ จตุกกานํ ๑

ปีติปฏิสฺเวตีตี ปีติยา ปฏิปฏิ สมฺมเทว เวทนนสิโล ตสุสา วา
ปฏิปฏิ สมฺมเทว เวโท ตสุส อตฺถิ ตํ วา ปฏิปฏิ สมฺมเทว
เวทณฺมาโน ๑ ตตฺถ กามํ สํเวทนคฺคหณเนว ปีติยา สกุกจฺจวิต-
ภาโว โพธิโต โหติ เยหิ ปน ปการเหหิ ตสุสา สํเวทนํ อิจฺฉิตํ
ตํ ทสฺเสตฺตุ ปฏิสทฺทคฺคหณํ ๑ ปฏิปฏิ สํเวตีตี ปฏิสํเวตีตี ๑ เตนหา
ทฺวิหากาเรหิตีอาหิ ๑ ตตฺถ กถึ อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํเวตีตี
โหตีตี ปุจฺจาวจันํ ๑ สปปีติเก เทว ฌานเน สมฺปาชฺชตีตีปีติสทฺททานิ
เทว ปจฺมทฺติยชฺชณานานิ ปฏิปาฏิยา สมฺปาชฺชติ ๑ ตสุสาตี เตน ๑
ปฏิสํเวตีตี หิ ปทํ อเปกฺขิตฺวา กตฺตอตุเถ เอตํ สามีวจันํ ๑
สมฺปาตฺตติกฺษณเต สมฺปาปฺนุนกฺษณ ๑ ฌานปฏิลาภณานติ ฌานเนน
สมฺมุคฺคิภาเวน ๑ อารมฺมณโตตี อารมฺมณมุขเน ๑ ตทอารมฺมณชฺชณ-

วิสุทฺธิมคฺค สัวณฺณาย

ปริยาปนฺนา ปีติ ภูทิสัวทิตา โหติ อารมฺมณสฺส ภูทิสัวทิตตฺตฺตา ฯ กิ-
วฺตุตฺติ โหติ ฯ ยถา นาม สปรปฺปริเยสนณฺจรฺนฺเตน ตสฺส อาสเย
ภูทิสัวทิตเ โสปี ภูทิสัวทิตอ คหิตฺโตเอว โหติ มนฺตาคทพฺเพน ตสฺส
คหณสฺส สฺกรตฺตฺตา เอว ปีติยา อาสยภูเต อารมฺมณเ ภูทิสัวทิต
สา ปีติ ภูทิสัวทิตา เอว โหติ สลฺกขณฺโต สามณฺณโต จ ตสฺสา
คหณสฺส สฺกรตฺตฺตาติ ฯ กถํ อสมฺโมหโต ปีติ ภูทิสัวทิตา โหตีติ
อาเนตฺวา สมฺพนฺชิตพฺพิ ฯ

วิปฺสฺสนาภฺษณฺเต วิปฺสฺสนาปฺลฺลยฺย ติกฺขวิสทปฺปตฺตฺตฺตย วิสยโต
ทสฺสนภฺษณเ ฯ ลภฺษณปฺปฏิเวชนาติ ปีติยา สลฺกขณฺสฺส สามณฺณ-
ลภฺษณสฺส จ ปฺปฏิวิฆฺณเนน ฯ ยณฺหิ ยสฺส วิเสสโต สามณฺณโต จ
ลภฺษณํ ตสฺมี วิทิตเ โส ยถาวโต วิทิตฺโตเอว โหติ ฯ เตนาน
อสมฺโมหโต ปีติ ภูทิสัวทิตา โหตีติ ฯ อิทานิ ตมตฺถํ ปาลียาเอว
วิภาเวตฺถุ วฺตุตฺตยเหตฺตนฺติอาทิมาน ฯ

ตตฺถ ทิฆํ อสฺสาสวเสนาติอาทิสฺส ยํ วตฺตพฺพิ ตํ เหฏฺฐา
วฺตุตฺตเมว ฯ ตตฺถ ปน สโตการิตาทสฺสนวเสน ปาลี อากตา อิท
ปีติปฺภูทิสัวทิตาวเสน ฯ ปีติปฺภูทิสัวทิตา จ อตฺถโต วิภตฺตฺตาเอว ฯ
อปีจ อยเมตฺถล สัเขปฺตฺถุ ทิฆํ อสฺสาสวเสนาติ ทิฆสฺส อสฺสาสสฺส
อารมฺมณภฺภูตสฺส วเสน ฯ ปชานโต सा ปีติ ภูทิสัวทิตา โหตีติ
สมฺพนฺโร ฯ จิตฺตสฺส เอกภฺกตํ อวิกฺเขปํ ปชานโตติ ฌานปริยาปนฺนํ
อวิกฺเขโปติ ลทฺธนามํ จิตฺตสฺสเสกภฺกตํ ตํสมฺปยุตฺตย ปฺลฺลยฺย

อนุสตุคกมมจันนทเทส วณณนา

ปชานโต ๑ ยถเว หิ อารมมณมุเขน ปีติ ปฏิสัวิทิตา โหติ เอว
ตัสมปยุตตรมมาปี อารมมณมุเขน ปฏิสัวิทิตาเอว โหนตติ ๑ สติ
อุปภูจिता โหตติ ทัง อสสาสวเสน ฉานสมปยุตตา สติ ตสส
อารมมณ อุปภูจिता อารมมณมุเขน ฉานปี อุปภูจिता นาม โหติ ๑
ตาย สติยาคี เอว อุภูจิตาย ตาย สติยาคี ยถวตุเตน เตน ฉาฉน ๑
สุปฏิวิทิตตตตา อารมมณสส ตสส วเสน ตทารมมณา ส ปิติ
ปฏิสัวิทิตา โหติ ๑ ทัง ปสสาสวเสนาคีอาทิสูปิ อิมนาว นเยน อตุโ
เวทิตพุโพ ๑ เอว ปจจตุกกุวเสน ทสสิตั ปีติปฏิสัเวทน อารมมณโต
อสมโมหโต จ วิภาคโส ทสเสตุ อวชชโตติ อาท วุตตุ ๑

[๖๖] ตตถ อวชชโตติ ฉาน อวชชชตสส ๑ ส ปิตติ
สา ฉานปริยาปนุนา ปีติ ๑ ชานโตติ สมาเป็นกขณ อารมมณ-
มุเขน ชานโต ๑ ตสส ส ปิติ ปฏิสัวิทิตา โหตติ สมพนุโ ๑
ปสสโตติ ทสสนกุเตน ฉาฉน ฉานโต วุจาย ปสสนตสส ๑
ปจจเวกขโตติ ฉาน ปจจเวกขนตสส ๑ จิตตุ อธิภูจหโตติ
เอตตุกั เกวลั ฉานสมงคิ ภวิสสามิติ ฉานจิตตุ อธิภูจหนตสส ๑
เอว ปญจันนั วสีภวานัน วเสน ฉานสส ปชานนมุเขน อารมมณโต
ปีติยา ปฏิสัเวทนา ทสสิตา ๑ อิทานิ เยหิ ธมเมหิ ฉาน วิปสสนา
จ สิชฉนติ เตส ฉานปริยาปนุنان วิปสสนามกคปริยาปนุنانญจ
สทฐาทินัน วเสน ปีติปฏิสัเวทน ทสเสตุ สทฐาย อธิมจจโตติอาท วุตตุ ๑

วิสุทฺธิมคฺค สํวณณาย

ตตฺถ อธิมฺจฺจโถติ สทฺทหนฺตสฺส ๑ สมถวิปฺสฺสนาวเสนาติ
อธิปฺปาโย ๑ วิริยํ ปคฺคณฺหโถติอาทิสฺสปี เอเสว นโย ๑ อภิญฺญเย-
ยฺนฺติ อภิวินฺนุจาย ปญฺญา ยชานิตพฺพํ ๑ อภิขานโถติ วิปฺสฺสนา-
ปญฺญาปฺพพฺพกฺมาย มคฺคปญฺญา ยชานโถ ๑ ปริญฺญเยยฺนฺติ ทฺกฺข-
สจฺจํ ตีรณปริญฺญา ยมคฺคปญฺญา จ ปริขานโถ ๑ ปหาตพฺพนฺติ
สมฺมทฺยสจฺจํ ปหานปริญฺญา ยมคฺคปญฺญา ปชหโถ ๑ ภาวยโถ
สจฺจณฺนิโรโถ ภาเวตพฺพํ มคฺคสจฺจํ สจฺจณฺนิโรโถ นิโรธสจฺจํ ๑
เกจฺจ ปเนตฺถ ปิตฺติยาเอว วเสน อภิญฺญเยยฺยาทินิ อุทฺธรนฺติ ตํ
อยุตฺตํ ฌานาทิสฺมฺทายํ อุทฺธริตฺวา ตโถ ปิตฺติยา นิทฺธารณฺตสฺส อธิป-
เปตตฺตฺตา ๑ เอตฺถ จ ทิฆมฺ อสฺสาสวเสนาติอาทินา ปจฺมจตฺถกฺวเสน
อารมฺมณโถ ปิตฺติปฺปฏิสฺสเวทณํ วุตฺตํ ตถา อวชฺชโถติอาทินิ ปญฺจहि
ปเทหิ อภิญฺญเยยฺยํ อภิขานโถติอาทินิ ปน อสมฺโมหโถ สทฺธาย
อธิมฺจฺจโถติ อาทินิ อุภยถาปิ ติสฺสงฺเขปโถ สมถวเสน อารมฺมณโถ
วิปฺสฺสนาวเสน อสมฺโมหโถ ปิตฺติปฺปฏิสฺสเวทณํ วุตฺตนฺติ ทฺฐจฺจพฺพํ ๑
กสฺมา ปเนตฺถ เวทนานุปฺสฺสนายํ ปิตฺติสฺสเเสน เวทนา คหิตา น
สรูปโถเอวาทิ ๑ ภูมिवิภาคาทิวเสน เวทณํ ภินฺนิตฺวา จตฺธา
เวทนานุปฺสฺสนํ ทสฺเสตฺถ ๑ อปฺปิ เวทนาภมฺมภูจฺจณํ ทสฺเสนฺโถ ภควา ปิตฺติยา
โอพาริกตฺตฺตา ตํสมฺมปฺยตฺตํ สฺขํ สฺขกฺคหณฺตํ ปิตฺติสฺสเเสน ทสฺเสตฺติ ๑
เอเตเนว นเยน อวเสสปทานิปีติ สฺขปฺปฏิสฺสเวทินิ จิตฺตสฺงฺขารปฺปฏิสฺสเวทินิ
ปทานิ ปิตฺติปฺปฏิสฺสเวทินิ ปเท อาคตฺนเยเนว อตฺถโถ เวทิตพฺพานิ ๑

อนุสสติกรรมจານิทุเทศ วณณา

สกุทา หิ ทูวิทาการเหหิ สุขปฏิสัเวหิตา โหติ จิตตสงขารปฏิสัเวหิตา
โหติ อารम्मณโตติอาทินา ปิตักุจจาเน สุขาทีปทานิ ปกขิปิตวา
สุขสหคทานิ ตีณิ ฉานานิ จตุตาริ วา ฉานานิ สมาเป็นชชตีติ อาทินา
อตุถั วิญญาตุ ๑ เตนานห ตินณัน ฉานานัน วเสนานิตอาทิ ๑
เวทนาทโยติ อาทิสทุเทเน สลญา คหิตา ๑ เตนานห เทว ขนุชาติ ๑

วิปัสสนาภูมิตุสนตุนติ ปกัณณกสงขารสมมสนวเสน วิปัส-
สนาย ภูมิตุสนตตุ ๑ สุขนติ เทว สุขานีติอาทิ วุตตุ สมเถ
กายิกสุขาภาวโต ๑ โสติ โส ปัสสมภนปริยาเยน วุตโต นิโรโช
อิมสสุ หิ ภิกขุโน อปริคคหิตกาเลติอาทินา วิตุถารโต กายสงขาร
วุตโต ตสุมา วุตตนเยเนว เวทิตพโพ ๑ ตตุถ กายสงขารวเสน
อาคโต อิธ จิตตสงขารวเสนานติ อยเมว วิเสโส ๑ เอว
จิตตสงขารสสุ ปัสสมภนัน อติเทเสน ทสเสตุวา ยทณณัน อิมสมิ
จตุกเก วตุตพพิ ตั ทสเสตุ อปีจาทิตอาทิ วุตตุ ๑

ตตุถ ปิติปเทติ ปิติปปฏิสัเวหิติตอาทินา เทสิตโกกุจจาเส ๑
ปิติสีเสน เวทนา วุตตาคติ ปิตีอปเทเสน ตัสมปยุตตุตา เวทนา วุตตา ๑
น ปิตีติ อธิปปาโย ๑ ตตุถ การณัน เหนุจจา วุตตเมว ๑ ทวีสุ
จิตตสงขารปเทสุติ จิตตสงขารปฏิสัเวหิ ปัสสมภนญ จิตตสงขารนติ
จิตตสงขารปฏิสัยตุเตสุ ทวีสุ ปเทสุ ๑ วิญญาณปจญา นาม-
รูปนติวจนโต จิตเตน ปฏิพทุชาติ จิตตปฏิพทุชา ๑ ตโตเอว

๑. อภ. วิ. ๑๗๑ ๑

วิสุทฺธิมคฺคิถวณณนํย

กํมํ จิตฺเตน สงฺขริยฺนุตีติ จิตฺตสงฺขารํ สญฺญาเวทณาทโย อธิ
ปนํ อุปฺลภฺกขณมตฺตํ สญฺญาเวทณํว อธิปฺเปตํติ อหํ สญฺญา-
สมฺปยุตฺตํเวทณํติ ฯ

จิตฺตปฺปฏิสํเวทิตํติ เอตฺถ ฯ ทฺวิหํกํเรหิ จิตฺตปฺปฏิสํเวทิตํ โหติ
อํรณมณฺโฑ อสมํโหโฑ จ ฯ กถํ อํรณมณฺโฑ ฯ จตฺตํริ
ณํนํนิ สมนํปชฺชติ ตสฺส สมนํปตฺตติภฺกขณํ ณํนํปฏฺิลาณํนํติ-
อํทินํว วุตฺตณยํนํสํเรณํ สพฺพํ สุวิญฺญณยฺนุตี อหํ จตฺนํ
ณํนํนํ วเสน จิตฺตปฺปฏิสํเวทิตํ เวทิตพฺพํติ ฯ จิตฺตํ โมเทณํโฑติ
ณํนํสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ สมฺปยุตฺตํย ปิตฺติยํ โมทยมํนํนํ ตํ วา
ปิตฺตี อํรณมณฺณํ กตฺวํ ปวตฺตํ วิปฺสฺสนํจิตฺตํ ตํยเอว อํรณมณ-
ณํตํยปิตฺติยํ โมทยมํนํนํ ฯ ปโมเทณํโฑติอํทินํ ปทํนํ ตสฺสเอว
เววจณํนํ ปิตฺติปฺริยํภวํโฑ ฯ สมฺปยุตฺตํย ปิตฺติยํ จิตฺตํ อํโมเทตีติ
ณํนํจิตฺตสมฺปยุตฺตํย ปิตฺติสมํโพชฺฌนํกณฺฏตํย โอทกฺขยลภฺกขณํย ณํนํ-
ปิตฺติยํ ตเมว ณํนํจิตฺตํ สหชํตํทํทํปจฺจยวเสน เจว ณํนํปจฺจยวเสน
จ ปฺริพฺรุณํโฑ หณฺฏจปฺหณฺฏจํกํริ ปํเปณํโฑ อํโมเทติ ปโมเทติ
จ ฯ อํรณมณฺณํ กตฺวํติ โอพํริ ณํนํสมฺปยุตฺตํ ปิตฺตี อํรณมณฺณํ
กตฺวํ ฯ ปวตฺตมํนํนํ จิตฺตํ ตํยเอว อํรณมณฺณํกณฺฏตํย ปิตฺติยํ โยคํ-
วจโร หณฺฏจปฺหณฺฏจํกํริ ปํเปณํโฑ อํโมเทติ ปโมเทตีติ วุจฺจติ ฯ

[๖๗] สมนํ จเปณํโฑติ ยถํ อีสกมฺปิ ลินํปภํ อุทฺธจฺจปภฺกขณจ
อนุปคมฺม อโนนํตํ อนุนนํตํ ยถํ อินฺทฺริยํนํ สมนํตฺตปฺปฏิปฺตฺติยํ

อนุสสติกรรมจนินทเทส วณณา

อวิสมั สมาริสส วา อุกกัสมเนน อานณชปรตติยา สมมทเว
 จิตั โหติ เอว อป্পนาเวเสน จเปนุโต ๑ ลกขณปฏิเวธนาคี
 อนิจจาทิกสส ลกขณสส ปฏิวิธมเนน ขณ ขณ อวโพเชน ๑
 ขณิกจิตเตกคคตาคี ขณมตตภูจิติโก สมาริ ๑ โสปี หิ อารมมณ
 นรินนตรี เอกกาเรณ ปวตตมาโน ปฏิปกฺเขน อนภิภูโต อปปีโต วिय
 จิตตํ นิจจลลํ จเปติ ๑ เตน วุตตํ เอว อป্পนุณายาคี อาทิ ๑

โมเจนุโตติ วิภขมภนวิมุตตีวเสน วิเวเจนุโต วิสุ กโรนุโต
 นีวรรณานิ ปชหนุโตติ อตฺถโ ๑ วิปสฺสนากฺขณเถติ ภงกานุปสฺสนาก-
 ขณ ๑ ภงฺโก หิ นาม อนิจฺจตาย ปรรมา โกฏี ๑ ตสฺมา ตาย
 ภงกานุปสฺสโก โยคาวโร จิตฺตมฺขเนน สพฺพสงฺขารคตํ อนิจฺจโต
 ปสฺสตี โน นิจฺจโต อนิจฺจสฺส ทุกฺขคฺคา ทุกฺขสฺส จ อนตต-
 กคฺคตาตเวท ทุกฺขโต อนุปสฺสตี โน สุขโต อนตตโต
 อนุปสฺสตี โน อตตโต ๑ ยสฺมา ปน ยํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตตคา
 น ตํ อภินนฺทิตพฺพํ ยณฺจ น อภินนฺทิตพฺพํ น ตํ รณฺชิตพฺพํ
 ตสฺมา ภงกทสฺสนานุสारेณ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตตาคี สงฺขารคเต
 ทิฏฺฐเส ตสฺมึ นินฺพินฺทิต โน นนฺทิตี วิรชฺชตี โน รชฺชตี ๑ โส
 เอว นินฺพินฺทิตโต วิรชฺชนฺโต โลกียेเนว ตาว ทาณเณน ราคํ
 นโรเรตี โน สมฺมเทตี นาสฺส สมฺมทຍํ กโรตีตี อตฺถโ ๑ อถวา ๑
 โส เอว วิรตฺโต ยถา ทิฏฺฐจํ สงฺขารคตํ ตถา อทิฏฺฐจํ อตตโน
 ทาณเณน นโรเรตี โน สมฺมเทตี นโรธเมวสฺส มนสิกโรตี โน

วิสุทธีมคคกัฉวณณาย

สมุททยนุติ อตุโถ ๑ โส เอวํ ปฎิปนุโน ปฎินิสสชชติ โน อาทียติ ๑
ก็ วุตุตุ โหติ ๑ อัย หิ อนิจจาทีอนุปัสสนา สทฐี ขนุทธาภิสงขาเรหิ
กิลีสานํ ปริจจนโต สงขตโทสทสฺสเนน ตพฺพิปริเต นิพฺพาน
ตนุณินนตาย ปกฺขนุทนโต ปริจจาปฎินิสสคฺโค จ ปกฺขนุทนปฎิ-
นีสสคฺโค จาติ วุจฺจติ ๑ ตสฺมา ตาย สมนฺนาคโต โยคาวจโร
วุตุตฺนเยน กิลีสเ จ ปริจจติ นิพฺพานे จ ปกฺขนุทติ ๑ เตน วุตุตุ
โส วิปัสสนากุขเณ อนิจฺจานุปัสสนาย นิจฺจสญฺญาโต จิตฺตํ
โมเจนฺโต วิโมเจนฺโต ๑เป๑ ปฎินิสสคฺคานุปัสสนาย อาทานโต
จิตฺตํ โมเจนฺโต วิโมเจนฺโต อสฺสสตี เจว ปสฺสสตี จาติ ๑

ตตฺถ อนิจฺจสฺส อนิจฺจนฺติ วา อนุปัสสนา อนิจฺจานุปัสสนา ๑
เตภูมิกธมฺมานํ อนิจฺจํ คเหตุวา ปวตฺตตาย วิปัสสนาย เอตุํ นามํ ๑
นิจฺจสญฺญาโตติ สงขตธมฺเม นิจฺจา สสฺสตาติ ปวตฺตตาย มิจฺฉา-
สญฺญา ๑ สญฺญาสิเลน จิตฺตทิกฺกุฉินมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพิ ๑ เอเสว
นโย สุขสญฺญาทีสุปี ๑ นิพฺพิทานุปัสสนายาติ สงขาเรสุ นิพฺพิทฺทนา-
กาเรน ปวตฺตตาย อนุปัสสนาย ๑ นนฺทิตฺติ สປປိຕိကตฺตฺนหาโต ๑
วิราคานุปัสสนายาติ ตถา วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตตาย อนุปัสสนาย ๑
เตน วุตุตุํ รากโต โมเจนฺโตติ ๑ นิโรธานุปัสสนายาติ สงขารานํ
นิโรธสฺส อนุปัสสนาย ๑ ยถา สงขารา นิจฺจมฺนฺติเยว อายตี
ປຸນພຸກວເສນ ນ ອຸປປຸຊນຸຕິ ເວົ້າ ວາ ອນຸປສສນາ ນິຣ໌ຫາ-
ນຸປສສນາ ๑ ມຸລຸຈິຕຸກມຸຍຕາ ພິ ອຍິ ພລປປຕຸຕາ ๑ ຕະນາຫ ສມຸຫຍ໌ຕ໌

อนุสฺสติกมมจानนิตุเทส วรรณนา

โมเจนุโตติ ฯ ปฏินิสฺสชชนากาเรน ปวตฺตา อนุปฺสฺสนา ปฏินิสฺสคฺคา-
นุปฺสฺสนา ฯ อาทานโตติ นิจฺจาทิวเสน คหณโต ปฏิสฺสนุธิคฺคหณโต
วาทิ เอวเมตฺถ อตฺถ โถ ทฏฺฐพฺโพ ฯ

[๖๘] อนิจฺจนฺติ อนุปฺสฺสี อนิจฺจสฺส วา อนุปฺสฺสนสีโล อนิจฺจา-
นุปฺสฺสตีติ ฯ เอตฺถ ก็ ปเนตฺติ อนิจฺจํ กถํ วา อนิจฺจํ กา วา
อนิจฺจानุปฺสฺสนา กสฺส วา อนิจฺจानุปฺสฺสนาติ จตฺตุกํ วิภาเวตฺตพฺพนฺติ
ตํ ทสฺเสนฺโต อนิจฺจํ เวทิตพฺพนฺติอาทิมหา ฯ ตตฺถ นิจฺจํ นาม
ธฺวํ สสฺสตํ ยถาตํ นิพฺพานํ ฯ น นิจฺจนฺติ อนิจฺจํ อุทฺยวายนฺตํ
อตฺถโต สงฺขตา ฐมฺมาติ อาห อนิจฺจนฺติ ปญฺจกฺขนฺธา ฯ กสฺมา ฯ
อุปฺปาทวายนฺตตฺถภาวาทิ ฯ อุปฺปาทวายนฺตตฺตสพฺภาวาทิ อตฺถโต ฯ
ตตฺถ สงฺขตฐมฺมานํ เหตุปฺจฺเจหิ อุปฺปชฺชนํ อหฺตฺวา สมฺภโว
อตฺตลาโก อุปฺปาโท ฯ อุปฺปนฺนํ เตสํ ขณฺนิโรโธ วินาสो
วโย ฯ ชฺราย อณฺณธา ภาโว อณฺณตฺตํ ฯ ยถา หิ อุปฺปาทวตฺถาย
ภินฺนํ ฆงฺกาวตฺถาย วตฺถุเกโท นตฺถิ เอวํ จิตฺตฺสงฺขาตฺถาย ฆงฺกา-
ภินฺนํ ฆงฺกาวตฺถายวปี วตฺถุเกโท นตฺถิ ยตฺถ ชฺรโวหาโร ตสฺมา
เอกสฺสาปี ฐมฺมสฺส ชฺรยา ยฺชชฺติ ยา ขณฺนิชฺรเวติ วุจฺจติ ฯ
เอกฺเสน จ อุปฺปาทฆงฺกาวตฺถาสฺ วตฺถุโน อเกโท อิจฺจิตฺตพฺโพ ฯ
อณฺณธา อณฺโณ อุปฺปชฺชติ อณฺโณ ภิชฺชตีติ อาปชฺชชฺชย ฯ
ตฺถิมํ ขณฺนิชฺรํ สนฺนชฺชยาห อณฺณตฺตฺตฺตฺตํ ฯ ยมฺปนเนตฺถ วตฺตพฺพิ
ตํ ปฺรโต กถยิสฺสาม ฯ

วิสุทฺธิมคฺคิ ฉัฏฐณณาย

ยสฺส ลกฺขณตฺตยสฺส ภววา ขนฺนุเชสฺส อนิจฺจสมณฺญา ตสฺมี
ลกฺขณตฺตเย อนิจฺจตาสมณฺญาติ อนิจฺจตฺติ เตสฺสเยว อปฺปาทว-
ยณฺณตฺตตฺตว วีสสโต ฐมฺมานํ ขณฺนิโรเช อนิจฺจตา-
โวหาโรติ ทสฺเสนฺโต หุตฺวา อภวโว วาติอาทิมหา ฯ ตตฺถ
อปฺปาทปฺพุกตฺตา อภวสฺส หุตฺวาคหณฺ เตน ปากภวปฺพุกตฺติ
วินาสภวสฺส ทสฺเสติ ฯ เตเนวากาเรนาติ นิพฺพตฺตนากาเรน จ ฯ
ขณฺงฺเคนาติ ขณฺนิโรเชน ฯ ตสฺสา อนิจฺจตฺยาติ ขณฺนิงฺก-
สงฺขตฺตย อนิจฺจตฺย ฯ ตย อนุปฺสฺสนายาติ ยถวตฺตย อนิจฺจानุ-
ปฺสฺสนาย ฯ สมฺนฺนาคโตติ สมฺงฺกฺโกโต โยคาวจโร ฯ ขโย สงฺขารานํ
วินาสो วิรชฺชนํ เตสฺสเยว วิลฺลชฺชนํ วิราโค ขโยเอว วิราโค
ขยวิราโค ขณฺนิโรโช ฯ อจฺจนฺตเมตฺถ เอกสฺมี อธิคเต สงฺขารา
วิรชฺชนฺติ นิรฺชฺชนฺตีติ อจฺจนฺตวิราโค นิพฺพานํ ฯ เตนาห ขยวิราโค
สงฺขารานํ ขณฺงฺโก อจฺจนฺตวิราโค นิพฺพานนฺติ ฯ ตทฺถยวเสน
ปวตฺตติ ขยวิราคานุปฺสฺสนาวเสน วิปฺสฺสนาย อจฺจนฺตวิราคานุ-
ปฺสฺสนาวเสน มคฺคสฺส ปวตฺติ โยเชตพฺพา ฯ อารมฺมณโต วา
วิปฺสฺสนาย ขยวิราคานุ ปฺสฺสนาวเสน ปวตฺติ ตนฺนินฺนภวโต อจฺจน-
ตวิราคานุปฺสฺสนาวเสน มคฺคสฺส ปน อสมฺโมหโต ขยวิราคา-
นุปฺสฺสนาวเสน อารมฺมณโต อจฺจนฺตวิราคานุปฺสฺสนาวเสน ปวตฺติ
เวทิตพฺพา ฯ เอเสว นโยติ อิมินา ยสฺมา วิราคานุปฺสฺสนापเท
วตฺตตฺตยอนฺนสฺสเรน เทวธา นิโรธา ขยนิโรโช จ อจฺจนฺตนิโรโช

อนุสฺสติกมฺมจํนํทเทส วณฺณนํ

จํติ เอวมํทอศฺถวณฺณนํ อติทิสฺติ ตสฺมํ วิรํคฺคจํนํ นโรธปทํ
ปคฺคขิปิตฺวํ ขโย สงฺขารํ วินํสฺติอํทินํ อธิ วุศฺตณฺเยน
ตสฺส อศฺถวณฺณนํ เวทิตฺพวํ ๕

[๖๕] ปฏินิสฺสชฺชนํ ปหํตฺพพฺสฺส ตทงฺควเสน วํ สมฺมจฺเจท-
วเสน วํ ปริจฺจชนํ ปริจฺจจํคปฏินิสฺสคฺโค ๕ ตถํ สพฺพปฺธินํ
ปฏินิสฺสคฺคกฺกฺเทปี สงฺขารํ อศฺตโน นิสฺสชฺชนํ ตนฺนินฺนตํย วํ
ตทํรํมณฺตํย วํ ตตฺถ ปคฺคขนฺทนํ ปคฺคขนฺทนปฏินิสฺสคฺโค ๕
ตทงฺควเสนํติ เอศฺถ ๕ อนิจฺจํนํสฺสํนํ ตวํ ตทงฺคปฺปหํนํวเสน
นิจฺจสณฺณํ ปริจฺจชฺติ ปริจฺจชนํติ จ ตถํ อปฺปวศฺติยํ ยํ นิจฺจํนํติ
คหณฺวเสนํ กิเลสํ ตมฺมุลกํ อภิสงฺขารํ ตทฺกยํมุลกํ จ วิปํกํ
ขนฺธํ อนํคเต อปฺปชฺเชยฺยํ เต สพฺเพปี อปฺปวศฺติกรณฺวเสน
ปริจฺจชฺติ ตถํ ทฺกขสณฺณํทโย ๕ เตนํท วิปฺสฺสนํ ทิ ตทงฺค-
วเสนํ สทฺธิ ขนฺธํภิสงฺขารํทํ กิเลสํ ปริจฺจชฺติติ ๕ สงฺขตํทอส-
ทสฺสเนนํติ สงฺขเต เตภฺมิเก สงฺขารคเต อนิจฺจํทํทิสทสฺสเนน ๕
นิจฺจํทํภวณํ ตพฺพิปริเต ๕ ตนฺนินฺนตํยํติ ตทธิมฺมตฺตํย ๕
ปคฺคขนฺทํติ อนุปฺวิสติ อนุปฺวิสนํติ วิยํ โหติ ๕ สทฺธิ ขนฺธํภิสงฺขารํทํ
กิเลสํ ปริจฺจชฺติติ มคฺเคน กิเลสํสฺสํ ปริจฺจจฺเตสฺส อวิปํกํมมฺตํ-
ปํทเนน อภิสงฺขารํ ตมฺมุลกํ ขนฺธํ อนุปฺปศฺติรภวณํ ปริจฺจจฺตํ
นํทํ โหนฺติติ สพฺเพปี เต มคฺโค ปริจฺจชฺติติ วุศฺตํ ๕ อุกฺกยํปีติ
วิปฺสฺสนํณํทํ มคฺคณํณจ ๕ มคฺคณํณมฺปี ทิ โคศฺรภุณํณสฺส

วิสุทฐิมคค สัวณณนัย

อนุ ปจญา นิพุพานทสุสนโต อนุปลสุสนาติ วุจจติ ฯ

โสปสวตุถุวเสน จาติ โสปสนนั วตุถุณั วเสนาปี วุจจมาน-
สนตุถุภาวาทวเสนาปีติ ฯ สมุจจยญุโ จสทุโท ฯ อานาปานสุสติ
ภาวิตาติ ปทอ อเนตุวา สมุพนุชิตพุพิ ฯ

อสุสาติ อานาปานสุสติสมาธิสุต ฯ กามวิตกุกาพิวิตกุกุ-
ปจเจทสมตุดตายปี มหานิสัस्ता เวทิตพุพาติ สมุพนุโช ฯ ออยลหิ
อานาปานสุสติสมาธิ ฯ อุกจาวเจสุ อารมมณเณสุ ปวตุติเยว
อิโตจโตจ จิตตุตตุส วิชวานั ฯ

[๗๐] วิชวา นาม มกุโค ฯ วิมุตุติ ผลั ฯ มุลภาโว
วิปลสุสนาย ปาทกภาโว ฯ จตุตาโร สติปฎุจானะ ปริปุเรติ
กายานุปลสุสนาทีนั จตุณันุ อนุปลสุสนานันุ วเสน ตสุสา ภาวนาย ปวตุตตันโต ฯ
สตุต สมุโพชณนุจเอะ ปริปุเรนุติ โโพชณนุจกภาวนาย วินา สติปฎุจான-
ภาวนาปริปุริยา อภาวโต ฯ วิชวาวิมุตุตี ปริปุเรนุติ โโพชณนุจ-
ภาวนาย ตาสั สีชาปป์ตุติภาวโต ฯ

จริมกานนุติ อนุติมกานันุ ฯ นิโรชวเสนาติ นิรุชณนุวเสน ฯ
ภาวจริมกาติ ภาววเสน จริมกา นิหีนภาวปป์วตุติโน ฯ ตถา ฉาน-
จริมกา เวทิตพุพา ฯ จุติจริมกาติ จุติยา จริมกา จุติกฤษณ-
ปวตุติโน สพุพปริโยสานกา ฯ ตสุมาติ ตีสุ ภเวสุ นิหีนเ กามภเว
ปวตุตตันโต ฯ เตติ อสุสาสปลสุสาสา ฯ ปุโรโตติ เหนุจจา ฯ ยสุมา
วิงกุฎุจกถายั รูปชมุมานันุ โสปสจิตตุกฤษณายุกตา วิภาวิตา ตสุมา

อนุสสติกมมจันนิตุเทศ วนณนา

โสปสมเนน จิตฺเตน สทฺธี อูปรชชิตฺวาตี วุตฺตํ ฯ จุติจิตฺตสฺส
ปฺรโตตี วา จุติจิตฺตํ อวธิภาเวน กเหตุวา ตโต โอรํ โสปสมเนน
จิตฺเตน สทฺธี อูปรชชิตฺวาตี เอวมฺปนํ อตฺเถ คยฺหมานे สตฺตรส-
จิตฺตกฺขณายุกตาว อสฺสาสปฺสสาสนํ วุตฺตาตี ฯ อิมํ กิร อิมํ
กมฺมจฺจันนมนุยุตฺตสฺส ภิกฺขุโน ปากฺกฺวา โหนฺตีตี อานตฺวา สมฺพนฺชํ ฯ
ตตฺถ การณฺมาห อานาปานารมฺมณฺสฺส สฺสุจฺจํ ปรีกฺกหิตฺตตฺตาตี ฯ
ตเมวตฺถํ วิภาเวตฺถํ จุติจิตฺตสฺสาตีอาทึ วุตฺตํ ฯ

[๗๑] ตตฺถ อายูอนฺตรํ นาม ชีวีตฺนฺตรํ ชีวณกฺขณาวธิ ฯ
ชมฺมตาเยวตี สภาเวเนว รุจิวเสเนวตี อตฺถโถ ฯ จนนฺทาโลกํ
โธโลเกตฺวาตี ชฺฌนฺหปฺกฺเข ปโทสเวลาย สมฺนตฺโต อาสีณฺจมานชীরชารี
วีย คคนตฺลํ รชตปฏฺฐสทิสวาลิกาสนฺถญฺญจ ญฺมิภาคํ ทิสฺวา ฯ
รณฺณิโย วตฺถํ กาลโถ เทโส จ มม อชฺฌาตฺยสทิสฺโส กิ่วจิริ นฺชโย
อຍ် ทุกฺขภาโร วหิตฺพุโพตี อตฺตโน อายฺสจฺจเร อูปรชเรตฺวา
ปรีกฺขิณฺเตตี อธิปฺปาโย ฯ เลขํ กตฺวาตี จงฺกเม ติริยํ เลขํ กตฺวา ฯ
อนุยฺยฺลฺเชถาตี อนุยฺยฺลฺเชยฺย ภาเวยฺยตี อตฺถโถ ฯ

อานาปานสฺสตีตฺนิตุเทศวณณนา นินฺจติ ฯ

[๗๒] เอวนฺติ ยถาวุตฺเตน วิรคาคทิกฺุณานุสฺสรณฺปฺปการเณ ฯ
สพฺพทูกฺขุปฺสมสงฺขาตฺสฺสาตี ทูกฺขทูกฺขาทึเกทํ สพฺพมฺปิ ทูกฺขํ อูปรสมฺมติ
เอตฺถาตี สพฺพทูกฺขุปฺสโมตี สงฺขาตฺพุพฺสฺส ฯ

ปญฺญตฺติชฺมมาตี อาทิสฺ อสฺภาโวปี ฌาณเณ ชาริยตี อวชาริย-

วิสุททธิมคคค สัวณณนาย

ตีตี ฐมโม่ตี วุจตีตี ตโต วิวตุเตนุโต ฐมมาตี สภาวตี อาห ๑
ภวานั ปรมตุถโต วิชชมานตา ภาโว สห ภาวนาตี สภาวา ๑
สจจกตุถปรมตุถโต ลพภมานรูปาตี อตุถโต ๑ เต หี อตุตโน สภาวสุส
ธารณโต ฐมมาตี ยถาวตุเตนภุเจน สภาวตี จ วุจจุนตี ๑
สงคฆมมาตี ปจจยสโม่ธานลกขณน สงคฆเมน สนนูปตีตุวา ๑
สภาคฆมมาตี ตสเสว เววจัน ๑ ปจจยเฮตี อนุรูปฮี ปจจยฮี ๑
กตาตี นัพพุตตีตา ๑ อกตาตี เกหิจีปี ปจจยฮี น กตา ๑ อสงขตาตี
ปฏวจนสุส การณั เภจจา วุตตเมว ๑ อคคฆฆายตีตี อคคโค
อคฆายตี ๑ มกาโร ปทสนุชโร ๑ โส อสงขตลกขโณ สภาว-
ฐมโม่ วิราโคตี ปจเจตพุโพ วิรัชชตี เขตถ สงกิลเสฐมโม่ตี ๑
นัพพานั อารมมณั กตุวา ปวตุตมานน อริยมคเคน ปหียมานา
มานมทาทยอ ตั ปตุวา ปหียนตี นามาตี อาห ตั อากฆม ๑ เป ๑
วินสุสนตีตี ๑ ตตุถ เสยโยหมสมตีอาทีนา มณณนาเวเสน ปวตุต-
มานโนเอว มานมโท ๑ ปุริสภาวั นิสสาย อุปปชชนกมโท
ปุริสมโท ๑ อาทิสทเทน ชาตีมทาทีนั สงคโห ทฏฐพุโพ ๑
นิมมทาตี วิคตมทภาวา ๑ อิมเมว หี อตุถั ทสเสตุ อมทาตี
วตุตุ ๑ มทา นิมมทียนตี เขตถ อมทภาวั วินาสั กจจุนตีตี
มทนิมมทโน ๑ เอเสว นโย เสสเปทสุปี ๑

[๗๗] กามปีปาสาตี กามานั ปาตุกฆยตา กามตณหา ๑
กามคณาเอว อาลียนตี เขตถ สตุตตีตี กามคณาถยา ๑ เตภูมิก-

อนุสสติกรรมจานนิตุเทศ วรรณนา

วภูณฺหิตี สฺ ภูมี สฺ กมฺมกิลเลสวิปากวภูณฺ ๑ เอส อสงฺขตธมฺโม ๑
อปฺราปรภาวยาติ อปฺราปรึ โยนิอาทิตฺโต โยนิอาทิกาวาย ๑ อาพฺนุณฺ
คณฺจิกฺรณฺ ๑ สํสิพฺพนํ ตฺนุณฺกรณฺ ๑ นิกฺขมฺนํ นิสฺสรณฺญจฺส
ตณฺหยา วิสํโยโคเอวาติ อาห วิสํยฺตุตฺโตติ ๑ เย กุณฺเณ นิมิตฺตํ
กตฺวา มทฺนิมฺมทฺนาทินาmani นีพฺพานเณ นีรฺพฺหานิ เต มทฺนิมฺม-
ทฺนตาทิกเณ ยถาวุตฺเต นีพฺพตฺติตฺตนิพฺพานกุณฺเณเอว กเหตุวา อาห
มทฺนิมฺมทฺนตาทินํ कुณานํ วเสนาติ น ปน มทา นิมฺมทฺยนิ
เอเตนาติ เอวมาทิกเณ ๑ เต हि อริยมกฺกकुณานํ ๑ ภควตา อุปฺสมकुณา
วุตฺตาติ สมฺพนฺุโ ๑ กตฺถ ปน วุตฺตาติ ๑ อสงฺขตสํยฺตุตฺตาทิสฺ ๑

ตตฺถ สจฺจนฺติ อวิตถํ ๑ นีพฺพานํ हि เกณฺจि ปรียาเยน
อสฺนตฺภาวาทฺโต เอกํเสเนว สนฺตตฺตา อวิปรีตฺภูเจเน สจฺจํ ๑
เตนาห เอกํ हि สจฺจํ น ทฺตियมตฺถิติ ๑ ปารฺนฺติ สํसारสฺส
ปรีตฺริภูตํ ๑ เตเนวาท ตินฺุณเณ ปารคฺโต ธเล ตินฺุจฺติ พฺราหฺมโนติ
อปฺปกา เต มนฺุสฺเสสฺสุ ये ชนา ปารคามิโนติ ๑ ๑ สฺทุทฺทสนฺติ
ปฺรมคฺมกฺริตฺตาย อติสฺขุมสนฺตสภาวตฺตาย จ อนุปฺจิตฺตยาณสมฺภาเรहि
ทฺฏฺจํ อสฺกฺกุณฺเณยฺตยา สฺฏฺจํ ทฺทฺทสํ ๑ นตฺถิ เอตฺถ ชฺรา
เอตฺสฺมี वा อธิคเต ปุคฺคลสฺส ชฺราภาโวติ อชฺชริ ๑ ตโตเอว
ชฺราทึहि อปฺโลกียตฺตาย ธิรฺภูเจเน ฐ्वิ ๑ ตณฺหาทึปฺปฺปญฺจาภาวตฺโต
๑. พุ. ส. ๔๑๓ ๑ ๒. ส. สพฺยตฺน. ๑๕๔ ๑ ๓. พุ. ๕. ๒๒ ๑ ส. มหาวาร. ๒๕ ๑
อง. หสฺก. ๒๒๗ ๑

วิสุททธิมคค กัถวณณายั

นึปโปปถจั ๑ นตถึ เอตถ มตถนุติ อมตั ๑ อสิวภาวกรานั
สทกิละสทมมานั อภาเวณ สิวั ๑ จตุหึ โยเคหึ อนุปททุดตตาย
เขมมึ ๑ วิสขุวารภาเวณ อจจนริยตตาย อภุตปุพทตตาย จ อพภูตตั ๑
สพพาสั อีตึนั อนตถานั อภาเวณ อนีตักั ๑ นึททุกขตตาย อพยา-
ปชณั ๑ สพพสทกิละสมลโต อจจนตสททฐึยา วิเสสโต สททฐึติ
วิสุททธิ ๑ จตุหึปี โอเขหึ อนุชโฆตถรณึยตตาย ทีปึ ๑ สกถวภูฏ-
ทุกขโต ปรีปาลนภูเจณ ตาณั ๑ สจจณจ ว็ ภูักขเว เทเสสสามึติ-
อาทึกา ปาลี สขุจึตตตาย เวทิตพพา ๑ อาทิสทเทณ อนนต อนาสว-
นึปถนอชชชร อปโลกิก อนินทสสน ปณึต อจจนริย อนีตักธมม มุตติ เลณ-
ปราชนคภุกราทิวจเนหึ จ โพธิตยา อึช อวุดตยา คุณา สขุภยหนุติ ๑

ตตถถ นตถึ เอตสส ออุปาทนุโต วา วยณุโต วาติ อนนุโต
อสขุชตธมโม ๑ อาสวานั อนารมมณตตาย อนาสโว ๑ นึปถณาน-
โคจรรตตาย นึปถโณ ๑ สขุชตธมโม วึย ชราย อชชชชริตตตาย อชชชชโร ๑
พุยาธึอาทึหึ อปโลกึยตตาย อปโลกึกั ๑ อจกขุวิญญานวิญญेยตตาย
อนินทสสน ๑ อตติตติกรภูเจณ ปณึโต ๑ อปจूरตตาย อจจนริโย ๑
อีตึหึ อนภึภาวนึยสทาทตตาย อนีตักภาวเหตุโต จ อนีตักธมโม ๑
วภูฏทุกขมุตตนิมิตตตตาย มุตติ ๑ สัสารึ ภยโต ปสสสนเตหึ
นึลึยณึยโต เลณั ๑ เตสัเขว ปรา คตติ ปราชโน ๑ ปกตึถาณน
อลทฐปปีฏฐตตาย อคาธภูเจณ คภุกรโร ๑ กตปถุณเหหึปี ทุกขน
กึจเจณ อนุพุชฉิตพพาโต ทูรณุโพธ ๑ สจจกึกรึย มุญจึตวา น

พฺรหฺมวิหารนิตฺเตส วณฺณนา

ตถกถาณน อวจฺริตฺตพฺโพติ อตฺถกาวจโร ฯ พุทฺธาทีหิ ปณฺฑิตเตหฺว
เวทิตฺตพฺโพติ อธิคฺคณฺตพฺโพติ ปณฺฑิตเวทนีโยติ เอวมตฺถโก เวทิตฺตพฺโพ ฯ
อริยสวากสฺเสว อิชฺฌติ สจฺฉกิริยาภิสสมยวเสน นิตฺตพฺพานคฺคณานํ ปากฺก-
ภาวโต ฯ อญฺ्ञานน จายํ เอวสทฺโท วุตฺโต ฯ อิชฺฌติเอวาคี
โยชนา ฯ สุขสิทฺธิวเสน วา เอวํ วุตฺตํ อริยสวากสฺเสวาคี ฯ
เตเนวาท เอวํ สนฺตเปตฺติอาทิตฺติ ฯ อุตฺตสมคฺคเรณาคี นิตฺตพฺพานนินฺนเนน ฯ
มณสิกาตพฺพา ยถาวุตฺตาท อุตฺตสมคฺคณา ฯ สุขํ สุตฺติตฺติอาทิตฺติ
วตฺตพฺพํ เมตฺตาทกถาย อารีภวิสฺสติ ฯ ปณฺฑิตาธิมุตฺติโก โหติ
นิตฺตพฺพานาธิมุตฺตตฺตาท ฯ

อนุสฺสติกมฺมญฺ्ञานนิตฺเตสวณฺณนา นิตฺตจิตฺตา ฯ

พฺรหฺมวิหารนิตฺเตสวณฺณนา

[๗๔] เมตฺตํ พฺรหฺมวิหารํ ภาเวตฺถกามาเนน อุตฺตปาเทตฺถกามาเน
ปจฺจเวกฺขิตฺตพฺโพติ สมนฺพฺนุโร ฯ สุขนิตฺตพฺพานนาคี วิสมํ อนิสิตฺติคฺคา
ปฺลลสงฺกาภุชเนน สุขนิตฺตพฺพานน ฯ กสฺมาติ ปจฺจเวกฺขณาย การณ-
ปจฺจจฺฉา ฯ อณฺณํ อธิคฺคณฺตคฺคาเมน อณฺณตฺถ อาทินวานิสฺสปจฺจเวกฺขณา
กิมตฺถิยาติ อธิปฺปาโย ฯ เมตฺตาท นาม อตฺถโต อโทโส ฯ ตถา หิ
อโทสนิตฺเตส เมตฺติ เมตฺตายนานา เมตฺตายนิตฺตคฺคณฺตํ นิตฺตพฺพญฺํ ฯ

๑. อภ. วิ. ๓๔๔ ฯ

วิสุททธิมคค ลวณณนย

ขนุติติ จ อธิ อธิวสนกขนุติ อธิปเปตว ๑ สว ปน อตฤโต
อโทสปปรชานว จตฤตวโร อรูปกขนุติ เมตตย สิขมมณนย ตีติกขว
ขนุติ สิทธิชเวว โหติติ อห ขนุติ จ อธิคนตพพวติ ๑ เตน
ขนุติย อณิสสปลจเวกขณว สวติกววติ ทสเสติ ๑ อภิกฤโต
ปริยฤจณน ๑ ปริยทธิณณจติโต กุสลปวตติยว โอกวสวทวณ ๑
อวทินโว ทฤจพโพ ปวณณวตวทิวเสน ทฤจธมมิกสมปวริยภวติ-
อนตฤมฤภวโต ๑

[๑๕] ขนุติ ปรมิ ตโปติ ปวปกรสหนวทิกว ตีติกขลกขณว
ขนุติ อุตตมมิ ตโป อกตตพพวกรณกตตพพกรณลกขณว สมมว-
ปฤปตติยว มฤภวโต ๑ ขนุติพลั พลนัณนุติ ปรมิ มงคฤทว
ขนุติอว พลั เอตสสวติ ขนุติพลั ๑ วุตตณนหิ ขนุติพลว สมณ-
พวรหมณณวติ๑ โทสวทปฤปกขวิธมสมตฤตยว อณิกฤเตน๑ เตนว
จ ขนุติพลน พลนัณั ๑ ขนุติยว ภยโย น วิชชตีติ อตฤโน
ปเรสณจ อนตฤปฤววหโน อตฤววโห จ ขนุติโต อุตตริ อวสสโย
นตฤติ ๑ วิเวจนตฤยวติ วิกขมภนตฤยว ๑ ขนุติยว สโยชนตฤยว
อตฤตวณนุติ อธิปปวโย ๑

ภวณั ทูเสนตีติ โทสว ๑ เยสุ ภวณว น สมปชชติ
อณนทตฤณั วิปชชเตว เตอว วุตตว ๑ ปจมนุติ วกขมวณน
โกฤจวสโต โกฤจวสนตฤรูปสิหรณนยว วินว สพพปจมิ ๑
๑. อ. อ. ๑๕ ๑ ๒. อนัณิกฤเตนวติ ภเวย ๑

พรหมวิหารนิตุเทศ วรรณนา

ปิยายิตพุโพ ปิโย ๑ ตปปฏิปกุโ โอปปิโย ๑ โส สงเขเปโต ทูวิโร
อตุตสฺส อการโก อนตุตสฺส การโกติ ๑ ตตุถ โย อตุตโน ปิยสฺส จ
อนตุตสฺส การโก โส เวรืปฺคฺคฺล ทฏฺฐพุโพ ๑ โย ปน อตุตโน
ปิยสฺส จ อตุตสฺส อการโก อปฺปิยสฺส จ อตุตสฺส การโก
อตุถิ เม น อจริตฺตาทินา อปฺปิยสฺส เม อมนापสฺส อตุถิ
อจริตฺตาทินา จ อาฆาตวตฺตฏฺฐโต โส อปฺปิโย อนนุกฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
อนิฏฺฐจติ อตุโ ๑ ถึงคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
โอธิโสติ ภากโส ๑ ติสฺส ทตฺตาทิตาทินา โอธิสฺสกนฺติ อตุโ ๑
อิทานิ ยถาวตฺตเตสฺส ฉสฺส ปฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
อปฺปิยญฺหิติตาทิมหา ๑ ตตุถ อปฺปิยฺหิ ปิยญฺจानเน จเปนฺโต
กิลมตีติ โทเสน ภาวนาย สปริสฺสยตมาห ๑ อปฺปิยตา หิ
ปิยภาวสฺส อฺขฺขฺปฏิปกุโ ๑ น จ ตสฺส ปิยญฺจानเน จเปเนน วินา
ภาวนา สิขมฺติ ๑ อติปฺปิยสหายกํ มขฺมตฺตฏฺฐจानเน จเปนฺโต กิลมตีติ
ราเคน ภาวนาย สปริสฺสยตมาห อติปฺปิยสหายสฺส เกหสิตเปมญฺจान-
ภาวโต ๑ เตนาห อปฺปมตฺตเกปีตาทิ ๑ มขฺมตฺตํ อิจฺจानิฏฺฐจาทิ
มขฺมตฺตสภาวํเนว ปิยฺหิ นاپฺปิยนฺติ อตุโ ๑ ครุญฺจानเน ปิยญฺจानเน
จ จเปนฺโต กิลมตี มขฺมตฺเต สมนฺทาวนียปิยายิตพุพกานํ อภาวา ๑
น หิ อชฺฌเปกฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
ปิยครุภาวสมฺปนฺเน จ ปจฺจํ เมตฺตา ภาวตพุพา ๑ โโกโร อฺปฺปชฺชติ
โกญฺจาสนฺตรภวานุปนยโต ๑

วิสุมทิมคค ส่วณณนาย

[๗๖] ตเมวติ วิสภาคลิ่งคเมว ๆ ลิ่งควิสภาคติ อวิเสเสตวา
ปียปุคคเลติ อห ๆ ภัตติยุมทุมกาสีติ สี่ล อธิฎจาย ปีหิตทวาร
คพุภ สยนปีเจ นิสีทิตวา เมตตัม ภาเวนุโต เมตตามูเขน อปุปนเนน
ราเคน อนูธิกโต ภาริยาย สนุติกั คนุตุกาโม ทวาริ อสลุทกเขตวา ภัตตี
ภินุทิตวาปี นิกขมิตุกามตาย ภัตตี ปหริ ๆ เตนาห เมตตามูเขน
ราโค วญเจตีติ อนุชตมัม ตทา โหติ ยั ราโค สหเต นรนุติ จ ๆ

อาทานนิกเขปปริจฉินเน อทฐาปัจจุปนุญเต ชรमानตาย
ปัจจุทขโต วิย อุลลพุมมานเน ขนุชปุพพนุเช อธิ สตุตาทิกคหณั น
ติยทุชคเตติ อห กาลกเต ปนาติอาทิ ๆ กสุมา ปน กาลกเต
เมตตภาวนา น อิชฉตีติ ๆ เมตตาทุยาปารสุส อโยคยฎจान-
ภาวโต ๆ น หิ มตปุคคโล หิตุปลัหารารโห ๆ ยตุถ สติ สมภเว
ปโยคโต หิตุปลัหาโร ลพุเกยฺย ตตุเถว มานโส หิตุปลัหาโร
ยฺชเชยฺย ๆ ทุกขาปนยนโมทปวตฺตีสุปี เอเสว นโยติ กรุณา-
ภาวนาทินมุปี กาลกเต อนิชฉนั วุตตุนุติ ทฎจพัพพิ ๆ อญฺญตุถ
ปคฺคเมตตตามานโน อจริยสุส กาลกตภาว อชานนุโต ตัม เมตตาย
ผริตุกาโม อจริยิ อารพุภ เมตตัม อารภตีติ วุตโต ๆ เตนาห
ปคฺคณาว เม เมตตตามานสมาปตฺตีติ ๆ นิमितตุนุติ อารมมณั ๆ
คเวสาคีติ ยั ปุคคลั อุกุทิสฺส เมตตัม อารภติ โส ชีวติ น
ชีวตีติ ชานาคีติ อตุโถ ๆ เมตตายนุโตติ เมตตัม กโรนุโต เมตตัม
ภาเวนุโตติ อตุโถ ๆ

พหุมวิหารนิตุเทศ วรรณนา

อตุตนิ ภาวนา นาม สกขิภาวตุตตาคี นานาวิธสุขานุปนุช-
อนวชชสุขอพุยาเสกสุขาทิ ยอตุตนิ อุลลพุกติ ตัง นิตุสเสนโต
ตสส วตุตมานตยา อาห อหัง สุกขิตโต โหมีติ ฯ สรริสุขัง นาม
อนกนตุตคัง อีทิสสส ปุคคตสส อโนกาสิ จิตตัง ทุกขนตุติ ตทภาว
สนุชทายาห นิตุทุกโขติ วาติ ฯ โหมีติ สมพนุโร ฯ ตถา อเวโรติ-
อาทิสุ ฯ วิเสสโต จ ทุกขาภาเวน สุขสณญา ฯ สทา ปนาย
นิตุทุกขตา เวริณัง ปุคคตลัน เวรสณญิตานัง ปาปชมมานัง อภาวโต
วิเสสโต พุยาปาทวิรหโต อิมสณญิตาย อีตिया อภาวโต อนวชช-
กายิกสุขสมงคิตาย จ โหตีติ ทสเสนโต อาห อเวโร อพุยาปชโฆ
อนีโฆ สุกขิตติ ฯ อตุตตานัง ปรีหรามิตติ เอวัฏโต หตุวา มม อตุตทภาว
ปวตุตเตมิ ยาเปมีติ อตุโต ฯ เอวั สนุเตติ ยั วิงเก วตุตตัง ตัง
วิรุชตตีติ สมพนุโร ฯ เอวั สนุเตติ เอวั สติ ยทิ อตุตนิปี
เมตุตทา ภาเวตพุพาติ อตุโต ฯ ยั วิงเก วตุตตनुติ วตุวา วิงเก-
เทสนาย สมานคตคัง สตุตตปทัง อหรรนโต กถญจ ภิกขเวติ-
อาทิมายา ฯ ตสสตุโต ปรีโต อากมิสสตีติ ฯ

[๗๗] ตनुติ วิงเกกาทิสุ วจัน ฯ อปุปनावเสนาติ อปุปनावห-
ภาวนาวเสน ฯ อิทนุติ อหัง สุกขิตโต โหมีติอาทิวจัน ฯ สกขิ-
ภาวเวเสนาติ อหัง วิย สพเพ สตุตทา อตุตโน สุขกามา ตสสมา
เตสุ มยา อตุตนิ วิย สุขุปสัหาโร กาทพโพติ เอวั ตตุถ อตุตตานัง
สกขิภาเว จปนวเสน ฯ เตนาห สเจปี หีตืออาทิ ฯ กสสมา

วิสุททธิมคค สัวณณาย

ปน อตฺตนิ ภาวนา อปฺปนาหา น โหตีติ ๑ อตฺตสิเนหเสน
สปริสฺสยภาวโต ๑ โภจฺจาสนฺนเร ปน ภาวิทภาวนสฺส ตตฺถปี
สิมสมภโถ โหตีเยว ๑

สพฺพา ทิสาคี อนวเสสา ทสปี ทิสา ๑ อนุปรัคมฺม เจตสาคี
จิตฺเตน ปรีเยสนวเสน อนุคนฺตฺวา ๑ เนวชฺฉกฺกา ปียตฺรมตฺตนา
กวจีติ สพฺพสฺสทาเนน ปรีเยสนฺโต อตฺตโต ปียตฺรึ อณฺเฬ สตฺต
กตฺถจิจิ ทิสาย เนว อธึคฺจเจยฺย น ปสฺเสยฺย ๑ เอวิ ปีโย ปุถุ
อตฺตา ปเรสนฺติ เอวิ กสฺสจิจิ อตฺตโต ปียตฺรสฺส อนุปลพฺภนวเสน
ปุถุ วิสุํ วิสุํ เตลล์ เตลล์ สตฺตทานํ อตฺตา ปีโย ตสฺมา เตน
การณฺเนน อตฺตกาโม อตฺตโน หิตสฺสขํ อิจฺฉนฺนฺโต ปรี สตฺตํ อนฺตมโสี
กฺขุนฺธกึปฺปลกึมฺปี น หึเส น หนฺเยย น วิหเจยฺยาตี อตฺโต ๑
อยํ นโยตี สพฺเพหึ สตฺเตหึ อตฺตโน จ ปียตฺรภาวํ นิตฺสเสตฺวา
เตสฺส กรฺฐณายนํ วทฺตา ภควฺตา สฺุขเสลิตาย อตฺตทานํ สกฺขิภาเว
จเปตฺวา สตฺเตสฺส เมตฺตา ภาเวตฺตพฺพาตี เมตฺตาภาวนาย นยทสฺสนํ
กตฺตเมวาคี อตฺโต ๑

สฺุขปฺปวตฺตตนตฺถนฺนุตี สฺุขเนน อถึจฺฉเนน เมตฺตตาย ปวตฺตตนตฺถํ ๑
ยฺวาสฺสาคี โย ปุคฺคโถ อสฺส โยลึโน ๑ ปีโยตี อิกฺกุโธ ๑ มนาโปตี
มนวทฺตมนโโก ๑ ครฺฐตี कुณวิเสสวเสน ครฺฐกาตพฺโพ ๑ ภาวนึโยตี
สมฺภาเวตฺตพฺโพ ๑ อจฺจริยมตฺตโตตี สึลาทึนา อจฺจริยปฺปมาโน ๑
ทานปียวจฺฉนาทีนึตี อาทิสทฺเทเนน อตฺถจฺจริยาทึเก สจฺจกฺคฺหาตี ๑

พรหมวิหารนิตุเทศ วณณา

สึลลสุตาทินิตติ อาทิสทุเทน สทฐาทิกะ ฐตฐมมชากริยานุโยคาทิกะ จ
สงคณหาคี ๑ กามนุตติ ยุตตปตตการิตาสุขสิทฐิติปโน นีปาโต ๑
เตเนตฺ ที่เปติ ตาทิสํ ปุคคํ อุตฺทิสฺส ภาวนํ อารภนฺโต โยคิ
ยุตตปตตการี สุเชน จสฺส ตตฺถ ภาวนา อิชฺฉติ เตน ปน
โยคินา ตาวตา สนฺโตโส น กาคพุโพติ ๑ เตนาห อปฺปนา
สมปชชตติอาทิ ๑

[๗๘] สึมสมภทนต์ติ มริยาทาปนยณํ อตฺตา ปิโย มชฺฉตฺโต
เวริตติ วิภาคการณนฺติ อตฺโถ ๑ ตทนนตฺรนฺติ ตโต ปิยมนนาปครุ
ภาวนียโต ตตฺถ วา เมตฺตาทคิมโต อนนฺตริ ๑ อติปฺปิยสหายเก
เมตฺตา ภาวตฺตพฺพาติ สมพฺนุโ ๑ ครุญฺจานึเย ปฏฺลิทฺฐํ เมตฺตา-
มนสิการํ อติปฺปิยสหายเก อฺปลํหริตพฺพนฺติ อตฺโถ ๑ สุขุปลํหาร-
กตสฺส ตํ โหติ ปเกว ปฏฺปิภขมฺมานํ วิภขมฺภิตตฺตา ๑ อติปฺปิย-
สหายกโต อนนฺตริ มชฺฉตฺเต เมตฺตา ภาวตฺตพฺพา มชฺฉตฺตํ
ปิยครุญฺจานเ จเปตฺุ สฺสรภาวโต ๑ อติปฺปิยสหายกโตติ จ อิทํ
ปฺุริมาวตฺถํ คเหตุวา วุตฺตํ ๑ ปคฺคณมนสิการาทคิมโต ปญฺจาย หิสฺส
โสปี ปิยญฺจานเแว ติฏฺฐจติ ๑ มชฺฉตฺตโต เวริปฺุคฺคเลติ มชฺฉตฺตปฺุคฺคเล
เมตฺตายนฺเตน ตตฺถ ปคฺคณมนสิการาทคิมเนน ปิยภาวํ อฺปลํหริตฺวา
ตทนนตฺริ เวริปฺุคฺคํ ภาวนาย มชฺฉตฺเต จเปตฺวา ตโต มชฺฉตฺตโต
ปิยภาวปฺุสํหารเน เวริปฺุคฺคเล เมตฺตา ภาวตฺตพฺพา ๑ เวริปฺุคฺคเลติ
จ อิทํ ปฺุริมาวตฺถํ คเหตุวา วุตฺตํ ๑ แเอกกสฺสุมี โโกญฺจาสเ มุทํ

วิสุทฺธิมคฺคิ ฉัฏฐณณาย

กมฺมณียํ จิตฺตํ กตฺวาติ ปิยครุญฺจानीโย อติปฺปิโย มชฺฌตฺโต
เวริตฺติ จิตฺตํ ปุคฺคโลโกญฺจาสฺส ปจฺฉิมํ ตาว ปิยครุญฺจानीเย เมตฺตา
ภาวณํ อธิคฺคฺนตฺวา วสีภาวปฺปตฺติยา ตถา ปวตฺตํ จิตฺตํ โภญฺจาส-
สนฺตฺรปฺปสัหารตฺถํ มุทฺติ กมฺมณียํ กตฺวา ตทฺนนฺตฺริ อติปฺปิยสหาเย
อติปิยภาวํ วิภฺขมฺภตฺวา ปิยภาวมตฺเต จิตฺตํ จเปฺนฺเตน ภาวนา
อุปสัหริตฺตพฺพา ฯ ตมฺปิ วสีภาวาปาทเนน มุทฺติ กมฺมณียํ กตฺวา
ตทฺนนฺตฺริ มชฺฌตฺเต อุทาสินภาวํ วิภฺขมฺภตฺวา ปิยภาวํ อุปฺภุจาส-
เปตฺวา ภาวนา อุปสัหริตฺตพฺพา ฯ ปุณฺ ตมฺปิ วสีภาวาปาทเนน มุทฺติ
กมฺมณียํ กตฺวา ตทฺนนฺตฺริ เวริมฺหิ เวริสลฺลณํ วิภฺขมฺภตฺวา มชฺฌตฺต-
ภาวุปฺภุจปฺนมฺเชน ปิยภาวํ อุปฺปาเทนฺเตน ภาวนา อุปสัหริตฺตพฺพา ฯ
เตน วุตฺตํ ตทฺนนฺตฺเร ตทฺนนฺตฺเร อุปสัหริตฺตพฺพนฺติ ฯ ฌานจิตฺตํ
อุปเนตฺตพฺพิ อุปฺปาเทตฺตพฺพนฺติ อตฺโถ ฯ

เวริปฺุคฺคโล วา นตฺถิ กมฺมพฺเลน วา เอตฺรหิ ปโยคสมฺปตฺติยา
วา สพฺพโส อนตฺถกฺรสฺส อภาวโต ฯ มหาปฺุริสชาติกตฺตาติ มหา-
ปฺุริสสภาวตฺตา จิรกาลปฺุรยสมิทฺรชนฺติเมตฺตานุทฺยาทิกุณฺสมฺปนฺนตฺตาย
อุพารชฺฌาสยตฺตาติ อตฺโถ ฯ ตาทิสฺส หิ สพฺพสโห ปฺุราปฺุราธํ
ติณฺยาปี น มลฺลตฺติ ฯ เตน วุตฺตํ อนตฺถํ กโรนฺเตปี ปฺุเร
เวริสลฺลณาย นฺุปฺุชฺชตฺติติ ฯ เตนาติ เตน โยคินา ฯ อตฺถิ เวริปฺุคฺคโลติ
สมฺพนฺุโร ฯ ปฺุริมฺปฺุคฺคเลสุติ ปิยาทิสฺส ฌานสฺส อารมฺมณฺญเตสุ
ปฺุริเมสุ ปฺุคฺคเลสุ ฯ เมตฺตํ สฺมาปชฺชิตฺวาติ ปฺุณฺ วิภฺขมฺภตฺวา

พุดมวิหารนิตุเทส วณณา

อุปปาทิต เมตุดาณานิ สมากษชิตูวา ๑ เมตุดายนุเตน ปฎิขัม
วิโนเทตพุดนติ เอตุถ เกจิ ปน อุปจารชณานิ สมากษชิตูวาติ
อตุถ วทนติ ๑ เตสิ อุปจารชณานโต วุฏฐานมปิ อิจนิตพุด
ลิตยา วุฏฐหิตูวาติ วุคตตุตา ๑ ปุพเพ ตสุมิ ปุคคเต อสตียา
อมนลิกาเรณ ปฎิขัม อนูปปาเทนตสส สาธารณโต ตั วิกษมเกตุวา
ณานสส อุปปาทน สมากษชชณจ วุคตติ ๑ อิทานิ ปน ตั
อนุสสรนตสสปี มนลิกโรนตสสปี ยถา ปฎิขัม น อุปปชชติ ตั วิธิ
ทสเสตุ อิท วุคตติ ตั ปุคคถ เมตุดายนุเตน ปฎิขัม วิโนเทตพุดนติ ๑
เมตุดายเมว หิ อช ปฎิขัมวิโนทน อชปเปตติ ๑

น นิตุพาตีติ น วุปสมติ ๑ อนุสสรโตติ อากมโต
ปจจเวกษโตติ อตุถ ๑ ฆนิตุพุดนติ วายमितพุด ๑ ตจจ โช
ฆณัน วายมน อิมินา อิทานิ วกษมาเนน อากาเรณ ๑

[๗๕] อุภโต ทวิสุ จาเนสุ ทณโช เอตสสุตติ อุภโตทณชากั
เตน ๑ โอจจกา ลากาจจรา ปापปूरिसा ๑ ตตุรपीति तेसु अङ्क-
मङ्कानि ओङ्कनदेसुपी १ तेनाति मनोपतोसेन १ न सासनकरो
सपुपपासुस अग्रन् हि सासनं १

ตสเสวาติ ตโตปี ๑ นิสสกุเก หิ อิท สามีวจน ๑ สมจจเย
จ เอวสทโท ๑ ปจจ กุทฐปूरिसโตपीति อตุถ ๑ तेनाति कुष्मणेन ๑
पापीयति पापद्रो सारमगातिकसुस गिलेसानुपुनसुस वदुण्णावतो
โกरसुस सावชชत्त लตุวาपी कुष्मणेनโต ๑ सजे गोचे अनवचसलुथि

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํ

กฺทฺทสฺส ปุคฺคตสฺส น ปฏิกุชฺฌเยยฺยติ เกจ ๑ อุภินฺนุนฺติ ทฺวินฺนํ
ปุคฺคตํ ๑ เตนํห อตฺตโน จ ปฺรตฺส จาติ ๑ อถว ๑
อุภินฺนุนฺติ อุภเยสํ โลกนํ อธิโลกปฺรโลกนฺนุนฺติ อตฺโต ๑

สฺปตฺตกนฺตํติ ปฏิสตฺตฺตฺติ อิจฺฉิตํ ๑ สฺปตฺตกรณํติ เตหิ
กาทพฺพา ๑ โภชนนฺติ กุชฺฌนสํลํ ๑ โภชนนฺนุนฺติ โภชนํ อัย ๑
อยนฺติ จ นิปํตมตฺตํ ๑ โภชปฺเรตฺติ โภเชน อนฺนคโต ปฺรํภิกฺกโต
ว ๑ ทพฺพณฺโณว โหตฺติติ ปกฺติยา วณฺณวํปี อลฺงกตปฏฺยตฺโตปี
มฺขวิการาทิวเสน วิรูโปเอว โหติ ๑ เอตฺรหิ อายตี จาติ โภชํ-
ภิกวสฺส เอกนฺตํกมิตํ ผลนฺติ ทีเปตฺตํ ทพฺพณฺโณวติ อวชารณํ
กตฺวา ปฺน โภชํภิกฺกโตติ วุตฺตํ ๑ น ปจฺจตฺโตติ น ปหุตฺชนํ ๑ น
โภควติ อุปฺโภกปฺริโภกวตฺตฺตฺรหิโต ๑ น ยสวติ น กิตฺติมา ๑

[๘๐] นวํลํตนฺติ นวทหนํลํลํติ ๑ จิตกํยํ สนฺตชฺช-
นฺมมฺกนฺตํปี วทนฺติ ๑ อุภโต ปทิตฺตนฺติ อุภอสฺส โภภิสฺส ททตฺมํ ๑
มชฺฌเม กฺกตคนฺติ เวมชฺฌนฺนุจํเน สุนขสฺส วํ สิกาลสฺส วํ
อุหนนํ กฺกนํ มกฺขิตํ ๑ กฺกฺกตคนฺติ ทารุกิจจํ ๑ เนว ผรติ
น สํเรติ ๑ ตฺถปมํนฺติ ตฺถปมํ คาทิสํ อหํ ๑ อิมนฺติ โส จ
โหติ อภิชฺฌนํลํตํอาทินํ เหนฺจ วุตฺตํ สนฺชํย สตฺถา วทติ ๑
ตสฺมา กํเมสฺส ติพฺพสํรํคาทินํ สีสฺรหิตนฺติ อธิปฺปาโย ๑ อธิ
ปน พฺยาปนํจิตฺตปทฺกฺกมณฺสงกปฺปตํวเสน โยเชตพฺพิ ๑

โสทานิ ตฺวนฺตํอาทิ ยถาวตฺเตหิ สุตฺตปเทหิ อตฺตโน โอวทนํ-

พรหมวิหารนัทเทศ วนณา

การทสุสนั ๑ โย โย ฐมโม่ติ ภายสมาจاراتิส โย โย สุจรตฐมโม่ ๑

อุปสนุโตติ สัยโต ๑ ปรสทุทุโรติ กิสลสมลวิกเมน วิศวทุโร ๑

กิสลทาหาภาเวน วา อุปสนุโต ๑ อนวชฐภาเวน ปรสทุทุโร ๑

ภายสมาจาสุเสว อุปสโม่ จิรกาลั สัยตกายกมมตายน เวทิตพุโพ ๑

เอวั เสเสสุปี ๑ เตติ วจิมโนสมาจาเร ๑

[๘๑] โสติ อุปสนุตวจัสมาจาโร ปุคคโค ๑ ปรฐิสนุถารกุสลอติ

ยธา ปเรหิ จิทุทั น โหติ เอวั ปรฐิสนุถรณกุสลอ ๑ สจิลอติ

อชิวาสนชนนุติสงขาเตน สจิลภาเวน สมนุณาคโค ๑ สุขสมภาโสติ

ปิยโกโก ๑ สมโม่ทโกติ สมโม่ทนียกถาย สมโม่ทนสีโล ๑ อุตตานิ-

มูโฆติ วิกุณิตมูโฆ อหุตวา ปิติโสมนสสุวเสน วิกสิตมูโฆ ๑

ปุพฐภาสีติ เยนเคนจิสมาคโค ปรฐิสนุถารวเสน ปจัมเขว อาภาสน-

สีโล ๑ มฐุเรน สเรน ฐมัม โอสารเอติ สรภณณวเสน ๑

สรภณณมุปน กโรนุโค ปริมณฐาเลหิ ปริปุณณเอหิ ปเทหิ จ

พูยณชนเอหิ จอพยากุเลหิ ฐมัมกถั กเอติ ๑ สพฐชนสสุ ปากโฏ

สกุจจกิริยาชาติ อธิปปาโย ๑ เตนาห โย หิติอาทิ ๑

โอคปุเปตวาทิ สทุทหิตุวา ๑ โอคปุปนลกุขณา หิ สทุธา ๑

โอहितโสโตติ อวิทโสโต สุสสุสนุโตติ อตุโก ๑ อฎฐีกตุวาทิ

อตุถั กตุวา อตุถิโก วา หุตวา ๑ เอโกปี น วุปนุโค โหติติ

ปาโจ ๑ เอวรูโป ปุคคโค นริยโค นริยั อุปปชชนุโค พุทกาลั

ตตุเถว สัสรตติ ทสุเสตุ อฎฐมหานิรยั โสพสอสุสทนริยณจ

วิสุทธีมคค สัวณณนาย

ปริปุรโก ภวิสตีตี วุตต์ ฯ

ตตต สลชีวาทโย อฏฐ มหานิรยา ฯ อวิจิมหานิรยสส
ทวารเร ทวารเร จตตารโ จตตารโ กตฺวา กุกุพาทโย โสฬส
อุสฺสทนิรยา ฯ การุณณํ อุปฏฐเปตพพํ มหาทุกุขภาคิภาวโต ฯ
ยสฺมี ปุคฺคเล อวิหเสฏฐตา ทุกุขาปนยนกามตา อุปติฏฐติ ตตต
ปฏฺธิโฆ อโนกาโสวติ อาห การุณณมปี หิ ปฏฺธิจจ อาฆาโต
วูปสมมตีตี ฯ อิมสฺส อตฺตสฺสชาติ โย โย ฐมฺโมติอาทินา วุตฺตสฺส
อตฺตสฺส ฯ

[๘๒] ยั เวรี ทุกุขาเปตฺตุ สกโกติ โส ตสฺส วเสน อตฺตโน
วิสยติ วุตฺโต ภิกฺขุโน กาโย ฯ กินฺตติ กิ การณํ ฯ ตสฺสชาติ
เวรีโน ฯ อวิสยติ ทุกุขํ อุปฺปาเทตฺตุ อสกุกุณฺณยตฺตาย อโฆจเร ฯ
สจิจฺตเตติ อตฺตโน จิตฺเต ฯ มหानตฺตกรนฺติ อิชฺโลกตฺตปรโลกตฺต-
ปรมตฺตถานํ วิราชนวเสน มหโต วิปฺลสฺส นานาวิชสฺส จ ทิฏฺฐ-
ฐมฺมิกาทิเกทสฺส อนตฺตสฺส การกํ ฯ มฺลนิกนฺตนฺนติ สีลสฺส มฺลანი
นาม หิโรตฺตปฺปขนฺติเมตฺตตานุทฺยา เตสํ จินฺทนํ ฯ โโกโช หิ
อุปฺปชฺชมาโนว ปาณาติปาตาทิวเสน หิโรตฺตปฺปาทินิ อฺจุจินฺทติ ฯ
ชโโพติ อนฺธพาโล ฯ อนฺธิยมฺมมฺนฺติ เวรีนา กตฺมहाปราชฺมาห ฯ
โย สยนฺติ โย ตฺวํ สยมฺปี ฯ โรเสตฺตกาโมติ โกธํ อุปฺปาเทตฺ-
กาโม ฯ ยทิ กริ ยทิ อกาสิ ฯ โรสุปฺปาเทนาติ โรสสฺส
อุปฺปาทเนน ฯ ทุกุขํ ตสฺส จ นามาติ ทุกุขณฺจ นาม ตสฺส

พหุหุมวิหารนิทุเทศ วรรณนา

อปราชกสฺส ฯ นามาติ อสมภูวเน นิปาโต ฯ เตน ตสฺส
กรณํ อนนถนุติกรณติ ทสฺเสติ ฯ เตนนาห กาทสิ วา น วาติ ฯ
กริสฺสตี น วา กริสฺสตีติ อตุโถ ฯ อหิตํ มกฺกนุติ อตุตโน
อหิตาวหํ ทุกคติมกฺกํ ฯ อฏฺฐาเนติ โรโส ตว อปฺปิยสฺส การาปโก
สตุตฺต ปน ตสฺส วสวตฺติตาย ทาสสทิสฺสตี อฏฺฐานํ ปจฺจุปกริยาย ฯ
ตสฺมา ตเมว โรสํ นิทุทสฺส อฏฺฐินุท ฯ ขณิกตฺตาคิ อุตฺทวย-
ปริจฺจินฺโน อตุตโน ปวตฺตีกาลสงฺขาโต ขโณ เอเตสํ อตุตฺติ
ขณิกาทพฺภาวโต ขณปภงฺกฺภาวโตติ อตุโถ ฯ กสฺสทานิธ
กฺขมฺสตีติ อปราชกสฺส สนฺदाने येहि ขนฺนุเชहि เต อปราโห กโต
เต ตํขณฺเวย สพฺพโส นิรุทฺธา อิทานิ ปน อณฺเวย ติฏฺฐนฺตีติ
กสฺส ตวํ อธิ กฺขมฺสตี ฯ น หิ ยุตฺตํ อนปราเชสฺส กฺขมฺนนฺติ
อธิปฺปาโย ฯ ตํ วินา กสฺส โส กโรติ โย ปฺกุกฺโล ยสฺส
ทูกฺขํ กโรติ ตํ ทูกฺขกริยาย วิสยญฺตํ ปฺกุกฺลํ วินา กสฺส นาม
โส ทูกฺขการโก ทูกฺขํ กเร กเรยฺย ฯ สยมฺปิ ทูกฺขเหตุ ตวมิตฺตีติ
เอวํ สยมฺปิ ตวํ เอตสฺส ทูกฺขสฺส เหตุ ฯ เอวํ สมานे ตสฺส
ตฺยฺยหฺลจฺจ ตสฺส ทูกฺขสฺส เหตุภาเว กิการณา ตสฺเสว กฺขมฺสตี น
ตฺยฺยหนฺติ อตุโถ ฯ

[๘๑] ปโรเกปิ อนุกาไมภาวโต กมฺมฺเวย สกํ สนฺตํ
เอเตสนฺติ กมฺมฺสฺสกา เตสํ ภาโว กมฺมฺสฺสกตา ฯ ปจฺจเวกฺขณา
นาม นิเสชนตฺถา นิเสชนญจ ภาวโน กมฺมฺสฺสาคิ อาห ยํ กมฺมํ

วิสุมุทธิมคคิถัณณาย

กริสฺสตีติ ฯ ปฐิมวเสน ปน ปวตฺตํ กมฺมํ ปากฺกภูวโต อาสนนํ
ปจฺจกฺขณฺจติ อาห อิทฺนฺติ ฯ จสฺสทฺโท พฺยติเรเก ฯ โส ตสฺส
กมฺมสฺส ผลนฺิสฺสนฺเทเน เนว สมฺมาสมฺโพธิณฺติอาทินา พฺยติเรกโต
วฺจฺจมานเมวตฺถํ โขเตติ ฯ เนว สมตฺถนฺติ สมฺพนฺุโ ํ นฺิรเย
นฺิยฺคฺตํ ชาตฺนฺติ วา เนรยิกํ ฯ อตฺตานํเยว โอกิรฺติ โทสรเชนาติ
อธิปฺปาโย ฯ

[๘๔] สตฺถุ ปุพฺพจริยคฺคณา ปจฺจเวกฺขิตฺตพฺพา สตฺถุ การเวนาปี
ปฐิมํ วุสฺสมยฺยาติ ฯ โพธิสฺสโตติ สมานนํ นนฺุ เต สตฺถา จิตฺตํ
นปฺปทฺเสติ ปเคว อภิสมฺพฺพุโธติ อธิปฺปาโย ฯ

เทวียา ปทฺฐจฺเณนาติ เทวียา สทฺธิ ปทฺฐพฺภินา มิจฺจจารวเสน
อปรทฺเชน ฯ ยตฺถ สฺสาเน นวสรีริ นทฺทฺยติ ตํ อามกฺสฺसानํ ฯ
นิกฺขณฺณมาโนติ นิกฺขณฺณมาโน ฯ ปุริสกาโร กตฺวาติ อาวาทฺโต
นิกฺขมฺนตฺถาย พาทฺพเลน ปุริสกาโร กตฺวา ฯ ยกฺขานฺุภาเวนาติ
อภฺภูวฺวินิจฺฉเยน อาราทิตฺตจิตฺตสฺส ยกฺขสฺส อานฺุภาเวน ฯ สิริทฺพฺภติ
วาสาคารเ ํ

[๘๕] อาสีเสถวาติ ยถาธิปฺเปเต อตฺถเถ ฉายโต อนวชฺชโต
อาสํ กรเยเยว ฯ น นฺิพฺพินฺทฺเยยฺยาติ เอวํ กิจฺจฺจาปฺนฺนสฺส เม กฺุโต
โสตฺถิกฺภาโวติ น นฺิพฺพินฺทฺเยยฺย ํ วฺคฺตฺถนฺิ อาปฺทาสฺ โข มหาราช
ถาโม เวทิตฺตฺโพติ ํ ยถา อิจฺฉินฺติ เยน ปกาเรน กสฺสจิปฺพิ

๑. พ. อ. ๑๔๔ ๑

พรหมวิหารนิตุเทศ วรรณนา

อกตวา รชเช ปตัญญิตติ อตตทานัน อิจฺฉี ตถา อหิ อหุนติ ปสฺสามิ ฯ
โวติ หิ นิปาตมตฺตํ ฯ

กาสิรณฺญาติ กลาพฺพนา กาสีราเชน ฯ สกณฺณกาหีตี อยฺกณฺณเกหิ
สกณฺณกาหิ ฯ มหุลลโกติ วุฑฺโฒ วโย อนฺุปรฺตฺโต ฯ รุชฺฉนฺนตีติ
นिरุชฺฉนฺนติ ฯ จิตฺตสนฺนิกุคฺคณฺหนกาโลติ วิเสวนัน กาคฺคฺ อทตฺวา
จิตฺตสฺส สมฺมเทว ทมนกาโล ฯ

[๘๖] ปุณฺสสฺสเลนาคี วิปฺุเลน สลฺเลน ฯ นาคีติ หตฺถินาคี ฯ
วธิตฺติ วิชฺฉมิ ฯ มาเรตีติ วา อตฺโถ ฯ อิมํ จานัน อากนฺตฺวา มยิ
เอวํ กรณัน นาม น ตว วเสน โหติ ตสฺมา กสฺส วา รณฺโถ
ราชมตฺตสฺส วา อยํ ปโยโค อโยชนาติ อตฺโถ ฯ นพฺพนฺณรฺสีตี
นิตฺปีติ โลหิตาหิวเสน นพฺพนฺณยฺตฺตํ ฯ นพฺพนฺณกิริณฺวตฺทนฺตตาย
หิ เต หตฺถิ นพฺพนฺนตฺตาติ วุจฺจนฺติ น นพฺพนฺนตฺวตฺตาย ฯ

นาโตติ ชิมฺจฺฉิตฺโต ฯ ขาเทยฺยาติ ขาเทยฺยํ ฯ อยฺเมว วา
ปาโง ฯ อาสิโตติ สฺสูหิตฺโต ฯ สมฺพลนฺติ มกฺคาหารํ ฯ ตมฺปน
ยสฺมา อฺุปรฺจาเรน ปถสฺส หิตนฺติ วุจฺจติ ตสฺมา ปาถยฺยนฺติปิ
วตฺตํ ฯ มิตฺตทฺทฺภิกิ วตฺถาย อนฺุชฺพาโลติ การุณฺณเณน อสฺสุปฺุณฺเณหิ
เนตฺเตหิ ตํ ปฺุริสํ อุกฺกขมาโน ฯ มา อโยโยสิ เม ภทฺนฺเตติ
เอตฺถ มาติ นิปาตมตฺตํ ฯ มาติ วา ปฏิกฺขเชไป ฯ เตน อฺุปริ
เตน กาทพฺพิ วิปฺุปรฺการํ ปฏิสฺเซเตติ ฯ อโยโย เมติ อยฺริโก ตฺวํ
มม อติถิภาวโต ฯ ภทฺนฺเตติ ปิยสฺมาทาจาริ ฯ ตฺวํ นามาติ

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

ตวมปิ เอวรูป อกาสิ นาม ฯ ตีรจฺฉานภูโตปี ปน มหากปิ หุตฺวา
เขมนุตฺถมฺมี สมปาเปสฺสิดิ โยชนา ฯ

[๘๑] เปพาย ปกฺขิปนฺเตปีติ ขุทฺทกย เปพาย ปาเทหิ
โกญฺเฐตฺวา ปกฺขิปนฺเตปี ฯ มทฺทนฺเตปีติ ทุพฺพลภาวกรณตฺถํ นานปฺป-
การหิ มทฺทนฺเตปี ฯ อาลมฺพานนฺติ เอวํนามเก อหิตฺตฺตฺเทเก ฯ

ปีติ วาติ เอตฺถ วาสทฺโท อวฺตตฺตฺตฺตฺวิกปฺเป ฯ เตน โธทาท-
มณฺชิฏฺฐาที อวฺตตฺ สงฺกณฺหาติ ฯ จิตฺตานวฺตฺตฺนฺโตติ จิตฺตํ
อนวฺตฺตฺนฺโต ฯ โหมิ จินฺติตฺตฺสนฺนิโก เอวมยํ พหุลากํ ลกฺขฺตฺติ ฯ
อานฺุภาเวน ปน ถลํ กเรยฺย อฺทกํ ฯเปฯ ฉาริกํ กเร เอวํ
ปน ยทิ จิตฺตวสฺสี เหสฺสํ ฯเปฯ อุตฺตมตฺโถ น สิขฺมตฺตีติ ตทา
อตฺตนา ตตฺถ ทิฏฺฐํ อาทีนํว ทสฺเสตฺติ ภควา ฯ ตตฺถ อุตฺตมตฺโถติ
พฺุทฺธภาวมาห ฯ โภชปฺตฺเตหฺตีติ ลฺุทฺทปฺตฺเตหฺตี ฯ

[๘๒] อฺุพาราทิ เยน สยํ ตทา ลฺุทฺททตฺตฺโต โมจฺิตฺโต
ตํ สตฺถวาทนฺนาเมน อาลปฺติ ฯ อตฺติกสฺสชาติ นาสาย อวฺจฺฉรชฺหํ
อากทฺตฺติตฺวา ฯ สมฺปรฺคฺคยฺหาติ กภาพเวตฺตฺตฺลตาทีหิ สพฺพโส ปฺริคฺค-
เหตฺวา ฯ อจฺฉริยานิ ทฺุสฺสหานํ สหฺนวเสนาติ อธิปฺปาโย ฯ อตฺติวฺย
อฺุยฺตฺตมปฺปฏฺฐูปํ ปฏฺฐิมจิตฺตฺปฺปาทเนน เกนจิ อปฺปฏฺฐิสมกฺขนฺตฺคฺคณฺสฺส
สตฺถุ สาสนา โวภกฺกมณปฺปสงฺกโต ฯ

อนมตฺคฺคโคยํ ภิกฺขเว สํสาโรติอาทีนา* อากตานิ สุตฺตปทานิ

๑. ส. นิตาน. ๑๖๒ ฯ

พรมวิหารนิเทศ วรรณนา

อนมตคคสทุโท ตตทุโธ วา เอเตสนติ อนมตคคิยานิ ฯ อเชหิ
คมนมคโค อชปโธ ฯ สงฺภู ลคฺคาเปตฺวา เต อาลมฺพิตฺวา
คมนมคโค สงฺภูปโธ ฯ สงฺภูติ องฺกุสากาเรน กตทิมทณฺโฑ
วฺจฺจติ ฯ อาทิสทฺเทน ปปาตมคฺคทฺคคฺคคาทิกเก สงฺกณฺหาติ ฯ
อุภโต พฺยพฺเหติ สมฺปหารตฺถํ ทฺวิหิปี ปกฺเขหิ คําพฺหสนฺนาเห ฯ
อณฺณานิ จ ทฺกฺกรานิ กริตฺวาว อนาสาย ปพฺพตฺวิทฺคฺคนทฺติ-
วิทฺคฺคาทิกฺกขณฺทวเสนาติ อธิปฺปาโย ฯ มํ โปเสสิ อฺปการิ อกาสิ
ตฺตร นปฺปฏิรูปิ มนํ ปทฺุเสตฺนติ เอวิ จิตฺตํ อฺปฺปาเทตพฺพนติ
สมฺพนฺโธ ฯ เอวิ จิตฺตฺปฺปาทนฺจฺจ เอตฺรหิ ทิสฺสมานน ปฺตฺตาทินํ
โปสนาทินา อตฺติสฺส อนฺมานโต คหณฺวเสน เวทิตพฺพิ ฯ

[๘๕] เมตฺตฺตฺยาติ เมตฺตฺตฺสขฺตฺตฺยาติ เมตฺตฺตฺสทิตฺยาติ วา ฯ
เจโตวิมฺตฺตฺติยาติ จิตฺตฺสมาธาเน ฯ อาเสวิตฺยาติ อาทเรน เสวิตฺยาติ ฯ
ภาวิตฺยาติ วทฺตฺติยาติ ฯ พหฺลิกฺตฺยาติ ปฺนปฺปฺนํ กตฺยาติ ฯ
ยานิกฺตฺยาติ ยุตฺตฺยานํ วิย กตฺยาติ ฯ วตฺตฺกฺตฺยาติ อธิญฺจฺจานวตฺถํ
วีย กตฺยาติ ฯ อนฺนฺญจิตฺยาติ อธิญฺจฺจิตฺยาติ ฯ ปริจิตฺยาติ
ปริจิตฺตฺนํ จิตฺตฺนํ สภาวํ ฯ สฺสมารทฺตฺยาติ สฺกฺกฺจฺจ สมฺปาทิตฺยาติ ฯ
ปาฏิกงฺขฺตฺติ อิจฺฉิตพฺพา อวสฺสุมภาวิโน ฯ เสสมฺปรโต อากฺมิสฺสติ ฯ

[๘๖] ธาตฺวินิพฺโภโคติ สสมฺภาเร สงฺเขปาทินา ธาตฺวินิพ-
ภฺชนํ ฯ อปรโร นาม อปรชฺชนตฺสส ปฺคฺคคฺคสส รฺปฺชมฺมฺมฺเขน
คยฺหตีติ กตฺวา อาห กิ เกสํ กุชฺฉสตีติอาทิ เกสาทินิพฺมตฺตฺสส

วิสุทธีมคคิ ถวณณาย

อปรชณนคสฺส ปุคฺคลสฺส อภาวโต ๑ อิทานิ นิพพชชิตะปรมตถ-
ชมมวเสเนว วินิพฺโภทวิธี ทสฺเสตฺถุ อถวา ปนาคีอาทึ วุตฺตํ ๑
ปลญจกฺขณฺเช อุปาทาย ทฺวาทสยตฺนานิ อุปาทายาติ ปลญเจกํ อุปาทาย-
สทฺโท โยเชตพฺโพ ๑ โภชสฺส ปตฺติญฺจานญฺจานํ น โหตีติ ยถา
อารคฺเค สาสปสฺส อากาเส จ จิตฺตกมฺมสฺส ปตฺติญฺจานญฺจานํ
นตฺถิ เอวมสฺส เวรตี ปริกปฺปิเต ปุคฺคเล โภชสฺส ปตฺติญฺจานญฺจานํ
น โหตี เกสาทินํ อกฺขมิตพฺพโต ตพฺพินิมุตฺตสฺส จ ปุคฺคลสฺส
อภาวโต ๑

ถวิภาโคติ อามิสถวิภาโค ๑ ปรสฺสาติ ปลญจตฺถิกสฺส ๑
ภินฺนาชีโวติ อปฺริสฺสทฺธาชีโว ๑ ตสฺเสวํ กโรโตติ เอวํ ถวิภาคํ
กโรนตสฺส ตสฺส ทายกสฺส ๑ อิตฺรสฺสาติ ปฏิกฺคาหกสฺส ๑ มม
มาตรา อุปาสิกาย ทินฺโนติ อิทํ ชมฺมิโก ลาภोติ เอตสฺส
การณฺวณํ ๑ เตน ปน ตสฺส อากมฺนสฺสทฺธี ทสฺเสติ ๑ สพฺพตฺถ
สาธกนฺติ อตฺตตฺถโถ ปฺรตฺถโถ ทิฏฺฐชฺมฺมิโก อตฺถโถ สมฺปฺรಾಯิโก อตฺถโถติ
เอวมาทินํ สพฺเพสํ อตฺถานํ หิตานํ ปโยชนานญฺจ นิปฺผาทกํ ๑
อุณฺณมฺนฺติ ทายกา ๑ นมฺนฺติ ปฏิกฺคาหกา ๑

[๕๑] เอวนฺติ ยถาวุตฺเตหิ กกฺจูปโมวาทานุสฺสรณาทีหิ อตฺตโน
โอวทฺนาการเหหิ ๑ วุปลนตฺตปฏฺิฆสฺสาติ ปฏฺิสงฺขานพฺเลน วินิตฺตาฆา-
ตสฺส ๑ ตสฺสมิมฺปีติ เวรปฺคฺคเลปี ๑ เวรคฺคหณฺเนว เจตฺถ อปฺปิย-
ปุคฺคลสฺสาติ คหณํ ทญฺจพฺพํ เวริมฺหิ เมตฺตาย สทฺธาช ตสฺสมิมฺปี
๑. นิพพญฺญิต...อติ ภเวยฺย ๑

พุดมวิหารนิตุเทส วณณนา

เมตตาสีทฐิต ๑ ปิยโต ปน อติปิยสหายกสฺส วิสุ คหณั
อาสนุนปัจจตฺถิกสฺส ทุพฺพินิโมจยภาวทสฺสนตฺถั ๑ เมตตาวเสนาติ
เมตตายนวเสน ๑

สมจิตตตฺนฺติ หิตุปลัหาเร สมานจิตตตฺ ๑ สีมสมุเกโท สว เหว
สมจิตตตา ๑ อิมสฺมี ปุคฺคเลติ เมตตาทมมฏฺจานิกปุคฺคเล ๑
นิตินฺเนติ ภาเวน ภาวลกฺขณ ภูมิม ๑

[๕๒] หิตมชฺชตฺเตติ ปิเย มชฺชตฺเต จ ๑ จตุพฺพิเชติ
จตุพฺพิเช ชเน ๑ ยตฺถกตฺถจิติ อธิปฺปาโย ๑ นานตฺนฺติ ปิย-
มชฺชตฺตาทินานากรณั ๑ หิตจิตฺโตว ปาณินฺนฺติ เกวลั สตฺเตสุ
หิตจิตฺโตเอวาติ ปวฺจจติ น ปน เมตตาย นิกามลาภิติ วา กุสลิติ
วา ปวฺจจติ ๑ กสฺมา ๑ ยสฺมา อตฺตาทิสฺส ปสฺสติ นานตฺนฺติ ๑
กสฺมา ปนายั หิตจิตฺโต กุสลิติ น วุจฺจติติ ๑ สาดิสยสฺส กุสลสฺส
วเสน กุสลิภาวสฺส อธิปฺเปตตฺตา ๑ อิมสฺส จ ปุคฺคลสฺส เมตฺตา-
ภาวนา วิเสสวติ ๑ อถวา ๑ น นิกามลาภี เมตตาย ยโต
อตฺตาทิสฺส ปสฺสติ นานตฺถั กุสลิติ ปวฺจจติ ๑ ยสฺมา หิตจิตฺโตว
ปาณินฺนฺติ เหวเมตฺถ อตฺถิ ทฏฺฐพฺโพ ๑ คามสีมาทโย วีย
คามนฺตราทีหิ สตฺตสฺงขาเต เมตฺตาวิสเย ภาวนาย ปุพฺเพ อณฺณ-
มณฺณอสงฺกณฺณมรียาทารุเปน จิตตฺตา อตฺตาทโย อธิ สีมา นามาติ
อาห จตฺสฺโส สีมาโยติ ๑ สมฺภินฺนา โหณฺตีติ เหวถ วตฺถั
สมฺเกทํ ทสฺเสตฺถุ สมฺ ฝรติ เมตฺตายาติ วุตฺถั ๑ มหาวิเสโสติ

วิสุทธิมคค สังฆคณาย

มหนุโต ภวานาย วิเสโส อติสโย ปุริมโต ปุริเมโน อตุตาทินานตุต-
ทสุตตินา ฯ น นายตีติ น ฉายติ ฯ

นิมิตตุนติ ยถา กสิณกมมฏจानานาทีสุ ตํ ตํ กสิณมณฑลลาคี-
ปริคคหมุขเนน ภวานเสน ลทุธี อุกคหนิมิตตํ นิสฺสาย ฉานสุส
โคจรภาเวน ปฏิภาคนิมิตตํ อุปติฏฺฐติ น เอวมิธ อุปฏฺฐิตํ นิมิตตํ
นาม อตุติ ฯ โย ปนํยํ ยถาวุตุโต สีมสมภเทโท ลทุโร เสว นิมิตตํ
วียาติ นิมิตตํ ฯ ตสมิณฺหิ ลทุเช ภวานาย สาคิสยตุตา
นิวรณานิ วิกขมภิตานเว โหนติ ฯ กิเลสา สนฺนินฺนินาว ฯ อุปจาร-
สมาธิना จิต्तํ समाहितเมว ฯ เตนาห นิมิตตลฺลจ อุปจารลฺลจ ลทุธี
โหตีติ ฯ ตเมว นิมิตตุนติ สีมสมภทวเสน ปวตฺตํ สมถนินิมิตตํ ฯ
อุปปกสิเรเนว อภิเจเนว ปเคว ปริพนฺชสุส วิโสธิตตุตา ฯ

เอตตุตาวตาคี เอตตุตเกน ภวานานุโยเกน ฯ เตน โยคินา ฯ
ปญฺจกวิปฺปหิณฺนติอาทินิ ปทานิ อตุโถ เหฏฺฐา วุตุโตเอว ฯ
ปรมชฺชฎานาทีนํ อลฺลตรวเสนาคี อิทํ วกขมานาย วิกุกฺพนาย เตสํ
สาธารณตย วุตุตํ อุปปนาจิตตปฺปตฺตสุเสว น อุปจารมคฺคตลาภินो
ปคฺคณพลวภวาปาทเนน เวปฺปูลลาทีวิเสสปฺปตฺตสุส โอิธิโส อโนธิโส
จ ทิสาวรณชฺชฎานาทิวเสน ฉานสุส ปฏิวิขมภนา วิวิธา กิริยาติ
กตุวา ฯ

[๕๓] เมตฺตาสหคเตนาคี อุปฺปาทโต ยาว ภงฺกา เมตฺตย
สท ปวตฺเตน สํสฏฺฐเจเน สมฺปยุตฺเตนาคี อตุโถ ฯ ยสุมา ปน ตํ

พุดมวิหารนิตุเทส วณณนา

วุดตุนยอน เมตตายน สหคตายน เออูปปาทาทิวินา สมมเทว อาคต
โหติ ตสุมา วุดต เมตตายน สมมุนนาคเตนาคี ๑ เจโตสทโท
อชิจตโตติอาทิสู สมมชปริยาโยปี โหติติ ตโต วิเสเสตุ เจตสาคี
จิตเตนาคี วุดต ๑ เอตตุนติ เอต ปท ๑ ทิสอชปริคคโห สตุโตช
ปริคคหุมเขเนว โหติติ ทสเสนุโต อห เอกิสสา ทิสาย ปจ
ปริคคหิต สตุต อูปาทายาคี ๑ ทิสาสู หิ จิตสตุตา ทิสาคหณ
คหิตา ๑ เตนาคี เออทิสปริยาปนุนสตุตพรวเสน วุดตุนติ ๑
พรวณญจ สารมมณสสุ ชมมสสุ อตตโน อารมมณสสุ พสสุนา
ปจจกชโต ทสสน คหณ อารมมณกรณเมวาคี อห พริตุวาคี
พสุติวาคี อารมมณ กตุวาคี ๑ พุดมวิหาราชฎิจิตตุนติ เมตต
ณานุปตุตมกิต ๑

ตถาคี นิยมน ๑ ต อนิยามาเปกชสมพนุชีกาวโต อูปมาการ
นิยมน ๑ ทุดิยุนติ อูปเมยยทสสน ๑ อูปเมยยญจ นาม อูปมุนเตน
สมพนุชญจ วินา นตุถิติ ตทกชมปี ทสเสตุ ยถา ปุรตุถิมาทิ
สตุติอาทิวุดต ๑ ตตุถ ยถา ทุดิยุนติ เอตุถ พริตุวาคี วิหริติ
อานตุวาคี สมพนุชิตพพิ เอว คติย จตุตถุนติ เอตุถาปี ๑
ตทนนตุรตุติ จ พรวณาเปกช อนนตุรคคหณ น พริตพพิทิสาเปกช
ทิสาน อทิฏฐรูปตุตา ๑ พรวณานุกกเมน หิ ตาส ทุดิยาคิตา น
สรูปโต ๑ เตเนวาคี ยักญจ เอก ทิสนตุติ ๑ อิติติ เอว
ยถาวตุตจ จตสโส เอว อุทช ทิส พริตุวาคี วิหริติ อตุถ ๑

วิสุทธีมคค สัวณนาย

เตนาห เอเตเนว จ นยนาติ ฯ ปาลีย อโธ ติริยนติ เอตุถ
ปีสทโท ลุตตนิทฎุโจติ ทสเสตุ อโธทสมปี ติริยทสมปีติ วุตต์ ฯ
เอเตเนว หุตยนติอาทิสปี ปีสททสส ลุตตนิทฎุจตา ทีปีตาคี
เวทิตพพ์ ฯ เอวเมวาคี อิทมปี อิติสททสเสว อตุถทสสน์ ฯ เอตุถ
จ อโธติ อิมินา ยถา นีรยเส นากภวานาทีสุ ยตุถ ตตุถ วา
อตุถโน เหฎุจิมทิสาย สตุตาคยหนุติ เอว อุทฐนติ อิมินา
เทวโลเก ยตุถ ตตุถ วา อตุถโน อูปริมทิสาย สตุตาคยหนุติ
เวทิตพพ์ ฯ

มชฎตตาคีติ อาทิสทเทน อิตถิปุริสอรียานรียนรย-

เทวมนุสสาทิกะ ปภะเท สงกณหาคี ฯ อีสกมปี พหิ อวิกุขิปมาโนติ
อปุปกมปี กมมฎุจันโต พหิ วิกุเขปี อนาปชชุนโต หิตุปัสหารโต
อณณถา โลกมปี อวตตมาโน ฯ สพพตตตาคี วา สพเพน อตุถ-
ภาเวน ยถา สพพภาเวน อตุตนิ อตุตโน อตุตภาเว หิตเสติกา เอว
สพพธิ สพพสตุเตสุ เมตตตย ฝริตวา วิหริตติ อตุถโถ ฯ เมตตตย
วูจจมานตตาคี สตุตวิสโย สพพสทโท ฯ โส จ ทีฆม กตวา วุตโต ฯ
ตสุมมา สพพตตคยสงฆาคา ปชา เอตสส อตุถิตติ สพพาวนุโตติ
ปทตโต ทสเสนโต สพพาวนุตตนิ สพพสตุตตวณตตนิ อาห ฯ
เอตุถ จ สพพฐิตติ ทิสชินา เทสชินา จ อนนธิโส ฝรณั วุตต์ ฯ
สพพตตตย สพพาวนุตตนิ สตุตตชินา ฯ ตถา หิ วุตต์ อนนธิโส
ทสสนตตตนิ ฯ เอกเมวตถัม ปการโต ปரியานนติ ญาเปนตติติ ปரியายา

พฺรหฺมวิหารนิตฺเทศ วนฺณนา

เวจฺจนานี ฯ วิปฺลลาทิสทฺทา เจตฺถ ตาทิสฺสาดิ อธิปฺปาโย ฯ เตนานห
วิปฺลเณนาคิ เอวมาทิปฺริยายทฺสฺสนโตติ ฯ ปฺริยายทฺสฺสเน จ ปุพฺเพ
คหิตปทานิปี ปุณฺ คยฺหนฺติ ยถา สทฺธา สทฺทฺหนฺนาคิ เอตฺถ
วฺุตตมฺปิ สทฺธาปทํ ปุณฺ อินฺทฺริยาทิปฺริยายทฺสฺสเน สทฺธา สทฺธินฺ-
ทฺริยฺหนฺติ วฺุตฺตํ ฯ ตถาสทฺโท วา อิตฺสทฺโท วา น วฺุตฺโตติ เมตฺตฺตา-
สทฺทฺเคน เจตฺสา เอกํ ทิสฺ ฝริตฺวา วิหฺรตีติ เอตฺสฺส อนฺววฺุตฺโตโก
ตถาสทฺโท อิตฺสทฺโท จ เตสฺ ฝรณฺนตฺราทิฏฺฏานํ อฏฺฏานนฺติ กตฺวา
เตน วฺุตฺตาคิ ปุณฺ เมตฺตฺตาสทฺทฺเคน เจตฺสาคิ วฺุตฺตนฺติ อตฺโถ ฯ
วฺุตฺตสฺเสวตฺถสฺส ปุณฺ วจฺนํ นิคมนนฺติ อาห นิคมนวเสน วา
เอตํ วฺุตฺตนฺติ ฯ นนฺ จ สฺมาปฺนวเสน วฺุตฺตสฺเสวตฺถสฺส ปุณฺ วจฺนํ
นิคมนนฺติ ฯ นายํ โทโส อธิโส อนฺนธิโส ฝรณฺนํ สฺมาปฺเนเอว
วฺุตฺตคฺคตา ฯ

[๕๔] วิปฺลเณนาคิ มหฺนฺเตน ฯ มหตฺตถยจฺสฺส อสุกมฺมฏฺฏานานาทิสฺ
วีย อารมฺมณฺสฺส เอกเทสเมว อคฺคเหตฺวา อนวเสนคฺคหณฺวเสนาคิ
อาห ฝรณฺวเสน วิปฺลตฺตา ทฏฺฏพฺพาคิ ฯ กิเลสวิกฺขมฺภณสมตฺถคฺคาคิ
มหตฺตํ คตฺ มหฺนฺเตหิ วา โอฟารจฺฉนฺทจิตฺตวิริยปฺญฺญเอหิ คตฺ
ปฏฺธิปฺนฺนนฺติ มหคฺคคตฺ ฯ ตยิทํ ยสฺมา เอกนฺตโต รุปาवจฺริ ตสฺมา
วฺุตฺตํ ฐมฺมิวเสน มหคฺคคตฺนฺติ ฯ นินฺรุพฺโห หิ รุปาารุปาवจเรสุ
มหคฺคคตโวหาโร ฯ ปคฺคณฺวเสนาคิ ปการโต คฺคณฺตํ พหุสฺสีกตํ ปคฺคณฺ
ตสฺส วเสน สฺภาวิทฺภาเวนาติ อตฺโถ ฯ ตยฺหิ ปมฺณํ กเหตุํ

วิสุทธีมคค สัณณนาย

อสกุกุณเยยตย อปป์มาณั นาม โหติ ฯ อปป์มาณสตุตตารมมณ-
วเสนาคี อปป์มาณสตุตตารมมณกรณวเสน ฯ สยมปิ เวรรหิตตุตา
ตัมมุงคิโน เวรภาวเหตุตุตา จ อเวรี ฯ ตยิทํ ทวยั ยโต ลภติ ตํ
ทสฺเสตุํ พยาปาทปจฺจตฺติกปฺปหานเนนาคี วุคฺคํ ฯ เจตโส พยาปตฺติ
วเสน หนนโต พยาปชฺชํ เจตสิกํ อสาคี ฯ ตทภาวโต อพฺยาปชฺชํ ฯ
เดนาห นินฺททุกฺขนฺติ ฯ ตมฺปนสฺส อพฺยาปชฺชตฺตํ ปญฺจวิญฺญาณาทินฺ
วिय น สภาวโต อถโข ปจฺจตฺติกวิเวกโตติ ทสฺเสนฺโต โทมนสฺสป-
ปหานโตติ อห ฯ อยฺนฺติ อธิ ยถานีตํ อปป์มณฺญาวิภงฺเก เตสฺ เตสฺ
จ สุตฺตปฺปเทเสสฺ อากตํ เมตฺตาทุรหฺมวิหารวิกุพฺพนมาห ฯ
ตถาคี อิมินา อิมิสฺสา ปญฺจหากาเรหิ สตุตฺหากาเรหิ ทสฺหากาเรหิตี
อาการวิกาเคน ปฏฺิสมฺภิทาย วุคฺคตย จ วิกุพฺพนาย มชฺเณ ภินฺน-
สฺวณฺณสฺส วिय เกทาภาวมฺปสฺสฺหริตี อธิโสฬฺสรณอโนธิโสฬฺสรณทิสา-
ฬรณวเสน เทสนาย อากตตุตา ฯ เกวลมฺปนเนตฺถ ปฏฺิสมฺภิทามคฺเค
วिय สตุโตธิ น คหิโตติ อยเมว วิเสโส ฯ ยมฺปีติ วิกุพฺพนํ
สนฺธายาห ฯ

อิทานิ เกทาภาวทสฺสนมฺเขน อุกุเทสโต อานีตํ ปฏฺิสมฺภิทา-
มคฺคปาลี นินฺทเทสโต ทสฺเสตฺวา ตสฺสา อนฺุตฺตานปทวณฺณนํ กาคู
ตตุถ จาติอาทิมมาห ฯ ตตุถ สพฺเพ สตุตฺตาคี สพฺพสทฺโท กามํ
ปเทสสพฺพวิสโย น สพฺพวิสโย ยถา สพฺพํ ชานาคีตี สพฺพณฺญ-
ตณฺญาณนฺติ สตุตฺตาคี ปน ปเทน อวิจฺฉินฺนํ อตฺตโน วิสยํ

พหุหุมวิหารนิตุเทศ วรรณนา

อเสเสตุวาว ปรียาทียตีติ อห อนวเสสปรียาทานเมตุนติ ฯ

[๕๕] ตตุราติ ตสุมิ รูปเป ฯ สตุโตติ สชชนกัจเจน ฉนุทาพิ-
ปรียาเยน โลเกน อาสตุโต ลคโค ฯ ตตุราติ วา กรณเ ฎุมมิ ฯ
เตน ฉนุทาพินาติ อตุโถ ฯ ยทิ สตุตตายน สตุตา กถิ วิตราเคสุติ
อห รุพหิสทุเทนาติอาทิ ฯ อวิตราเคสุ รุพเหน อวิตราเคสุ วา
ปวตติตวา อินุทริยพททกขนุชสนุदानตายน ตัสทิสเสสุ วิตราเคสุ รุพเหน
สทุเทน ฯ อตวา ฯ กิจจิจิ นิमितตุต กเหตุวา สติปี อณุลสมิ
ตनुนิमितตุตตุเต กตุถิจิ วิสเย สมมุติยา จิรกาลตายน นิमितตุตวิรเหปี
ปวตติ รุพหิ นาม ยถา กจฉนุตีติ คาโวติ ฯ เอวิ สตุตสททสุสาปี
รุพหิภาโว ทฎุจพโพ ฯ ฎุตปุพพคตียา วา วิตราเคสุ สตุตโวหาโร
ทฎุจพโพ ฯ สตุตโยคโตติ เอตุถ สตุตติ นาม พุทธิ วิริยิ เตโซ
วา ฯ เตน โยคโต สตุตตายนถา นิลคณโยคโต นิโล ปโกฏิ ฯ

[๕๖] ปาณนติ เอเตนาติ ปาณัน อสุสาสปสุสาสา ตสุส
กมุมิ ปาณนตา ตายน ฯ อสุสาสปสุสาสปปโยเคนาติ อตุโถ ฯ
ฎุตตุตตติ กมุมิเกเลเสหิ ชาตตุตตา ฯ ปุรณโต กลนโต จ ปุคคลาติ
เนรุตตุตา ฯ สตุตา หิ นิพพตตุตตนา ตั ตั สตุตติกายิ ปุเรนตาวिय
โหนติ สพพาวตถนิปาติตายน จ กลนติ จวนุตีติ อตุโถ ฯ
อปริณญาตวตถุกานัน อตุตตติ ภาวติ เอตุถ อภิธานัน จิตตุตถุจาทิ
อตุตถาโว สริริ ขนุชปญจกเมว วา ฯ ตनुติ ขนุชปญจกั ฯ
อูปาทยายติ กเหตุวา อูปาทานัน นิสุสยิ กตุวา ฯ ปญญตตุตติมตุต

วิสุทธีมคคิ ถวณณาย

สภาวโตติ ปรมตถโต อสนเตปี สตุตสญญิตเต ปญจตติมตเตน
สภาวโต ๑ ยถา จ สตุตตติ วจนนติ ยถา สตุตสทโท ยถา-
วตุตเตนตเตน นิปฺปரியโต ปเทสวตุตติปี รุฬุหิวเสน อนวเสสปรียา-
ทายโก ๑ เสสานิปฺติ ปาณาทิวจนานิปิ ๑ ตานิปิ หิ รุปา-
รูปภวูปคจตุตถชฌานาทิสมจฺคินิ อสฺสาสปฺสฺสาสภาวโต อวินิปาต-
ชฌมานิ ปุคฺคลสฺส อภาวโต ปเทสํ วตุตตฺนติ ๑ รุฬุหิวเสน อโร-
เปตฺวาติ ยถาวตุตตาย รุฬุหิยา วเสน กตฺถจจิ วิสเย อวิชฺชมานมฺปิ
ปาณปุคฺคลภาวํ อโรเปตฺวา ๑ ยถิ สาธารณโต สตุตเววจนानิปิ
คเหตุวา อนนฺธิโส ฝรณฺมา เมตฺตา วุจฺจติ อถ กสฺมา ปญฺจเหว
อภารทฺธิ วตุตตติ อนนฺธิโยคิ สนฺชทายาท กามนฺจาทิอาทิ ๑ เกจิ
ปนาหุ น โข ปเนตานิ สตุตตติอาทินิ ปทานิ เววจนตามตฺตํ
อุปาทาย คหิตานิ ยโต ชนฺตฺวาทินมฺปิ คหณิ อปฺชเชยฺย อตฺถ-
วิเสสมฺปน นิमितฺตญฺจํ อุปาทาย คหิตานิปิ เต สนฺชทายาท เย
ปนาทิตฺวา ๑ ตตฺถ อตฺถโตติ สชฺชนญฺเจน สตุตฺตา ปาณนญฺเจน
ปาณาติ เอวมาทิตฺถโต ๑ เตสํ ตํ มตฺติมตฺตฺนติ ทสฺเสนโต อาท
อนนฺธิโส ฝรณฺมา วิรุชฺชตฺติ ๑ กสฺมา ๑ เกจิ สตุตฺตา เกจิ ปาณา
เกจิ ปุคฺคลทฺติ อปฺชชนโต ๑ ตถา อตฺถํ อคฺคเหตุวาติ สตุตฺตาทิ-
สทฺททา สปฺปเทสฺวิสยติ เอวมตฺถํ อคฺคเหตุวา ๑ ปุฬุเพ วตุตตฺนเยน
นิปฺปเทสฺวิสยติ เอวมตฺถํ คเหตุวาติ อธิปฺปาโย ๑ เตนาท อิเมสฺสุติ-
อาทิ ๑ ปญฺจสุ อภารสฺสุติ สฬุเพ สตุตฺตาทิตฺวา ปาลิย อากเตสุ

พรหมวิหารนิทุเทศ วรรณนา

ปลยจตุ ภาวนาการเรสุ ๑ อณฺถตรวเสนาติ ยสุสทสุสจิจิ วเสน ๑

อิทานิ ทฺวาวิสตติยา ภาวนาการเรสุ อปฺปนา ปรีคฺคเหตุวา
ทสุเสตฺถุเอตฺถ จาติอาทิ วุตฺตํ ๑ พฺยาปาทวิริหิตาติ โทมนสุส-
พฺยาปาทวิริหิตา ๑ ตสุมาติ ยสุมา น เกวลํ ยถาวุตฺตอการ-
วิภาคมตฺตโต อปฺปนาวิภาโค ตสุมา ๑ อิมesuปี ปเทสุติ สพฺเพ
สตุตา อเวรา โหนตุติอาทิโกฏฺฐาเสสุปี ๑ ยํ ยํ ปากฺกํ โหตีติ
ยทิปี ปุพฺพภาคะ ตตฺถ ตตฺถ อภินิเวเส อเนกโกฏฺฐาสวเสเนว
มนสิการํ ปวตฺเตติ ภาวนาย สมิขฺฉนณฺทเน ปน ตตฺถ ยํ
ปลฺกณฺตตาย สุปากฺกํ โหติ ตสุส วเสน อปฺปนา โหติ ยถา ตํ
ทฺวตฺตีสากาเร ๑ ตตฺถ ปน อารมฺมณํ อิธ ภาวนาการโรติ อยเมว
วิเสโส ๑ จตฺนุนนฺติ จตฺนุนํ จตฺนุนํ ๑ พฺยาปนิจฺฉาโลเปน हि
นิทุทฺธิฏฺฐํ ๑ เอส นโย เสเสสุปี ๑ ลิงฺควเสน วุตฺตํ เตสํ
ปจฺจโรต ลพฺภมานตฺตา ๑ ตติยา ปน ปกฺติ ยทิปี ปจฺมทฺถเน
สงฺคหิตา ทฺติยทฺถเน ปน ติเกน จ สงฺคหิตาเอว ๑ อิติ
สพฺพานิปีติ อโนธิโส ผรณฺ เวสฺติ โอิธิโส ผรณฺ อฏฺฐวิสฺติ
ทิสาผรณฺ จตฺตาริ สตานิ อสีติ จาติ เอวํ สพฺพานิปี ๑
สตุตฺสทฺทาเปกฺขายํ นปฺปสทฺนิทุเทโส ๑

[๕๗] เอวํ เมตฺตาภาวนํ วิภาเวตฺวา อิทานิ ตตฺถ อานิสฺเส
วิภาวิตฺตุ อิตฺติอาทิ อารทฺธํ ๑ ตตฺถ เสสา ชนาติ เมตฺตตาย
เจโตวิมุตฺติยา อลาภินอ ๑ สมฺปรีวตฺตมานาติ ทกฺขิณฺเนนว ปสุเสน

วิสุทธีมคค สัวณณนาย

อสยิตวา สพุพโส ปรีวตตมานา ฯ กากจณมานาติ ฃรุฃรูปสสุสาส-
วเสน วิสสุริ กโรนุตา ฯ สุกฺ สุปตีติ เอตถ ทูริชา สุปนา สยเน
ปฏิฐิปปสารถลกขณา กิริยามยจิตเตหิ อโวกัณณภวุงคปฺปวตฺติ-
ลกขณา จ ฯ ตตฺถายั อุกฺยถาปี สุขเมว สยติ ฯ ยสฺมา สณิกํ
นิปฺชชิตฺวา อุงคปจฺจุงคานี สโมชาย ปาสาทิเกน อากาเรน สยติ
นิทุโทกุกมเนปี ฃนํ สมาเป็นโน วีย โหติ ฯ เตนาน เหว
อสุปีตฺวาติอาทิ ฯ นิทุทากาเล สุกฺ อลภิตฺวา ทุกฺเขน สุตตตฺตาเอว
ปฏิกุชฺฃณนกาเล สรริเรเทเน นิตฺถุนนํ วิชฺฃนํ อิตฺถิจิตฺถ
วิปรีวตฺตนณจ โหตีติ อาห นิตฺถุนนฺตา วิชฺฃนฺตา สมฺปรีวตฺตนฺตา
ทุกฺขํ ปฏิกุชฺฃณนตีติ ฯ อยมปฺน สุกฺเขน สุตตตฺตา สรริเรเททากาโต
นิตฺถุนาทริหิตฺวา ปฏิกุชฺฃติ ฯ เตน วุตฺตํ เหว อปฺปฏิกุชฺฃิตฺวาติ-
อาทิ ฯ สุขปฏิกุชฺฃ โจ สรริเรวารากาเวนาติ อาห สุกฺ นิพฺพิกา-
รณฺติ ฯ ภาททกเมว สุปินํ ปสฺสตีติ อิทํ อนฺนุกฺตปฺพุพวเสน เทว-
ตฺตปสฺสหารวเสน จสฺส ภาททกเมว สุปินํ โหติ น ปาปกนฺติ กตฺวา
วุตฺตํ ฯ เตนาน เเจตีย วนฺทนฺโต วียาติอาทิ ฯ ชาติุกฺโขภเหตฺถกมฺปี
จสฺส พหุลล ภาททกเมว สียา เขกฺกฺยเขน จิตฺตชฺรฺพานุคฺคตฺตาย อุตฺ-
อาหารชฺรฺพานํ ฯ อูเร อามุตฺตมุตฺตาหาโร วียาติ กิ์วาย พนฺธิตฺวา
อูเร ลมฺพิตมุตฺตาหาโร วียาติ เกหิจิ วุตฺตํ ฯ ตํ เอกาวลิวเสน
วุตฺตํ สียา ฯ อนนฺกรตนาवलิสฺมุหฺภูโต ปน มุตฺตาหาโร อํสฺปฺปเทสโต
ปฏฺจาย ยาว กฏฺิปปฺปเทสสฺส เหญจฺจาทากา ลมฺพนฺโต อูเร อามุกฺโก-

พฺรหฺมวิหารนิตฺเทศ วณฺณนา

เยว นาม โหติ ฯ

[๕๔] ตตฺถเววติ ปาตลিপฺตุเตเยว ฯ สกฺกา นิสฺสิทิตฺถุ วา
นิปฺชฺชิตฺถุ วา เทสฺสฺส เขมตย ตสฺส ตสฺส ปเทสฺสฺส รรมณฺิยตย
จ ฯ ทสว อนฺฺโต ทสนฺฺโต วตฺถสฺส โอสานฺฺโต ฯ สมวตฺตวาสนฺฺติ
ตตฺถ ตตฺถ วิหารเ สมปฺวตฺตํ วาสํ ฯ

เถโร กิร อตฺตนา ปวิฏฺฐปวิฏฺฐวิหารเ อหเมตฺถ อากนฺฺตุโกติ
อจินฺฺเตตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ยถารํ อตฺตนา กาทพฺพวตฺตานิ ปรีปฺฺเรนฺฺโต-
เอว วิหารี ฯ อปเร ปน ภณฺฺนติ สพฺพสฺสฺสฺส สมปฺวตฺตเมตฺตา-
วิหารวาสํ ฯ อยฺยฺหิ เถโร อรหฺตฺตาทิคมโต ปุพฺเพปิ ปจฺฉาปิ
เมตฺตาวิหารี อโหสิ ฯ

[๕๕] วณฺฺนตเร จิโตติ เถโร กิร ตถา สมปฺวตฺตวาสวเสน
จรมานो เอกทิวสํ อญฺญตฺรํ รรมณฺฺยํ วณฺฺนตฺรํ ทิสฺวา ตตฺถ อญฺญ-
ตฺรสมฺมิ รุกฺขมฺฺลเ สมাপตฺตี สมานฺฺชชิตฺวา ยถาปรีจฺเจเทน ตโต
วุกฺขจิตฺโต อตฺตโน คุณฺวาชฺชนเหตุเกน ปิตฺติโสมนสฺสเสน อุทานนฺฺโต
ยวตฺตา อุปสมฺปนฺฺโนติ คาลํ อภาสิ ตมตฺถํ ทสฺเสตฺถุ วณฺฺนตเร
จิโตติ ปจฺฉมคฺคาถา จปีตา ฯ ตตฺถ กชฺชมานโกติ สึหคชฺชิตฺถุ
คชฺชนฺฺโต ฯ คุณฺเมสนฺฺโตติ อตฺตโน คุณฺสมุทฺยํ กเวสนฺฺโต ปจฺจ-
เวกฺชนฺฺโต ฯ มณฺฺลิสฺสฺสฺส นีวาสิตย ตํ เทวตํ มณฺฺลียาติ โวหรนฺฺติ
ตสฺมา สว เทวตาปี อหํ ฆนฺฺเต มณฺฺลียาติ อหํ ฯ รุกฺขเทวตา-
นญฺหิ เขญฺญเยน นีวาสรุกฺขวเสน โวหาโร ยถา ฆนฺฺทนเทวตาติ ฯ

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

ตตเถวติ จิตตลปพพเตเยว ฯ

[๑๐๐] พลวปียจิตตตยติ อิมินา พลวปียจิตตตามตเตนปี
สตถึ น กมติ ปเถว เมตตย เจโตวิมุตตียติ ทสเสติ ฯ
ชิปปเมว จิตตํ สมารยตีติ เกนจิ ปริปนุเถน ปรึห็นชฎานสส
พยาปาทสส ทูรสมุตตาริตถาวโต ชิปปเมว สมารยติ ฯ อาสวานํ
ชยยติ เกจิ ฯ เสถ สฺวณญเยยเมว ฯ เอตถ จ กิลจายี
อิโต อณณกมมฏจानวเสน อธิคตชฎานานมปี สุขสฺปนาทโย
อานิสฺสา ลพฺภนฺติ ฯ ยถา ฯ

สฺขํ สฺปนฺติ มฺนโย อชฎตตํ สฺสมายิตา

สฺปปพุทฺธํ ปพฺพชฎนฺติ สทา โคตมสาวกาทิ จ

อาทิ ฯ ตถาปีเม อานิสฺสา พุทฺธมวิหารลาภินอ นวเสสา ลพฺภนฺติ
พยาปาทาทินํ อชฺฐวิปจฺจนิกถาวโต พุทฺธมวิหารานํ ฯ เตเนวาท
นีสฺสรณํ เหน้ อวฺโส พยาปาทสส ยทิทํ เมตตย เจโตวิมุตตียติ-
อาทิ ฯ พยาปาทาทิวเสน จ สตฺตานํ ทุกฺขสฺปนาทโยติ ตปฺปปฏิปกฺข-
ญเตสฺ พุทฺธมวิหารเสสฺ สิทฺเชสฺ สุขสฺปนาทโย หตฺถคตยเอว โหนฺตีติ ฯ

เมตตยพุทฺธมวิหารวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

[๑๐๑] กรุณฺนฺติ กรุณาพุทฺธมวิหารํ ฯ นิกฺกรุณฺตยติ

วิหเสยย ฯ อิเชกจฺโจ ปาณินา วา เลทฺทจฺจนา วา ทณฺฑเณน วา
สตฺถเณน วา อณฺณตฺรณฺณตฺเรณ วา สตฺตานํ วิหเสนชาติโก โหตีติ
เอวํ วุตฺตวิหเสนติ อตฺถโถ ฯ อาทินวณฺติ โทสฺส ฯ ยถา ตถา

พฺรหฺมวิหารนิตฺเทศ วณณนา

สตฺตทานํ วิหณนาย ปาปโก วิปาโก อธิ เจว สมฺปฺราเย จ ฯ
ตถา หิ โย สตฺเต ชีวิตา โวโรปนฺเนน วา อํคปจจจจเจทเนน
วา ชนชานียา วา อลาภาย วา อยสาย วา อนตฺถาย วา
อยสตฺถาย วา ปริสฺสํกุกเนน วา อนตฺมโส ยถาวชชทสฺสเนนปี
วิหเจติ ตสฺส โส ปมาทวิหาโร ทิฏฺฐเจว ชมฺเม อลาภายปี โหติ
ลทฺชสฺส ปฺริหานายปี โหติ ตนฺนํมิตฺตํ ปาปโก กิตฺติสทฺโท อพฺภุค-
คจฺจติ อวิสารโท ปริสฺสํ ออุปสงฺกมตี มงฺกุฏโต สมฺมุพฺโห กาลิ
กโรติ กายสฺส เกทา ทฺกคฺติ ปาฏิกงฺขา สุกฺคิยมฺปี มนุสฺสภูโต
ทฺชชจฺจปี โหติ นิจฺกุลิโก ทฺพพณฺโณปี โหติ ทฺททฺสิโก พหฺวา-
พาโรปี โหติ โรคพฺหุโล ทฺกคฺโตปี โหติ อปฺปนฺนปาโน อปฺปา-
ยฺโกปี โหติ ปฺริตฺตชีวิโกติ เอวมาทือเนกานตฺถานุปฺนฺชิตา วิหเสาย
ปจฺจเวกฺขิตพฺพา ฯ ตปฺปฏฺธิปฺกขโต กรฺณาย อานิสฺสา ปจฺจ-
เวกฺขิตพฺพา ฯ เตน วุตฺตํ นิกฺกรณตฺตาย อาทินํวํ กรฺณาย จ
อานิสฺสํ ปจฺจเวกฺขิตวาทิ ฯ ปีโย หีตืออาทินา ปจฺมํ ปิยปฺคฺคลาทิสฺ
อารภนตฺสฺส การณฺมาห ฯ ปิยมฺปี หิ ปฺคฺคคฺลํ กรฺณายิตฺถกามาร-
ภนตฺสฺส น ตาย ปิยภาโว วิคจฺจติ อวิกเต จ ตสฺมี กฺโต
กรฺณายนา ฯ เตนหา ปิยญฺจฺจเนยว ติฏฺฐตีติ ฯ เสสปฺคฺคเลสุปี
เอเสว นโย ฯ ลิงฺควิสภากกาลกตฺตานํ อกฺเขตฺตภาเว การณฺํ เหญฺจ
วุตฺตเมว ฯ ยตฺถ ปน ปจฺมํ อารภิตพฺพา ตํ ปาลินเยเนว
ทสฺเสตฺถํ กถญฺจ ภิกฺขุติอาทือ อารทฺธํ ฯ

วิสุทธีมคฺค สัวณณาย

ตตฺถ ทฺคฺคตฺนฺติ ทฺลิตฺทํ ฯ โส หิ โภคปาริซุณฺณโต สุข-
สาธนํ อภาเวน ทฺกฺขํ กโต อุปฺกโต ทฺคฺคโตติ วุจฺจติ ฯ
อถวา ฯ ทฺคฺคตฺนฺติ ทฺกฺขณ สมํกฺกิกาวคฺตํ ฯ ทฺรฺุเปตฺนฺติ กาย-
ทฺจฺจริตาทีหิ อุเปตฺติ ฯ คตฺติกฺุรฺุปาทิวเสน วา ตมภาเว จิโต ทฺคฺคโต
กายทฺจฺจริตาทีหิ อุเปตฺตฺตา ตมปฺรายนภาเว จิโต ทฺรฺุเปโตติ เอวญ-
เจตฺถ อตฺโถ เวทิตฺทฺุโป ฯ ปฺรมกิจฺจฺนปฺตฺตฺนฺติ อตฺติว ยิจฺจฺนมาปฺนฺนํ
มหาพฺยสนนํมฺคฺคํ ฯ อปฺเปว นามาติ สาธุ วต ฯ วเรถ นนฺติ
จฺมาเตถ นํ จิรฺนฺติ เอวํ ปณฺหิตาย รณฺโณ อาณาย ฯ ขาทนํ ยมฺปิ
ฯเปฯ เทนฺติ อิทาเนว มาริยมาโน เอตฺตกมฺปิ สฺขํ ลภฺจฺจติ ฯ
สุสฺขชฺิโตติ สฺขานฺุภวเน สนฺนทฺุโธ ฯ เอเตเนวฺปาเยนาติ เยน เยน
วิธินา เอตฺรหิ ยถาวุตฺเต ปฺรมกิจฺจฺนปฺนฺเน อายตี วา ทฺกฺขภากิมฺหิ
ปฺคฺคเล กรฺุณายิตฺุ กรฺุณา อุปฺปาทิตา เอเตเนว นเยน ฯ ปิย-
ปฺคฺคเลติ ปิยายิตฺุทฺทฺุปฺคฺคเล ฯ เอตฺรหิ วา ทิสฺสมานํ อายตี วา
ภาวินํทฺกฺขปฺตฺตฺติ คเหตุวา กรฺุณา ปวตฺเตตฺทฺุพาทิ สมฺพนฺุโธ ฯ
มชฺุตฺตเวริสฺุปี เอเสว นโย ฯ โส กรฺุณาย วตฺถฺุญฺุโต ทฺุวิโธ
ปฺคฺคโล วุคฺโต ฯ กามํ ตตฺถ กรฺุณาภาวนา สุขเนว อิชฺุณฺติ
อิมินา ปน ภิกฺุขฺุณา ตตฺถ ภาวนํ ปฺคฺุณฺตรํ กตฺวา สีมฺาสมฺเกทํ
กาตฺุ ตทนฺนฺตรํ ปิยปฺคฺคเล ตโต มชฺุตฺเต ตโต เวรฺปฺคฺคเล
กรฺุณา ภาวตฺทฺุพาทิ ฯ ภาวนฺเตน จ เอเกกสฺุมี โภกฺุจฺาเส มฺุทํ
กมฺมนํ ยํ จิตฺุตํ กตฺวา ตทนฺนฺตเร ตทนฺนฺตเร อุปฺสัหริตฺทฺุทํ ฯ

พฺรหฺมวิหารนิตฺเทศ วณณนา

ยสฺส ปน เวรปฺคฺคโล วา นตฺถิ มหาปฺริสชาติกตฺตา วา อนตฺถิ
กโรนฺเตปฺปิ เวริสณฺณาว นุปฺปชฺชติ เตน มชฺฌตฺเต เม จิตฺตํ
กมฺมนิยฺย ชาตํ อิทานิ เวรिमฺหิ อุปสํหฺรามีติ พฺยาปาโรว น
กาทพฺโพ ๑ ยสฺส ปน อตฺถิ ตํ สนฺธายาห สเจ ปนาตฺวาติ ๑

[๑๐๒] ตตฺถ ปุพฺเพ วุตฺตนเยนาติ เมตฺตาทกมฺมฐฺจานิกสฺส
วุตฺตนเยน ๑ ตํ เมตฺตายํ วุตฺตนเยเนว วุปฺสเมตฺตพฺพนฺติ อถาเนน
ปฺริมปฺคฺคเลตฺตฺวาตินา กกจฺจุมโอะวาทาทีนํ อนุสฺสรโถตฺวาตินา จ
เมตฺตาทกานายํ วุตฺเตน นเยน ตํ ปญฺ्ञิํ วุปฺสเมตฺตพฺพิ ๑ เอวํ
เอตฺรหิ มหาทฺกขปฺปตฺเต สฺขิตฺเตปฺปิ อกตฺกสฺสตา ยายตี ทฺกขปฺ-
ปตฺติยา วเสน กรฺณายนวิธี ทสเสตฺวา อิทานิ กตฺกสฺยาณฺปิ ตํ
ทสเสตฺ ๒โยปี เจตฺถาตฺวาติ วุตฺตํ ๑ เตสนฺติ พฺยสนานํ ๑ วณฺณ-
ทฺกขํ อนตฺถิกนตฺตฺตาติ สมฺมาสมฺพฺทฺธนาปี อกฺขาเนน ปฺริโยสาเปตฺตํ
อสกฺกณฺณเยยสฺส อนาคตฺสฺส อาปายิกสฺส สฺกตฺตีสฺสปี ชาตฺชราทิกทสฺสาติ
อปฺริमितฺสฺส สํสาร์ทฺกขสฺส อนตฺถิกนตฺถาวโถ ๑ สพฺพถาปี กรฺณา-
ยิตฺวาติ ทฺกขปฺปตฺติยา สฺขปฺปตฺติยา อกตฺกสฺสตา ย วา กตฺกสฺสตา ย
วาติ สพฺพปฺปกาเรณปี กรฺณาย วตฺถุทฺทวสฺส สลฺลทฺกขณฺเนน ตสฺมี
ตสฺมี ปุคฺคเล กรฺณํ กตฺวา กรฺณทฺทวํ วทฺธเมตฺวา ๑ วุตฺต-
นเยเนวาติ อถาเนน ปุณฺปุณฺํ เมตฺตายนฺเตนาตฺวาตินา เมตฺตา-
ทฺทวานายํ วุตฺเตน นเยน ๑ ตนฺนิมิตฺตฺนฺติ สีมฺมาสมฺทฺทวเสน ปวตฺตํ
สมณฺนิมิตฺตํ ๑ เมตฺตายํ วุตฺตนเยเนวาติ ยถา เมตฺตาทกานายํ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆคณฺณาย

อปฺปกสิเรเนวาทิอาทินา ติกจตุกกชฺฌานวเสน อปฺปนา เอกํ ทิสํ
ผริตฺวา วิหริตฺติอาทินา ตสฺสา วฑฺฒนา จ วุตฺตา เอวมิธ
กรฺณาภาวนาย ติกจตุกกชฺฌานวเสน อปฺปนา เวทิตพฺพา จ วฑฺฒ-
ตพฺพา จ ฯ ตเถวตสฺสา วฑฺฒนวิธิปี เวทิตพฺโพติ อธิปฺปาโย ฯ
วุตฺตนเยเนวาทิ อวชารเณน ปจฺมํ เวรฺยปฺกฺคโล กรฺณายิตพฺโพติ อิทํ
ยถา ปาลิวิรุทฺธํ เอวํ ยุตฺตวิรุทฺธมฺปีติ อิมมตฺถํ ทีเปติ ฯ ปจฺมณฺหิ
เวรี สมนฺุสฺสรโต โภโก อปฺปชฺเชยฺย น กรฺณา ฯ อตฺตปิ
สภฺภิภาเวน กรฺณายนวเสน คเหตุพฺโพ โส กิมิติ ปจฺญา คยฺหิตฺติ ฯ
อปฺปนา วฑฺฒตพฺพาติ อิมินา จ อปฺปนาปฺปตฺตจิตฺตสฺเสว กรฺณา-
สทฺทเคน เจตฺสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหริตฺติอาทินา วุตฺตวิภฺพนา
อิชฺฌตฺติ อยมตฺโต ทสฺสโต ฯ กรฺณาปทฺมตฺตเมว จสฺสา ปาลิยา
วิเสสโตติ ตํ อนามสิตฺวา ปฏฺิสมฺภิกายํ วุตฺตวิภฺพนา เมตฺตตาย
วุตฺตอานิสฺสา จ อิธ ลพฺภนฺตฺติ ทสฺเสตฺถํ ตโต ปรี ฯ ๑๒๑
เวทิตพฺพาติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ ตโต ปฺรณฺติ กรฺณาสทฺทเคน เจตฺสาติ
วุตฺตวิภฺพนโต อปฺริ ฯ เสสิ วุตฺตนยเมว ฯ

[๑๐๑] ปิยปฺกฺคลาทีสุติ ปิยมชฺฌตฺตเวรีสุ น อารภิตพฺพา
มุทิตาภาวนาติ วิภฺตฺตี ปรีณาเมตฺวา โยชฺนา ฯ น หิตฺติอาทิ
ตตฺถ การณวจฺนํ ฯ ปิยภาวมตฺตเนวาทิ เอตฺถ มตฺตสทฺโท วิเสส-
นิวตฺตอิฏฺโฐ ฯ เตน โสมนสฺสปฏฺิสนฺธิกตาทิสิทฺธา นิจฺจปหํสิตฺมขตา
ปฺพพฺภาสิตา สุขสมฺภาสสจฺจิตา สมฺโมทกตาติ เอวมาทิกเก มุทิตาย

พุดุมวิหารนิตุเทส วณณา

ปทภูจันภูเต วิเสเส อุลลึงเกติ ๑ อีทิสเอหิ วิเสเสหิ วิรหิตโตติ วุดตัง
โหติ ๑ เอวกาเรน ปน ปิยปุคคตสสุ สุขสมปิตตาทิมุทิตาย
เหตุภูตัง ปโมทปวตติ นีวตเตติ ๑ ปิยปุคคเลปี หิ ปรมาย
สมปตติยา ปมุทิตเอ หภูจตุภูเจ ภิกขุโน มุทิตา โอกาสิ ลเกยย ๑
วภูติ หิ ปิยปุคคัล วาติอาทิ ๑ อาทิตโต มชฌตตปุคคัล
อนุสสรนุตสสุ อุทาสันตา สณจาทิ เวรี สมนุสสรนุตสสุ โกโช
อูปปชชติ ๑ เตนานา ปเคว มชฌตตเวรีโนติ ๑ ปโมทปวตติยา
โสณทสทิส สหาโย โสณทสหาโย ๑ มุทิตมุทิตโตวาติ ปสาท-
โสสมมตายน อติวिय มุทิตโตเอว ๑ ปสาทเอ หิ อิทัง อามณจัตติ ๑ เอวัง
อภูจกถานเยน อาทิตโต มุทิตากาวนาย วตถุ ทสเสตวา อิทานิ
पालินเยน ทสเสตัง ปิยปุคคัล วาติอาทิ วุดตัง ๑

ตตถ สขิตนติ สณจาทิสุขัง สุขปตตตนติ อตโต ๑ สขชิตนติ
สุขานุกาเวเน สนนทฐิ ปฎิยตตสุขสาธนัง ๑ อโห สาธูติ ตสสุ สตตตสสุ
สมปตติยิ สมปชฌณปพูปโมทนาการทสสนัง ๑ ปุน อโห สฎฐูติ
ตสสุ ปโมทนสสุ พหุสิการทสสนัง ๑ ปิยมนนาปนติ เอคถ มนา-
ปคคหณเนน ปาลิมปิ อติปปิยสหายโก อธิปเปโตติเอเก ๑ อติเตติ
ตสมีเยว อตตภาเว อติเต ๑ อนาคเตติ เอคถาปี เอเสว นโย ๑
น หิ กวานตรกเต พุดุมวิหารภาวนา รุหติ ๑ ยทิเอวัง อติตา-
นาคเต กถนติ ๑ นาย โทโส โสเอวายิ ทตโต ติสุโสติ อทฐาปจจุป-
ปนุนตายน วิชชमानภาเวเน กเหตุพพโต ๑ กถมปนสสุ อนาคเต สมปตติ

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

อารมณณ์ โหตีติ ฯ อเทสาทิโต ปจจุปปนนาย วา ปโยค-
สมปตติยา อนุมานโต ลทุชย คเหตุพพโต ฯ ปิยปุคคเลติ โสณท-
สหายสณณิเต อติปิยปุคคเล ปิยปุคคเล จ ฯ ทูวิโรปี เจส อธิ
ปิยภาวสามณณโต ปิยปุคคโลติ วุตโต ฯ อนุกุกเมนาติ อติปิย-
ปุคคโล ปิยปุคคโล มชตโต เวรตี จตุสุ โภจจาเสสุ เอเกกสมมี
กมมฏจัน ปคณัน มุทุ กมมณิยจ กตวา เสเสสุ อุปัสัหรณา-
นุกุกเมน ฯ กิจจาปี จตุสุ ชเนสุ สมจิตตตาว สีมัสมเกโท
สีมา สมภิชชติ เอตยาติ กตวา ภาวนาย ปน ตถา พหุโส
ปวตตมานาย ปุริมสิทธิ์ เหตุ อิตริ ผลจ กตวา วุตติ สมจิตต-
ตย สีมัสมเกโท กตวาติ ฯ ยถาวุตตสีมาภาโว วา สีมัสมเกโทติ
วุตติ สมจิตตตย สีมัสมเกโท กตวาติ ฯ เสสมตถ ยี วตตพพิ
ติ เหฏฐา วุตตนยเมว ฯ

[๑๐๔] อุปกษาภาวนนุติ อุปกษาพหุมวิหารภาวนัน ฯ ยสุมา
ปุริมพหุมวิหารตตยนิสสนุโท จตตถพหุมวิหาโร ตสุมา วุตติ
เมตตาทิสฺ ปฏิตทตติจตตูกชฌาเนนาติ ฯ ปคณตติยชฌาเนนาติ
สุภาวิตฺ วสีภาว ปาปีติ ปคณัน ตถารูปา ตติยพหุมวิหารช-
ฌานโต ฯ อุปปคณณหิ อุปริชฌานสฺส ปทฏจัน น โหติ ฯ
จตตูกนยวเสน เจตถ ตติยคคหณัน ฯ สุขิตา โหนตฺติอาทิวเสนาติ
อาทิสทเทน นิตฺทุกุขา โหนตฺติ เอวมาทินฺ สงคโห ทฏฐพโพ ฯ
สตตเตลายัน สตเตสฺส มมายัน มมตตกรณัน ฯ ตถา มนสิกาเรน

พรหมวิหารนิตุเทศ วรรณนา

โยโค สตุตเกลายนมนสีการยตุตตุตติ ๑ ตสุมา เมตตาทินี รากเคห-
สิตโทมนสุสโตมนสุสานิ อาสนุนวตุตติตย ยถารหิ ปฎิฆมานุนย
สมิปปจาริตา เวทิตพพา ๑ อถวา ๑ สุขิตา โหนตุ ทุกขโต มุญจนตุ*
โมทนตุตติ หิตตสิภาวปวตติยา ติสสนุนมปิ อนุนยสุส อาสนุนจาริตา ๑
สติ จ ตพพิปริยาเย โลหิตปโกเป ปุพโพ วิย ลทุโรกาสมเวตถ
ปฎิฆนติ อวิเสเสน ตาสั ปฎิฆมานุนยสมิปปจาริตา ทฎฐพพา ๑
โตมนสุสโยเคน โอพาริกตตติ อิทั ตติยชฌมานสุส วเสน วุตติ ๑
ตโต วุฎฐิตสุส อิทมาทีนวทสุสนนติ เมตตาทิวเสน ปน โอพาริกภาเว
วุจจมานเน วิตถกถวิจารปฎิโยเคนเนว โอพาริกตา วตตพพา สिया
ตาทิปี ตาสั สมายอกสพภาวโต อุเปกขาย จ ตทภาวโต น วา
วตตพพา ตติยชฌมานิกานเวย เมตตาทินี อิทาธิปเปตตตติ ๑ ตัตติมาน-
สมตถกเมนเนว จตติตติมานิกามตตตาทโยปี สมตถกนตทาเอว นาม โหนติ
ฉานสามณเณน วิย เมตตาทิสามณเณน โวหารมตติ ๑ ปุริมาสูติ-
เมตตตากรุณามูทิตาสู ๑ สนตสภาวโตติ ยถาวตุตตสตุตเกลายนาทิ-
อนุปสนตภาวาทภาวโต อุเปกขาย สนตสภาวโต ๑ สนตสภาวโตติ-
จ อิทั นิตสุสนมตติ ทฎฐพพิ ๑ สุขุมตา ปณิตตา วิทुरกิลเสตา
วิปุลผลตติ เอวมาทโยปี อุเปกขาย อานิสัสา ทฎฐพพา ๑ ปกติ-
มชฌตโตติ กิณจิจิ การณิ อนเปกขิตวา ปกตติสภาวเนเนว อิมสุส
ภิกขุโน อุทาสินปกเข จิตโต ๑ อชฌเปกขิตวาติ อตตนา กตถกมม-
วเสนเนวายมายสุมา อากโต กจจติ จ ตวมปี อตตนา กตถกมม-

๑. มุญจนตุ ๑

วิสุทฺธิมคฺคิถวณฺณนํย

วเสเนว อากโต คจฺฉลํ จ น ตสฺส ทว ปโยเคน กิญฺจํ สฺขํ
วา อุปนํตุํ ทุกฺขํ วา อปนํตุํ ลพฺภา เกวลมฺปนํตุํ จิตฺตสฺส
อนฺุชฺกมมํ ยทิตฺถํ เมตฺตํยนาทินา สตฺเตสฺส เกลยณํ พุทฺธาทิตฺถิ
อริเยทํ คตมคฺโค เจส อปนฺณกปฺปฏิปทาภูโต ยทิตฺถํ สพฺพสตฺเตสฺส
มชฺฉตฺตตฺตาติ เอวํ ปฺฏิปกฺขชฺคฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
การวพฺพมฺมานาทิเกทํ ปุคฺคํ ปุณฺปนํ อชฺฉมฺเปกฺขติ ฯ ตตฺถ จ
สฺวิเสสํ อุเปกฺขํ ปจฺจุปฺภุจเปติ ตสฺส ตถา ปฺฏิปชฺชโต ปกฺติยาปี
อุทาสีนตฺตา สาทิสํยํ ตตฺถ มชฺฉตฺตตฺตา สณฺจาทิ ภาวนาพเลน
นํวารณานิ วิกฺขมฺภิตานเว โหนฺติ กิเลสา สมนฺนิสินฺนาเว โหนฺติ ฯ
โส ตํ อุเปกฺขํ ปิยปุคฺคลาทิสฺส อุปลํหริติ ฯ เตนหา อุเปกฺขา
อุปลํพาเทตพฺพา ตโต ปิยปุคฺคลาทิสฺสติ ฯ

เอกํ ปุคฺคณฺติ เอตฺถ อณฺณญฺโจ เอกสทฺโท อิตฺถเอเก
อภิวทฺนตฺติอาทิสฺส วิย ฯ เอกวเจเนเนว เจตฺถ สงฺขยาวิเสโส
สิทฺโธ ฯ ตสฺมา อณฺณํ เอกํ ปุคฺคณฺติ อยเมตฺถ อตฺโถ ฯ เตน
อตฺตานํ นีวตฺเตติ ฯ เนว มนาปฺนฺติ อิมินา ปิยปุคฺคํ อติปฺปิยสหาย-
กญฺจ นีวตฺเตติ อตฺตานมฺปิ วา อตฺตนิ อมฺนาปตฺยา อภาวโต ฯ
น อมฺนาปฺนฺติ อิมินา อปฺปิย เวริปุคฺคณฺจ ปรีเสสโต มชฺฉตฺต-
ปุคฺคสฺส คหณํ อาปฺนํ ฯ อิติ เอกํ ปุคฺคํ เนว มนาปี
นามนาปฺนฺติ อิมินา อตฺตโน ปิยาทินญฺจ ปฺฏิกฺขเปมฺเขน อุทาสีนปุคฺคํ
ทสฺเสติ ฯ วุคฺตณเยนาติ ยฺวาสฺส ปกฺติมชฺฉตฺโตติอาทินา อนนฺตรํ

พฺรหฺมวิหารนํทเทศ วณฺณนา

วุดฺเตน นเยน ๑ อตฺตสีเนหสฺส พฺลวภาวโถ เวรโถปี อตฺตนิ
มชฺชตฺตย ทฺรปฺสัหารตฺตา อิมสฺส จ อตฺตนิ จาคิ อตฺตา ปุจฺญา-
วุดฺโถ ๑ ปจฺวีกสิณฺเน วุดฺตนเยเนวาคิ อัย สฺมาปตฺติอาสนฺนปีติ-
ปจฺจตฺถิกาคิอาทินา ปจฺวีกสิณฺเน วุดฺเตน นเยน ๑ ยณฺหิ เหญฺจจา-
ปคฺคตฺติยชฺชานา วุฏฺฐายาคิอาทึ วุดฺตํ ตํ เหญฺจจา ตีสุ พฺรหฺม-
วิหารสฺส จตฺตถพฺรหฺมวิหารเร จ อาทึนวานิสัสทสฺสนวเสน วุดฺตํ ๑
อิทฺมฺปน ตฺติยชฺชานเน อาทึนํว จตฺตถชฺชานเน จ อาณิสัสํ ทิสฺวา
จตฺตถาริคมาย โยคํ กโรนฺตสฺส จตฺตถชฺชานสฺส อฺปฺปชฺชนาการ-
ทสฺสนํ ๑ ตตฺถ ตสฺมา ตตฺถ วุดฺตํ ปจฺวีสทฺทํ อฺปนตฺวา ตเทว
นํมิตฺตํ อารมฺมณฺณํ กควา มโนทวาราวชฺชนํ อฺปฺปชฺชตีตีอาทินา
โยเชตพฺพิ ๑

[๑๐๕] ปจฺวีกสิณํทิสฺวติ อาทิสทฺเทน เสสกสิณานิ อสฺสาส-
ปสฺสาสนํมิตฺตญจ สงฺกณฺหาติ ๑ กามํ กสิณํปานสฺส อฺปฺปนฺนสฺสาปี
ตฺติยชฺชานสฺส อฺเปกฺขาพฺรหฺมวิหารเนน รุปาवจรชฺชานาทิตาย อตฺเถว
สภากตา ตมฺปน อการณฺณํ อารมฺมณฺณสฺส วิสทิสฺตํอาทึ อาห
อารมฺมณฺณวิสภากตาทึ ๑ นนฺ จ อญฺญเถว กสิณํทึภาวนา
อญฺญถา พฺรหฺมวิหารภาวนาติ ภาวนาวเสนापึ ยถาวุดฺตชฺชานานํ
อตฺเถว วิสทิสฺตํ ๑ สจฺจเมตํ ๑ ภาวนาวเสน ปน วิสทิสฺตา
อนฺุปฺปตฺติยา น เอกนฺตํการณฺณํ ๑ ตถาหิ อญฺญถาว เมตฺตาทึ-
ภาวนา อญฺญถา อฺเปกฺखाภาวนา ตถापึ สจฺจเตสฺส ยถापฺปตฺติตีตีเต-

วิสุทฺธิมคฺค สังฆณณาย

สิตาทิอาการิ พฺยติเรกมุขเณ อามสนฺติ ตโต วินิฏฺฏมานรูปเณ
อชฺฌเปกฺขนากาเรณ พุรฺหมวิหารุเปกฺขา ปวตฺตติ ฯ ตถาหิ วกฺขติ
กมฺมสฺสกา สตฺตา เต กสฺส รุจฺยา สุจิตฺตา วา ภวิสฺสนฺตฺติอาทิ ฯ
อารมฺมณสภาคตาปี เจตฺถ อตฺถิตฺติ เมตฺตาทิวเสน ปฏฺิถทฺตติยช-
ฌานสฺส อิขฺฉติ อุเปกฺขาพุรฺหมวิหาริ ฯ เตน วุตฺตํ เมตฺตาทิสฺสูติ-
อาทิ ฯ ตตฺถ เมตฺตาทิสฺสูติ เมตฺตาทิสฺสู นิปฺพาเทตฺตพฺเพสฺส เมตฺตาทิ-
วเสนาคิ อตฺถโธ ฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตณฺยเมว ฯ

พุรฺหมตฺตเมนาติ เอตฺถ สมฺมุติพุรฺหมาโน อุปฺปตฺติพุรฺหมาโน
วิสุทฺธิพุรฺหมาโนติ ติวิธา พุรฺหมาโน ฯ

สมฺปนฺนํ สาลิกेतาริ สุวา ภูณฺชนฺติ โกลิย
ปฏฺิเวเทมิ เต พุรฺหุเม น เต วาเรตฺตมฺสฺสเห
ปริพุพฺช มหาพุรฺหุเม ปจฺนตฺตญฺเณปี ปาณฺโนติ จ

เอวมาทิสฺสู หิ พุรฺหมสทฺเทเน สมฺมุติพุรฺหมาโน วุตฺตา ฯ

อปารฺจฺตา เตสํ อมตฺสฺส ทฺวารา
เย โสตฺวานฺโต ปมฺญจฺนตฺต สทฺธํ
วิหีสฺสญฺญิ ปคฺฉํ น ภาสิ
ธมฺมํ ปณฺธิตํ มนฺุเชสฺสุ พุรฺหุเม

อถโข พุรฺหุมา สหปฺตฺติจ เอวมาทิสฺสู หิ พุรฺหมสทฺเทเน อุปฺปตฺติ-
พุรฺหุมา วุตฺโต ฯ พุรฺหมจกฺกํ ปวตฺเตตฺติอาทิวจฺนโต^๒ พุรฺหมนฺติ

๑. ส. สกถก. ๑๘๗ ฯ ๒. อ. ทสก. ๓๐ ฯ ส. นิตาน. ๒๖ ฯ

พรมวิหารนิเทศ วรรณนา

อริยธมฺโม วุจฺจติ ฯ ตโต นิพฺพตฺตา อวิเสเสน สพฺเพปิ อริยา
วิสุทฺธิพฺรหฺมาโน นาม ปรมตฺถพฺรหฺมตายน ฯ วิเสสโต ปน พฺรหฺมาติ
ภิกฺขเว ตถาคตฺสเสตํ อธิวจนฺนติอาทิวจนฺโต สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตม-
พฺรหฺมานาม สเทวเก โลเก พฺรหฺมภูเตหิ कुณฺเห อุกกัสปารมิป-
ปตฺติโต ฯ อิติ พฺรหฺมานํ อุตฺตโม พฺรหฺมา จ โส อุตฺตโม
จาทิ วา พฺรหฺมุตฺตโม ภควา เตน กถิตे โส เมตฺตาสหคเตน
เจตฺตาทิอาทินา ตตฺถ ตตฺถ เวเนยฺยานํ เทสิเต ฯ อิติติ เอว
ยถาวุจฺเจเตน ภาวนานุกฺกเมน เจว อตฺถวณฺณนากฺกเมน จ วิทิตฺวา
ชานิตฺวา ฯ ปกัณฺณกกาปิ วิญฺญेยฺยาติ ปุพฺเพ วิย อสาธารณํ
ตํ ตํ พฺรหฺมวิหารปฺรณิยตเมว อตฺถํ อคฺคเหตฺวา สาธารณภาวโต
ตตฺถ ตตฺถ ปกัณฺณํ วิสํภูํ อตฺถํ คเหตฺวา ปวตฺติตา ปกัณฺณก-
กาปิ วิชานิตฺวา ฯ

เมชฺชตีติ ฐมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุนิวตฺตนตฺถํ ฐมฺมเมว กตฺตาริ
กตฺวา นิทฺทิสฺติ ฯ สนิยฺหตีติ เอตฺถ ฯ สตฺเตสฺส พฺยาปชฺชนวเสน ลูข-
ภาวสฺส ปฏฺิปกฺขภูตํ ฅานปุพฺพวงฺกมํ หิตาการปฺปวตฺติวเสน สิเนหนํ
ทญฺจพฺพิ น ตณฺหายนวเสน ฯ ตํ หิ โมหปุพฺพวงฺกมํ ลุพฺภน-
สภาวํ ฯ ฅ อิทมฺปน อทฺตฺสนสภาวํ อโลภสมฺปยุตฺตํ ฯ นนฺ จ
ตณฺหาสิเนโหปี พฺยาปาทวิโรชิ เตน สหानวญฺจानโต ฯ ยทิปี เตน
สทฺ เอกสฺมี จิตฺเต น ปวตฺติติ วิโรชิ ปน น โหติ อปฺปहाยโกติ ฯ
เมชฺชตีติ มิติโต หิตชฺฆาสโย ขนฺธปฺปพฺนุโธ ฯ ตปฺปรียาปนฺนตายน

วิสุทธีมคค สังฆนนาย

มิตเต ภาวา มิตเต วา อารมมณญเต ปิเย ปุคฺคเต ภาวา มิตฺตสฺส
เอสา ปวตฺติ เมชฺชนวเสเนวติ เวทิตพฺพํ ฯ กโรตฺติ กรุณา ฯ กิ
กโรติ เกสํ กิณฺณิมิตฺตุนฺติ อาห ปฺรทฺกฺเข สติ สาธุนํ กมฺปนฺนฺติ ฯ
กมฺปนฺนฺติ จ ปเรสํ ทฺกฺขํ ทิสฺวา ตสฺส อปฺเนตฺกามสฺส อสหนากาเรน
จิตฺตสฺส อลฺลตตฺตํ ฯ ตยิทํ สปฺปฺริสฺสํเยว โหตฺติ อาห สาธุนฺนฺติ ฯ
สปฺปฺริสฺสา หิ สปฺริหิตสาธเนน สาธฺตฺติ วุจฺจนฺติ ฯ วินาสตฺติ อทฺสฺสนํ
กเมติ อปฺเนตฺติ อตฺโถ ฯ เตเนตฺถ หีสฺนํ อปฺนยฺนฺนฺติ ทสฺเสติ ฯ
ปฺรทฺกฺขาปฺนยฺนการปฺวตฺติลฺกฺขณา หิ กรุณา ฯ ปรณาวเสนาติ
สุสนวเสน อารมฺมณกรณวเสนาติ อตฺโถ ฯ อารมฺมณกรณญเจตฺถ
ทฺกฺขิตฺเตสุ ทฺกฺขาปฺนยฺนการเนวาทิ ทฺกฺกฺพฺพํ ฯ โมทฺนฺติ ตายาติ
โอมทนากริยาย มุทิตาย กรณภาวนิทฺเทโส ฯ สุวํ อฺปฺจารสิทฺโธ
มุทิตาวินิมฺฺตฺโต นตฺถิ ฯ ตตฺถ โกจิ กตฺตาติ ตเมว กตฺตฺภาเวน
นิทฺทิสฺติ ฯ สยํ วา โมทฺตฺติ อยฺมฺปิ อฺปฺจารนิทฺเทโสว รมฺมานํ
อวสวตฺตนโตติ วสวตฺติภาวนิวารณตฺถํ โมทฺนมตฺตเมว วา ตนฺติ
มุทิตาติ อาห ฯ ปิยาทิสฺส ปกฺขปาตฺตฺจฺเจทฺนมฺเขน อฺทาสินภาว-
สฺงฺขตา อฺปฺตฺติโต อิกฺขา อฺเปกฺขา ฯ เตนาห อเวรา โหนฺตฺติ-
อาทิ ฯ ตตฺถ อฺเปกฺขตฺติ กตฺตฺนิทฺเทเส การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมว ฯ

[๑๐๖] หิโต นาม อตฺถจโร ฯ ตสฺมา หิตการปฺวตฺติ-
ลฺกฺขณาติ สตฺตํ หิตจฺรณากาเรน ปวตฺติลฺกฺขณา หิตการสฺส
วา ปวตฺตนลฺกฺขณา ฯ หิตฺปสฺหารรสาติ สตฺเตสุ หิตสฺส อฺปฺนยฺน-

พุดมวิหารนิตุเทส วณณา

กัจจา อุปนยนสมปตติกา วา ๑ อนตถัม เม อจรีตืออาทินา
ปวตตณกสฺส อาฆาตสฺส วินยนากาเรณ ปจฺจุปตฺติฏฺฐติ ฅาณสฺส
โคจรภาวํ กจฺจติ ยตฺถ วา สยํ อุปฺปชฺชติ ตตฺถ อาฆาตวินยํ
ปจฺจุปฏฺฐเปตฺติติ อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐานา ๑ อมณาปานมฺปิ สตฺตานิ
ปฏฺฐิถฺถ เอปฺปฏฺฐิตฺถสฺสณฺณิตารุเปณ ปเคว มณาปานํ ยํ มณาปภาว-
ทสฺสนํ ตถापวตฺโต โยนิโสมนสฺสิกาโร ตํ ปทฏฺฐานํ เอตฺติสฺสาติ มณา-
ปภาวทสฺสนปทฏฺฐานา ๑ พยาปาทุปสฺโมติ พยาปาทสฺส วิกขมฺภน-
วเสน วุปสฺโม ๑ สมปตฺติ สมปชฺชนํ สมมเทว นิตฺพุตฺติ ๑ สินฺหา-
สมภโวติ ตณฺหาสินฺหาสฺส อุปตฺติ ๑ วิปตฺติติ วินาโส ๑ เมตฺตา-
มฺเขน หิ ราโค วณฺเจติ ๑ กรุณาทินํ ลกฺขณาทินํ อิมินา นยฺน
อตฺถโถ เวทิตฺพุโป ๑ วิเสสมตฺตเมว วณฺณยิตฺถสาม ๑

สตฺตานิ ปวตฺตทกฺขสฺส อุปนยนากาโร ๑ อุปนยนมฺปน โทตฺถ
วา มา วา โย ทกฺขาปนยนากาโร ตถापวตฺติลกฺขณา ทกฺขา-
ปนยนาการปวตฺติลกฺขณา ๑ อุปนตฺถกามตฺตาย ปเรสฺส ทกฺขสฺส
อสหนํ อนธิวาทนํ ปฺรทกฺขาสหนํ ๑ น วิหีสฺสา อวิหีสฺสา สตฺตานิ
อวิเหจฺนํ ๑ ตํ ปจฺจุปฏฺฐเปติ วิหีสฺสาย วา ปฏฺฐิปกฺขภาเวณ ปจฺจุปตฺติฏฺฐติติ
อวิหีสฺสาปจฺจุปฏฺฐานา ๑ วิหีสฺสุปสฺโมติ เอตฺถ ๑ วิหีสฺนติ เอตฺตาย
สตฺเต วิหีสฺนํ วา เนสฺส ตฺนติ วิหีสฺสา สตฺตานิ โปถนากาเรณ
ปวตฺโต กรุณาย ปฏฺฐิปกฺขภูโต ปฏฺฐิมจิตฺตูปปาโท ๑ กรุณามฺเขน
โสโก วณฺเจตฺติติ อาห โสกสมภโว วิปตฺติติ ๑

วิสุทธีมคค สัวณนาย

ปโมทนลกษณาคิ ปรมุขปตติยา ปโมทนลกษณา ๑ อนิสสา-
ยนรสาติ อิสสาขณสส ปฏิปกษภาวกิจจา ๑ สตุตถานั สมุขปตติยา
ปนุตเสนาสเนสุ อธิกุสตรมเมสุ จ อสหนั อรมณั อรติ อิจุเจว
สงคหั กจจติ ๑ ตสสา วิหนนากาเรน ปจจุปติภูจติ ตสสา วา
วิฆาติ วุปลมณั ปจจุปฏุสเปตีติ อรติวิฆาตปจจุปฏุจนา ๑ ปหาโส
เคหสิตีปตีวเสน ปหฏุสกาโว อุพุพิลาวิตตตติ ๑

สตุเตสุ สมภาวทสฺสนรสาติ ปิยาทีเกเทสุ สพพสตุเตสุ อุทาสี
นวุตติยา สมภาวสุเสว ทสฺสนกิจจา อุปตติโต อิกชนโต สมภาเว-
เนว เตสั กหณกิจจาติ อตุโธ ๑ สตุเตสุ ปฏิกุลาปฏิกุลาการานั
อคคหณโต ตตถ ปฏิกุณานุนยานั วุปลมณากาเรน วุตติยา เตสั
วุปลมณั วิกขมณั ปจจุปฏุสเปตีติ ปฏิกุณานุนยวุปลมณปจจุปฏุจนา ๑
เอวั ปวตตกมมุสสกาตทสฺสนปฏุจนาติ เอตถ เอวนติ อิมินา
พุติเรกมุเขน หิตุปลัหารทุกุขาปนยนสมุขปตติปโมทนากาเร ปจจา-
มสนโต เมตตาทินั ติสฺสนนั ปวตติอาการปฏิสฺสนมุเขน ปวตตติ
กมมุสสกาตถาณั อุเปกุกาพุรหุมวิหารสฺส อาสนุนการณั น
ยงกิลจิติ ทสฺเสติ ๑

วิปลสนาสุขณเจว ภาวสมุขปตติ จาติ เอตถ ทิฏุจธมมุสสุ-
วิหาโร จาติ วตตพุฬุ ๑ ตมปิ หิ เนสั สาธารณปโปยชนั ๑
ตถา สุขั สุปตีติอาทโย เอกาทธานิสฺสา ๑ เต ปน เภฏุจา
วุตตทาเอวาติอิธ น กหิตา ๑ นิสฺสรติ อปคจจติ เอเตนาติ

พฺรหฺมวิหารนิตฺเทศ วรรณนา

นิตฺสรณํ ปหายกํ ฯ กามญฺเจเตหิ ปญฺจปี นีวรณานิ ตเททญฺจ
จ ปาปชฺรมา วิภฺยมนวเสน ปหฺยนิติ อฺชฺววิปฺจนิกทสฺสนวเสน ปน
พฺยาปาทาโท ปาลียํ วุตฺตา ฯ เอวญฺจ กตฺวา รากนิตฺสรณตา-
วณํ อฺเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส สฺสฺสฺสฺ สมนฺตติตํ ทญฺจพฺพํ ฯ เอตฺถาติ
เอเตสฺ พฺรหฺมวิหารเสสฺ ฯ เมตฺตา สตฺเตสฺ ยถารํ ทานปฺย-
วณานิสีลสฺสตาทิกุณฺคฺคหฺนวเสน ปวตฺตติ ฯ เตน วุตฺตํ สตฺตานํ
มฺนาปภาวทสฺสนปทญฺจนาติ ฯ

[๑๐๗] ราโคปี ตตฺถ ยถา ตถา कुณฺคฺคหฺนมุเขเนว ปวตฺตติ
มฺนาปสฺสณปฏฺฐิลาโกติ อาห कुณฺทสฺสนสภากตยาติ ฯ ตสฺมา
मितฺตมฺขสปตฺโต วิย ตฺลฺยาการเณ ทฺสนโต ราโค เมตฺตตาย อาสนน-
ปฺจจฺจติโก ฯ โส ลหุํ โอตารํ ลภติ สติสมฺโมสมตฺเตนาปี เมตฺตํ
อปฺนียตฺสสา วตฺถุสฺมี อฺปฺปชฺชนารหตฺตา ฯ ตโตติ รากโต รากสฺส
วา โอตารลาโกติ ฯ สภากวิสภากตยาติ สภากสฺส สภาเว
วา วิสภากตยาติ ฯ สตฺเตสฺ หิ มฺนาปการกาหิโน เมตฺตาสภากสฺส
ตพฺพิปรีตสภาวุ พฺยาปาโท เตน วิสภากโต ฯ ตสฺมา โส โอตารํ
ลภมาโน จิเรเนว ลภยฺยาติ ปุริสสฺส ทฺเร จิตฺสปตฺโต วิย เมตฺตตาย
ทฺรปฺจจฺจติโก ฯ ตโตติ พฺยาปาโทติ ฯ นิตฺพฺกเยนาติ อนฺุสงฺกน-
ปฺริสงฺกเนน ลทฺชปฺปติญฺจาย เมตฺตตาย พฺยาปาเทน ทฺปฺปชฺชิสฺยตฺตาติ
อธิปฺปาโย ฯ เตนาน เมตฺตตายิสฺสตีติอาทิ ฯ

อิฏฺจนาณฺติ ปิยานํ ฯ กนฺตนาณฺติ กมนิยานํ ฯ มฺนาปानฺติ

๑. อปฺนียตฺสสา ฯ

วิสุทธีมคคิ ถวณณาย

มนวทุฒนกัน ๑ ตโต เอว มโน รเมนตติ มโนรมาน ๑ โลกามิสปฏิสยุตานนติ ตณหาสนนีสิตาน ๑ อปปฏิลาภโต สมมุ-
ปสสโตติ อปปฏิลาภน สหมีเมน ลภามีติ ปรีตสสโต ๑ อตีตนติ
อติกกนต ๑ นิรุทฐนติ นิโรธปตต ๑ วิปริตตนติ สภากวิกเมน
วิกต ๑ สมมุสสรโตติ อนุตถุนนวเสน จินตยโต ๑ เกหสีตนติ
กามคูนีสิต ๑ อาทินาติ อิมินา โสตวิญญะยาน สททานนติ
เอวมาที สงคณหาติ ๑ วิปตติทสสนสภากตยาติ เยสุ สตเตสุ
โกคาทีวิปตติทสสนมุเขน กรุณา ปวตตติ เตสุ ต นิमितตเมว
อโยนิโส อาโกเก สติ ยถาวุตตโทมนสสมุเขน โสโก อูปชเชย ๑
โส กรุณาย อาสนนปจจตติโก ๑ โสโก หิ อีธ โทมนสสสีเสน
วุตโต ๑ สภากวิสภากตยาติ เอตถ ๑ สตเตสุ ทุกขาปนยน-
กามตการสส กรุณาสภากตสส เตสุ ทุกขาปนยนากาโร วิหเสา-
สภาค วิสภาคติ ตาย สภากวิสภากตย โอตาร์ ลภมานา จิเรเนว
ลภะยยาติ ปรีตสส ทูเร จิตสปตโต วิย กรุณาย ทูรปจจตติกา
วุตตา ๑ สมมุปตติทสสสภากตยาติ เยสุ สตเตสุ โภคาทีสมมุปตติ-
ทสสนมุเขน มุทิตา ปวตตติ เตสุ ตนนิมิตตเมว อโยนิโส อาโกเก
สติ จกขุวิญญะยาน รุปานนติอาทินา วุตตโสมนสสมุเขน ปหาโส
อูปชเชย ๑ โส จ มุทิตาย อาสนนปจจตติโก ๑ ปหาโส หิ อีธ
โสมนสสสีเสน วุตโต ๑ สภากวิสภากตยาติ โภคาทีสมมุปตตีหิ
มุทิตเตสุ สตเตสุ ปโมทนาการสส มุทิตาสภากสส ตตถ อนภีรมนา-
๑. อหมีเมติ มณเณ ๑

พุมหวิหารนิตุเทศ วนณนา

การา อรติ วิสภาคาคิต ตาย สภาควิสภาคตาย โอตาริ ลภมานา
จิเรเนว ลภยยาคิต ปุริสสุส ทูเร จิตสปคโต วิย มุทิตาย ทูร-
ปจจตุคิตกา วุคตยา ๑ ปมุทิตโต จาคิตอาทิต มุทิตาย สิทุชย
อยมุปี อรติ น โหตีตติ ลทุชพุกุณทสุสนวเสน วุคตติ น อิศา-
ธิปเปตอรตินิกุคทสุสนวเสน ๑ กายจิตตวิเวกปฏิปกุชย วา อรติยา
วิกุชมุทิตาย มุทิตาย ปฏิปกุชย อรติ สุวิกุชมุภเนยยา โหตีตติ
ทสุสนคตติ เอกเทเสน อรติ ทสุตีตาคิต ทกุชพพิ ๑ อธิกุสลธมเมสุติ
สมถวิปสุสนาธมเมสุ ๑

[๑๐๘] พาลกรธมมโยคโต พาลสุส ๑ อตตहितปรหิตพยา-
มุพหตย มุพหสุส ๑ ปุณฺณ กิเลสาคิตน ชนนาทิติ การณนทิต ปุณฺช-
ชนสุส ๑ กิเลสาคิตน มคคิธิติ อชิตคตยา อโนธิชินสุส ๑ โอิธิชินา
วา เสชา โอิธิโสว กิเลสาคิตน ชิตคตยา ๑ เตน อิมสุส โอิธิชิตภาวิ
ปฏิกุกิปีติ ๑ สคตมกวาคิตโต อุกุช ปวคตตวิปากสุส อชิตคตยา
อวิปากชินสุส ๑ วิปากชินา วา อรหนุโต อปปฏิสนุชคคตยา ๑
เตนสุส อเสชคตติ ปฏิกุกิปีติ ๑ อนนทาคิตนเว สพเพสมมุปี ปาปธมมานัน
มุคคตเต สมมุโหมเห อาคิตนวานัน อทสุสนสึลตย อนาคิตนทสุสาคิตโน ๑
อาคมราคิตมาภาวา อสุสคตโต ๑ เอทิส อคิตน อนุชปุณฺชชโน
นาม โหตีตติ คสุส อนุชปุณฺชชนภาวทสุสนคตติ ปุณฺปี ปุณฺชชนสุสาคิต
วุคตติ ๑ เอวรูปาคิต วุคตาคาเรน สมมุโหมพพิกา ๑ รูปี ส
นาคิตวุคตตีติ รูปานัน สมตติกุณนาย การณน น โหติ ๑ รูปารมมณ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆณณาย

กิลเส นาดิวตฺตตีติ อธิปฺปาโย ๑ โสมนสฺสโทมสฺสรหิตฺ อณฺณาณ-
เมว อณฺณาณฺเปกฺขา ๑ โทสคฺคณาวิจฺจรวเสน สภาคตฺยาติ ยถา
พฺรหฺมวิหารฺเปกฺขา เมตฺตาทโย วิย สตฺเตสฺส หิตฺปฺสํหาราทิวเสน
คฺคณโทเส อวิจฺจเรณฺตี เกวลํ อชฺฌเปกฺขณวเสนเนว ปวตฺตติ เอว
อณฺณาณฺเปกฺขา สตฺเตสฺส วิชฺชมานมฺปิ คฺคณโทสํ อจินฺเตนฺตี เกวลํ
อชฺฌเปกฺขณวเสนเนว ปวตฺตตีติ โทสคฺคณาวิจฺจรวเสน สภาคา ๑
ตสฺมา สว ลหฺมํ โอตาร์ ลภตีติ พฺรหฺมวิหารฺเปกฺขาย อาสนฺน-
ปจฺจตฺติกา วุตฺตา ๑ สภาควิสฺภาคตฺยาติ อิกฺุจฺฉานิกฺุจฺฉสฺส มชฺฌตฺตา-
การสฺส อฺุเปกฺขาสภาคสฺส ตตฺถ อนฺุโรทฺวิโรทฺวตฺติกา มรคปฺฏิฆา
วิสฺภาคาคี ตาย สภาควิสฺภาคตฺยา เต โอตาร์ ลภมานา จิเรเนว
ลเกยฺยฺนฺติ ปฺริสสฺส ทฺูเร จิตฺสปฺตฺโต วิย อฺุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส
ทฺูรปจฺจตฺติกา วุตฺตา ๑

กตฺตุคามตฺตานฺุโท อาทิ ฉนฺุทฺมฺลกา กุสลา ชฺมฺมาติ วจนฺุโต ๑
อถวา ๑ สตฺเตสฺส หิตฺเสิตาทฺุกฺขาปนฺยนฺกามตฺาทินา อนวชฺชา-
ภิปฺุจฺฉนฺวเสน ปวตฺตนฺุโต กตฺตุคามตฺตานฺุโท อาทิตี วุตฺตี ๑
อฺุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารปี หิ สตฺเตสฺส อนิรคตฺหิตฺฉนฺุโทเยว ตตฺถ
อพฺยวาทฺุตา อปณฺณกปฺฏิปฺทาติ อชฺฌเปกฺขณากาเรน ปวตฺตติ มาตา
วิย สกิจฺจปฺสฺเต ปฺุตฺเต ๑ นีวรณาทิตี อาทิสทฺุเทน ตเททฺุจฺ-
กิลเสนํ สงฺคโห ทฺุจฺฟูโป ๑ กตฺถจิ สตฺตคฺคหณมฺปิ สงฺขารคฺ-
คหณเมว โหติ ปฺุคฺคลาธิจฺฉานาย เทสนาย ยถา สพฺเพ สตฺตา

พรมวิหารนิตเทศ วรรณนา

อาหารภูจิติกาดิ น เอวมิชาติ อาห ปล่อยตติชมมวเสน เอโก วา
สตโต อนเนเก วา สตตา อารมมณนุติ ๑ ปล่อยตติชมมวเสนาดิ
ปล่อยตติสงฆาตชมมวเสน ๑ กามณเจตถ สุจิตา โหนตติอาทินา
ภาวนัย สุขาतिकุณหมปิ ลภติ ตมปน สพเพ สงขารา อนิจจาดิ
วิปัสสนาย อนิจจถกขณคคหณั วिय อปปรานภูต ๑ สตตปล่อยตติ
เอว ปรานภาเวน คยหัตติ ทฎฐพัพ ๑ อุปจาเร วา ปตเต
อารมมณวฑฒนั ตถถปิ สีมัสสมภทสิทริโตติ อธิปปาโย ๑

เอกั อวาสั ปริจฉินนิตตวาติ เอตถ สตเต เมตตตาย ฝริสสามีติ
เอว ฌาณน ปริจฉนั กตวา เอกา รจฉา ปริจฉินนิตตพพาติ
โยชนา ๑ รจฉาคคหณน รจฉาวาสินอ สตตา กหิตา ๑ ยถา
เอกั ทิส เอว สพพตถ ๑ กสิณนั นิสสนโทติ กสิณชฌานนั
นิสสนทผลสทิสา อารูปปา อรูปชฌานิกกสิณชฌานนั ปารีปุริยว
สิชฌนโต ๑ เตหิ วินา อสิชฌนโตติ เกจิ ๑ สมารินนั นิสสนโทติ
รูปชฌานสมารินนั เภฏจิมานนั ติณณั อรูปชฌานสมารินนญจ นิสสนโท
ปฎิปาฎิยา เต อธิคนตวาว ปฎิลภิตพพโต ๑ วิปัสสนานิสสนโท
วิปัสสนานุภาเวน ลทฐพพโต วิปัสสนาวเสนว จ สมาปชชิตพพโต ๑
สมถวิปัสสนานิสสนโท นิโรธสมापตติ ๑ ยถาห ๑ ทวีหิ พลลหิ
สมนุณาคตตตาดิอาทิ ๑ ปุริมพรมวิหารตตยนิสสนโทติ อิมินา
เมตตาทิวเสน ตีณิ ฌานนนิ อธิคนตวา จิตสเสว อุเปกขาทพรม-
วิหาโร น อิตรสสาติ ทสเสติ ๑ ตเมว อตถั อุปมาย ปากฎตรั

วิสุทธีมคค สัวณณนาย

กตวา ทสเสตุ ยถา หีติ อาท วุตตุ ๑ ยมฺปนตถ วตตพพฺ ตํ
เหฏฐา วุตตเมว ๑

[๑๐๕] สียาติ วุจจมานากาเรน สียา กสฺสจि ปริวิตกฺโก ๑
เอตถาติ เอเตสฺ เมตฺตาทีสุ พุรหุมวิหารตา เวทิตพฺพา ๑ อิตฺร-
กมฺมฏฺฐานานิ อตฺตหิตปฏิปตฺติมตฺตานิ อิมานิ ปน สพฺเพ สตฺตา
สฺวจิตา โหนฺตฺตืออาทินา ปฺรหิตปฏิปตฺติฏฺฏานิ ๑ ตสฺมา สตฺเตสฺ
สมฺมาปฏิปตฺติภาเวน เสฏฺฐา เอเต วิหารา ๑ พุรหุมาโนติ อุปฺปตฺติ-
พุรหุมาโน ๑ เต หิ อिธ ฌานภาวนาย วินีวฺรณจิตฺตา หุตฺวา
พุรหุมโลเก อุปฺปนฺนา ตตฺถ ยาวตายุกั วินีวฺรณจิตฺตาว โหนฺติ ๑
ตสฺมา นิทฺโทสจิตฺตา วิหฺรณฺตีติ วทฺนฺติ ๑ พุรหุมาโนติ วา สกฺล-
พุทฺธคฺคเหตุฏฺฏานั ทานปารมิตาทีนั พุทฺธกรรมฺมานั ปฺริปฺรณฺวเสน
พุรหิตคฺคณา มหาสตฺตา โพธิสตฺตา ๑ เต หิ สพฺพสตฺตานั หิต-
สเนน อหิตาปนยเนน สมฺปตฺติปโมทเนน สพฺพคฺถ วิวชฺชิตาคตฺติคฺคมนา-
มชฺชตฺตภาวาทิฏฺฐาเนน จ นิทฺโทสจิตฺตา วิหฺรณฺติ ๑ เอวณฺติ ยถา
เต อุปฺปตฺติพุรหุมาโน มหาโพธิสตฺตพุรหุมาโน วา เอวํเอเตหิ
พุรหุมวิหารเอหิ สมฺปยุตฺตา สมงฺคีฏฺฏา ๑ จตฺสฺโสติอาทิลฺลหฺสฺสาติ
จตฺสฺโสติอาทิลฺลหฺสฺส ติวิชฺสฺส ปณฺหฺสฺส ๑

[๑๑๐] วิสุทธีมคฺคาทิวสาติ เอตถ พฺยาปาทสงฺกิลเสสาทีโต
วิสุทฺธนฺุปาโย วิสุทธีมคฺโค ๑ อาทิสทฺเทน หิตฺุปลัหาราทิมฺนสิการ-
วิเสสา สงฺกหิตา ๑ อาสั เมตฺตาทีนั ๑ อุปฺปมาณฺเต ปฺมาณฺรหิตे ๑

พฺรหฺมวิหารนํทเทส วณฺณนํ

เยนํติ เยน การณฺณ ๑ ตนฺนํติ ตสฺมํ ๑ ทกํโร ปทสนฺธิกรํ ๑

พฺยํปาทพหฺลสฺส วิสุทฺธิมคฺคิโกติ อํเนตฺวํ สมฺพนฺธิตพฺพิ ๑
อุชฺฐวิปจฺจนํกภํวโตติ อธิปฺปํโย ๑ เอส นโย เสเสสฺสปี ๑ ปกฺข-
ปํตวเสน อํนํกฺขนมนํโกโก มชฺฌตฺตํกํโรติ อธิปฺปํโย ๑
ยวํยํ จตฺตพฺพิชฺชํ สตฺเตสฺส มนสิกํโร วุตฺโต ตเมว อูปมํยํ ทสฺเสตฺถํ
ยสฺมํ จ ยถํ มํตํติอํทํ วุตฺตํ ๑ ตตฺถ วุตฺตสฺสํปี หิตฺตป-
สํหํรํทํอตฺถสฺส อูปเมยฺยภํวํ อูปเนตฺวํ ทสฺเสตฺถํ อตฺถนฺนยณฺโณจ
ยสฺมํ จํติ จสทฺโท ๑ ปริยํเยติ วาเร ตสฺมํ ตสฺมํ กิจจวเสน
ปรีวตฺตนํกเมติ อตฺถํ ๑ อพฺยวํญํติ อํนุสฺสํกํ ๑ ตถํติ
ยถํ มํตํ ทหฺรํทํสิ ปฺตฺเตสฺส ตถํ สพฺพสตฺเตสฺส เมตฺตํทํวเสน
เมตฺตํยนํทํวสิเกน ภํวิตพฺพนํติ โยชนํ ๑ ตสฺมํติ ยสฺมํ สพฺเพปี
สงฺกํเลสฺสรํมํ ยถํรํทํ ทอสํมํหํรํคปํกฺขํยํ เตหํ จ วิสฺซํณฺนํปํโย
อูปปมณฺณํ หิตฺตปสํหํรํทํวเสน จตฺตพฺพิชฺชํ สตฺเตสฺส มนสิกํโร
ตสฺมํ วิสฺซํณฺนํคํทํวสํ จตฺตสฺสํว อูปปมณฺณํ ๑ จตฺตสฺสํปี เอตํ
ภํเวตฺถกํเมน น อํเกกนฺนํติ อธิปฺปํโย ๑

สตี หํ สพฺพสํกฺเห กเมน ภํวิตพฺพิ หิตฺเตสฺสํเมตฺตํยนํนํติ
อํห อํวํ ปญฺจํติหิตํนํนํติ ๑ สมภํเวตฺวํ วํติ อํมํยํ
ปฏฺธิปตฺติยํ อํยํ นํรยํทํสิ นํพฺพตฺเตยฺยํติ ปรีกปฺเปตฺวํ วํ ๑
ทํกขํปนยนํการปฺวตฺติวเสน ปฏฺธิปชฺชิตพฺพนํติ สมพนฺธิชฺชํ ๑ ตโต
ปฺรณํติ ตโต หิตํการปฺวตฺติอํทํโต ปรี ๑ กตฺตพฺพภํวโตติ

วิสุทธีมคค ลัวณนาย

จตุตถสุส กตตพุพสุส อภาวโต ฯ อัย กโมติ อัย อิมาสี
อปรปมณณานันฺ เภยฺเยน ปวตฺตนกุกโมติ กตฺวา วุตฺตํ น อิมินาว
กเมน เอตาสี ปวตฺติ น อณฺณถาติ ฯ เมตฺตาทีนฺณหิ ติสฺสนฺนํ
ภาวนानันฺ กมนิโย นตฺถิ ยํ वा ตํ वा ปจฺมํ ภาเวตฺถํ ลพฺภา ฯ
เทสนากุกมวเสน วา เอวํ วุตฺตํ ฯ

[๑๑๑] เอกสฺตตฺสาปีติ เอกสฺสาปี สฺตตฺสุส ฯ อปรปฺปฏิ-
ภาคณิมิตฺตตฺตา ปริจฺเจทกุกหณฺ นตฺถิ น จ สฺมมตฺติสจฺจวเสน
ปวตฺตํ สฺตตฺตคฺคหณฺ ปริจฺจินฺนรูปาทิกุกหณฺ โหติตี อปรปนาปรปตฺติยา
อปรามาสฺตตฺตคฺคหณฺมทฺชฏฺฏานันฺ เมตฺตาทีนฺ เอกสฺตตฺตารมฺมณานมฺปิ
อปรปมาณโกจรฺตา วุตฺตา ฯ เอวํ ปมาณํ อคฺคเหตุวาติ ยถา
อุทฺธมาตาทิสฺ อติเรกฺทฺธมาตาทิกาวปรปตฺเต ปเทเส นิมิตฺตํ กยฺหติ
เอวํ ปมาณํ อคฺคเหตุวา ฯ สกลพฺรณาวเสนาคี นีรวเสสพฺรณาวเสน ฯ

นิตฺสฺสรณฺตฺตาติ เอตฺถ ฯ ยํ ยสฺส นิตฺสฺสรณฺ ตํ ตสฺส อฺชฺชปฺปฏิ-
ปคฺชฏฺฏตฺเมว โหติ ยถา กามานันฺ เนกขมฺมํ รูปานันฺ อรูปํ สงฺขารานันฺ
นิพฺพานันฺ เอวํ โทมนสฺสสฺหิตานันฺ พฺยาปาทวิหีสารตฺนินฺ นิตฺสฺสรณฺฏฺฏา
เมตฺตากรฺณามุทิตา น โสมนสฺสฺรหิตา โหนฺติ นิตฺสฺสรณฺคฺคหณฺเนว
จ ปุพฺพภากิยานันฺ ตาสี อฺเปกฺขาสมฺปโยโคปี อณฺณณวโตติ ทฏฺฐพฺพิ
อนิตฺสฺสรณฺภาวโต ฯ ตถาหิ อฏฺฐวีสฺติยา จิตฺตฺปปาทฺเสฏฺฏกรฺณา-
มุทิตานันฺ ปวตฺตี อจฺริยา อิจฺฉนฺติ ฯ น หิ พุรฺหุมิวหารุเปกฺขา
อฺเปกฺขาเวทณฺ วนา วตฺตติ ปาริสฺสุทฺธิอฺเปกฺขา วิย น หิ กทาจิ

พรมหวิหารนิตุเทส วณณนา

ปาริสุทธิอุเปกษา เวทนุเปกข์ วินา วตตตีติ ๕

[๑๑๒] สาสทหคตุนติ สุขสทคตฺ ๕ ตสุมตติ ยสุมมา ตโต ตวั
ภิกขุติอาทิกาย เทสนาชจตุนนมิปี อปฺปมณณานํ สวิตกุกาทิกาว วิย
อุเปกษาสทคทาวปี วิญญาติ ตสุมมา ๕ จตสฺโสปี อปฺปมณณา
จตุกุกปณจกขณณิกาทิ โจทกสฺส อธิปฺปาโย ๕ เอวณหิ สตีติ ยทิ
มุลสมาริมหิ วุตตมคตฺ อนนตฺร วุตตตชช พรมหวิหารเรสุ ปกขิปติ
เอวํ สนุเต กายานุสฺสนาทโยปี จตุกุกปณจกขณณิกาทิ สियฺ ๕
น ปน โหนติ วิปฺสสนาวเสน เทสิตตตตาทิ อธิปฺปาโย ๕ โหนตุ
กายานุสฺสนาทโย อานาปานภาวนาวเสน จตุกุกปณจกขณณิกาทิ
วทยยติ อาสงกนฺโต อช เวทนนานุสฺสนาทิสฺสูติอาทิ ๕ พยณชนจ-
ณายามตตฺ คเหตุวาทิ เมตตทา เม เจโตวิมุตติ ภาวิตา ภวิสฺสตีติ-
อาทิตฺติ พยณชนนหิ ปกาสิตโตเอว จิตตสมาริ อชมตตฺ เม จิตตฺ
จิตฺติ ภวิสฺสตีติอาทิตฺติพฺ พยณชนนหิ ปกาสิตตติ พยณชนโต ลพุก-
มานสมาริจุณายามตตฺ คเหตุวา อุภยคตฺ ลพุกมานํ อธิปฺปาโย
อคคเหตุวาทิ อตฺโต ๕ สุตตคตฺ หิ อณณณา วทนฺโต อณณณา
วาทิตาย สุตถาริ อวทนฺโต นาม โหติ ๕ เตนาห มา ภควนฺตํ
อพฺภากิจฺจิติ ๕ ตยิมิ โทสฺสิ ปรีหริตฺถกาเมน น สพฺพํ สุตตํ นิตคตฺ-
เมว ๕ ตสุมมา ครุกฺกโต อธิปฺปาโย มคฺคิตพฺโพติ ทสฺเสนฺโต
คณฺภีรณหิติอาทิตฺติ วตฺวา ตคตฺ อาทิตฺโต ปฏฺฐาย อธิปฺปาโย ทสฺเสตฺถ
อณณหิติอาทิตฺติมาห ๕

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํ

อํยจิตา ฐมฺเมสนา เอนาติ อํยจิตฐมฺเมสนโน ตํ
อํยจิตฐมฺเมสนํ ๑ เวมเวาติ ฐรหน นิปาโต มฺทาเอวาติ
อตุโถ ๑ อฐมตฺตนฺติ โคฐรฐมตฺเต กมฺมฐฺจํนารมฺเมติ อตุโถ ๑
ยสุมา จิตฺเตกคฺคตา นาม สกสนฺตติปริยาปนฺนา โหติ ตสุมา
อตุถวณฺณนํ นียกฐมตฺตวเสนาติ วุตฺตํ ๑ จิตฺตํ จิตฺ ภาวิสุตฺตีติ
พหิทฺธา อวิกฺขิปมํนํ เอกคฺคภาเวน จิตฺ ภาวิสุตฺติ ตโตเอว
สุสณฺจิติ สฺฐฐฺ สมหาตฺตนฺติ อตุโถ ๑ อุปฺปนฺนาติ อวิกฺขม-
ภิตา ๑ ปาปกาติ ลามกา ๑ อกฺุสลา ฐมฺมาติ กามจฺจนฺทาทโย
อโกสฺลสมฺมฐฺตฐฺเจน อกฺุสลา ฐมฺมา ๑ จิตฺตํ ปริยาทาย ปวตฺตติตุ
โองาสาทาเนน กุสฺลจิตฺตํ เขเปตฺวา น จสฺสนฺตีติ โยชนา ๑
อิมินา ยถาวุตฺตสฺส สมหาณสฺส การณฺมาห ๑ จิตฺเตกคฺคตา-
มตฺโตติ ภาวนมฺนุยฺตฺเตน ปฏฺิถทฺฐมตฺตํ นาทิสฺภาวิตํ สมหาณํ ตมฺปน
อุปริ วุจฺจมานํ สมหาวิเสสนํ มฺลการณภาวโต มฺลสมาธิติ
วุตฺโต สุวํย จิตฺเตกคฺคตามตฺโต อฐมตฺตเมว จิตฺตํ สณฺจเปมิ
สนฺนีสาทเมมิ เอโกทํ กโรมิ สมหาทหามิตฺทาทิสฺ วีย ขณฺิกสมาธิ
อธิปฺเปโต ๑ ยถเว หิ อณฺุคฺคตาปี อารทฺธิ โข ปน เม
ภิกฺขเว วิริยํ อโหสิ อสฺลลีนํ ๑เป๑ สมหาทิตํ จิตฺตํ เอกคฺคนฺติ
วตฺวา วิวิจฺเจว กามเหตีทาทิวจฺนโต ปจฺมํ วุตฺตจิตฺเตกคฺคตา
ขณฺิกสมาธิติ วิญฺญาติ เอวมฺธาปีติ ๑ เอวํ โส สมหาธิติ
มฺลสมาธิมาห ๑ อสฺสาติ ภิกฺขุโน ๑ อสฺส วา มฺลสมาธิสฺส ๑

๑. มฺธาเอว ๑

พุดหุมวิหารนิตุเทศ วณณนา

ภาวนนุติ วฑุฒนั ๑ อัย สมารีติ จ มุลสมาริเยว อธิปเปโต ๑
เอวั ภาวิโตติ ยถา อรณิสหิเตน อุปปาติโต อคคิ โคมยจณณนาทึหิ
วฑุฒิโต โคมยคคิอาทึภาวั ปตุโตปิ อรณิสหิเตน อุปปาติตมุลคคิ-
เดวว วุจจติ เอวมิธาปี มุลสมาริเยว เมตตาทิวเสน วฑุฒิโตติ
กตุวา วุตตุ ๑

[๑๑๓] อลฺลเวสุปี อารมฺมณฺสุ ปจฺจวิกสิณาทิสฺสุ ๑ ตตฺถ ยถา
เมตฺตาทาวนาปฺพุพฺงคฺเมน ภาวนานเยน ปจฺจวิกสิณาทิสฺสุ สวิตกฺกาทึ-
ภาวเวเสน จตฺถกฺกปฺลจกฺขณานสมฺปาปนวิธึนา มุลสมาริสฺส ภาวนา
วุตฺตา เอวั กรุณาทึภาวนาปฺพุพฺงคฺมึ ปจฺจวิกสิณาทิสฺสุปี ภาวนาวิธึ
ทสฺเสตฺวา ปจฺจนา กายานุปฺสฺสนาทึปฺพุพฺงคฺมึ ภาวนาวิธึ ทสฺเสนโต
อาสวกฺขยาย รมฺมึ เทเสสิ ๑ เตน วุตตุ กรุณา เม เจโต-
วิมุตฺตึตึอาทึ ๑ ยทึ เอวั รมฺมานุปฺสฺสนาปริโยสนาย เทสนาย
อรหตฺตาทึคฺมาย กมฺมฏฺจานสฺส กถิตตฺตา ปฺน ตโต ตวั กิภฺข
อิมิ สมารี สวิตกฺกมฺปิตีอาทึ กสฺมา วุตฺตฺนุติ ๑ รมฺมานุปฺสฺสนาย
มตฺถกปฺปตฺติทสฺสนตฺถึ ๑ สทา หิ สงฺขารุเปกฺขาภาเวน วตฺตมามา
ยถาวุตฺตชฺชณานรมฺเม สมฺมสนฺตี วิเสสโต มตฺถกปฺปตฺตา นาม โหติ ๑
ผลสมปาตฺติฏฺมิทสฺสนตฺถึ วุตฺตฺนุติ เกจึ ๑ ปฺน ยโต โข เตตีอาทึ
อรหตฺตปฺปตฺติโต อุทฺธึ ลทฺธพฺพฬาสฺวิหารทสฺสนั ๑ ตตฺถ คจฺจสิตี
คมิสฺสสิ ๑

[๑๑๔] ตสฺมาติ สวิตกฺกมฺปิตีอาทึกา เทสนา เมตฺตาทึนั

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํย

ออรฺมมณฺโตะ อลฺยลฺลํ ออรฺมมณฺ สมารี สนฺชย วุคฺคตา น
อปรฺมณฺญา ตสฺมา ฯ ตเถวตฺติอาทินา คณฺถนฺตเรณปี ตเมวตฺถํ
สมตฺถเตติ ฯ ตตฺถ ตเถวตฺติ ติกจตุกฺกชฺฌานวเสเนว ฯ อภิธมฺเมติ
จิตฺตปรฺปาทกณฺเฑ อปรฺมณฺญาวิภงฺกาทิสฺส จ ตตฺถ ตตฺถ อภิธมฺมปรฺ-
ปรฺเทเสสฺส ฯ

สุภปรฺมาทิวเสนาติ สุภสทฺโท สุภมิจฺเจว อธิมฺุตฺโต โหติติ
เอวํ วุคฺคตฺตสุภวิโมกฺขํ สนฺชย วุคฺคโต อุตฺตรปรฺทโลเปณ ฯ ปรม-
สทฺโท อุกฺกํสฺส
โกฏฺฐิ เอติสฺส
สาเรตพฺพํ นตฺถิติ อตฺถโธ ฯ อสํวณฺณสฺส อตฺถสฺส อธิปรฺเปตตฺต
วิปรฺสสนาสุขาทยิ ฯ อธิ ปน อนวสฺรา อิตเรตฺตวิสิฐฺฐาเปเต
วิเสสา ปเคว ปเรหิ ฯ เตนาห อลฺยลฺลํมณฺณํ อสทฺทิสฺส อานฺ-
ภาววิเสโส เวทิตพฺพโพิติ ฯ วิเสเสตฺตวตฺติ อลฺยลฺลํมณฺณํ วิสิฐฺฐํ
กตฺวา ฯ ตสฺส ตสฺส อฺปนฺนิตฺตยตฺตตฺติ สฺสภวิโมกฺขาทิกสฺส ตสฺส
ตสฺส วิโมกฺขสฺส ปกตฺตปฺนิตฺตยวเสเนอ อฺปนฺนิตฺตยปรฺจฺจยภาวโต ฯ
อิทานิ ตมตฺถํ ปากฺกตฺตรํ กตฺวา ทสฺเสตฺถํ เมตฺตวาทิหาริสฺสฺสฺสฺสฺส
วุคฺคํ ฯ อสฺส เมตฺตวาทิหาริสฺสฺส ฯ จิตฺตํ อฺปสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
อปรฺปฏิภูลปรฺจฺจยติ เมตฺตวาทินาวเสเนอ สตฺตตฺตลฺลํเต ยตฺถ กตฺถจ
ออรฺมมณฺ อปรฺปฏิภูลกาเรเนว คหณฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
ภูตมฺปิ ยงฺกิลฺลจฺจิ ออรฺมมณฺ อปรฺปฏิภูลกาเรเนว ปจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
ปเคว

พหุหุมวิทธานิทุเทส วณณนา

สภาวโต อปปฏิภูณนุติ ๑ ตตถสฺส จิตฺตํ อภิตฺตวเสน นีราสงฺกํ
ปวตฺตติ ปจฺจนีกธมฺเมหิ จ สฺสฺเสน สฺสฺสุจฺจํ จ วิมฺมจฺจติ ๑ ยํ
ตสฺส ฆานสฺส วิโมกฺขปริยาโย วุตฺโต เตนาห อปปฏิภูเลสุตฺติอาทิ ๑
ยถาวุตฺโต จ อตฺโถ อนตฺถจฺรณาทีอธิปฺปาเยน สเจตเน อารมฺมณ
อาฆาตํ อุปฺปาเทนตสฺส ปฏิภูณปริจฺยา อเจตเนปี วาตาทปาทีเก
อาฆาตูปฺปตฺติยา วิภาเวตพุโพ ๑ น ตโต ปฺรนฺติ ตโต สฺสฺสฺวิโมกฺขโต
ปฺริ กสฺสจฺ วิโมกฺขสฺส อุปฺนิสฺสโย น โหตีตี อตฺโถ ๑

[๑๑๕] อภินนฺติ เอเตนาติ อภิฆาโต ทณฺโฑ อภิฆาโต
ยสฺส ตํ ทณฺฑาทิฆาตํ ตํ อาทิ ยสฺส ตํ ทณฺฑาทิฆาตาที
ทณฺฑา ๑เป๑ รุปี นิมิตฺตํ ยสฺส ตํ ทณฺฑาทิฆาตาทีรูปนิมิตฺตํ ๑
กิมฺปน ตนฺติ อาห สตฺตทกฺขนฺติ ๑ ทณฺฑปฺปหาราทิชนิตฺตํ กรขรฺรูป-
เหตุกํ สตฺตทานํ อุปฺปชฺชนกทกฺขนฺติ อตฺโถ ๑ รูปे อาทีนโว
สฺสฺสฺวิวิทฺโต โหตี กรุณฺนาวิทฺริสฺส รูปนิมิตฺตตฺตฺตา ทกฺขสฺส กรุณฺนย
จ ปฺรทกฺขาสหนรสฺตฺตาตี อธิปฺปาโย ๑ ตตฺถ อากาเส จิตฺตํ
ปทกฺขนฺติ สพุพโส รูปานํ อภาโว วิวรมฺปกโมติ ๑

เตน เตนาติอาทีสุ อัย โยชฺนา เตน เตน โภคสมฺปตฺติอาทีนา
ปามุชฺชการณฺน ปมฺุทิตานํ สตฺตทานํ อุปฺปนฺนปามุชฺชวิญฺญาณํ
สมนฺุสฺสฺนตสฺส โยคิโน สารุ วตายํ สตฺโต ปโมทตีตี มุทิตาย
ปวตฺติสมภวโต ปมฺุทิตวิญฺญาณสฺส ทสฺสเนน วิญฺญาณคฺคหณฺปฺริจิตฺตํ
จิตฺตํ โหตีตี ๑ อนุกฺกมาธิคตฺนฺติ อากาสกสิณวชฺเช ยตฺถกตฺถจ

พหุหุมวิหารนิทุเทศ วณณนา

[๑๑๖] สพุพาเปตาคิ สพุพาปี เอตา อปฺปมณฺญา ฯ
ทานาทินนฺตฺติ ปารมิกาวปฺปตฺตฺตํ ทานาทินฺ พุทฺธกรรมมานํ ฯ
สพุพกฺลฺยาณชฺมฺมานนฺตฺติ สพุเพสฺส อนวชฺชชฺมฺมานํ สมตฺตีสาย ปารมิตานํ
ตฺนินิมิตฺตํ พุทฺธยานิยานนฺจ ฯ สพุเพหิ วา สุนฺทรสภาวานํ ฯ น
หิ โลกิชชฺมมา พุทฺธกรรมเมหิ อานุภาวโต อุกกฏฺฐา นาม อตฺถิ ฯ
พุทฺธชฺมเมสฺส วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ฯ ปรีปฺปรีกาคิ ปารีปฺปรีกรฺวา ฯ
อธิฏฺฐานานิ วิย หิ อปฺปมณฺญา สพุพาสฺส ปารมิตานํ ปารีปฺปรีกรฺวา ฯ
หิตชฺฆมาสยตายตฺติอาทินา เมตฺตฺตาพหุหุมวิหาราทินํ อฺเปกฺขาพหุหุม-
วิหารสฺส อธิฏฺฐานภาวทสฺสนมฺมุเขน จตฺถุหิ อปฺปมณฺญาหิ อตฺตโน
สนฺตฺตานสฺส ปเลว อภิสงฺขตฺตฺตา มหาโพธิสฺตฺตฺตา ทานาทิปารมฺมโย
ปฺุเรตฺถุ สมตฺถา โหนฺตฺติ นานฺณณตฺตฺติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตฺติ ฯ อิมสฺส
ทาทพฺพํ อิมสฺส น ทาทพฺพนฺตฺติ นิตฺสฺสนมคฺตํ ทฏฺฐพฺพํ อิทํ
ทาทพฺพํ อิทํ น ทาทพฺพนฺตฺติ จ วิภาคํ อกตฺวาตฺติ วตฺตพฺพโต ฯ
เทยฺยปฺปฏิคฺคาหกวิกปฺปรหิตา หิ ทานปารมิตา ฯ ยถาห ฯ

ยถาปี กุมฺภโก สมฺปฺปณฺโณ ยสฺส กสฺสจฺจ อโชกโต

วมเต อุกกํ นิสฺเสสฺสํ น ตตฺถ ปรีรฺกฺขตฺติ-

อาทิ ฯ สพุพสฺตฺตฺตานนฺตฺติ อิทํ สุขนิตานนฺตฺติ อิมินาปี สมฺพนฺชิตพฺพํ ฯ
เทนตฺติ อิมินา จ เตน เทยฺยชฺมเมเน วิย ทานชฺมเมนาปี มหาสฺตฺตฺตานํ
โลกสฺส พหุปการตา วุตฺตา โหตฺติ ตถา ตสฺส ปรีณามนโต ฯ
ตทตฺถทิตฺปนตฺถํ หิ วิภาคํ อกตฺวาตฺติ วตฺวาปี สพุพสฺตฺตฺตานนฺตฺติ

วิสุทธีมคค สัวณนาย

วุดดี ๑ เตสนนุติ สพพสตุตตัน ๑ อุปมาตุนุติ เอตุถาปี วิภาค
อกตุวาคิ อาเนตุวาคิ สมพพนุชิตพัพ ๑ อัย เหตุถ ปทโยชนา
วิภาค อกตุวาคิ อุปมาตุนุติ ปรีวชชยนุตา สพพสตุตตัน สุขนินทานัน
สีล สมหาตุนุติ ๑ สตุเต กาลวิกปฺปรหิตา ห สีลปารมิตา ๑
โลกตุถเมว จสฺส ผลั ปรีณมียติ ๑ เนกขมมัม ฆชนุติติ ปพพชช
อุปกจจุนุติ ๑ ปพพชิตสฺส หิ สพพโส สีล ปรีปฺรติ น กหฺนุจสฺส ๑
อิฐาปี วิภาค อกตุวาคิ สพพสตุตตัน สุขนินทานนุติ อิทธิ อาเนตุวาคิ
สมพพนุชิตพัพ ๑ น หิ โพิชิตตุตา กาลวิกภาคิ กตุวาคิ ปพพชช
อนุติฏฺจนุติ สีล วา สมหาตุนุติ ๑ นิตฺสสนมตฺตเมตฺติ ฆานาติเนกขมม-
ฆชนสฺสาปี อิจฺฉิตพพตุตา ๑ สพพสตุตตัน สุขนินทานตา เหฏฺฐา
วุดตฺตายนาว ๑ เอส นโย เสเสสุปี ๑ หิตาหิตะสุติ อตุถานตุถะสุ ๑
อสมโมหตุถายาติ สมโมหวิทุธิสนาย ๑ ปญฺณ ปรีโยทเพนุติติ
โยควิหิต วิชฺชาฏฺฐานาหิ อสุสุตฺติ สุขนุตา สุตฺติ โวทเพนุตา อหฺการ-
มมฺการาหิ วิชฺชนุตา ฆาณ วิโสเชนุติ อหฺ มมาติวิกปฺปรหิตา
หิ ปญฺญาปารมิตา ๑ นิจฺจนุติ สตุตฺติ อวิจฺฉนฺเทน ปฏฺธิปกฺเขน อพฺโพ-
กิณฺณ ๑ วิริยมารภนุติติ ยถา สตุตตัน อนุปฺปนัน หิตสุชฺช อุปฺปชชติ
อุปฺปนัน อภิวทฺถติ เอว ปรกฺกมฺ กโรนุติ ๑ สจฺจโกจวิกฺเขปวิริหิตา
หิ วิริยปารมิตา ๑ วิริภาว ปตุตฺตาปีติ อิมินา อปฺรทฺธานัน นิคฺคห-
สมตุตฺติ ทสฺเสติ ๑ นานปฺปการิ อปฺราธฺ ขมนุติติ มมฺมจฺเจทฺนากาเรน
อตุตฺตนิ ปวตุตฺติ นานาวิธิ อปฺราธฺ สหฺนุติ ๑ อตุตฺตปฺรวิกปฺปรหิตา

พุดมวิหารนิตุเทส วณณนา

หิ โทสสหนา ขนุดิปารมิตา ๑ ปฎิณณ น วิสวาเทนตติ อวิสวาทน-
สามณณน สพพสสปี อนริยโวหารสส อการณมาห ๑ ปฎิณณาเต
อปฎิณณาเต จ ทิฏฐาทิเก มิจจาวิกปพรหิตา หิ สจจปารมิตา ๑
อวิจลาธิฏฐานาติ ยถาสมาทินเนสฺ ทานาติธมเมสฺ นิจจลาธิฏฐายิโน ๑
อจลสมาทานาธิฏฐานันฺ สมาทินเนสฺ จ พุทธรธมเมสฺ สมมเทว
อวฏฐานันฺ อธิฏฐานปารมิตา ๑ เตสฺสติ สตเตสฺ ๑ อวิจลาชาติ
ปฎิปกุเขน อกมปนียาย ๑ เอวนฺติ ยถาวุตฺเตน สตเตสฺ หิตชฎา-
สยดาทิอาการณ ๑ ยถา จ พุดมวิหาราธิฏฐานา ปารมิโย เอว
อธิฏฐานาธิฏฐานาปี ๑ ตถา หิ ยถापฎิณณันฺ ปราณุกุคหาย ปารมินัน
อนุกุจนาเนน สจจาธิฏฐานัน ๑ ตปปฎิปกุขปริจจาคโต จาคาธิฏฐานัน ๑
ปารมิหิ สจิจตฺตปสมโต อุปสมาธิฏฐานัน ๑ ตาหิ ปรีทิตฺตปายโกสลโต
ปณณนาธิฏฐานัน ๑ เอว ปจฺเจกมฺปี ปารมิตาสฺ ยถารหิ เนตพฺพิ ๑
อยมตฺถ สจฺเจไป ๑

วิตฺถารโต ปน ปารมิตาสฺ ยํ วตฺตพฺพิ ตํ ปรมคตทิปนีย
จริยาปีฎฐกวณณนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพิ ๑ อติวิตฺถารภเยน น
วิตฺถารยิมฺหา ๑ ตถา ทสพลณณาทิกเถติ ๑ เอตาว โหนฺตติ เอตา
โหนฺติเอวาติ โยชนา ๑

พุดมวิหารนิตุเทสวณณนา นิฎฐิตา ๑

วิสุทธีมคคิถวณณนย

อรูปรปนิทเทสวณณน

[๑๑๗] อูทฤทฤเจสุติ จตตวโร ออรูปรปติ เอว อูทฤทฤเจสุ ๑
นิทฐารณ เจต ภูมม ๑ เตเนวห จตฺต ออรูปรเปสุติ ๑ ตตถ
รูปรวิเวเกเนว อรูปร ๑ อรูปรเมว ออรูปรปี ฌน ๑ อธิ ปน ตทตถ
กมมฏจัน อธิปรเปต ๑ ต ภาเวตูกาโม จตฺตถชฌน อูปรปาทตติ
สมพนุโ ๑ รูปรอิกรณนติ รูปรเหตุ ๑ เหตุอฏฺโ จ หิ เอตถ อธิกรณ-
สทฺโท กามอิกรณนติอาทิสฺ วีย ๑ ทณฺฑนฏฺเจน ทณฺโฑ
มคฺคราติ ๑ ปรปปีฬอิปรปเณ ตสฺส อาทน ทณฺฑาทน ๑ สตฺตน
หีสนฏฺเจน สตฺถ อวูธ ๑ ภูณฺฑน กลโ ๑ วิโรโ วิกคโ ๑
นนวนวทตว วิวาโ ๑ เอตฺนติ ยถวตฺต ทณฺฑาทนทิก ๑
สพฺพสฺสติ อนวเสสโต ๑ ออรูปรเป อรูปรภเว ออรูปรเป ว
ภเว ๑ รูปรนเเววติ ทฤจาทินวณ รุปรนเเว ๑ น อรูปรนนติ
อธิปรปโย ๑ นิพฺพิทายติ วิกขมฺภนวเสน นิพฺพิทนตฺถาย ๑
วิรคายติ วิกขณตฺถาย ๑ นิโรธายติ นิรชณตฺถาย ๑ สพฺพเมต
สมตฺกิกม สนฺธย วตฺต ๑ ทณฺฑาทนทินนติ อาทิสทฺเทน
อทินฺนทนทิก สพฺพิ รูปรเหตุก อนตฺถ สงคณฺหาติ ๑ น อธิ ปลธิ
อคตเมวติ ทฏฺจพฺพิ ๑ กรชรูเปติ ยถวตฺตาทินวอิกรณภวโยคฺย
ทสฺเสตฺ วตฺต ๑ โอพริกรูเปติ อตฺโถ ๑ อาทินนติ โทส ๑
ตสฺสชาติ รูปรส ๑ อาโลโกปี วณฺณวิเสโสเอวติ ตตถ ปวตฺต

อารูปปนิทุเทศ วณณา

ปฏิภากั นิมิตต์ อุกุมาญุตวา สียา อากาสนิมิตต์ อุกุคเหตุ น
ปน ปริจันนากาสกสิณ อุกุมาญุตวา ตสส หิ อุกุมาญา นาม
รูปนิมิตเตเนว สียาคิ อาห จเปตวา ปริจันนากาสกสิณ นวสุติ ฯ
เกจิ ปน อาโลกกสิณมปิ จเปตวา อญฺสุติ วทนฺติ ฯ ตสส ปน
จปนเน การณํ น ทิสฺสตี ฯ

กรชรูปํ อติกกนฺตํ โหติ ตสส อนาลมฺพนโต ฯ ยทิ เอวํ
กสฺมา จตฺตถฺฆมานวเสนาคิ วุตฺตํ นนฺ ปจฺมชฺฆมานาทินิ ตสส
อาลมฺพนวเสนเนว ปวตฺตนฺติ ปฏิภากนิมิตฺตารมฺมณฺตฺตา ฯ สจฺจเมตํ ฯ
โอพาริกงฺคปฺปหานโต ปน สนฺตสฺภาเวน อานนฺชปฺปตฺเตน จตฺต-
ถฺฆมานเนน อติกกนฺตํ สฺกฺขุ อติกกนฺตํ นาม โหติจิติ จตฺตถฺฆมาน-
วเสนาคิ วุตฺตํ ฯ เกจิ อสฺสสฺสปฺปสฺสสฺสานํ นิรฺชฺฆนฺโต
กามชาตฺสฺมตฺติกกมฺนโต จาคิ วทนฺติ ฯ ตํ อการณํ อิตเรตํ จิตฺต-
สมฺภูจฺจานรูปานํ สมฺภวโต เหฏฺฐิมชฺฆมานานนฺจ อกามชาตฺสฺสวตฺต-
นียโต ฯ ตปฺปฏิภากเมวาคิ กรชรูปปฏิภากเมว ฯ นิมิตฺตคฺคาห-
สฺภาวโต สทิสฺสญฺจ นาม ตํ น โหติ ฯ ตสฺมา กิณฺตสฺส
สมตฺติกกมฺเนนาคิ อนฺุโยคํ สนฺชราย กถํ ยถาคิอาทิ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ กถนฺติ กถฺตฺกมฺยตาปฺจุจฺจา ฯ ยถาคิ โอปมฺมตฺเถ
นิปาโต ฯ เลขาจิตฺตนฺติ กภาพณฺณาทินา กตฺปฺริกมฺมาย เลขา
จิตฺตํ ฯ ผลิตฺตฺนฺตรนฺติ วิวริ ฯ ทิสฺวาติ ทูโรโต ทิสฺวา ฯ สมาน-
รูปสทฺทสมฺพทาจารนฺติ สทิสฺรูปสณฺจฺจานสรูปฺโยคํ ฯ อารมฺมณฺวเสนาคิ

วิสุทธีมคค สัวณณาย

มม จกขุ โสภณั มม กาโย ถิโร มม ปริกขารา สุนุทราติ
เอวี่ อารมมณกรณวเสน ฯ กรขรูปสมงคิกาโตติ อุตตโน อุตต-
ภาวรูปเณ เจว อารมมณรูปเณ จ สมนุณาคตกาโต ฯ ตมปปีติ
กสิณรูปสุตาปี ฯ สามิอตุเถ หิ อิทั อุปโยควจันน์ ฯ ภย-
สนุตาสอทสุสนกามตา วิย สมตักกมิตุกามตาติ โยชนา ฯ อิทลจ
ยถาวุตตานันน์ นิพเพทวิราคณิโรธานันน์ สาธารณวจันน์ ฯ เต หิ ตโย
อเปกขิตุวา ภยสนุตาสอทสุสนกามตา วุตตา ฯ

[๑๑๘] เอโก กิร สุนโข วเน สุกเรน ปหฏมตโต ปลาโต ฯ
โส อรูปทสุสนเวลาย ภคตปจจนอุกขลึ ทูโรโต ทิสวา สุกรสลณณาย
ภีโต อุตตสนุโต ปลาติ ฯ ปีสางภีรุโก ปุโรโส รตติภาเค อปริจิต
เทเส มตถกจณินนตาลกขนุธิ์ ทิสวา ปีสางสลณณาย ภีโต
อุตตสนุโต มุจฉิโต ปปตติ ฯ ตั สนุชาย วุตตัม สุกรา ฯเปฯ
วตตพพชาติ ฯ

เอวนติ ยถาวุตตัม โอบมมตถัม นิคเมนุโต อาห ฯ โสติ
โยคาวจโร ฯ ตสมึ ฌาเน อาทีนวั ปสสตีติ สมุพนุโร ฯ รูปนติ
กสิณรูปุ ฯ สนุตวิโมกขโตติ อรูปชฌานโต ฯ ตานิ หิ เย เต
สนุตา วิโมกขา อติกกมม รูปเ อารูปปาติอาทีสุ สนุตวิโมกโขติ
อาคตานิ ฯ สนุตตาสิทุธิ จสส อนุสสตีโต ทฏฐพพา ฯ ยถวาติ
เอวกาเรน เยน ปกาเรน เอตัม รูปาวจรจตุตถชฌานันน์ ทวงคิกัม
เอวี่ อารูปปานีปีติ อุปเพกขาจิตเตกคคตาวเสน ทวงคิกตามตตัม ทสเสติ

อารูปปนิทเทส วรรณนา

น ตติยชฺฆาเน วิย ทฺวํกิกตามตฺตํ ฯ นนฺ เจตถาปี ทฺวํกิกตา-
มตฺตเมว ภูมิเกทโตติ ฯ นาย โทโส อูปโมปเมยฺยภาวสฺส
ภินฺนาธิกรณโต ฯ

ตตฺถาติ ตสฺมี รุปาจจจตฺตชฺฆาเน ฯ นินฺนฺตินฺนฺติ อเปกฺขํ ฯ
ปริยาทายาติ อาทินวทสฺสเนน ตสฺมี ฆาเน เขเปตฺวา อนเปกฺโข
หฺตฺวาติ อตฺโถ ฯ สนฺตโต มนสิกรณเนว ปณฺีตโต สฺขุมโต จ
มนสิกาโร สิทฺโธ โหตีติ อาห สนฺตโต มนสิกริตฺวาติ ฯ ปตฺถริตฺวาติ
ปกฺเว วทฺษิตฺติ ตทาวทฺษนฺวเสน ปตฺถริตฺวา ฯ เตนาคี กสิณฺรูปเณ ฯ
อฺกฺขมาภฺเตติ กสิณฺนฺติ รุปาจจจตฺตชฺฆาเนสฺส อารมฺมณฺญตฺ ปจฺวี-
กสิณฺทิกสิณฺรูปํ อปเนติ ฯ อฺกฺขมาภฺนวิธํ ปน ทสฺเสนโต อฺกฺขมาภฺนโต
หิตฺติอาทิมาย ฯ ตตฺถ สํเวลฺเลตีติ ปฏฺีตฺหริติ ฯ อลฺลทตฺถฺติ
เอกํเสน ฯ เนว อฺพพฺภฺญตีติ เนว อฺกฺกฺหติ ฯ น วิวภฺญตีติ น
วินิวภฺญตีติ ฯ อิมสฺสาติ อิมสฺส กสิณฺรูปสฺส ฯ อมนสิการนฺติ
มนสิ อกรณํ อจินฺตณํ ฯ มนสิการณฺจ ปฏฺิจฺจาติ อากาโส
อากาโสติ ภาวนมนสิการณฺจ นิสฺสาย ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ รุปาจจ-
จตฺตชฺฆาเนสฺส อารมฺมณฺญตฺ กสิณฺรูปํ น สพฺเพน สพฺพํ มนสิกรโต
เตน จ สฺกฺกฺโรกาสิ อากาโส อากาโสติ ภาวนมนสิกรโต ยทา
ตํ ภาวนानุภาเวน อากาสิ หฺตฺวา อฺปฺภฺจати ตทา โส
กสิณฺ อฺกฺขมาภฺเตติ นาม ตลฺลจฺ เตน อฺกฺขมาภฺตํ นาม โหตีติ ฯ
เตนาห กสิณฺอฺกฺขมาภฺติกาสมตฺตํ ปญฺญาตีติ ฯ สพฺพเมตฺนฺติ ติวริ

วิสุทฺธิมคฺคิถวณฺณนํ

เจตฺ อิกเมว ปริยายภาวโต ๑

[๑๑๕] นีวรณานิ วิภวณฺณนํ กสฺมา วุตฺตํ นนุ รูปาวจร-
ปจฺจชฺชานสฺส อุปจารกฺขณเยว นีวรณานิ วิภวณฺณนํ ตโต
ปฏฺฐาย จสฺส น เนถิ ปริยฺญานํ ๑ ยถิ สียา ฉานโต
ปริหาเยยฺ ๑ ยํ ปเนเก วทนฺติ อตฺถเว สฺชุนานิ อรูปชฺชาน-
วิภวณฺณนํ นีวรณานิ ตานิ สนฺชยาเยถิ วุตฺตนฺติ ตํ เตถิ
มตฺติมตฺตํ ๑ น หิ มหคฺคตฺตสฺส โลกุตฺตรกฺคตฺตสฺส วิย โอิชิตฺส
ปหานํ นาม อตฺถิ ๑ โย ปน รูปาวจรเหถิ อารูปฺปานํ โอิพาร-
ผลตาทิวเสสฺส โส ภาวนาวิเสเสน สนฺตตรปณฺธิตตรภาเวน เตสฺสเยว
ปฺริมปฺริเมหิ ปจฺฉิมปจฺฉิมานํ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํ ๑ วิภวณฺณนํ ปน
วณฺณนํ วณฺณนํ วเสน วุตฺตํ ๑ ตถาหิ อณฺณตฺถาปี เหฏฺฐา
ปหีนานํ อุปฺริ ปหานํ วุจฺจติ ๑ เย ปน สพฺเพ กฺสลา ฆมฺมา
สพฺเพสํ อกฺสลาณํ ปฏฺธิปกฺขาติ กตฺวา เอวํ วุตฺตนฺติ วทนฺติ เตหิ
ทฺติชฺชานูปจาราทีสุ นีวรณวิภวณฺณนํ การณํ วตฺตพฺพํ ๑
สตี สนฺตฺติจฺจตี อากาสนํมิตฺตารมฺมณา สตี สมฺมา สฺสฺสตีจฺจตี
หุตฺวา ตฺติจฺจตี ๑ สตีเสเสน เจตฺถ อุปจารชฺชานานํ สทฺธา-
ปญฺจมานํ สกฺิจโยคํ ทสฺเสตี ๑ อุปจาเรนาติ อุปจารชฺชานนํ ๑
อิฐาปีติ รูปาวจรจตฺถชฺชานํ สนฺชยา สมฺปิณฺฑนํ ๑ ตํ หิ
อุเปกฺขาเวทนาสมฺปิณฺฑนํ ๑ เสสนฺติเสสานิ กามาวจรานีติอาหิ ๑ ยํ อิฐ
วตฺตพฺพํ อวุตฺตํ ตํ ปน ปจฺจวิภวณฺณนํ วุตฺตนํ ยานฺสาเรเนว

อารูปปนิทเทส วณณา

เวทิตพุนฺติ อาห ปจวิกสิเณ วุตตนยเมวาทิ ฯ

เอวํ ยํ ตตฺถ อวิสิฏฺจํ ตํ อติทิสิตฺวา อิทานิ วิสิฏฺจํ
ทสฺเสตฺถ อยํ ปน วิเสโสติอาทิมาย ฯ ยานปฺปโตพิภุมภิมุขาทินนฺติ
โอคฺคฺจนฺตวิกาทียานานํ มุขํ ยานมุขํ ปโตพิยา ขุทฺทกทวารสฺส
มุขํ ปโตพิมุขํ ฯ กุมภิมุขนฺติ ปจฺเจกํ มุขสทฺโท สมฺพนฺธิตพฺโพ ฯ
อากาสฺเชว ยานมุขาทิปฺริจฺฉินฺนํ ฯ ปฺริกมฺมมนสิกาเรนาติ ปฺริกมฺม-
ภูเตน มนสิกาเรน อุปจารชฺฌาเนน ฯ ปฺริกมฺมํ อนุโลมํ อุปจาโรติ
จ อนตฺถนตฺริ เหน็ด ฯ เปกฺขมาโน อรฺฐปาวจรชฺฌานจกฺขุณา ฯ

[๑๒๐] สพฺพากาเรนาติ รฺฐปนิมิตฺตทณฺฑาทานสมภวทสฺสนาทินา
สพฺเพน รฺฐปชฺฌเมสฺส ปจวิกสิณฺทารูปนิมิตฺเตสฺส ตทารมฺมณชฺฌาเนสฺส
จ โทสทสฺสนากาเรน เตสฺสเอว วา รฺฐปาทิสฺส นิกนฺติปฺปหานอนา-
วชฺชิตฺตคามตาทินา ฯ รฺฐปชฺฌานมฺปิ รฺฐปนฺติ วุจฺจติ อุตฺตรปทโลเปน
รฺฐปฺปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตีติอาทิสฺสยถา รฺฐปภาโว รฺฐปํ ฯ รฺฐปฺติ หิ
รฺฐปชฺฌานลาภิตฺติ อตฺถ โธ ฯ อารมฺมณมฺปิ กสิณรฺฐปํ รฺฐปนฺติ วุจฺจติ
ปฺุริมปทโลเปน ยถา เทวทฺตฺโต ทตฺโตติ ฯ รฺฐปานิ ปสฺสตีติ
กสิณรฺฐปานิ ปสฺสตีติ กสิณรฺฐปานิ ฌานจกฺขุณา ปสฺสตีติ อตฺถ โธ ฯ
ตสฺมาติ ยสฺมา อุตฺตรปทโลเปน ปฺุริมปทโลเปน จ ยถากุภํ
รฺฐปชฺฌานกสิณรฺฐเปสฺส รฺฐปโวหาโร ทิสฺสตีติ ตสฺมา รฺฐเป รฺฐปชฺฌาเน
ตฺสทคฺคา สลฺลยา รฺฐปสลฺลยา ฯ ตทารมฺมณสฺส จาติ จสทฺเทน

๑. อภ. ส. ๓๐ ฯ

วิสุททธิมคคิถลวณณาย

ยถาวุตุตถิ รุปราวจรชฎานัน สมนปิณเฑติ ๑ เตน ปาลียิรูป-
สญญานนุติ สรฎเปกเสเสน นินุเทโส กโติติ ทสเสติ ๑ วิราคาติ
ชิจุจณนโติ ๑ นโรธาติ ตปฎิพทุชจณนุทราควิกุชมกนเนน นโรชนนโติ ๑
วุตุตเมวตถุ ปากกฏัทรุ กาคุ กิ วุตุต หุติติอาทิ วุตุต ๑ ตสส
สพพากาเรน วิราคา อนวเสสานัน นโรธาติ เอว วาเอตถ โยชณา
กาตพพา ๑ อารมมณเ อวิรตตสส สญญาสมติกุกโม น หุติติ
อิหิ ยสุมมา อิมานิ ฉานานิ อารมมณติกุกเมน ปตตพพานิ น
องคาคติกุกเมนาคิ กตวา วุตุต ยสุมมา ปเนตถ สญญาสมติกุกโม
อารมมณสมติกุกเมน วินา น หุติ ตสุมมา สมติกุกนตาสุ จ
สญญาสุ อารมมณัน สมติกุกนตเมว หุติติ อาห ๑ อวตวา
วุตุตติ สมนพนุโร ๑ สมนปนุนสสาติอาทิสุ กุสลสญญาเวเสน
สมนปนุนคคหณัน วิปากสญญาเวเสน อุปนุนคคหณัน กิริยสญญา-
เวเสน ทิฎุจธมมสุขวิหารคคหณัน ๑ อรหโติ หิ ฉานานิ วิเสสโติ
ทิฎุจธมมสุขวิหารโร ๑

[๑๒๑] ยทิ สญญาสมติกุกมสส อนนินุพาทิตอารมมณสม-
ติกุกโม วิภงเค จ อวุตุตถิ อถ กสุมมา อิธ คหิโติติ อนุโยคั
สนุทธายาห ยสุมมา ปนาคิอาทิ ๑ อารมมณสมติกุกมเวเสนปิ
อยมตถวณณนา กตา ตทารมมณสส เจต อธิวจณนุติอาทินา
วิภงเค วิย สญญาช สมติกุกมเมว อวตวาติ อธิปปาโย ๑

ปฎิฆาณณาคิ ปฎิหนเนน วิสยิวิสยสโมธานเนน ๑ อตถงคมาติ-

อรุปรนิตุเทศ วรรณนา

อาทิสฺ ปุริมํ ปุริมํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส อตฺถวณฺํ ฯ ตสฺมา
ปฏฺิฆสฺสณฺานํ อตฺถงฺกโม ฆานสมงฺกิกาเล อนฺุปรตฺตตีติ ตสฺส อิเชว
คหณฺे การณฺํ อนฺุโยคมฺุเขน ทสฺเสตฺถํ กามณฺุเจตาทิอาทิสฺ วุตฺตํ ฯ
อุสฺสาหชนนตฺถํ ปฏฺิปปชฺชนกานํ ฯ เอตาสฺํ ปฏฺิฆสฺสณฺานํ เอตฺถ
ปรจฺมารุปรกถาย วณฺํ อตฺถงฺกมวเสน ฯ กิ วา ปสฺสํสากิตฺตเนน ฯ
ปฏฺิฆสฺสณฺานํ ปน อตฺถงฺกโม อิเชว วตฺตพฺพตฺตา วตฺตโตติ ทสฺเสตฺถํ
อถวาทิอาทิสฺ วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ สภาวธมฺมสฺส อภาโว นาม ปฏฺิปปกฺุเขน ปหีนตย วา
ปรจฺยภาวเณ วา ฯ เตสฺสุ รูปชฺชฆานสมงฺกิโน ปฏฺิฆสฺสณฺานํ อภาโว
ปรจฺยภาวตฺตเนน น ปฏฺิปปกฺุชาธกเมนาติ ทสฺเสนฺุโต อาห กิณฺุจา-
ปิติอาทิสฺ ฯ ตตฺถ ตาติ ปฏฺิฆสฺสณฺา ฯ รูปาวจรนฺุติ รูปาวจรชฺชฆานํ ฯ
สมาปนฺุณสฺสาติ สมาเป็นฺุชชิตฺวา วิหรนฺุตสฺส ฯ กิณฺุจาปี น สนฺุตีติ
โยชนา ฯ น ปหีนตฺตา น สนฺุตีติ น ตทา ปฏฺิฆสฺสณฺา
ปหีนภาวเณ น สนฺุติ นาม ฯ ตตฺถ การณฺุมาห น หิ รูปวิราคาย
รูปาวจรภาวนา สํวตฺตตีติ ฯ นนฺุ จ ปฏฺิฆสฺสณฺาปี อรูปชฺชฆานเณวาทิสฺ
โจทณฺํ สนฺุชชาห รูปายตฺตา จ เอตาสฺํ ปวตฺตตีติ ฯ อยฺม
ปน ภาวนาติ อรูปภาวนมาห ฯ ธาเรตฺตุนฺุติ อวธาเรตฺถํ ฯ อิธาติ
อรุปรชฺชฆานเณ ฯ อนเณชธาภิสงฺขารวณฺานาทิหิ อาเนณฺุชตา ฯ เข เต
สนฺุตา วิโมกฺุขา อติกฺุมม รูปเ ป ออรุปรปาทิอาทิสฺนา สนฺุตวิโมกฺุชตา
จ วุตฺตา ฯ โทสทสฺสสนฺุพฺพกปฏฺิปปกฺุชภาวนาวเสน ปฏฺิฆสฺสณฺานํ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆณณาย

สุปฺปหีนตฺตยา มหาปปี สทฺเทน อรูปสมาปตฺติโต น วุฏฺฐาติ ฯ
ตถา ปน น สุปฺปหีนตฺตยา สทฺทฺรูปาวจรสมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ สียา ฯ
ปจฺมชฺฌานํ ปน อปฺปกมฺปิ สทฺทํ น สหตีติ ตํ สมาปนฺนสฺส
สทฺโท กณฺณโกติ วุตฺตํ ฯ อารูปภาวนาย อภาเว จุตฺติโต อุทฺธํ
อุปฺปตฺติรหํ รุปสณฺณายปฏิมสณฺณานํ ยาว อตฺตโน วิปากปฺปวตฺติ
ตาว อนุปฺปตฺติชฺมมตฺตปาทเนน สมตฺติกโม อตฺตงฺกโม จ วุตฺโต ฯ

[๑๒๒] นานตฺตสณฺณาสฺส ปน ยา ตสฺมี ภเว น อุปฺปชฺชนฺติ
เอกนตฺตรูปนิสฺสิตา ตา อโนกาสตฺตย น อุปฺปชฺชนฺติ น อารูป-
ภาวนาย นินวริตตฺตยา ฯ อนินวริตตฺตยา จ กาจิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ตสฺมา
ตาสํ อมนสิกาโร อนาวชฺชนํ อปฺจจเวกฺขณํ ชวนปฺปฎิปาทเกน วา
ภวญฺจมนสฺส อนุโต อกรณํ อปฺปเวสนํ วุตฺตํ ฯ

[๑๒๓] เตน จ นานตฺตสณฺณามนสิการเหตุณํ รูปานํ สมตฺติกมา
สมาธิสฺส ธิรภาวํ ทสฺเสตฺถุ สงฺเขปโตตฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ อปฺจ อิมหิ
ตีหิ ปเทหิ อากาसानญฺจายตฺนสมาปตฺติยา วณฺโณ กถิตโต โสตฺถุนํ
อุสฺสสาหชนนตฺถํ ปโลภนตฺถญฺจ ฯ เย หิ อกฺุสลา เอวํคาคฺหิโน
สทฺทฺสสาทรหิเต อากาเส ปวตฺติตสณฺณาย โภ อานิสฺสํโสติ เต
ตโต มิจฺจาคาหโต นินวตฺเตตฺถุ ตีหิ ปเทหิ ฌานสฺส อานิสฺสํโส กถิตโต ฯ
ตํ หิ สุตฺวา เตสํ เอวํ ภวิสฺสตี เอวํ สนฺตยา กิรายํ สมาปตฺติ
เอวํ ปณฺธิตา หนฺทสฺสา นินพฺพตฺตนตฺถํ อุสฺสสาหํ กริสฺสามาตี ฯ

อสุสชาติ อากาสสฺส ฯ อุปฺปาโทเอว อนุโต อุปฺปาทนฺโต ฯ

อารุปรปนิทุเทส วณณนา

ตถา วยนุโต ๑ สภาวธมโม หิ อหุตฺวา สมภวโต หุตฺวา จ
วินสฺสนโต อุทฺทวยปริจฺฉินฺโน ๑ อากาโส ปน อสภวธมมตฺตา
ตทฺทภยภวโต อนนฺโต วุตฺโต ๑ อชฺฐากาสปริจฺฉินฺนากาสาณิ อิช
อนธิปฺเปตตฺตา อากาโสติ กสิณฺคฺฆาฏิมากาโส วุจฺจตีติ อาท ๑
กสิณฺ อุกฺฆาฏียติ เอเตนาติ กสิณฺคฺฆาฏฺเฐ ๑ ตเทว กสิณฺคฺฆาฏิมิ ๑
มนสิการวเสนาปีติ รูปวิเวกมตฺตคฺคหณฺน ปริจฺเจทสฺส อคฺคหณฺโต
อนนฺตพรณากาเรน ปวตฺตปริกมฺมมนสิการวเสนาปี ๑ อนนฺตํ พรตีติ
อคฺคหิตปริจฺเจทตฺตาย อนนฺตํ กตฺวา ปริกมฺมสมฺพสฺสปุพฺพเกน ฌาน-
สมฺพสฺเสน สฺสูติ ๑ ยถา ภิสชฺชเมว เกสชฺชเวิ อากาสาณนฺตเมว
อากาสาณนฺจํ สัโยคปรสฺส ตการสฺส จการิ กตฺวา ๑ ฌานสฺส
ปวตฺติญฺจานภวโต อารมฺมณิ อธิญฺจานญฺเจน อายตฺนมสฺสาติ วุตฺติ
อธิญฺจานญฺเจน อายตฺนสทฺทสฺส ทสฺสนโต ๑ การณารสญฺชาติ-
เทสนิวาสตฺถเปปี อายตฺนสทฺโท อิช ยฺชชฺชเตว ๑

[๑๒๔] จินฺโณ จริโต ปคฺฉณิกโต อวชฺชนาทิลกฺขโณ
วสิภาโว เอเตนาติ จินฺณวสิภาโว เตน จินฺณวสิภาเวณ รูปา-
วจรสญฺญํ อนตฺติกมิตฺวา อนธิคนฺตพฺพโต ๑ ตัสมฺหคตสญฺญามนสิการ-
สมฺมทาจารสฺส หานภากิยภาวาหวโต ตํ สมตฺติกกเมเนว ตทญฺเฒสั
สมตฺติกกมิตฺพฺพานิ สมตฺติกกมสทฺธิโต จ วุตฺติ อสฺนุนฺนรูปาวจรช-
ฌานปจฺจตฺถิกาทิ ๑ วิธิปฺปฏิปนฺนาย ภวานาย อุปฺรุปริวิเสสวาท-
ภวโต ปณฺีตภวสทฺธิโต จ ปจฺมารุปรปโต ทุดิยารุปรปํ สนฺตตร-

วิสุทธีมคค สัวณณนาย

สทาวนุดิ อห โน จ วิญญานณญายตนมิว สนุดาติ ๑ วกขติ
หิ สุปปณิตตรา โหนุดิ ปจฺจิมมา ปจฺจิมมา อิทาติ ๑ อนนุดิ
อนนุดนุดิ เกาลิ อนนุดิ อนนุดนุดิ น มนสิกาตพพิ น ภาเวตพพิ
อนนุดิ วิญญานณิ อนนุดิ วิญญานณนุดิ ปน มนสิกาตพพิ วิญญานณิ
วิญญานณนุดิ วา ๑ ตสฺมี นิมิตฺเตติ ตสฺมี ปจฺมารูปวิญญาน-
สงฺขาเต วิญญานณิมิตฺเต ๑ จิตฺตํ จาเรนตฺตฺสาติ ภาวนาจิตฺตํ
ปวตฺเตนตฺตฺส ๑ อากาสขุญฺเจ วิญญานณเตติ กตฺติณฺคฺขมาฐิมากาสิ
ผริตฺวา ปวตฺเต ปจฺมารูปวิญญานณ อารมฺมณญฺเต ๑ อปฺเปตีติ
อปฺปนาวเสน ปวตฺตติ ๑ สทาวธมฺเมปิ อารมฺมณสมตฺติกฺกมภาวนา-
ภาวโต อิทํ อปฺปนาปฺปตฺตํ โหติ จตฺตถารูปํ วิย ๑ อปฺปนानโย
ปเนตฺถ วุตฺตนเยเนวาทิ เอตฺถ ๑ ทุดิยารูปฺชฺฆานเน ปุริมภาเค ติณฺ
จตฺตาริ วา ชวานานิ กามาวจรานิ อุเปกฺขาเวทนาสมฺปยุตฺตานาว
โหนุดิ ๑ จตฺตถํ ปณฺจมํ วา อรูปาวจรนุดิอาทินา ปจฺมารูปฺชฺฆานเน
วุตฺเตน นเยน ๑ อถวา ๑ อปฺปนानโยติ สทาวธมฺเมปิ อารมฺมณ
ณานสฺส อปฺปนानโย อารมฺมณตฺติกฺกมภาวนาวเสน อารูปํ อปฺปนํ
ปาปฺณาติ ๑ อปฺปนาปฺปตฺตฺสเสว ณาณสฺส อารมฺมณสมตฺติกฺกมนมตฺตํ
ตฺตถ โหตีติ มรณานุสฺสตฺตินิทฺเทเส วุตฺเตน นเยน เวทิตฺทโพติ
อตฺถ ๑

สพฺพโสติ สพฺพภากาเรณ ปจฺมารูปเป อสนฺนรูปฺชฺฆาน-
ปจฺจตฺถิกตา อสนฺตสทาวตาติเอวมาทินา สพฺพเพน โทสทสฺสนา-

อารูปปนิทุเทส วัฒนนา

กาเรน ตตุถ วา นิกุกนุติปปุหानอนาวชชิตุกามตาทีอากาเรน สพุพิ
วา กุสวลีปาากิริยาเกทโต อนวเสสนุติ อตุโถ ๑ สุวามตุโถ เหฎฐา
วุตฺตนเยน ฉาตุ สุกกาติ อาห สพุพิโสติ อิทํ วุตฺตนเยเนวาติ ๑

[๑๒๕] ฉานสฺส อากาसानญจายตฺนตา พาหิเรตฺตสมาสวเสน
เหฎฐา วุตฺตาคิ อาห ปุพฺเพ วุตฺตนเยน ฉานมฺปิ อากาसानญจา-
ยตฺนฺนุติ ๑ อารมฺมณฺสฺส ปน สมานาธิกรณฺสมาสวเสนาติ ตํ ทสฺเสตุ
อารมฺมณฺมฺปีติอาที วุตฺตํ ๑ ตตุถ ปุริมฺนเยเนวาติ อิทํ นาสฺส
อนฺโตะติอาทีนา วุตฺตปทสฺสีธิ สนฺชาย วุตฺตํ ๑ ยถา อธิฎฺฐานญฺเณ
เอวํ สลฺลชาตีเทสญฺเณปี อายตฺนสทฺเทน อีธ อตุโถ ยุชฺชตีติ ทสฺเสตุ
ตถาติอาที วุตฺตํ ๑ ตตุถ สลฺลชายติ เอตฺถาติ สลฺลชาตี ๑ สลฺลชาตี-
เอวํ เทโส สลฺลชาตีเทโส ๑ ฉานํ อปฺปวตฺตติกรเณน อารมฺมณฺ
อมฺนสฺสิกรเณน อุกฺขมฺปิ วา อุกฺขยถา โยเชตพุพิ ๑ ฉานสฺสาปี หิ
อนาวชฺชนํ ชวนปฏฺธิปาทเกน วา ภวฺจฺกมฺนสฺส อนฺโตะอกรณฺ อมฺนสฺสิกรณฺ
อารมฺมณฺสฺส จ อารมฺมณฺกรณฺวเสน อปฺปวตฺตณฺ อปฺปวตฺตติกรณฺนุติ
อตุลฺลสฺส สมฺภวโต เอกชฺฉํ กตฺวา สามญฺญนิตฺเตเสน เอกเสส-
นเยน วา ๑

ปุพฺเพ อนฺนตฺสฺส อากาสสฺส อารมฺมณฺกรณฺวเสน ปจฺมารูป-
วิญฺญาณํ อตุตฺโน ฝรณฺกาเรเนว อนฺนตฺนุติ มนฺสิกาตพุพฺตฺตา
อนฺนตํ วิญฺญาณนุติ วุตฺตฺนุติ ปฺน มนฺสิการวเสน วา อนฺนตฺนุติ
วุตฺตํ ๑ สพุพิโส มนฺสิกรณฺวเสนาติ อธิปฺปาโย ๑ เตนาท อนวเสสโต

วิสฺวทฺธิมคฺคํ สํวณฺณนํ

มนสิกรโธนฺโต อนนฺตฺนฺติ มนสิกรโธตีติ ฯ ฌานวิภงฺกเปปี อยเมวตฺโต
วฺตุตฺติ ทสฺเสนฺโต ยมฺปี วิภงฺเก วฺตุตฺนฺติอาทิมาย ฯ ตสฺสา
ปาลียา เอวํ วา อตฺโต เวทิตฺตฺโป ฯ ตํเยว อากาสํ สฺมุจฺจํ
วิญฺญาณํ วิญฺญาณญายตฺนวิญฺญาณน มนสิกรโธตีติ อยํ ปนตฺโต
ยฺตุตฺติ วิย ทิสฺสตีติ ฯ ตํเยว อากาสํ วิญฺญาณน สฺมุจฺจํ เตน
คหิตาการํ มนสิกรโธตีติ เอวํ ตํ วิญฺญาณํ อนนฺตํ ฝรตีติ ฯ ยํ หิ
อากาสํ ปจฺมารูปปฺสมงฺกิ วิญฺญาณน อนนฺตํ ฝรตีติ ฝรณาการ-
สหิตเมว วิญฺญาณํ มนสิกรโธนฺโต ทฺติยารูปปฺสมงฺกิ อนนฺตํ ฝรตีติ
วฺจฺจตีติ ฯ

[๑๒๖] มนสิการวเสน อนนฺตฝรณาการน อธิ อนนฺตตา น
อากาสสฺส วิย อฺปฺปาทนฺตาทิอภาวนาตี นาสฺส อนฺโตตี อนนฺตฺนฺติ
เอตฺตคเมวาทิ ฯ รุพฺพิสฺสทฺโตตี อิมินา วิญฺญาณนญจฺนตี เอตฺสฺส
ปทสฺส อตฺเถ วิญฺญาณนญจฺสทฺโท นฺริรฺพฺพิโหตี ทสฺเสตีติ ฯ ยถาวฺตุตฺติ วา
วิญฺญาณํ ทฺติยารูปปฺชฺฌาเนน อญฺจิตฺติ วฺตุตฺตาคารน อาลมฺพิยตีติ
วิญฺญาณนญจฺนตี เอวเมตฺถ อตฺโต ทฺจฺจฺตฺโป ฯ เสถํ วฺตุตฺตคเมวาทิ
อาห ปฺริมสทิสเมวาทิ ฯ

ตฺติยารูปปฺกมฺมจฺจฺจฺจเน ยํ เหจฺจฺจ วฺตุตฺตสทิสํ ตํ วฺตุตฺตฺนยา-
นฺสาเรน เวทิตฺตฺพิ ฯ อปฺพุพเมว วณฺณยิสฺสสาม ฯ ตตฺถ ตสฺเสวาทิ
ยํ อารมฺมณํ อารพฺภ วิญฺญาณนญายตฺนํ ปวตฺตํ ตสฺเสว ฯ
ก็ ปน ตนฺติ อาห อากาसानญายตฺนวิญฺญาณสฺสาตีติ ฯ เอเตน

อารุปรนิตุเทส วัฒนนา

ตโต อลลั ตติยารุปรุชฌานสุส อารมมณั นตถิตติ ทสุเสติ ๑
อารมมณภูตสุสาคิ อิมินา ตสุส อนารมมณภูตั ทุดियารุปรวิญญานั
นิวตเตติ ๑ อภาโวติ นตถิตตา ๑ สุลลตาคิ ริตตตตา ๑ วิวิตตา-
กาโรติ วิเวโก ๑ ตีหิปี ปเทหิ ปจมารุปรวิญญานสุส อปคมเมว
วทติ ๑ มนสิกาตพุโพติ วตุวา มนสิการวิธี ทสุเสตุ ตั วิญญานนตติ-
อาทิ วุตตุ ๑

ตตถ อมนสิกริตวาติ สพุเพน สพุพิ มนสิอกตวา อจินเตตวา ๑
วาสทโท อนियมภูโจ ๑ เตน ตีสุ ปกาเรสุ เอเกน อตถสิทฐิตติ
ทสุเสติ ๑ ตสุมิ นิมิตเตติ ตสุมิ ปจมารุปรวิญญานสุส อภาว-
สงฆาเต ฉานุปรตตตินิมิตเต ๑ อากาเส ผุญเจติ อากาสั ผริตวา
ปวตเต ๑ อากาสผุญเจติ วา ปาโจ ๑ สุลลวิวิตตตตถิภาเวติ
สุลลภาเว วิวิตตภาเว นตถิภาเว วาติ ๑ เยน อากาเรน ภาวิตติ
ตสุส กหมตถั วุตตุ ๑ อถวา ๑ สุลลวิวิตตตตถิภาเวติ สุลล-
วิวิตตสงฆาเต นตถิภาเว ๑ เตน วินาสากาวเมว ทสุเสติ น
ปุเร อภาวาทิเก ๑

[๑๒๗] ตสุมิ หิ อปรนาคิตเตติ อากิลญญณายตตตตต-
สมปยุตเต อปรนาวเสน ปวตเต จิตเต ตสุมิ วา ปจมารุปรสุส
อปคมนสงฆาเต นตถิภาเว ยถาวุตเต อปรนาคิตเต อปรนเน ๑
โส ภิกขุ อภาวเมว ปสุสนโต วิหรตติ สมพนุโร ๑ ปุริโส กตถจิ
คตวา อากตวา สุลลเมว ปสุสติ นตถิภาวเมว ปสุสตีติ

วิสุทธีมคคิควัณณนาย

โยชนา ๑ ตัม จานนุติ ตัม สนนิปาตฏจัน ๑ ปริกมมมนสิกาเรน
อนุตรหิตติ อิมินา อารมมณกรณาภาเวน ตสฺส อนุตรชานัน น
นฏฺฐตฺตาทิ ทสฺเสติ ๑ ตตฺริทํ โอปมมตฺสสนฺทนํ ยถา โส ปุริโส
ตตฺถ สนนิปตฺติ ภิภุชฺสงฺฆํ ทิสฺวา คโต ตโต สพฺเพสุ ภิภุชฺ
เคนจิเทว กรณียเณ อปคเตสุ อากนฺตฺวา ตัม จานัน ภิภุชฺหิ สฺสณฺเมว
ปสฺสตี น ภิภุชฺนํ ตโตปิ อปคตการณํ เอวมยํ โยคาวจโร ปุพฺเพ
วิญฺญาณญายตฺนชฺฌานจกฺขุณา ปจฺมารูปวิญฺญาณํ ทิสฺวา ปจฺจ
นตฺถิติ ปริกมมมนสิกาเรน ตสฺมี อปคเต ตตฺติยารูปชฺฌานจกฺขุณา
ตสฺส นตฺถิภาวเมว ปสฺสนฺโต วิหฺรตี น ตสฺส อปคมณการณํ วิมฺสตี
ฉานสฺส ตาทิสฺวาโกภาวโตติ ๑ สพฺพโส วิญฺญาณญายตฺน
สมตฺติกมฺมาตี เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพิ ตัม เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน
เวทิตพฺพิ ๑

[๑๒๘] นตฺถิตา ปฺริยายสฺสณฺวิวิตฺตภาวตี นตฺถิติปทสฺส
อตุถํ วทฺนฺเตน สฺสณฺวิวิตฺตปทานิปี กหิตานี ๑ อามณฺหิตวจัน ปน
ภาวนาการทสฺสนํ ๑ วิภฺงเคปิ อิมสฺส ปทสฺส อยเมวตฺถโถ วุตฺโตติ
ทสฺเสตฺถุ ยมฺปิ วิภฺงเคตฺติอาทิ วุตฺตํ ๑ ตตฺถ ตลฺยเณว วิญฺญาณํ
อภาเวตฺติติ ยํ ปุพฺเพ อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ มนสิกตํ ปจฺมารูป-
วิญฺญาณํ ตัมเววตี อตุถโถ ๑ ตัมเวว หิ อารมมณญฺตํ ปจฺเมน
วिय รูปนินิตตํ ตตฺติยารูปเปนาภาเวตฺติติ ๑ ขยโต สมนฺสนนฺติ
ภงฺกานุปสฺสนมาห ๑ สหิ สงฺขตชฺฌมานัน ภงฺกภาวเมว ปสฺสนนฺติ

อารูปปนิหุเทศ วรรณนา

วิญญาณมปิ อภาเวตีติอาทินา วุตตพุดติ ลภตีติ อธิปฺปาเยนาห
ขยโต สมมสนํ วิย วุตตุนติ ฯ อสุสาติ ปาสสุส ฯ ปุณ อสุสาติ
วิญญาณสุส ฯ อภาเวตีติ อภาวํ กโรติ ฯ ยถา ญาณสุส น
อุปติฏฺฐติ เอวํ กโรติ อมนสิกรณโต ฯ ตโตเอว วิภาเวติ
วิกตภาวํ กโรติ ฯ วินาเสติ วา ยถา น ทิสฺสุติ ตถา
กรณโต ฯ เตเนว อนฺตรธาเปติ ตโรภาวํ คเมติ ฯ น อญฺญถาติ
อิมิสฺสา ปาลียา เอวมตุโถ น อิตฺ อญฺญถา อญฺชชมานกตฺตาติ
อธิปฺปาโย ฯ

อสุสาติ ปจฺมารูปฺปวิญญาณาภาวสุส ฯ กิณฺจนฺนติ กิณฺจิปิ ฯ
สภาวธมฺมสุส อปฺปาวเสสตา นาม ภฺงฺโกเอว สียาติ อาห ภฺงค-
มตฺตมปิ อสุส อวสิฏฺฐํ นตฺถิติ ฯ สติ หิ ภฺงคฺมตฺเตปิ ตสุส
สกีณฺจนตา สียา ฯ อกิณฺจนฺนติ จ วิญญาณสุส กิณฺจิ ปกาโร
อคฺคเหตฺวา สพฺเพน สพฺพํ วิภาวนมาห ฯ เสสิ วุตตุนยเมว ฯ

[๑๒๕] โน จ สฺนตฺตาติ ยถา เนวสญฺญานาสนฺญาตฺนสมาปฺตฺติ
สฺงฺขาราวเสสสุชฺชมภาวปฺปตฺติยา สฺวิเสสา สฺนตฺตา เอวมยํ อากิณฺ-
จญฺญาตฺนสมาปฺตฺติ โน จ สฺนตฺตา ตทภาวโต ฯ ยา อยํ
ขนฺนเรสุ ปจฺจยยาปฺนียตฺยา โรคฺมฺลตฺยา จ โรคฺสฺริกฺขตา ทฺกฺขตา
สุลโยคาทินา คณฺทสฺริกฺขตา ปิพาชนนาทินา สฺลลสฺริกฺขตา จ สฺา
สญฺญาตฺน สติ โหติ นาสตีติ วุตฺตํ สญฺญา โรโค สญฺญา คณฺโห
สญฺญา สฺลลนฺนติ ฯ สฺา เจตฺถ ปฏฺฐกิจฺจา ปญฺจโวการภาวโต

วิสุทธีมคค สังฆคณนย

โอฟาริกสณนย เวทิตพพา ๑ น เกวลั สณนยเอว อถโย
เวทนาเจตนาทีนมปี สงคโห ทฏฐพโพ ๑ สณนยสีเสน ปน นิตุเทโส
กโต ๑ เอตัง สนุตุนติ เอตัง อสนุตภาวกรโรคาทิสริกขสณนยวโรหโต
สนุตัง ๑ ตโตเอว ปณัตติ ๑ กิ ปน ตนุติ อห เนวสณนย-
นาสณนยติ ๑ ตทปเทเสน ตังสมปยุตตัง ฉานมาห ๑ อาทินวนุติ
เอตถ โรคาทิสริกขสณนยทิสมภโวปี อาทินโว ทฏฐพโพ น
อาสนุนวิญญานญายตจนปจจตุติกตาว ๑ อูปรีติ จตุตถารูปเป ๑
สวาติ สวาเอว ๑ ปวตติตาติ ปวตติตา นิตุพตติตา วพลชิตา ๑
ตสุมิ นิมิตเตติ ตสุมิ ตตียารูปปสมปตติสงฆาเต ฉานนิมิตเต ๑
มานสนุติ จิตตัง มโนเอว มานสนุติ กตวา ๑ ภวานามนสิการิ
วา ๑ ตัง หิ มนสิ ภวนุติ มานสนุติ วุจจติ ๑ ฉานสมปยุตต-
ธมมานมปี ฉานานุคตตาย สมปตติปริยาโย ลพทิตติ อห
อาภิญญญายตจนสมปตติสงฆาเตสุ จตุสุ ขนุเชสุติ ๑ อารมมณ-
ญเตสุติ อธิปปาโย ๑

ยถาวุตตัง อาภิญญญณัง อารมมณปจจยภาวโต อายตณัง การณ-
มสสาติ ฉานัง อาภิญญญญายตณัง ๑ อาภิญญญญเมว อารมมณ-
ปจจยญตัง ฉานสส การณนุติ อารมมณัง อาภิญญญญายตณนุติ
เอว วา อตุโถ ทฏฐพโพ ๑ เสสมตถ เหฏฐา วุตตณยานุสาเรน
เวทิตพพ ๑

[๑๓๐] ยาย สณนย ภาวโตติ ยาทิสาย สณนย

อารุปรนินทุเทศ วรรณนา

อตุถิภาเวน ๑ ยา หิ สว ปฏุสณญา กิจจสุส อภาวโต สณญาติปี
น วุตตพพา สณญาสภาวานติวตตนโต อสณญาติปี น วุตตพพา
ตสุสา วิชชมานตฺตาทิ อตุโถ ๑ ตนฺติ ตํ ฌานํ ๑ ตํ ตาว
ทสฺเสตฺตุนฺติ เอตฺถ ๑ ตนฺติ ตํ สณญาปฏิปทํ ยถาวุตฺตํ สณญํ
ตสุสา จ อธิคมุปายนฺติ อตุโถ ๑ เนวสณญีนาสณญีติ หิ ปุคฺคลา-
ธิญฺจानน ฌมมํ อุตฺตรนฺเตน สณญวานนฺตมฺเขน สณญา อุตฺตรญา ๑
อณฺณตา เนวสณญานาสณญาตนนฺติ อุตฺตริตพฺพิ ลียา ๑ สว
ปน ปฏิปทา ยตฺถ ปวตฺตติ ยถา จ ปวตฺตติ ตํ ทสฺเสตฺตํ
อาภิกฺขญฺญาตนํ สนฺตโต มนสิกรฺโรติ สงฺขาราวเสสสมาปตฺตี ภาเว-
ตีติ วุตฺตํ ๑ อาภิกฺขญฺญาตนํ หิ จตฺตถารุปรภาวนาย ปวตฺติญฺจान-
สงฺขาราวเสสสมาปตฺติยา ปวตฺติอาภาโรติ ๑ ยตฺร หิ นามาทิ ยา-
นาม ๑ นตฺติภาวมฺปีติ วิญฺญาณสุส สฺสณฺณตมฺปี ๑ เอวํ สฺขมมฺปีติ
อธิปฺปาโย ๑ สนฺตารมฺมตฺตยาติ สนฺตํ อารมฺมณํ เอติสฺสา
สนฺตารมฺมณา ตสุส ภาโว สนฺตารมฺมตฺตา ตายนฺชฌานสนฺตตฺตยา*๑
น หิ ตตฺติยารุปรสมาปตฺติ จตฺตถารุปรชฌานโต สนฺตยา ๑ โจทโก
ยํ สนฺตโต มนสิกรฺโรติ น ตตฺถ อาทินวทสฺสนํ ภเวยฺย อสตี จ
อาทินวทสฺสเน สมตฺติกฺกโมเอว น ลียาติ ทสฺเสนฺโต สนฺตโต เจ
มนสิกรฺโรติ กถํ สมตฺติกฺกโม โหตีติ อาห ๑ อิตโร อสมาปฺชฺชิ-
ตฺตคามตฺตยาติ ปรีหามหา ๑ เตน อาทินวทสฺสนมฺปี อตฺถเววติ
ทสฺเสตี ๑ โส หีตฺติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏฺตรํ กโรตี ๑

๑. ตาย น ฌานสนฺตตฺตยา ๑

วิสุทธีมคค สัวณณาย

ตตถ ยสุมี ฉานเน อภิริติ ตตถ อวชชนสมาปชชนาติ ปฏิปตติยา
ภวิตพุฬิ ฯ สา ปนสุต ตติยารูปเป สพุพโส นตถิ ฯ เกวลั
สณณภาวโต อารมมณกรณมตตเมวาติ ทสเสนโต กิจจาปีติ-
อาทิมาย ฯ

[๑๓๑] สมตีกกมิตวาว กจจตติ เตลั สิปปีนั ซิวัดติณายปี
อมณณมานโน เต วิตัตตติเยว ฯ โสติ โยคาวจโร ฯ ตนตติ ตติยา-
รูปปสมาปตติ ฯ ปุพเพ วุตตนเยเนวาติ สนุตตา วตายั สสมาปตติติ-
อาทินา วุตตน นเยน สนุตโต มนสิกรโนโต ฯ ตนตติ ยาย เนวสณณิ-
นาสณณิ นาม โหติ สงขาราวเสสสมาปตติ ภาเวตติ วุจจติ ตั
สณณั ปาปณาตติ โยชนา ฯ สณณาสีเสน หิ เทสนา ฯ ประมสุขุมนติ
อุกกัสมคตภาวั ฯ สงขาราวเสสสมาปตตินนติ อุกกัสมคต สุกุมตาย
สงขารานันเสสตามตต สสมาปตติ ฯ เตนาห อจจนตสุขุมภาวป-
ปตตสงขารนติ ฯ อนตมติจจ อจจนตตั ยโต สุขุมตมัม นาม นตถิ
ตถา ปรมุกกัสมคตสุขุมตมัม สงขารนติ อตโต ฯ ปจมชฎานุปจารโต
ปฏุจาย หิ กจจนตติยา วิย ปวตตมานาย ภาวนาย อนุกกเมน
สงขารา ตตถ อนนติมโกฏฐาสต ปาปีตา ตโต ปริ นิโรโรเอว
น สงขารปวตตติติ ฯ เตน วุจจติ สงขาราวเสสสมาปตติติ ฯ

ยั ตั จตูกุขนุธิ ฯ อตถโตติ กุสลาทิวเสสวิสิฏฐปรมตถโต ฯ
วิเสสโต อธิปณณาสิกุชาย อธิฏฐานนุตติ อธิชธิปเปตตติ อาห อธิ
สสมาปนนสุต จิตตเจตติกา ฐมมา อธิปเปตตติ ฯ โอิพาริกาย

อรุปรนิตุเทศ วรรณนา

สณณาย อภาวโตติ ยทิปิ จตุตถารุปรวิปากสณณาย จตุตถารุปร-
กุสสสณณาย โอิพาริกา ตถา วิปัสสนา มคคผลสณณายหิ ตถาปี
โอิพาริกสุขุมตนา นาม อุปาทายูปาทาย คเหตุพพตติ ปณจโวการ-
ภวปริยาปนุนาย วิย จตุโวการเปปี เหฏฐา ตีสสุ ฐมีสุ สณณาย
วิย โอิพาริกาย อภาวโต ๑ สุขุมายตติ สงขาราวเสสสุขุมภวปร-
ปตติยาสุขุมาย สณณาย ภวโต วิชชมานตตทา ๑ เนวสสาติ
เอตถ นกาโร อภาวภูโจ ๑ นาสณณายติ เอตถ นกาโร อณณภูโจ ๑
อกาโร อภาวภูโจว ๑ อสณณัง อนสณณณจายติ อตโต ๑ ปริยา-
ปนุนตตตติ เอกเทศภวเน อนุโตคตตตทา ๑ เอตถตติ จตุตถารุปรเป
ทุดิเย อตถวิกปรเป ๑ เนวสณณายติ เอตถ นกาโร อณณภูโจ ๑
ตถา นาสณณายติ เอตถ นกาโร อกาโร จ อณณภูโจเอวตติ
เตน ทวเนน สณณายภาโวเอว ทสฺสิตโตติ ฐมมายตตนปริยาปนุนตตย
อายตตนภาโว วุตโต วตติ อธิฏฐจณณญเจนาติ วุตตํ นิสฺสยปรจจย-
ภวโต ๑ ทิ ปน การณํ เยเนตถ สณณาว เอทิสี ชาตตติ อนุโยคํ
สนุชยท นเกวณนตติอาทิตี ๑ สณณายสึเสนายิ เทศนา
กตนา นานตตคทายา นานตตคสณณณโนตติอาทิสฺ วิยตติ ทฏฐพพิ ๑
เอส อตโตตติ ทิณจวิ วิเสสํ อุปาทาย สภวโต อตถิตติ วตตพพสเสว
ฐมมสฺส ทิณจวิ วิเสสํ อุปาทาย นตถิตติ วตตพพตตาสงขาโต อตโต ๑
[๑๓๒] อติโถกมฺปิ ยนุเตลมตติ ฆนุเตติ อาห อกปรปียภาว
อุปาทาย ๑ ตเทว นตถิ ฆนุเต เตลนตติ อาห นาทิปฺรณํ อุปาทาย ๑

วิสุทธิมคค สัณณนาย

เตนาห ตตุถ ยถาติอาทิ ฯ

[๑๓๔] ยทิ อารมมณสยขานัน สยญาจิจัง ตัง สยญา
สมานา กถมย กาคัง น สกโกตตีติ อาห ทหนกิจจมีวาติอาทิ ฯ
สงขาราวเสสสุขุมภาวปุตติยาเอว เหาสา ปฏุสยญาจิจัง กาคัง
น สกโกติ ตโตเอว ฉานสส สุกยหาปี น โหติ ฯ เตนาห
นิพพิทาชนนมุปี กาคัง น สกโกตตีติ ฯ อกตาภินิเวโสติ อกตวิปัสสนา-
ภินิเวโส อปฺปวตฺติตสมมสนจาโร ฯ ปกตวิปัสสโกติ ปกตिया
วิปัสสโก ฯ ขนฺธาติมูเขน วิปัสสนัง อภินิวิสิตฺวา ทวาราลมพเพหิ
สทฺฐี ทวารปฺปวตฺตธมฺมานัง วิปัสสโก ฯ สกกุณฺเอยย ตพฺพิสยอุทยพฺพย-
ฉานัง อุปฺปาเทตฺถ ฯ ยถา ปน สกโกติ ตัง ทสฺเสตฺถ โสปีติ-
อาทิ วุตฺตัง ฯ กลาปสมมสนนวเสเนวาติ จตฺตถารูปจิตฺตูปฺปาทปริยา-
ปนฺเน ผสฺสาทิธมฺเม อวินิพฺภุชฺช เอกโต คเหตุวา กลาปโต สมฺหโต
สมมสนนวเสน นยวิปัสสนาสงฺขาตกลาปสมมสนนวเสน ฯ ผสฺสาทิธมฺเม
วินิพฺภุชฺชิตฺวา วิสฺสุ วิสฺสุ สรฺูปโต คเหตุวา อนิจฺจาทิวเสน สมมสนัง
อนุปททมฺมวิปัสสนา ฯ เอวํ สุขุมตฺตัง คตา ยถา ฐมฺมเสนาปตินาปี
นาม อนุปทัง น วิปัสสนเญยยาติ อคฺคโถ ฯ

เถรสฺสาติ อญฺญตรสฺส เถรสฺส ฯ อญฺญาหิปีติ เอตถ
อยมฺปฺรา อุปฺมา เอโก กิร พฺราหฺมโณ อญฺญตรัง ปุริสํ มนฺญณํ
มตฺตติภาชนัง คเหตุวา จิตฺตํ ทิสฺวา ยาจิ เทหิ อิมํ ภาชนนฺติ ฯ
โส สฺราสีตฺตตํ สนฺธาย นายโย สกกา ทาคฺคํ สฺรา เอตถ

อารุปรนิตุเทศ วรรณนา

อตถิติ อห ๑ พุราหุมนโณ อตตโน สมิเป จิตฺ ปุริสํ อุททิสฺส อห
เดหนี อิมสฺส ปาตุํ เทหิติ ๑ อิตโร นตฺเตยฺยติ อห ๑ ตตฺถ ยถา
พุราหุมนสฺส อโยคฺยภาวํ อุปาทาย อตถิติปี วตฺตพฺพํ ปาตพฺพตย
ตตฺถ อภาวโต นตถิติปี วตฺตพฺพํ ชาตํ เอวํ อธิปปี ทฏฺฐพฺพํ ๑

ยสฺมา ปเนตฺถ ยถา เหฏฺฐา อนนฺโต อากาโส อนนฺตํ
วิญฺญาณํ นตฺถิ กิลฺยจิติ ตตฺถ ตตฺถ ภาวนากาโร คหิตํ เอวํ
โกจิ ภาวนากาโร น คหิตติ เกจิ ตาว อานุ ภาวนากาโร
นาม โสปจารสฺส ฆานสฺส ยถาสกํ อารมฺมณํ ปวตฺติอากาโร
อารมฺมณํ เจตฺถ อากิลฺยจฺญายตฺนธฺมา เต ปน คยฺหมานา
เอกสฺส วา ปุพฺพกมฺมสฺส วเสน คเหตุพฺพา สियํ สพฺเพเอว
วา ตตฺถ ปจฺมปฺกฺเข วิญฺญาณสฺส คหณํ อาปนฺนนฺติ วิญฺญาณํ
วิญฺญาณนฺติ มนสิกาเร จตฺตถารุปรสฺส วิญฺญาณจฺญายตฺนภาโว
อาปชฺชติ ทุดิยปฺกฺเข ปน สพฺพโส อากิลฺยจฺญายตฺนธฺมา-
รฺมมตย ฆานสฺส อากิลฺยจฺญณํ อากิลฺยจฺญณฺติ มนสิกาเร
อากิลฺยจฺญายตฺนตา วา สिया อภาวารมฺมตย วา สพฺพถา
เนวสญฺยานาสญฺญายตฺนภาโว น ลพฺกนฺตฺติ ตทิตมการณํ ตถา
ฆานสฺส อปฺปวตฺตโนโต น หิ จตฺตถารุปรภาวนา วิญฺญาณมา-
กิลฺยจฺญณํ วา อามสนฺติ ปวตฺตติ กิลฺยจฺรหิ ตติยารุปรสนฺตํ ๑
ยทิ เอวํ กสฺมา ปาลิยํ สนฺตฺนติ น คหิตนฺติ ๑ กิลฺยจาปี
น คหิตนฺตํ สุตฺเต วิภงฺเก ปน คหิตเมว ๑ ยถา ๑

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

ตถุเถว อากิณญจณายตน์ สนตโต มนสิกรโรติ สงขาราวเสส-
สมาปตฺตี ภาเวตฺติ ๑ อถ กสฺมา วิงฺเก เวย สุตฺเต ภาวนากาโร
น คหิตฺติ ๑ วินยฺยชฺฌาสยโต เทสนาวิลาสโต จ ๑ เย หิ
วินยฺยา ยถา เหฏฺฐา ตีสุ อารุเปสฺส อนนฺโต อากาโส อนนฺตํ
วิญฺญาณํ นตฺติ กิณฺจิตฺติ ภาวนากาโร คหิตฺติ เอวํ อคฺคหิตฺเตเอว
ตสฺมี ตมตฺถํ ปฏฺวิชฺฌนฺติ เตสํ วเสน สุตฺเต ตถา เทสนา กตา
สฺตฺตฺตฺตคคิตฺตา จ อภิธมฺเมปี สฺตฺตฺตฺตภาชนีเย อุตฺเทสเทสนา ๑ เย
ปน วินยฺยา วิภชิตฺวา วุตฺเตยว ตสฺมี ตมตฺถํ ปฏฺวิชฺฌนฺติ เตสํ
วเสน วิงฺเก ภาวนากาโร วุตฺโต ๑ ธมฺมิตฺสโร ปน ภควา
สมฺมาสมฺพุทฺโธ ธมฺมานํ เทเสตพฺพปฺปการี ชานนฺโต กตฺถจฺจ ภาวนา-
การี คณฺหาติ กตฺถจฺจ ภาวนาการี น คณฺหาติ สา จ เทสนา
ยาวเทว วินยฺยวินยตฺถาติ อยเมตฺถ เทสนาวิลาโส ๑ สฺตฺตฺตฺตเทสนา
วา ปรียายกถาติ ตตฺถ ภาวนากาโร น คหิตฺติ ๑ อภิธมฺมเทสนา
ปน นิปฺปรียายกถาติ ตตฺถ ภาวนากาโร คหิตฺติ เอวมฺเปตฺถ
ภาวนาการสฺส คหณฺ อคฺคหณฺ จ การณํ ทฏฺฐพฺพํ ๑ อปเร
ปน ภณฺนฺติ จตฺตฺถารุเปเป วิเสสทสฺสนตฺถํ สุตฺเต ภาวนาการสฺส
อคฺคหณฺ ๑ สุวํ วิเสโส อนฺุพฺพภาวนาชนิโต สา จ อนฺุ-
พฺพภาวนา ปหานกฺกโมปฺชนิตา ปหาตพฺพสมตฺกุกฺกเมน ฉานานํ
อธิคฺนตพฺพโต ๑ ตถาหิ กามาทิวเวกวิตฺถกฺกวจารวฺปสมปฺตีวิราค
โสมนสฺสตฺถกฺกมฺมุเขน รูปาวจรชฺฌานานิ เทสิตานิ รูปสฺถยฺยาทิ-

อารูปปนิทเทส วณณา

สมตักกมมุขเน อรูปชฎานานี ๑ น เกวลญจ ฉานานีเยว
อถโข สพุพมุปี สีสล สพุพปิ ปญญา ปฏิปกุชชมุขปหานวเส-
เนว สมปาเทตพุโพโต ปหาตพุพชมุสมตักกมทสุสนมุขเนว เทสนา
อารุพุหา ๑ ตถาหิ ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิ-
วิโรตติอาทินา^๑ สีสลสัวโร ๑ จกขุณา รูโป ทิสวาน นิมิตตคคคาหิ
โหติ นานุพยุชชชคคาหิอาทินา^๒ อินุทริยสัวโร ๑ เนว ทวาย น
มทายาติอาทินา^๓ โภชเน มตตตญญา ๑ อธิ ภิกขุ มิจฉาชีวั ปหาย
สมมาอาชีเวณ ชีวิตํ กปะเปตีติอาทินา^๔ อาชีวาปาริสุทธิ ๑ อภิขณฺ
โลเก ปหาย วิคตาทิกขุณเณ เจตสาติอาทินา^๕ ชาคริยานุโยโค ๑
อนิจจสญญา ภาเวตพุพา อสุมิमानสมมุขมาตายน อนิจจสญญิน
เมมฺมिय อนตตสญญา สญจาทิ อนตตสญญิน อสุมิมาโน สมมุขมาตํ
กจฺจติ อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุคฺติ ปญญาวิมุคฺติ ทิกฺกุเจว
ชมุเม สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา อุปสมฺบชช วิหระตีติอาทินา^๖ ปญญา
ปฏิปกุชชมุขปหานวเสเนว เทสิตา ๑ ตสฺมา ฉานานี เทเสนุโต
ภควา วิวิจฺเจว กามะหิตีอาทินา^๗ ปหาตพุพชมุสมตักกมทสุสน-
มุขเนว เทเสสิ ๑ เตน วุคฺคํ กามาทีเวกวิตกฺกวิจาร์วุปสมปีติ-
วิราคโสมนสฺสคฺคณฺณมุขเน รูปาวัจระชฎานานี เทสิตานี รูปสญญาที-
สมตักกมมุขเน อรูปชฎานานีติ ๑ ตตฺถ ยถา รูปาวัจริ ปจฺมชฎานํ

๑. ม. ม. ๔๕๕ ๑ ๒. อัง. จตุกก. ๒๒๑ ๑ ๓. ม. ม. ๑๖ ๑ ๔. ม. ม. ๑๑๕. ๑

๕. ม. ม. ๑๔ ๑ ๖. อัง. นวก. ๕ ๑ ๗. อัง. จตุกก. ๒๕๕ ๑

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

ภวานาวิเสสชาติเตหิ วิตถุกาทีหิ วิย สทฐาทีหิปี ดิกขวิสทฐุสภาวะหิ
ชมเมหิ สมณุนาคตตุดา กามจุนุทาทีนึ นีวรรณัน ตเททถุจันณจ
ปาปชมนัน วิกขมณโต อุตฺตริมนุสฺสชมนภาวปฺปตฺตึ กามาวจร-
ชมเมหิ สณฺหสุขุมํ สนฺตยจ ปณฺธิตยจ โหติ ทุติยชฺฌานาทีนึ ปน
ภวานาวิเสเสน โอปาริกงฺคปฺปหานโต ตโต สาคิสยํ สณฺหสุขุมสณฺห-
สุขุมตราทิกาวปฺปตฺตานี โหนฺติ ตถา อรูปาวจรํ ปจฺมชฺฌานัน รูป-
วिरากภวานาภาเวน ปวตฺตมานัน อารมฺมณสนฺตตายปี องฺคสนฺตตายปี
ปากตฺทิกปฺริตฺตชฺมเมหิ วิย สพฺพฐูปาวจรชฺมเมหิ สนฺตสุขุมภาวปฺปตฺตึ
โหติ ฯ อารมฺมณสนฺตภาเวนาปี หิ ตทารมฺมณา ชฺมมา สนฺตสภาวา
โหนฺติ เสยฺยถาปี โลกุตฺตรชฺมมารมฺมณา ชฺมมา ฯ สติปี ชฺมมโต
มหกฺคตภาเวนาปี จ อภเท ฐูปาวจรจตุตฺถโต อารูปํ องฺคโตปี
สนฺตเมว ฯ ยํ สนฺตวิโมกฺขตา วุตฺตา ทุตฺตยารูปาทีนึ ปน
ปจฺมารูปาทีโต องฺคโต อารมฺมณโต จ สนฺตตรสนฺตตมภาวปฺ-
ปตฺตานี ตถา ภวานาวิเสสสมาโยคโต สุวายํ ภวานาวิเสโส
ปจฺมชฺฌานุปจารโต ปญฺจาย ตํตฺปหาดพฺพสมตฺทิกกมฺนวเสน ตสฺส
ตสฺส ฆานสฺส สนฺตสุขุมภาวํ อาปาเทนฺโต จตุตฺถารูปเป สงฺขาราว-
เสสสุขุมภาวํ ปาเปสิ ฯ ยโต จตุตฺถารูปํ ยถา อนุปทชฺมมวิปฺสฺส-
นาวเสน วิปฺสฺสนาย อารมฺมณภาวํ อุปคฺนฺตฺวา ปกตฺติวิปฺสฺส-
กสฺสาปี นิพฺเพทูปฺปตฺติยา ปจฺจโย น โหติ สงฺขาราวเสสสุขุม-
ภาวปฺปตฺติโต ตถา สยํ ตตฺติยารูปชฺมเมสุ ปวตฺตมานัน เต ยถาวโต

อารูปปนิทเทส วรรณนา

วิภาเวตุ น สกโกติ ยถา ตทณชชฌานานิ อตุตโน อารมมณั ๑
เกวลั ปน อารพุก ปวตุตติมตุตเมวสุส ตตุถ โหติ ๑ ตยิทั
อารมมณภาเวนาปี นาม วิภูตการตาย จาตุ อปโปโหนตุ อารมมณ-
กรณเ กิ ปโหติ ๑ ตสุมา ตสุมา ตสุส อวิภูตกิจจัง ทิสฺวา สตุถา
เหฏฺจา ติสฺ จาเนสุ ภาวนาการิ กตุวา ตาทิสฺ อิชฺ น ลพุกตีติ
ทีเปตุ จตุตถารูปเป เทสนายั สตุตภาวนาการิ ปริยายเทสนตฺตา
น กเถสิ ๑ ยสุมา ปน สารมมณสุส ชมฺมสุส อารมมณ
ปวตุตติอากาโร อตุเถวาติ อติสุขุมภาวปฺปตฺตติ ทสุเสตุ ตณฺเณว
อากิญจณฺณายตณั สนฺตโต มนสิกรโธตีติ วิภงฺเก วุตฺติ ยทา จ
ชฺมมฺสาสนภาวโต ปุพฺพภาควเสน วา วิภงฺเก สนฺตโต มนสิกรโธตีติ
วุตฺติ ตทา โยกินฺ ตสุส วิภูตภาวโต ๑ อปฺปนาวเสน ปน สตุเต
ภาวนากาโร น กหิโต อวิภูตภาวโต ๑ กมฺมฏฺจानั หิ กิญฺจิ
อาทิโต อวิภูตํ โหติ ยถาตุ พุทฺธานุสฺสตีอาทิ กิญฺจิ มชฺเณ
ยถา ตั อานาปานสุสตี กิญฺจิ อุกฺขตุถ ยถาตุ อฺปสฺมานุสฺสตี-
อาทิ ๑ จตุตถารูปกมฺมฏฺจानั ปน ปริโยसानเ อวิภูตํ ภาวนาย
มตุถกปฺปตฺตติย อารมมณสุส วิภูตภาวโต ๑ ตสุมา จตุตถารูปเป
อิมั วิเสสั ทสุเสตุ สตุถารา สตุเต ภาวนากาโร น กหิโต น
สพฺเพน สพฺพํ อภาวโตติ นิฏฺฐเมตฺถ กนฺตพฺพํ ๑

[๑๓๕] อสทิสฺรูปตี ทวตุตีสมหาปฺริสฺถกฺขณอสีติอนุพฺยณฺชน-
พฺยามปฺปภาเกตุมาลาทีหิ รูปฺคฺเณหิ อณฺเณหิ อสธารณฺรูปกาโย ๑

วิสุทธีมคค สัวณณาย

สทวภูโจ วา รูปสทโท ย โลก ปัยรูป สตรูปนุดิอาทิส
วีย ๑ ตสุมอ สทิสรูปติ สทิสภาโว ๑ เตน ทสพล จตุ-
เวสตรชชาทิกุณวิเสสสมาโยคทีปนโต สตุถุ ฐมมกยสมปุตติยาปี
อสทิสตา ทสสิตา โหติ ๑ อิติติ เอว วุตตปกาเรน ๑ ตสุมินติ
อารูปเป ๑ ปกัณณกกาปี วิญญะยยาติ ปุพเพ วีย อสธารณ
ตตุถ ตตุถ ฌาเน ปุณิณยตเมว อตุถ อคคเหตุวา สธารณภาวโต
ตตุถ ตตุถเวว ปกัณณกั วิสภู อตุถ กเหตุวา ปวตุตา ปกัณณก-
กาปี วิชานิตพพา ๑

รูปนิมิตตาทิกุมนโตติ กสิณรูปสงขตสส ปุณิภาคนิมิตตสส
อติกุมนโต ๑ อากาสาทิกุมนโตติ กสิณคุฆาฐีกาสมตย อติกุ-
มนโต ๑ อากาเส ปวตุตติวิญญาณาทิกุมนโตติ ปจมารูปวิญญา-
ณสส อติกุมนโต น ทุดิยารูปวิญญาณาทิกุมนโต ๑ ตท-
ติกุมนโต หิ ตสเสว วิภาวน โหติ ๑ ทุดิยารูปวิญญาณวิภาวน
หิ ตทเวว อติกุมนตุ สียา น ตสส อารมมณ ๑ น จ อารมมณ
โทส ทิสวา อนารมมณสส วิภาวนาทิกุโม ยชชติ ๑ ปาลิยญจ
วิญญาณญายตณ สโต สมารชชติ ๑เป ๑ สโต วุญจหิตวา ตัเยว
วิญญาณ อภาเวตีติ วุตตุ น วุตตุ ตัเยว วิญญาณญายตณ
อภาเวตีติ ตัเยว อภาเวตีติ วา ๑ อนนตุ วิญญาณนติ วิญญา-
ณญายตณ อุปสมปชชาติ เอตุถ ปน ทวย วุตตุ อารมมณญจ

อารุปรนิตุเทส วณฺณา

วิญฺญาณํ วิญฺญาณญายตฺตญจ ๑ ตสฺมี ทฺวเย เยนเกนจ
ยโต วา วุญฺจโต เตเนว ปฏฺจจณนิตฺตทฺธิญฺเจเน ตํสทฺทสฺส สมพฺนฺเช
อาสนฺนเน อยญจ อารมฺมณาติกฺกมภาวนาติ วิญฺญาณญายตฺตสฺส
นิตฺตตฺตํ วิญฺญาณวณฺํ ๑ ตสฺมา ปจฺมารุปรวิญฺญาณสฺเสว
อภาวนาติกฺกโม วุจฺโต ๑ เอวํ สนฺเตปีติ อํกคาติกฺกเม อสฺตีปี ๑
สฺวปรนิตฺตตราติ สฺวญฺจ ปณฺธิตฺตรา สฺนฺทรา ปณฺธิตฺตรา จาติ อจฺโถ ๑
สฺตีปี จตฺตุนํ ปาสาทตฺตลนํ สาทฺธิกาณญจ ตพฺภาวโต ปมาณโต จ
สมภาเว อปรุปริ ปน กามคฺคณํ สุขสมฺพฺสสาทินญจ วเสน
ปณฺธิตฺตราทิกาโว วิย เอตาถ จตฺตุนํ สฺมาปฺตฺตินํ อารุปรภาวโต
อํกโต จ สฺตีปี สมภาเว ภาวนาวิเสสสฺสทฺธิโร ปน สาทิสโย
อปรุปริ ปณฺธิตฺตราทิกาโวติ อิมมคฺถํ ทสฺเสติ ยถา ทิตฺทาทินา ๑

[๑๓๖] นิสฺสฺสโตติ นิสฺสฺสย จิตฺโต ๑ ทฺวญฺจิตฺตาติ น สฺมมา จิตฺตา
ทฺวญฺจ วา จิตฺตา ๑ ตํนิสฺสฺสิตฺตฺตติ เตเน นิสฺสฺสิตํ จานนฺติ อจฺโถ ๑
ตํนิสฺสฺสิตฺตฺตติ วา ตํ มณฺฑปฺลคฺคํ ปฺริสํ นิสฺสฺสย จิตฺตํ ปฺริสฺนฺติ อจฺโถ ๑
มณฺฑปฺลคฺคญฺหิ อนิสฺสฺสย เตเน วินาญฺเต วิวิตฺเต พหิ โอกาเส
จันํ วิย อากาสลคฺควิญฺญาณสฺส วิเวเก ตทปคฺกเม ตตฺติยารุปรสฺส
จันนฺติ ๑ อารมฺมณํ กโรเตว อญฺญาภาเวน ตํ อิทฺตติ อาสนฺน-
วิญฺญาณญายตฺตปจฺจตฺตติกรุปาสฺนฺนากาสารมฺมณวิญฺญาณาปคฺมา-
รมฺมณํ โน จ สนฺตฺตติ จ ทฺธิจาทินวฺมปี ตํ อากิณฺญญายตฺตํ
อิทํ เนวสญฺญานาสนฺนญายตฺตชฺฌานํ อญฺญสฺส ตาทิสฺส อารมฺมณ-

วิสุทธีมคค สัฒณนาย

ภาวโยคยสุส อภาเวน อลาเกน อารมมณั กโรติเอว ฯ

สพพทีปตินุตติ อิทั ชนสสุ อคตีกภาวทสฺสนตถั วุตตั ฯ วุตตินุตติ

ชีวิตั ฯ วตตตตีติ ชีวิตั ฯ

[๑๓๗] อารุฬุโหติอาทิสู อัย สงฺเขปตฺโต ยถา โกจิ ปุริโส
อนกปฺริสั ทิมนิสฺเสณิ อารุฬุโห ตสฺส อุปริมปะเท จิตฺตํ ตสฺสา
นิสฺเสณียา พานุเมว โอลุมภตติ อณฺณสฺส อลาภโต ยถา จ
ปัสฺสอพพตสฺส มิสฺสกปพพตสฺส วา อคฺคโกฏี อารุฬุโห ตสฺส
มตฺถกเมว โอลุมภตติ ยถา จ กิริสิลาปพพตํ อารุฬุโห ปรีปนฺนท-
มานอ อณฺณภาวโต อตฺตโน ชนฺนุกเมว โอลุมภตติ ยถา เอตํ
จตฺตถารูปชฺฌานันํ ตํ ตติยารูปํ โอลุมภิตฺวา ปวตตตตีติ ฯ ยํ
ปะเนตฺถ อตฺถโต อวิกตตํ ตํ อุตฺตานเมว ฯ

อารุฬุปนินุทเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

สมาธินินุทเทสวณฺณนา

อุทฺเทโส นาม นินุทเทสภูโ จ มุฑุมชฺฌิมปณฺญาพาลุลฺลโต ฯ
อาคโต จ ภาโร อวสฺสั วหิตพฺโพติ อาห เอกา สณฺญาติ
เอวํ อุทฺธิฏฺฐาย อาหารเ ปฏิกฺกุลสณฺญา ยถา นานินุทเทโส อณฺุ-
ปตฺโตติ ฯ ตตฺถายํ สณฺญาสทฺโท รูปสณฺญา สทฺทสณฺญาติอาทิสู*

๑. อัง. นกก. ๑๒๗ ฯ

สมาธิเนทฺส วณฺณนา

สณฺขานนลกฺขณ ฌมฺเม อากโต อนิจฺจสณฺญา ทุกฺขสณฺญาตืออาทิสฺสู
วิปฺสสนายํ อากโต อุทฺธมาตกสณฺญาตือ วา โสปาก รุปสณฺญาตือ
วา อิม ฌมฺมา เอกคฺคา อุทาหุ นานตฺถาตืออาทิสฺสู สมเถ อากโต ๑
อิธ ปน สมถสฺส ปริกมฺเม ทฏฺฐพฺโพ ๑ อาหารเ หิ ปฏฺฐิกฺคา-
การคฺคหณฺณ ตปฺปภาวิทฺต วา อุปฺจารชฺฌานํ อิธ อาหารเ ปฏฺฐิกฺก-
สณฺญาตืออิธิปฺเปตฺต ๑ ตตฺถ ยสฺมี อาหารเ ปฏฺฐิกฺกสณฺญา ภาเว-
ตพฺพาตตฺถ นิพฺเพทฺวิราคฺคปฺปาทนาย ตปฺปสงฺเคน สพฺพมฺปิ อาหารเ
กจฺจปฺปเกทาทีนโวปมฺเมหิ วิภาเวตฺถุ อหฺรตีตฺติ อหฺราโรตืออาทือ
อารทฺธิ ๑ ตตฺถ อหฺรตีตฺติ อหฺรปจฺจยสงฺขาเตน อุปฺปตฺติยา
จิตฺติยา วา ปจฺจยภาเวน อตฺตโน ผลํ อานตฺติ นิพฺพตฺเตตฺติ ปวตฺเตตฺติ
จาตือ อตฺถโธ ๑ กพฺพิ กรียตีตฺติ กพฺพิงฺกาโร ๑ วตฺถวเสนเปตฺต วุตฺตํ ๑
ลกฺขณโต ปน โອชาลกฺขโณ เวทิตพฺโพ ๑ กพฺพิงฺกาโร จ
โส ยถาวุตฺเตนตฺถเนน อหฺราโร จาตือ กพฺพิงฺการาหาโร ๑ เอส
นโย เสเสสฺสุปี ๑ สฺสตีตฺติ สฺสโส ๑ อยํ หิ อรูปชฺมโมปี สฺมาโน
อารมฺมณฺเ สฺสนากาเรเนว ปวตฺตติ ๑ ตถา หิ โส สฺสนลกฺขโณตือ
วจฺจติ ๑ เจตยตีตฺติ เจตนา ๑ อตฺตโน สมฺปยุตฺตชฺมเมหิ สทฺธิ
อารมฺมณฺเ อภิสนฺนทหฺตีตฺติ อตฺถโธ ๑ มโนสนฺนินฺสฺสิตา เจตนา
มโนสณฺญาเจตนา ๑ อุปฺปตฺติปริกปฺปนวเสน วิชานาตีตฺติ วิญฺญาณํ ๑
เอวเมตฺถ สามณฺญตฺถโธ วิเสสคฺคโธ จ อาหารา เวทิตพฺพา ๑

๑. อ.จ. ทสก. ๒๗๗ ๑ อ.จ. นก. ๕๒ ๑

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํย

กสฺมา ปน เต จตุตาโรว วุตฺตา อณฺเณ ฐมฺมา ก็ อตฺตโน
ผลสฺส ปจฺจยา น โหนฺตฺติ ๑ โน น โหนฺติ อิม ปน ตถา
จ โหนฺติ อณฺณตา จาติ สมนนปี ปจฺจยภาเว อติเรก-
ปจฺจยา โหนฺติ ตสฺมา อาหาราติ วุจฺจนฺติ ๑ กถิ ๑ เอเตสุ หิ
ปจฺโม สยิ ยสฺมี กลาเป ตปฺปริยาปนฺนํนํ ยถารหํ ปจฺจโย
โหนฺโตว โขชฺฐมกํ รูปิ อาหารติ ทฺติโย ติสฺโส เวทนา อาหารติ
ตฺติโย ติสฺ ภาเวสุ ปฏฺิสนฺธิ อหารติ จตุตฺโต ปฏฺิสนฺธิกฺขณฺ
นามรูปิ อหารติ ๑ เตนาท กพฺพิงการาหาโรติอาทิ ๑ เอตฺถ จ
กมฺมชาติเกทฺทินฺนา โอชา สติ ปจฺจยลาเก เทว ติสฺโส ปเวณฺนิโย
จฺณฺเณติ โขชฺฐมกรูปิ อหารติ สุขเวทฺนียาทิเกทฺทินฺโน ผสฺสาหาโร
ยถารหํ ติสฺโส เวทนา อหารติ ปุณฺณภิกฺสงฺขาราติเกทฺทินฺโน
มนสฺยเจตนาหาโร กามภาวาทิสฺ ติสฺ ภาเวสุ ยถารหํ สวิณฺณณํ
อวิณฺณณญจ ปฏฺิสนฺธิ อหารติ วิณฺณณนาหาโร ยถาปจฺจยิ
ปฏฺิสนฺธิกฺขณฺ นามิ นามรูปญจ อหารติติ ทฺฐพฺพิ ๑ อถวา ๑
อุปตฺถมฺกกฺกฺเจน อิมเอา ฐมฺมา อาหาราติ วุตฺตา ๑ ยถา หิ
กพฺพิงการาหาโร รูปกยสฺส อุปตฺถมฺกกฺกฺเจน ปจฺจโย เอว อรูปิโน
อาหารา สมฺปยุตฺตฐมฺมานํ ๑ ตถาหิ วุตฺติ กพฺพิงการาหาโร
อิมสฺส กยสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺต-
กานํ ฐมฺมานํ ตํ สมฺภูจฺจานนญจ รูปานํ อาหารปจฺจเยน ปจฺจโยติ๑

๑. อภิ. ติกปฏฺุจฺจ. ๘ ๑

สมาธิเทส วณณา

อปโร นโย อชมตติกสนตติยา วิเสสปัจจยตุตา กพพิงการา-
หาโร ผสสาทโย ตโย ชมมา จ อาหาราติ วุตตา ฯ วิเสสปัจจโย
หิ กพพิงการภกขานัน สุตตานัน รูปกายสฺส กพพิงการาหาโร นาม-
กายเวทนาย ผสโส วิญญาณสฺส มโนสญเจตนา นามรูปสฺส
วิญญาณัน ฯ ยถาห ฯ เสยฺยถาปี ภิกขเว อัย กาโยอาหารภูจิติโก
อาหารัน ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ อนาหาโร โน ติฏฺฐติ ตถา ผสสปัจจยา
เวทนา สงฺขารปัจจยา วิญญาณัน วิญญาณปัจจยา นามรูปนฺตฺติ^๑

กพพิงการาหารเรติ กพพิงการเ อาหารเ ฯ นิกนฺติ ตณฺหา ตั
ภยํ อนตฺถาวโหติ ฯ คชิตสฺส หิ อาหารปริโกโค อนตฺถาย โหติ ฯ
เหตุอตุเถ ภูมมํ ฯ เอวํ เสเสสุ ฯ นิกนฺตฺติ นิกามนา ฉนฺทราโค ฯ
กายติ เอตสฺมาติ ภยํนิกนฺติ เอว ภยํ นิกนฺติภยํ ฯ กพพิงการา-
หารเหตุ อิมตฺ สุตตานัน ฉนฺทราโค ภยํ ภยานกํ ทิฏฺฐ-
ชฺมมิกาภิเภทสฺส อนตฺถสฺส สกลสฺสาปี วญฺญทุกฺขสฺส เหตุภาวโโต ฯ
เตเนวาท กพพิงการเ เจ ภิกขเว อาหารเ อตุถิ ราโค อตุถิ นนฺทิ อตุถิ
ตณฺหา ปตฺติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญญาณัน วิรุพฺพหนฺตฺติอาทิ^๒ ฯ
อุปกมณฺ อปฺปหีนวิปลาสสฺส อารมฺมณฺน สโมธานัน สงฺกตฺติ ฯ
สุขเวทนียาภิผสฺสอุปฺปตฺติ ภยํ ภยานกํ ตีหิ ทุกฺขตาหิ อปริมฺจจนโโต ฯ
เตนาห สุขเวทนียํ ภิกขเว ผสฺสํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขา เวทนา
ตสฺสา เวทนาปัจจยา ตณฺหา ฯเปฯ ทุกฺขทุกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหตฺตีติ^๓ ฯ
๑. ลํ มหาวาร. ๘๑ ฯ ๒. สํ. นีทาน. ๕๖ ฯ ๓. สํ. สพายตฺน. ๒๖๕ ฯ

วิสุทธีมคค กัฉวณณนาย

ตตถ ตตถ ภาเว อูปปชชติ เอเตนาคิ อูปปตติ อูปปชชนั วา
อูปปตติ ชิปนั ภยั ภยานกั อูปปตติมุลเกหิ พุยสเนหิ
อูปริมุตตโต ๑ เตเนาห อวิทวา ภิกขเว ปุริสปุคคโล ปุณณเจ
สงขารั อภิสงขโรติ ปุณณูปคั ภาติ วิญญาณั อปุณณเจ
สงขารั อภิสงขโรติ อปุณณูปคั ภาติ วิญญาณนุติอาทิ ๑
ปฏิสนธิติ ภาวนุตราทีหิ ปฏิสนธิธานั ๑ ตั ภยั ภยานกั ปฏิสนธิ-
นิมิตเตหิ ทุกเขหิ อวิมัจจนโต ๑ เตเนาห วิญญาณเจ ภาติ ภิกขเว
อาหาเร อตถิ ราโค อตถิ นนุหิ อตถิ ตณหา ปตติภูจิติ ตตถ
วิญญาณั วิรุพพหุติอาทิ๑

ปุคคตมัสูปเมเน โอวาเทน ทีเปตพุโพ นิจจนุทราคปริโกกาย ๑
เอวั หิ ตตถ นิกนุติภยั น โหติ๑ นิจจุมมา คาวิ ยั ยั จานั อูปคัจฉติ
ตตถ ตตถเว นั ปาณินอ ขาทนุติเยว ๑ เอวั ผสเส สติเวทนา
อูปปชชติ เวทนา จ ทุกขสลาทิตโต ทฎฐพพาคติ ผสเส อาทีนวั
ปสสนุตสส อูปคมนภยั น โหตีติ อาห ผสสาหาโร นิจจุมมาคูปเมเน
ทีเปตพุโพติ ๑ เอกาทสหิ อคคิหิ สพุพโส อาทิตุตา ภาวา องการกาสุ-
สทิสาคติ ปสสโต อูปปตติภยั น โหตีติ อาห มโนสญเจตนาหาโร
องการกาสุปเมเน ทีเปตพุโพติ ๑ โจรสทิสั วิญญาณั อนตถปาดโต
ปหารสทิสั เวทนา ทุริทวาสโตติ สมมเทว ปสสโต ปฏิสนธิภยั น
โหตีติ อาห วิญญาณาหาโร สตติสูลูปเมเน ทีเปตพุโพติ ๑

๑. สั. นิตาน. ๕๖ ๑

สมาธินิทุเทศ วรรณนา

เอวํ กิจจาติมูเชน อหหารเสสุ อาทีนํ วิภาเวตฺวา อิทานิ ตตฺถ
ยถาธิเปตํ อหารํ นิทุธาเรตฺวา ปฏิกุลโต มนสิการวิธี ทสฺเสตฺถ
อิมเส ปนาตอาทิ วุตฺตํ ฯ อุปาทายรูปนิทุเทเสปี กพพิงกาโร
อหารโรติ อากตตฺตา ตโต วิเสเสนโต อสติปีตขายิตสายิตป-
ปเกโทติ อห ๑ ภูตกถนํ วา เอตํ ๑ ตตฺถ อสติปีตขายิตสายิต-
ปปเกโทติ อสติพพปาทพพขายิตพพสายิตพพิภาโค กาล-
เกทวงนิจฺฉาย อภาวโต ยถา ทุทฺชนฺติ ๑ กพพิงการาหาโรวาติ
อวธารณํ ยถา ผสฺสาหาราทีนิตฺตณํ เอวํ โອชาหารนิตฺตณมฺปี
ทฏฺจพฺพิ ๑ สวตฺถโกเอว หิ อหารโร อิท กมฺมฏฺจานภูโต ๑ เตน
อหารยิตฺติ อหารโรติ เอวเมตฺถ อตฺถิ ทฏฺจพฺโพ ๑ อหารยิตฺติ
อหารโรติ อัย ปนตฺถิ นิพฺพตฺติตโອชาวเสน เวทิตพฺโพ ๑ อิมสฺมี
อตฺถเอติ อิมสฺมี กมฺมฏฺจานสงฺขาเต อตฺถเอ ๑ อุปฺปนฺนา สญฺญาติ
สญฺญาสีเสน ภาวนํ วทติ ๑ ตถาหิ วกฺขติ ปฏิกุลาการกฺคหณฺวเสน
ปนาตอาทิ ๑ กมฺมฏฺจานํ อุกฺคเหตุวาติ กมฺมฏฺจานํ ปรียตฺติธมฺมโต
อตฺถโต จ สุกฺคหิตํ สุมนสิกตํ สุปฺจาริตํ กตฺวา ๑ เตนห
อุกฺคหโต เอกปทฺมปี อวิรัชฺฉนฺเตนาติ ๑

[๑๓๘] ตตฺถ อุกฺคหโตติ อาจริยุกฺคหโต ๑ เอกปทฺมปีติ
เอกมฺปี ปทํ เอกโกฏฺจาสมฺปี วา ปเทสมตฺตมฺปีติ อตฺถิ ๑
ทสฺหากาเรหิติ กสฺมา วุตฺตํ นนฺ อุนฺติมชีวิกาภาวโต ปิณฺฑปาทสฺส
อลาภลาภเส ปรีตสฺสนเคธาทีสมฺปฺปตฺติโต ภูตตสฺส สมฺมทชนนโต

วิสุทธีมคค สังฆคณนายน

กิมิกุลสังฆคณนายน โตติ เอวมานีหิปี อากาเรหิ ออาหาระ ปฏิกุลตา
ปัจจุเวกขิตพพา ๑ วุตตณนุเหตัง อนนตมิมิทธิ กิกุขเว ชีวิกานัน ยทิต
ปิณฺฑโทลลขัย อภิสมฺปายั โลกสมฺมิมิ ยทิต ปิณฺฑโทโล วิจเรติ ปตฺต-
ปาณินฺทิต ๑ อลทุชา จ ปิณฺฑทปาดัง ปริตตสฺสตี ลทุชา จ ปิณฺฑทปาดัง
คชิตโต มุจฺฉิตโต อชฺฉมาปนฺโน อนาทีนทสฺสาวี อนิสฺสรณปณฺโณ
ปรีกฺขณชิตตี ๑ กุตุโต จ อหารโร กสฺสจิจิ กทาจิจิ มรณัน
วา มรณมตฺตัง วา ทุกฺขัง อวารหิตี ๑ อุกฺกอกกาทโย ตกฺกอกฺกา-
ทโยจ ทวตฺตีสทวตฺตีสกฺกุปฺเปทา กิมิโย จ นั อุนิสฺสายน
ชีวนฺติตี ๑ วุจฺเจเต ๑ อนนตมิมิชีวิกาภาโว ตาว จิตฺตสงฺกิลเสวิโสชนตฺถัง
กมฺมกฺขณานาภินเวสโต ปเลเว มนสิกาตพฺโพ มาหัง ฉวาลาตสทิสो
ภเวยฺยนฺตติ ๑ ตถา ปิณฺฑทปาดสฺส อลาภลาภสฺสปี ปริตตสฺสนเคธาที-
สมฺปตฺตนิวารณัน ปเลเว อนฺนุจาทพฺพิ สุปริสฺสุทฺทสฺสตีลสฺส ปฏิสงฺขา-
นวโต ตทภาวโต ๑ กตฺตสมฺมโท อนนทนฺตติโก ปรีโกคฺคนฺตติโค
วา เวทิตพฺโพ ๑ กิมิกุลสังฆคณนายนัน ปน สงฺกเหตุพฺพิ ๑ สงฺกहितเมว
วา ทสหาการหิตี เอตฺถ นิมมสฺส อกตตฺตตา ๑ อิมินา วา นเยน
อิตเรสมฺเปตฺถ สงฺกโห ทกฺขพฺโพ ๑ ยถาสมฺภวเมตฺถ ปฏิกุลตา
ปัจจุเวกขณสฺส อธิปฺเปตตฺตตา ๑ ยถา หิ ฆรโคพิทวจฺจมุสิทชฺชก-
วจฺจาทีกั สมภวานฺตัง คหิตัง น เอกนฺตติกนฺตติ ตถา ปรีเยสนาทีสฺสปี
ยถาสมฺภวํ วตฺตพฺพิ ๑

๑. ข. อิติวุตฺตค. ๒๕๕ ๑ ตตฺถ ปน อภิสาโปยฺนตติ ทิสฺสตี ๑

สมาธิวิเทศ วรรณนา

คมนโตติอาทิสู ปจจากมนนบุรี คมนสภาคตุตา คมนเนเนว
สงคหิตํ ปฏิกกมนสาลาทีอุปสงกมนํ วย ๑ ปรีเยสเน สมาน-
ปฏิกฏลยหิ อสุจิงานกุกมนวิรูปุคคณุทสสนหมายนาธิวาสเนหิ อุกย
อุกเยน ๑ อาสยติ เอกษณํ ปวตตมาโนปี กมมพลววตติโต หุตวา
มรียาทวเสน อญณมณณํ อสงกรโต สยติ ติฏฐติ ปวตตตีติ อาสโย
อามาตยสสุ อุปริ ติฏฐนโก ปิตตาทิโก ๑ มรียาทฐโจ หิ อຍமாகาโร ๑
ตโต อาสยโต ๑ นิทชาติ ยถากุโต อาหาโร นิจิตโต หุตวา ติฏฐติ
เอตถาติ นิธานํ อามาตโย ตโต นิธานโต ๑ อปรีปกกโตติ
คณิสสงขาเตน กมมชเตเชน ปรีปกกโต ๑ ผลโตติ นิปผลตติโต ๑
นิสสนทโตติ อิตโตจิตจ วิสสนทโต ๑ สมมกขนโตติ สพพโส
มกขนโต ๑ สพพตถ อาหาเร ปฏิกฏลตา ปจจเวกขิตพพชาติ
โยชนา ๑ ตตํกิริยานิปผลตติปฏิปาฐิวเสน จายํ คมนโตติอาทิกา
อนุปุพิ จปีตา ๑ สมมกขนํ ปน ปรีโกคาทิสู ลพุกมานบุรี
นิสสนทวเสน วิเสสโต ปฏิกฏลนติ สพพปจจนา จปีตนติ ทฎฐพัพ ๑

เอวํ มหานุภาเวติ อิทานิ วตตพพปฏิปตติยา มหานุภาเวติ
วทนต์ ๑ สพพตถกกมมฏจानปรีหรณาทีสิทุํ วา ฌมมสุชมมตํ
ปุเรกขิตวา โยคาจเรเน เอวํ ปฏิปชชิตพพนต์ ทสเสนโต เอวํ
มหานุภาเว นาม สาสเนติอาทิมาย ๑ ตตถ นามสทโท สมภาวเน
ทฎฐพัพ ๑ ปพพชิตเนน คามากิมุเชน กนตพพนต์ โยชนา ๑
อญญจ คมนาทิตโต ปจจเวกขณา โยคิโน น อตตทเทสิกา

วิสุทธีมคค สัวณณาย

อถโข อนุทเทสิกาปีติ ทสฺเสนุโต สกตรตฺตินฺตืออาทินา ฐุรทวย
ปริคฺคเหสิ ฯ ปริเวณฺณติ ปริเวณฺณคณฺ ๑ วิสตีสวเรติ เอตถ
สนฺตติปจฺจุปฺปนฺนวเสน วารปริจฺเจโทติ เกจิ ๑ อปฺเร ปน
อุณฺหาสเนนาติ วทฺนติ ๑ นิวรรณวิกฺขมฺภนฺ หิ อปฺปตฺตา ภาวนา
ผรณาปีติยา อภาวโต นิสชฺชาวเสน กายกิลมถฺ น วิโนเทติเยวาทิ
อิริยาปถจถนฺ โหติเยว ๑ วิสตีสคฺคหณฺ ปน ยถาสลฺลภฺจติภิกฺขา-
จรรณเวลาวเสน ๑ อถวา ๑ คมนโต ยาว สมฺมกฺขนา มนสิกาโร
เอโก วาโร เอว วิสตีสวเร กมฺมกฺุจันฺ มนสิกริตฺวา ๑ นิชฺชน-
สมฺพาทานีติ ชนสมฺพาทรรหิตานิ ๑ เตน อปฺปาภินฺณตฺ อปฺปสทฺทตฺ
อปฺปนิคฺุโฆสฺตํ จ ทสฺเสติ ๑ ตโตเอว ปวิเวกฺสุขานิ ชนวิเวเกน
อิฏฺุจันิ ปวิเวกฺสุส วา ฆานานฺุโยคฺสุส อฺุปรการานิ ๑ ยสฺมา
ฉายาทกสมฺปฺนฺนानิ ตสฺมา สิตฺตานิ ยสฺมา สฺุจินิ ตสฺมารมณฺิย-
ภฺุมิภากานีติ ปฺุริมานิ เทว ปจฺุณิมาณฺ ฑฺุวินฺนํ การณฺวจฺานานํ ๑
อริยฺนฺติ นิทฺุโทสฺ ๑ วิเวกรตฺนฺติ ฆานานฺุโยครตี ๑ กิณฺุจาปี
โยคาวจฺรานํ วสนกฺุจันฺ นาม สฺุชคฺคิตฺ สฺุสมฺมกฺุจเมว โหติ กทาจิ
ปน ชคฺคนโต ปจฺุฉา เอวมฺปิ สฺิยาติ ปฺุฏฺิฏฺุสตาปจฺุจเวกฺขณาย
สมฺภวทสฺสนตฺถํ ปาทรรชมฺร โคพิทวจฺาทิสมฺปฺริกฺิณฺณตฺติอาทิ วุตฺตนฺติ
ทกฺุชพฺุ ๑ ตตถ ปจฺุจตฺถรณฺนติ ภฺุมิยา ฉวิรฺกฺขณตฺถํ อตฺถริตพฺุ
จิลฺมิกาทือตฺถรณฺมาห ๑ ชตฺถกา ชุทฺททวคฺคฺุลิโย ๑ อฺุปฺหตฺตฺตาติ
ทฺุสิตตฺตา ๑ ตโตติ ตโต ตโต ๑ อปฺเปกทา อฺุฏฺุภปาราวตาทิตฺ

สมาธิเนทฺส วณฺณนา

อิฐาปี อปฺเปกทาติ ปทํ อานตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ อุทกจิกฺขลฺลาทีหีติ
อาทิสทฺเทน กจฺวราที สงฺกณฺหาติ ฯ ปริเวณฺโต วิหารงฺกณฺปปเวส-
มคฺโค วิหารรจฺฉา ฯ

[๑๓๕] วิตกฺกมฺลเกติ กตฺถ นฺโฆ อชฺช ภิกฺขาย จริตพฺพนฺติ-
อาทินา วิตกฺกนฺมฺลเก ฯ คามมคฺคนฺติ คามคามิมคฺคํ ฯ ขาณฺุกณฺฏก-
มคฺโคติ ขาณฺุกณฺฏกวนฺโต มคฺโค ฯ ทฏฺฐพฺโป โหตีติ ทสฺสเนน
คมนํ อุปฺลกฺเขติ ฯ คณฺฑํ ปฏฺิจฺฉาทฺยมาเนนาตีอาทิ เอวมชฺฉมาสเยน
นิวาสนาที กาทพฺพนฺติ วตฺตทสฺสนํ ฯ คณฺฑโรคิณา วาตาตปาที-
ปริสฺสยวิโนทฺนตฺถํ คณฺฑํ ปฏฺิจฺฉาทฺยมาเนน วีย ฯ อถฺวา ฯ
คณฺฑํ วีย คณฺฑํ ปฏฺิจฺฉาทฺยมาเนนาตี เอกํ คณฺฑาสทฺทํ อานตฺวา
สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ สวตี คณฺโฑติ โฆ ภิกฺขเว ปณฺจนฺเนตฺถํ อุปาทา-
นกฺขนฺธานํ อธิวจฺนนฺติ วจฺนโต คณฺโฑติ อตฺตภาวสฺส ปรียาโย ฯ
วิเสสโต รูปกายสฺส ทฺกฺขตา สฺวลโยคโต อสฺสจิปคฺฆมฺรณโต
อุปฺปาทฺชราภฺงเกหิ อุทฺฐมาตกปฺกุกปภิกฺชชนโต ฯ วณฺโงพกนฺติ
วณฺปฏฺิจฺฉาทกฺวตฺถคณฺฑํ ฯ นีหริตฺวาติ ถวิกโต อุทฺฐริตฺวา ฯ
กฺุณฺปานีปีติ ปิสทฺโท ครหาຍฺ เอวรฺูปานีปี ทฏฺฐพฺพานิ ภวฺนฺตีติ ฯ
สมฺภวทสฺสเน วา อิทฺมปี ตตฺถ สมฺภวตีติ ฯ อธิวเสตพฺโปติ
ขมิตพฺโป อณฺณถา อาหารสฺส อณฺฺปลพฺภนโต ฯ คามทฺวารเรติ
คามทฺวารสมิเป อุมฺมารพฺภนฺตเร ฯ คามรจฺฉา วินิวิชฺฉิตฺวา จิตา
โอโลเกตพฺพา โหนฺติ ยฺุคฺคตฺตทสฺสินาปี สตาติ อธิปฺปาโย ฯ

วิสุทชิมคค สัวณณาย

ปจจตถรณาทีติ ชมรโคพิภวจุจาทิสงกิลิฎฐปจจตถรณาทีกั ๑
อเนกคณปปริโยसानนติ เอตถ ทุนนินัตถทูปปารุตมนุสສສมาคullanัน
คามรจจนัน โอลโลกนมปิ อาเนตวา วตตพัพ ๑ ตมปิ หิ
ปฎีกูลเมวาทิ ๑ อโห วตาทิ ครهنเน นิปาโต ๑ โภติ ชมูมาลปัน ๑
ยาวลจัท ปฎีกูลโ อาหาโร ยทตถัน คมนมปิ นาม เอวิ เชคจัน
ทฐริวาสนลจาทิ อตุโธ ๑

คมนปฎีกูลนติ คมนเมว ปฎีกูลัน คมนปฎีกูลัน ๑ อธิวา-
เสตวาปีติ ปีสทโท สมปีณทนญโจ ๑ เตน เอตถเกนาปี มุตติ
นตติ อิต ปรมปิ มहनัน ปฎีกูลัน สกถัน อธิวาเสตพพเมวาทิ
วคขมานปฎีกูลัน สมปีณทเทติ ๑ สงขมาฎิปารุตเนนาติ สงขมาฎิยา
กปฺปนปารูปเนน ปารุตสรีเรณ ๑ ยตถาติ ยาสุ วีถิส ๑ ยาว
ปีณทกมส่าปีติ ยาว ชงขมปีณทกมสปฺปเทส่าปี ๑ อุทกจิกขลลเติ
อุทกมิสเส กททเม ๑ เอเคน จีวรนติ เอเคน หตฺถเนน นินัตถจิวรี ๑
มจจธา ธิวียนติ เอตเนนาติ มจจธาโชวัน อุทกั ๑ สมมิตฺตสทโท
ปจเจกั สมพนฐิตพฺโพ ๑ โอปิคลลลานิ อุจจัญฐิโฐทกคพฺภมลาทีนั
สทททมานัน สนททญจจันานิ ยานิ ชนณมคตอสุจิจริตานิปี โหหนติ ๑
จหนทิกานิ เกวลานัน อุจจัญฐิโฐทกคพฺภมลาทีนั สนททญจจันานิ ๑
ยโตติ โอปิคลลลาทีโต ๑ คามมกฺขิกาทิ ตตถ สณทสณทจจริโน
นึลลมกฺขิกา ๑ นิสียนติ อจจณติ ๑ ททมานาปีติอาทิสติปี
เกสญจิส ททฐานัน วเสน สกถจจการะ ปฎีกูลปจจเวคคณาโยคฺย

สมาธินิทเทส วรรณนา

ปน อสทธานัน วเสน ปวตตทนกอสกุกจการเมว ทสเสตุ อารทฐิ ฯ
ตุณ्हี โหนติ สยเมว ริณจิตฺวา คจฺฉิสฺสตีติ ฯ คจฺฉาติ อเปหิ ฯ
เรติ อมฺโภ ฯ มุณฺหากาติ อนาทราลปนํ ฯ สมุทาจรณฺตีติ กเถนฺติ ฯ
ปิณฺโฑลยฺสส อนฺติมชีวิกาภาเวนาห กปนฺมนุสฺเสน วีย คาม
ปิณฺฑาย จริตฺวา นิกฺขมิตพฺพนฺติ ฯ

[๑๔๐] ตตฺถาติ ตสฺมี ปตฺตคเต อาหาเร ฯ ลขชิตพฺพํ โหติ
อุจฺฉิณฺณนฺนุโข อัย มยฺหํ ทาทูกาโมติ อาสงฺเกยฺยาติ ฯ เสโท
ปคฺขรมาโน อาหารสฺส วา อุณฺหตย ภิกฺขุโน วา สปริพาตยาติ
อธิปฺปาโย ฯ สุกฺขททฐตฺตมปีติ สุกฺขตย ททฐมฺปิ ภตฺตํ ฯ ปเลว
ตกุกกณฺชิกาทินา อุปฺปิตฺตนฺติ อธิปฺปาโย ฯ เตนฺ เสเทน กิลินฺนตย
ปฏฺิณฺตํ วทติ ฯ ตสฺมินฺติ ปิณฺฑปาเต ฯ สมฺภินฺนโสภติ สพฺพโส
วินฺนุจฺโสเก ฯ เวมฺชณฺโต ปฏฺุจายาติ ชิวฺหาย มชฺชนฺโต ปฏฺุจาย ฯ
ทนฺตคฺคูกโก ทนฺตมลฺลํ ฯ วิจฺฉณฺณิตฺตมกฺขิโตติ อุภเยหิ ทนฺเตหิ วิจฺฉณฺณิตฺโต
เขพาทีหิ สมฺปฺลิตฺโต ฯ เอวํภูตสฺส จสฺส ยายํ ปุพฺเพ วรรณสมฺปทา
คณฺธสมฺปทา อภิสฺขารสมฺปทา จ สว เอกฺเสน วินฺสฺสตี รโส
ปน นสฺเสยฺย วา น วาติ อาห อนฺตรหิตวณฺณคณฺธสฺขาร-
วิเสโสติ ฯ สุวานโทณฺณินฺติ สารเมยฺยานัน ภูณฺชนกอมฺพณฺณ ฯ
จิตฺสุวานวมถฺ วียาติ วณฺตสุนฺชจฺจทฺทณฺ วีย ฯ จกฺขุสฺส อาปาลมตี-
ตตฺตา อชฺโฆหริตพฺโพ โหตีติ อุกฺกัสมคฺตํ ปฏฺิณฺฑภาวํ วิภาเวติ ฯ

[๑๔๑] ปรีโกคฺคินฺติ อชฺโฆหริณฺณํ ฯ เอส อาหาโร ฯ อนฺโต

วิสุทธีมคคิถัฒณนาย

ปวิสมาโน พหุลมธกเตลมกขิโต วิย ปรมเชจจุโณ โหติติ สมพนุโร ๑
อนุโตติ โกฎาสส อพุนุตเร ๑ นิธานมนุปกโต อามาสย อปฺปโต-
เยว อหาโร ปิตฺตาทิหิ วิมสิสิโต โหติติ อหา ปวิสมาโนติ ๑
อามาสยปกกาตยวินิมุตฺโต โกฎาสโย นามาติ อาสงกั สนุชทายา
ยสมฺมาติอาทิ ๑ ปิตฺตเมวาสโย ปิตฺตาสโย ๑ อธิโก โหติติ วุตฺตํ
มนุทปฺปญฺจพาหุลโต โลกสฺส ๑ เอวํ อาสยโตติ เชจจุโณ หุตฺวา
อนุโต ปวิฏฺโฐ เชจจุจฺจเรหิ ปิตฺตาทิหิ วิมสิสิโต อติวิย เชจจุโณ
โหติติ เอวํ อาสยโต ปฏิกฺกตฺตา ปจฺจเวกขิตฺตพฺพา ๑ นิธานโตติ
เอตฺถาปี เอเสว นโย ๑ โสติ อหาโร ๑ ทสวสฺสิเกนาติ ชาติยา
ทสวสฺเสน สตฺเตน ๑ โอกาเสติ อาสยสงฺขาเต ปเทเส ๑

[๑๔๒] เอวรูเปติ เอทิส ทส วสฺसानิ ยาว วสฺสสํ

อโรตฺวาจฺจอุปสทิสติ อตฺโถ ๑ นิธานนฺติ นิชาตพฺพตํ ๑ ยถาวุตฺตปฺ-
ปการติ สเจ ปน ทสวสฺสิเกนาติอาทินา ยถาวุตฺโต ปกาโร
เอตฺตฺสชาติ ยถาวุตฺตปฺปกาโร ตสฺมี ๑ ปรมนุชการติมิเสติ อติวิย
อนุชกรณมหาตมสิ ๑ อติทุกุณฺชเชจจุเน ปเทเส ปรมเชจจุณภาวํ
อุปคฺนฺตฺวา ติกฺกตฺติติ สมพนุโร ๑ ตตฺถ กิ วิยาติ อหา ยถา
นามาติอาทิ ๑ อกาลเมฆเนน อภิภูจฺเจ อวาग्เ พหุโส วสฺสเนน
เอกจํ อสุจิชาดํ อุปฺปิลวิตฺวา วิคฺจฺเจยฺยาติ อกาลเมฆคฺคหณํ ๑
ติณปณฺณกิลยชชณฺทคฺคหณํ น อสุภสฺสาปี อสุเกน สมฺมิสฺสตาย
อสุภภาวาปฺตฺติทสฺสนตฺถํ ๑ กายคฺคิสนฺตาปฺกฺกิตฺกฺกนสฺยชาตเพณ-

สมาธิทเทศ วรรณนา

ปุพพุททกาจิโตติ คหณิเตเชน ปกุกถิตนิปปกุกตย สมุปปนุนแผน-
ปุพพุททนิจิโต ฯ อปริปกุกโตติ อปริปกุกภาวโต ฯ

สุวรรณรชตาทิตาตุโย วียาติ ยถา สุวรรณรชตาทิตาตุโย
วิธินา ตาปิยมานา สุวรรณรชตาทิกเก มุณฺจุนฺติโย สุวรรณรชตาทิก-
ภาวํ อุปคจฺจนฺตีติ วุจฺจนฺติ น เอมมยํ ฯ อยํ ปน อาหาโร
กายคฺคณา ปรีปกุกโก แผนปุพพุททเก มุณฺจุนฺโต สณฺหํ กโรนฺติ
เอตฺถาติ สณฺหกรณฺตีติ ลทฺชฺชานมเก นิสเท ปีสิตฺวา นาฬิกเก ชุทฺทก-
เวพฺพนาฬิกาย วรรณสนฺจฺจานมตฺเตน ปกุกจิปปมานปณฺฑมตฺตিকা วีย
กรีสภาวํ อุปคนฺตฺวา ปกุกกาสยํ ปุเรติ ฯ มุตฺตภาวํ อุปคนฺตฺวา
มุตฺตวตฺถึ ปุเรตีติ โยชนา ฯ คหณิยา อินฺชฺชนภาโค วีย กิมิกฺกขภาโค
จ อปากโฏว ฯ รสภาโค ผลโต ปกาสิยติ ฯ อปริปกุกสภากา
จ เตติ เต อนามสิตฺวา กรีสมุตฺตภากาเอเวตฺถ ทสฺสีตา ฯ

[๑๔๓] ปฏิกุลสฺส นาม สเลน ปฏิกุเลเนว ภวิตพฺพนฺติ
ทสฺเสนฺโต สมฺมา ปรีปจฺจมาโนวาติอาทิมาท ฯ เกสโลมนข-
ทนฺตาทินิตี อาทิสทฺเทน เกวลํ ตจาทินิเวย พตฺตีสาการ
पालิยํ อากตานิ อถโข อกฺขิคุถกณฺณคุถทนฺตมลชฺลลิกาสมฺภวาทีนิ
ทวตฺตีสโกฏฺฐาสวินิมุตฺตานิ อสุภานิ สงฺคณฺหนฺโต นานากุณฺปานีตี
อาหาตี ทฏฺฐพฺพิ ฯ

นิสฺสนฺทมาโนติ วิสฺสนฺทนฺโต ปคฺชมฺรนฺโตติ อตฺถโถ ฯ อาทินา
ปกฺกาเรนาติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน นาสิกาย สิงฺฆาณิกา มุเชน

วิสุทฺธิมคฺค สังฆณณาย

เขโฬ กทาจิ ปิตตํ เสมหิ โลहितํ วมตี วจฺจมคฺเคน อุจฺจาวโร
ปสฺสวามคฺเคน ปสฺสวาโว สกตกาเย โลมฺภูเปหิ เสทชฺชลฺลิกาทิ เอวํปการํ
อสุจฺจํ สงฺกณฺหาตี ฯ ปจฺมทิวเสตี อิทํ นิสฺสนุททิวสาเปกฺขาย
วุตฺตํ ฯ เตนาห ทฺติยทิวเส นิสฺสนุเทฺนุโตตี ฯ วิกฺกณฺตมฺโขตี
ชิจฺจจฺฉาวเสน สงฺกจฺจิตมฺโข ฯ เตนาห เชจฺจจฺฉนฺตี ฯ มงฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก
วิมนกฺขาโต อิมมฺปิ นาม โปเสมฺมิตี ฯ รตฺโตตี วตฺถํ วิย รงฺกฺชาเตน
จิตฺตสฺส วิปริณามากาเรน ฉนฺนุทฺธาเตน รตฺโต ฯ กิฑฺโฆตี อภิกงฺขน-
สกาเวน อภิกิฑฺฒเนน กิฑฺโฆ เกธํ อापฺนฺโน ฯ คธิตฺตี ทุมฺโม-
จนฺนิยภาเวน คธิต วิย ตตฺถ ปฏฺวิทฺโฆ ฯ มุจฺฉนฺโตตี รตฺตณฺหาย
มุจฺฉํ โมหํ อापฺนฺโน ฯ วิรตฺโตตี วิคฺตราโก ฯ อฏฺฐยฺมาโนตี
ทูกฺขยฺมาโน ฯ หรายฺมาโนตี ลชฺชมาโน ฯ เชจฺจจฺฉมาโนตี หิเพฺนุโต ฯ

นวทฺวารเรหิตี ปากฺกานํ มหนฺตानํ วเสน วุตฺตํ ฯ โลมฺภูปวิวเรหิตี
สนฺนุทเตวาทิ ฯ นิลยิตฺตี อตฺตานํ อทฺสเสนฺโต นิลฺลหิตี สงฺกฺกฺกฺก
วา ฯ เอวณฺติ เอเกน ทฺวารเณ ปเวสนํ อนเนเกหิ ทฺวารเรหิ อนเนกธา
นิกฺขามนํ ปกาสนํ ปเวสนํ นิกฺกฺกฺกฺก นิกฺขามนํ ปิตฺติ-
โสมนสฺสชาเตน ปเวสนํ มงฺกฺกฺกฺกเตน นิกฺขามนํ สารตฺเตน ปเวสนํ
วิรตฺเตน นิกฺขามนฺนฺติ อิมฺหิ ปกาเรหิ ฯ

[๑๔๔] ปริโกคฺคาเลปิตี ปิสฺสทฺเทเน ปวิฏฺฐมตฺโตปี นาม
ปเวสนทฺวารํ เชจฺจจฺฉนํ กโรตี ปเคว ลทฺฐปรีวาโส ปรีปากปฺปตฺโต
อิตฺรทฺวารานีตี ทฺสเสตี ฯ เอส อาหาโร ฯ คณฺฐหฺรณฺตฺถนฺติ

๑. สงฺกจฺจิตฺตี มณฺเณ ฯ

สมาธิทเทศ วรรณนา

วิศคนุชาปณนตถั ๑ กายคฺคินาติ คหณิเตชานุกเตน กายุสมฺมนา ๑
แผนุทเทหกนฺติ เณณานิ อุปฺภูจเปตฺวา ๑ ปจิตฺวาติ ปริปากั
คนฺตฺวา ๑ อุตฺตรมาโนติ อุปฺปิลวนฺโต ๑ เสมาหาทีติอาทิสทฺเทน
ปีตฺตาทีเก สงฺกณฺหาติ ๑ กรีสาทีติอาทิสทฺเทน เสทชฺลลิกาทีเก ๑
อิมานิ ทฺวารานิ มุขาทินิ ๑ เอกจฺจนฺติ ปสฺสาวมคฺคั สนฺชาย วทติ ๑
โจกฺขชาติกา ปน มุขาทินิปี โชวิทฺวา หตฺถั ปฺน โชวนฺติเยว ๑
ปฺน เอกจฺจนฺติ วจฺจมคฺคั ๑ ทฺวิตฺติกฺขตฺตฺนฺติ ทฺวิกฺขตฺตุ ติกฺขตฺตุ
วา ๑ เอตฺถ จ อาหารตฺถาย กมนฺปริเยสนานั ปฏฺิกฺกตา อาหาร
ปฏฺิกฺกตา วุตฺตา ๑ ปริโภกฺสฺส ตัณฺิสฺสยโต อาสยนิชานานั
ตฺสมฺพฺนฺชโต อิตเรสั ตพฺพิการโตติ อัย วิเสโส เวทิตพฺโพ ๑
กิมิกฺกภาโวปี หิสฺส วิการปกฺเขยว จเปตพฺโพติ ๑

[๑๔๕] ตั นิมิตฺตฺนฺติ ยถาวุตฺเตหิ อากาเรหิ ปฺนปฺปฺนั มนสิกโรนุ-
ตฺสฺส ปฏฺิกฺกการวเสน อุปฺภูจิตฺถั กพฺพิงฺการาหารสณฺณิตฺถั ภาวนาย
นิมิตฺถั อารมฺมณั น อุกฺกหปฏฺิกฺกาคนินิมิตฺถั ๑ ยทิ หิ ตตฺถ อุกฺกห-
นินิมิตฺถั อุปฺปชฺเชยฺย ปฏฺิกฺกาคนินิมิตฺเตนปี ภวิตพฺพิ ๑ ตถา จ สติ
อุปฺปนามตฺเตน ฉานเนน ภวิตพฺพิ น จ ภวติ ๑ กสฺมา ๑
ภาวนาย นานาการโต สภาวธมฺมภาเวน จ กมฺมฏฺจานสฺส คมฺภีร-
ภาวโต ๑ เตนาห กพฺพิงฺการาหารสฺส สภาวธมฺมตาย คมฺภีรตฺตฺตาติ ๑
เอตฺถ หิ ยทิปี ปฏฺิกฺกการวเสน ภาวนาย ปวตฺตติ เย ปน
ธมฺเม อุปาทาย กพฺพิงฺการาหารปณฺณตฺติ เตเอว ธมฺมา ปฏฺิกฺกตา

วิสุทธีมคค สัฒนนาย

น ปญจตตติ ปฏิภูการคคหณมุเจน สภาวธมเมเยว อารพภ
ภาวนาย ปวตตนโต สภาวธมมานญจ สภาเวเนว คมภีรภาวโต
น ตตถ ฉานัน อปเปตฺ สกุโกติ คมภีรภาวโต หิ ปุริมสจจทวย
ทททสฺ ชาตุนติ ฯ ยทิ อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาธิยติ กถํ
กมมฏฺจานสญญา อิจฺเจว โวหริยตีติ อาห ปฏิภูการคคหณ-
วเสน ปนาติอาทิ ฯ อิทานิ อิมิสฺสา ภาวนาย อานิสฺเส ทสฺเสตฺ
อิมญจ ปนาติอาทิ วุตฺตํ ฯ รสตณฺหยาติ มฐฺราทิสฺวิสยา
ตณฺหยา ฯ ปฏิถียตีติ สงฺกุปฺติ อนเกาการิ ตตถ ปฏิภูตยา
สณฺจิตตฺตา ฯ ปฏิภูตตีติ อปสกกฺติ น วิสฺรติ ฯ ปฏิวตฺตตีติ
นิวตฺตตี ฯ กนฺตารนิตฺตรณตฺถิโกติ มหโต ทพฺภิกฺขกนฺตารสฺส
นิตฺตรณปฺปโยชนฺ ฯ วิคตมฺโทติ มานมทาทีนํ อภาเวน นิมฺมโท ฯ
มทาภาวคคหณเนว จสฺส ทวณฺฑนวิภูสนาทีนมฺปิ อภาโว คหิตฺ-
เยวติ ทฏฺฐพฺพิ ฯ กพฺพิงฺการาหารปฺริญญามฺเขนาติ วุตฺตนเยน
ปฏิภูการโต กพฺพิงฺการาหารสฺส ปฺริจฺฉิซฺช ชานนทฺวาเรน ฯ ปญจ-
กามคฺฉิโก ราโคติ อนตฺวิวตฺตนญฺเจน ปญจกามคฺฉฺสฺ นียฺตฺโต
ตปฺปโยชนฺ วา ราโค ปฺริญญํ สมตฺกกมํ คจฺจติ ฯ รสตณฺหยา
หิ สมฺมเทว วิคตยา รูปตณฺหาทโยปี วิคตาเอว โหนฺติ โภชน
มตฺตณฺญตยา อุกกัสมนโต สติ จ วิสยฺสมตฺกกเม วิสโย สมตฺก-
กนฺโตเอว โหตีติ อาห โส ปญจกามคฺฉปฺริญญามฺเขน รูปกฺขนฺธ
ปฺริชานาตีติ ฯ รูปายตนาทีสุ ปฺริญญํ คจฺจนฺเตสฺ ตนฺนินิสฺสยฺภูตานิ

สมาธิทเทส วรรณนา

ตคคาหกา ปสทา จ สุขเนว ปริณลิ คจณนุตีติ ฯ อปริปกกาทีติ-
อาทิสทเทน อาสยนิธานานมุปี สงคโห ทฎุจพุโพ ฯ ตตถ อปริ-
ปกกนุดาว อทริยเมว ฯ อาสยคคหณน ปีตตเสมหญพุพลโหิตานัน
ปริปกกคคหณน กรีสมุตตานัน ผลคคหณน เกสาทินัน สพุเพส
ปริคคโห สิพุโซ โหตีติ อาห กายคตาสติภวานาปี ปารีปรี
คจณนุตีติ ฯ อสุภสณณายาติ อสุภภวานาย อวิณณานกอสุภ-
ภวานานุโยคสสาติ อตุโธ ฯ อนุโลมปฏิบัติ ปฏิปนโน โหติ
ปฏิบัติกาการคคหณน กายสส อสุจิตุคคหณนเชจจณภวาสลลภขมโต ฯ
อิมิ ปน ปฏิปัตตินติ อิมิ อาหาร ปฏิภูตสณณภวานัน ฯ อมต-
ปริโยसानนติ นิพุพานนิฏฐิติ อาหาร ปฏิภูตสณณภวานาสงขาติ
อุปะจารชฌานัน ปาทกั กตวา วิปัสสนัน วฑฒเตตวา นิพุพานาธิคมนติ
อตุโธ ฯ

อาหาร ปฏิภูตสณณานิทเทสวรรณนา นิฏฐิตา ฯ

เอกั ววฏฐานนติ เอวั นิททิฏฐสส จตฐาตุววฏฐานสส
ภวานานิทเทโส อนุปปตโตติ อุทเทโส นาม นิทเทสภูโจ มุทุมชฌ-
ปณณพาลุลโต อากโต จ ภาริ อวสุสั วหิตพุโพติ กตวา
วุตติ ฯ ตตถ สติปี วิสยภเทน ววฏฐานสส ภเท ววฏฐานภาว-
สามณณน ปน ตั อภินัน กตวา วุตติ เอกั ววฏฐานนติ ฯ
พุพุพภาเค วา สติปี วิสยภเท อตถสิทริยิ ตสส เอกวิสยตา-
วาติ เอกั ววฏฐานนติ วุตติ ฯ ยถา หิ ทวตตีสาการเร กมมัม

วิสุทฺธิมคฺค สังฆณณาย

กโรนุตสฺส โยคิโน ยทึปี ปุพฺพภาเค วิสุ วิสุ โกฎฺจาเสสฺ
มนสิกาโร ปวตฺตติ อปรภาเค ปน เอกสฺมีเยว โกฎฺจาเส อตฺถ-
สิทฺธิ โหติ น สพฺเพสุ เอวมิธาปีติ ฯ ตตฺถ ลียา ยถา
ปฏิกฺขณวสามณฺเณน ทวตฺตีสาการกมฺมฏฺฐานเณ อเภทโต มนสิกาโร
ปวตฺตติ เอว อึช ชาติวสามณฺเณน อเภทโต มนสิกาโร
ปวตฺตตีติ เอกํ ววฏฺฐานนฺติ วุตฺตนฺติ ฯ นยิทเมวํ ฯ ตตฺถ หิ
ปณฺณตฺตีสมตฺติกฺกมโต ปฏฺจาย ปฏิกฺขณวเสนเนว สพฺพตฺถ มนสิกาโร
ปวตฺเตตฺตพฺโพ อึช ปน สภาวสฺสรสสลกฺขณโต ชาติโย มนสิกา-
ตพฺพาน ชาติวสามณฺเณโต ฯ เตเนวาท สภาวปลกฺขณวเสน
สนฺนิฏฺฐานนฺติ ฯ กิ วา เอเตน ปปณฺเณน อณฺเณหิ เอกุณ-
จตฺตาฬีสาย กมฺมฏฺฐานเณหิ อสฺสฏฺจํ จตฺตาววฏฺฐานํ นาม เอกํ
กมฺมฏฺฐานนฺติ ทสฺเสตฺถ เอกํ ววฏฺฐานนฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺจพฺพิ ฯ
จตฺตาววฏฺฐานสฺส ภาวานานิทฺเตโสติ กสฺมา วุตฺตํ นนฺ จตฺ-
ตาววฏฺฐานสฺส เกเทน ววฏฺฐานํ ภาวานา สกึ ปวตฺตํ ปน
ววฏฺฐานํ ตสฺส พหุสิกาโร ภาวานาติ วจนเกเทน วุตฺตํ กถิ ปน
ภาวานา นิตฺทิสฺยติ ตสฺสา วจฺจิกฺจราตฺติกฺกนฺตภาวโตติ ฯ นายิ โทโส
ภาวานุจ ภาวนาโวหารโต ฯ ภาวานุจฺ หิ กมฺมฏฺฐานปรีกฺคโ
อึช ภาวานาติ อธิปฺเปโต ฯ

[๑๔๖] สภาวปลกฺขณวเสนาติ กฺกขพตฺตาทิกสฺส สลกฺขณสฺส
อุปฺชารณวเสน ฯ อิทํ หิ กมฺมฏฺฐานํ ปจฺจวิกฺขิตฺตาทิกมฺมฏฺฐานํ วีย น

สมาธิเทส วรรณนา

ปณตติมตตสลลทกขณวเสน นีลกสิณาทิกมมฏจัน วิย นีลาทิ-
วณตสลลทกขณวเสน นาปี วิปัสสนากมมฏจัน วิย สงขารานัน
อนิจจตาทิสามณตลทกขณตสลลทกขณวเสน ปวตตติ อถโข ปจวี-
อาทีน สภาวตสลลทกขณวเสน ปวตตตีตี ๑ เตน วุตตี สภาวูปลทกขณ-
วเสนาคี ๑ กทกขพตตาทิกสส สลทกขณสส อุปธารณวเสนาคี อตุโถ ๑
สนนุฏจันนุติ ฉาณวินิจจโย เวทิตพโพ น เขวาปนกวินิจจโย
นาปี วิตทกาทิวินิจจโย ๑ ชาตุมนสิกาโรติ ชาตुส มนสิกาโร
จตสโส ชาตุโย อารพท ภาวนา มนสิกาโรติ อตุโถ ๑ กาทพพโต
กมมัม โยคิโน สุขวิเสสานัน การณภาวโต จานลจาทิ กมมฏจัน
จตุนัน มหาภูตानัน สภาวตสลลทกขณวเสน ปวตตตี โยคกมมัม ๑ เตนหา
ชาตุมนสิกาโร ชาตुकมมฏจัน จตุชาตววฏจันนุติ อตุโถ เอกนุติ ๑
ตยิท จตุชาตววฏจัน ทูริชา อากตनुติ กสุมมา วุตตี นนุ ชาต-
วิงเก นาคิสงเขปวิตถารวเสน อากตัม ตสุมมา ตีชา อากตनुติ
วตตพพนุติ ๑ น ตตถาปี อชมตตติگانัน ชาตุนัน ปภทโต อนวเสส-
ปரியาทานสส กตตตทา พาหิรานนุจ ชาตุนัน ปริกุกหิตตตทา ๑ อถวา ๑
ทูริชา อากตनुติ เอตถ ทูริชาว อากตनुติ น เอวั นยโม กเขตพโพ
อถโข ทูริชา อากตเมวาคี เตน ตตยิสสาปี ปการสส สงคโ
สิทุโร โหติ ๑ โส จ นาคิสงเขปวิตถารนโย สงเขปโต จ วิตถารโต
จาทิ เอตถ อวตตตีวเสน จสทเทเนว วา สงคหิตโตติ ทฏฐพโพ ๑
อถวา ๑ โย นาคิสงเขปวิตถารนเยน อติสงเขปปฏิกเขปมูเขน ลพท-

วิสุทธีมคค สัวณณาย

มานโน วิตุถารภาโค ตั วิตุถารนยนุโตคธเมว กตฺวา วุตตํ ทฺวิธา
อากตฺนฺติ ฯ เอวญจ กตฺวา นาคิตฺถกฺขปฺลยฺสฺส ชาติกมฺมฏฺฐานิกสฺส
วเสน วิตุถารโต อิทฺถจ วจันํ สมตฺถิตํ โหติ ฯ มหาสตีปฺฐจฺฉานเนติ
จ อิทํ นิตฺถสฺสนมตฺตํ ทฺฐจฺฉพฺพิ สตีปฺฐจฺฉานกายคตาสตีสุตฺตาทิสฺสปี
ตเถว อากตฺตฺตฺตา ฯ ราชุโลวาเทติ มหาราหุโลวาเท ฯ ชาติวฺธิงฺเกติ
ชาติวฺธิงฺกสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส อภิธมฺเม ชาติวฺธิงฺเก จ ฯ กามํ มหาสตีปฺฐจฺฉาน
อตุเถน อุปมํ ปรีวาเรตฺวา เทสนา อากตฺตา อุปมา จ นาม ยาวเทว
อุปเมยฺยตฺถวฺทิวานตฺถาติ อุปมํ ตาว ทสฺเสตฺวา อุปเมยฺยตฺถํ วิภาเวตฺถ
เสยฺยถาปีตีอาทินา ปาลี อาনীตา ฯ กสฺมา ปเนตฺถ ชาติวเสน
ตตฺถาปี จตฺตุมหาภูตฺวเสน กมฺมฏฺฐานนิตฺถเทโส กโตติ ฯ อตฺตสฺสฺสฺสฺส
สนทสฺสนตฺถํเอตฺถ ชาติวเสน ตตฺถาปี โอิพาริกภาเวน สฺสฺสฺสฺส
เอกจฺฉวีนยฺยชนจฺฉิตานุกฺตฺตย จ มหาภูตฺวเสน กมฺมฏฺฐานนิตฺถเทโส
กโตติ เวทิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ฯ

ตตฺถ ปจฺฉวฺธาตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต ชาติวฺฐจฺฉ นาม สภาวฺฐจฺฉ สภาวฺฐจฺฉ
นาม สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส นาม นิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ฯ เอวํ สภาว-
สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ปจฺฉวฺธา ชาติวฺฐจฺฉ ปจฺฉวฺธาตฺตฺตฺตฺต ฯ อาโปชาติวฺฐจฺฉ
เอเสว นโย ฯ ปจฺฉวฺธาตฺตฺตฺตฺต สหฺสรฺฐปฺฐมฺมานํ ปตีวฺฐจฺฉ ชาติวฺฐ
อาโปชาติวฺฐจฺฉ อาพนฺชนชาติวฺฐจฺฉ เตโชชาติวฺฐจฺฉ ปรีปาจนชาติวฺฐจฺฉ วาโยชาติวฺฐจฺฉ
วิตฺถมฺกนชาติวฺฐจฺฉ เอวเมตฺถ สมาสฺส ภาวตฺถโถ จ เวทิตฺตฺตฺตฺต ฯ
อยมตฺถ สจฺเจโป ฯ วิตฺถาโร ปน ปรีโต อากมิตฺสฺสตี ฯ เอวํ

สมาธิทิเทศ วรรณนา

ติกขปลณสสาตีอาทิสู เอวนุตติ ยถาทสฺสิตํ ปาลี ปจฺจามสตี ฯ
นาตีติกขปลณสส วิตุถารเทศนาตี กตฺวา อาห ติกขปลณสสาตี ฯ
ยถา วตฺตยฺกํ อรหตีตี วตฺตยฺกโก เอวํ ชาตุกมฺมฏฺจानํ อรหตี
ชาตุกมฺมฏฺจานปฺปโยชนตี วา ชาตุกมฺมฏฺจานโก ตสฺส ชาตุ-
กมฺมฏฺจานิกสฺส ฯ

เจโกตี ตํตํสมณฺญาย กุสโล ฯ ยถาชาเต สุนสฺมี นงฺกุจ-
ชฺรูวิสาณาทิวนฺเต อญฺจิมฺสาทิววยวสมฺมทาย เอวิกตฺเต คาวิสมณฺญา
น วิภตฺเต วิภตฺเต ปน อญฺจิมฺสาทิววยวสมณฺญาตี ชานนโก ฯ
อนฺนเววาสีตี กมฺมกรณฺวเสน สมิปฺวาตี ฯ วิลินฺนตี ภิชฺชนฺตี วิภิชฺชนฺตีตี
พีลา ภาคา วการสฺส พการี อิการสฺส จ อีการี กตฺวา ฯ ตเมว หี
ภากตฺถํ ทสฺเสตฺถํ โกฏฺจาสํ กตฺวาตี วุตฺตํ ฯ กิลฺยจาปี จิตฺสทฺโท จิตฺโต
วาตีอาทิสู วิย จานสงฺฆาตอิริยาปถสมงฺกิตาย คคินิวตฺติอตฺถตฺตาย
วา จาสทฺทสฺส อณฺนตฺถ จเปตฺวา คมนํ วิเสสอิริยาปถสมงฺกิตาย
โพชโก อิธ ปน ยถา ตถา รูปกายสฺส ปวตฺติอาการโพชโก
อธิปฺเปโตตี อาห จคฺคฺนํ อิริยาปถานํ เยนเกนจि อากาเรน จิตฺตฺตา
ยถา จิตฺนฺตี ฯ ตตฺถ อากาเรนาตี จานาทินา รูปกายสฺส ปวตฺติ-
อากาเรน ฯ จานาทโย หี อิริยาปถสงฺฆาตาย กายิกกิริยาย ปวตฺติญ-
จานตฺตาย อิริยาปถาตี วุจฺจฺนฺตี ฯ ยถา จิตฺนฺตี ยถา ปวตฺตํ ฯ ยถา-
วุตฺตญฺจานเมเวตฺถ ปณฺนิชานนฺตี อธิปฺเปตฺนฺตี อาห ยถา จิตฺตฺตาว
ยถา ปณฺนิหิตฺนฺตี ฯ จิตฺนฺตี วา กายสฺส จานสงฺฆาตอิริยาปถ-

วิสุทธีมคค สัวณณาย

สมายคปริทีปंनी ๑ ปณิหิตนุติ ตทณลอิริยาปถสมายคปริทีปंनी ๑
จิตนุติ วา กายสงขาทานั รูปชมมานั ตสุมิ ตสุมิ ขณ สกัจจวเสน
อวฏฐานปริทีปंनी ๑ ปณิหิตนุติ ปจัจยกิจจวเสนาติ เอวมุเปตถ อตุโถ
เวทิตพโพ ๑ ธาตุโสติ ธาตุ ธาตุ ปจวีอาทิตาตุ วิสุ วิสุ กตุวา ๑
ปจัจเวกขตีติ ปติ ปติ อเวกขติ ฉาณจกขุณา วินิพุกษชิตวา ปสฺสติ ๑
ยถา ฉโกติอาทินา ปาลिया สททตถวิวรรณวเสน วุตตเมวตถุ อิทานิ
ภาวตถวิภาวนวเสน ทสฺเสตุยถา โคฆาตกสฺสาติอาทิต วุตตุ ๑

ตตถ ไปเสนตสฺสาติ มัสฺสปจยปริพฐุหนาย กุณฺฑกภตถกปฺปา-
สฏฐิจาทีหิ สัวทฺธเมนตสฺส ๑ วธิตุ มตนุติ หีสิตุ หุตฺวา มตุ ๑
มตนุติ จ มตมตตุ ๑ เตเนวาท ตาวเทวาทิ ๑ คาวีติ สลฺลญา
น อนนฺตรธายติ ยานิ องคปจัจจกานิ อฺปาทาย คาวีสลฺลญา มต-
มตฺตายปี คาวिया เตสั ตั สนฺนิเวสสฺส อวินญจตุตา ๑ วิภชิตฺวาติ
อฏฐิสงฆาฏโต มัสั วิเวเจตุวา ตโต วา วิเวจิตุ มัสั ภาคโส กตุวา ๑
เตเนวาท มัสสลฺลญา ปวตตุตตีติ ๑ ปพฺพชิตสฺสปี อปริคฺคหิต-
กम्मฏฐานสฺส ๑ ฉนวินิพุกอนุติ สนฺตติสมฺหกิจจฉนนานั วินิพุกษชนั
วิเวจัน ๑ ธาตุโส ปจัจเวกขโตติ ยถาวุตตุ ฉนวินิพุกอ กตุวา
ธาตุโส ปจัจเวกขนฺตสฺส ๑ สตตสลฺลญาติ อตฺตานุกิจฺจวเสน ปวตฺตา
สตตสลฺลญาติ วทนุติ ๑ โวหารวเสน ปวตตุตสตุตสลฺลญาปี ตทา
อนนฺตรธานั ยุตตเมว ยถาวโต ฉนวินิพุกอ สส สมฺปาทนโต ๑
เอว หิ สติ ยถาวุตตุโอปมฺมตฺเถน โอปเมยฺยตุโถ อณฺณทตตุ สัสนฺทติ

สมาธิวิเทศ วรรณนา

สเมติ ๑ เตเนวาท ชาตวเสเนว จิตต์ สนนติภูจตีติ ๑

[๑๔๗] เอว ชาตุมมภูจจันสส สงเขปโต อากตภูจจัน
ทสเสตวา อิทานิ วิตถารโต อากตภูจจัน ทสเสตุม มหาหตติปทูปเม
ปนาติอาทิ วุตตัม ๑ เอวนติ อิมินา ราหุโลวาทชาตวิภงฺเกสุ
ชาตุมมภูจจันสส วิตถารโต อากมนเมว อุปัสฺหริติ น สพพิ
เทสนานยํ อญญถาปี ตตถ เทสนานยสฺส อากตตตฺตา ๑

[๑๔๘] ตตฺตราติ ตสฺมี ยถาทสฺสิตเต มหาหตติปทูปมปาเจ ๑
อชฺชตตติกาติ สตตสนฺตานปริยาปนฺนา ๑ อชฺชตตติ ปจฺจตตฺตนฺติ ปท-
ทวเยนาปี ตตฺปาฏิปุคฺคกฺกิถมโม วุจฺจตีติ อาห อุกฺกยมฺปิ นียกสฺส
อริวจนฺตติ ๑ สสนฺตติปริยาปนฺนตฺตาย ปน อตตฺตนิ คเหตุพพภาวูป-
กมนวเสน อตตฺตานํ อธิกฺกจปฺปวตตติ อชฺชตตติ ตตฺตสนฺตติปริยา-
ปนฺนตฺตาย ปน ปจฺจตตติ ๑ เตเนวาท อตตฺตนิ ปวตตตตฺตา
อชฺชตตติ อตตฺตานํ ปฏฺกฺกจ ปวตตตตฺตา ปจฺจตตฺตนฺติ ๑ กกฺกขพนฺตติ
กถินํ ๑ ยสฺมา ตํ กทฺทภาเวน สหชาตฺตานํ ปติฏฺกฺกา โหติ ตสฺมา
กทฺทชนฺตติ วุตตัม ๑ ขริคตฺตนฺติ ขริสฺสุ ขรสภาเวสฺสุ คตฺติ ตปฺปริยาปนฺนํ
ขรสภาวเมวาทิ อตฺถโถ ๑ ยสฺมา ปน ขรสภาวํ ผรุสากาเรน
อุปฺภูจจันโต ผรุสาการํ โหติ ตสฺมา วุตตัม ผรุสชนฺตติ ๑ เตเนวาท
ทุติยํ อาการวจนฺตติ ๑ อุปาทินฺนํ นาม สรรีรฺภูจจกํ ๑ ตมฺปน กมฺม-
สมฺภูจจันตติ สนนฺชาย อุปาทินฺนมฺปิ อตฺถิ อนฺนูปาทินฺนมฺปิ ตณฺหาทีหิ
อาทินฺนคหิตปฺรามภูจจวเสน สพพมฺเปตติ อุปาทินฺนเมวาทิ ทสฺเสตุม

วิสุทธีมคค สังฆคณนายน

อุปาทินนุนติ ทพฺพหอาทินนุนติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ มมฺนฺติ กหิตํ
อหฺนฺติ ปฺรามญฺจฺนฺติ โยชนา ฯ เสยฺยถิทนฺติ กเถตุกมฺยตาปฺจฺฉา-
วาจิติ อาห ตํ กตมฺนฺติ เจติ อตุโถติ ฯ ตโตติ ปจฺฉา ฯ
ตนฺติ ตํ อหฺมตฺตติกาทิเกทโต ทสฺสิตํ ปจฺวีธาตุํ ฯ ทสฺสเสนฺโตติ
วตฺตุวิภาเคน ทสฺสเสนฺโต ฯ กิณฺจาปี มตฺถลฺลํ อญฺจิมิณฺเชเนว
สงฺกเหตุวา อีธ ปาติยํ วิสิํ น อุตฺธํ ปฏิสมฺภิทามคฺเค ปน
วิสฺตียา อากาเรหิ ปฺริปฺณณํ กตฺวา ทสฺสเสตุํ วิสิํ กหิตนฺติ ตมฺปี
สงฺกณฺหนฺโต อุตฺธภาวาทิกตายน ปจฺวีธาตุโกญฺจาเสสฺสุเยว มตฺถลฺลํ
ปฏฺธิปิตฺวา วิสฺตียา อากาเรหิ ปจฺวีธาตุ นินฺทิตฺวาติ เวทิตพฺพาติ
อาห ฯ ยํ วา ปนณฺณมฺปี กิณฺจิติ วา อิมินา ปาติยํ มตฺถลฺลํคฺค
สงฺกโห ทญฺจพฺโพ ฯ ตสฺมา อีธ ยํ วา ปนณฺณมฺปี กิณฺจิติ อิทํ
ปฺพพฺพาเพกฺขํ ฯ มตฺถลฺลํ ปฏฺธิปิตฺวา วิสฺตียา อากาเรหิ ปจฺวีธาตุ
นินฺทิตฺวาติ เวทิตพฺพา ยํ วา ปนณฺณมฺปี กิณฺจิติ วจนฺโต ฯ ปฺน
ยํ วา ปนณฺณมฺปี กิณฺจิติ อวเสเสสฺสุ ตีสฺส โกญฺจาเสสฺสุติ โยเชตพฺพํ ฯ
ตีสฺส โกญฺจาเสสฺสุติ ติปฺปการเสสฺส โกญฺจาเสสฺส ฯ น หิ เต ตโย
โกญฺจาสา ฯ

[๑๔๕] วิสฺสนฺทนฺทภาเวนาคิ ปคฺขมฺรณฺทภาเวน ฯ อปฺโปปฺตีติ
วิสฺรติ ฯ ปปฺโปปฺตีติ ปาปฺณาคิ ฯ สสฺมการอาปวเสน เจตํ วุตฺตํ ฯ
โส หิ วิสฺสนฺทนฺทภาเวน สสฺมการปจฺวีสงฺขาตํ ตํ ตํ จานํ วิสฺรติ
ปาปฺณาคิ จ ฯ ลกฺขณปฺปเวเสเนว วา ฯ โสปี หิ สหฺชาตอณฺณ-

สมาธิเทส วณณา

มณฑล นิสฺสยาทีปจยตย เสสฏตตยสงฆาตฺ ตํ ตํ จานํ ทรว-
ภาวสีทฺเชน วิสฺสนุททภาเวน อาพนฺชตฺตํ อาสตตตฺตํ อวิปฺปกิณฺณณจ
กโรนฺตํ อปฺโปติ ปปฺโปตีติ วุตฺตพฺพตํ อรหตีติ ฯ

เดชนวเสนาติ นิสิตภาเวน ติกฺขภาเวน ฯ วุตฺตนเยนาติ
กมฺมสมฺภูจฺจนาทิวเสน นานาวิเรสูติ อาโปธาคุຍํ วุตฺตนเยน ฯ กุปฺปิ-
เดนาติ ขุภิตฺเตน ฯ เตโฆธาคุยเสน ลพฺภมานา อิมสฺมี กายเ ชรธา-
ปวตฺติ ปากฺกชฺรเวเสน เวทิตฺตพฺพาทิ ทสฺเสตฺตํ อินฺทฺริยเวกฺกลตฺตนฺติ-
อาที วุตฺตํ ฯ สรีเร ปกตฺติอฺสุมํ อตฺติกมิตฺวา อุนฺหนภาโว สนฺตาโป
สรีรสฺส ทนฺนเวเสน ปวตฺโต มหาทาโห ปริทาโหติ อยเมเตสฺ
วิเสโส ฯ เยน ชฺรียตีติ จ เอกาทิกาทิชรโรเคน ชฺรียตีติปิ อตฺโต
ยฺชชฺติ ฯ สตฺตกขตฺตํ ตาเปตฺวา ตาเปตฺวา สีตฺตเก ปกฺขิปิตฺวา
อุทฺทฐสฺสปี สตฺโรตสฺสปีติ วทฺนฺติ ฯ อสิตฺตนฺติ ภูตฺตํ ฯ ขายิตฺตนฺติ
ขาทีติ ฯ สายิตฺตนฺติ อสฺสาทีติ ฯ สมฺมา ปริปากํ กจฺจตีติ
สมเวปากินฺยา กหณฺยา วเสน วุตฺตํ ฯ อสมฺมาปริปาโกปี ปน
วิสมเวปากินฺยา ตสฺสาเอว วเสน เวทิตฺตพฺโพ ฯ รสาทีภาเวนาคิ
รสฺสรุทฺธิรมฺสมทฺนหารุฏฺฐิจฺฉิมิณฺชสฺสกุยวเสน ฯ วิเวกนฺติ ปุณฺณาว
อณฺณมณฺณํ วิสทิสภาวํ ฯ อสิตฺตาทิเกทฺสฺส หิ อาหารสฺส ปริณาม
รโส โหติ ตํ ปฏฺิจจ รสธาคุ อุปฺปชชฺตีติ อตฺโต ฯ เอว
รสสฺส ปริณาม ฐฺริรฺนฺติอาทีนา สพฺพิ เนตพฺพิ ฯ

วายนวเสนาติ สมุทฺธิรณฺนเวเสน สเวกคมนวเสน วา ฯ อุกฺคา-

วิสุทธิมคค สัฒนนาย

รหิกุกาที่ติ เอตถ อาทิสทฺเทน อุทฺเทกขิปนาทิปฺปวตฺตกฺวาทานํ สงฺคโห
ทฏฺฐพฺโพ ฯ อุจฺจารปฺสฺสาวาทิตฺติ อาทิสทฺเทน ปิตฺตเสมฺห ลลิกา-
เกวลทฺถคฺคนฺธาทีนึหฺรณกานํ สงฺคโห เวทิตฺพฺโพ ฯ ยทฺธิปฺปี กุจฺฉิสทฺโท
อุทฺรปฺริยาโย โภจฺจสทฺเทน ปน อนฺตฺนตฺตรสฺส วุจฺจมานตฺตา ตท-
วสฺสิฏฺโฐ อุทฺรปฺปเทโส อึชฺ กุจฺฉิสทฺเทน วุจฺจตีติ อาห กุจฺฉิสยา
วาทาติ อนฺตฺนํ พหิ วาทาติ ฯ สมนฺนิยฺชนปฺสฺราณาทีติอาทิสทฺเทน
อาโลกนวิโลกนอุทฺตรณาทิหฺรณาทิกา สพฺพา กายิกกิริยา สงฺคหิตา ฯ
อสุสฺสาปฺสฺสาสา จิตฺตสมฺภูจฺจานาวาติ เอเตน อสุสฺสาปฺสฺสาสา
สรีริ มฺลฺลจิตฺวา ปวตฺตติ นตฺถิตฺติ ทีเปติ น หิ พหิทฺธา จิตฺต-
สมฺภูจฺจานสฺส สมนฺโหว อตฺถิตฺติ ฯ ยทฺธิ เอวํ กถํ ปฺสฺสาโสติ
พหฺนิกฺขมฺนนาสิกฺวาโต ฯ ทีฆนาสิกฺสฺส นาสิกฺกคฺคํ อิตฺรสฺส อุตฺตโรฏฺฐํ
มุสนฺโโต ปวตฺตตีติ วจฺนํ พหฺนิกฺขมฺนากาเรน ปวตฺตติยา จิตฺต-
สมฺภูจฺจานสฺส สนฺตฺนเนน ปวตฺตตฺตฺตสมฺภูจฺจานสฺสปี วเสน วุตฺตฺนตฺติ
เวทิตฺพฺพิ ฯ สพฺพตฺถาติ อาโปชฺาตุอาทีนํ ติสฺสสนฺนํ ชาตฺถนํ นิทฺเทสํ
สนฺธายาห ฯ ตตฺถ อาโปชฺาตฺถนิตฺเทเส ยํ วา ปนฺณณฺมปฺปีติ อิมินา
สมฺภวสฺส เตชฺชชฺาตฺถนิตฺเทเส สรีเร ปากคฺคิกอฺสุมาย วาโยชฺาตฺถ-
นิตฺเทเส ฐมนิชาลาณฺสฺสจฺจ สตฺถ สตฺถ จมฺมจิลปฺพิกาทีนิตฺพตฺตก-
ายฺโน สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ ฯ สมนฺนิยฺชนาทีนิตฺพตฺตกา วาตา จิตฺต-
สมฺภูจฺจานาว ฯ ยทฺธิ เอวํ กถํ ปฺริมา ปญฺจ จตฺตสมฺภูจฺจานาติ วจฺนํ ฯ
น หิ สมนฺนิยฺชนาทีนิตฺพตฺตกาเอว อํกมฺงฺกานฺสฺสริโน วาตา อถ โข

สมาธิวิเทศ วรรณนา

ตทญเญปีติ นตุถิ วิโรโร ๗

[๑๕๐] อิติติ วุตตปการปรามสน ๗ เตนหา วิสติยา อากาเร-
ติอาทิ ๗ เอตถาติ เอตตสมิ วิตุถารโต อากเต ชาตุกมมฏจानเนติ
อตุโถ ๗ เตน อัย วรรณนา น เกวลั มหาหตุถิปทุปมสุเสว
อถโย มหาราหุโลวาทชาตุวิงคสุตตทานมปิ อตุถสังวณนา โหติ
เยวติ ทสสิตัง โหติ ๗ ภาวนานเยปี เอเสว นโย ๗ ตถา หิ
วุตตัง เอวั ราหุโลวาทชาตุวิงคสุปีติ ๗

ภาวนานเยติ ภาวนาย นเย ๗ เยน กมมฏจानภาวนา
อิชุตติ ตสมิ ภาวนาวิธิมิหิติ อตุโถ ๗ เอตถาติ ชาตุกมมฏจानเน ๗
ยสุมา เยสั ติกขปญโย นาดิติกขปญโยติ อิมสั ทูวิธานัน ปุคคถานัน
วเสน อิทัง กมมฏจानัน ทูวิธา อากตัง ทูวิธา เทสิตัง ตสมมา
กมมฏจानาภินเวโสปี เตสั ทูวิธาว อิจจนิตพุโพติ ตัง ตาว ทสเสตัง
ติกขปญญสสุส ภิกขุโนติอาทิ อารทุขัง ๗ โลมา ปจวิธาตุติ เอตถ
อิติสทโท อาทิกุโจ ๗ เอวั วิตุถารโต ชาตุปรคคโหติ เกสา
ปจวิธาตุ โลมา ปจวิธาตุติอาทินา เอวั ทูวาทตตาลีสาย อากาเรหิ
วิตุถารโต ชาตุกมมฏจานปรคคโห ๗ ปปญจโตติ ทนุชโต สนิกโต ๗
ยั ถทุชถกขณนุติ เกสาทิสุ ยั ถทุชถกขณัน กกขพภาโว ๗
ยั อาพนุชถกขณนุติอาทิสุปี เอเสว นโย ๗ เอวั มนสิกรโตติ
วตุถัง อนามสิตวา เอวั ลกขณมตตโตว มนสิการัง ปวตเตนตสสุส ๗
อสุสาติ ติกขปญญสสุส ๗ กมมฏจानัน ปากัญ โหติติ โยคกมมสสุส

วิสุมุทิมคิคลังนวนนาย

ปวตติฎฐานภูตํ ตเทว ลกขณํ วิภูตํ โหติ ตสฺส วา ลกขณสฺส
สฺกฺขุ อฺปฺภูจฺจํ โท ตํ อารพฺภ ปวตฺตมานํ มนสิการสงฺขาตํ กมฺมฏฺฐานํ
วิภูตํ วิสํ โหติ ติกฺขปฺลยสฺส อินฺทฺริยปาฏวเวสเนน สงฺขิตฺตรุจฺ-
วาโต ๑ สพฺพโส มนุหปฺลยสฺส ภาวนา น อิขฺมตฺติ อาห
นาตติกฺขปฺลยสฺสชาติ ๑ เอวํ มนสิกรโโรตติ วุตฺตเนน สงฺเขปโต
มนสิกรโโรต ๑ อนฺธการํ อวิภูตํ โหตฺติ อนฺุฏฺฐานโต อนฺุธิ วิย
กโรนฺตํ อปากฺกํ โหติ กมฺมฏฺฐานนฺติ โยชนา ๑ ปุริมเนนาติ
เกสา ปจฺจวิธาตฺติอาทินา ปุพฺเพ วุตฺตเนน ๑ วตฺตอามสเนน
วิตฺถารโต มนสิกรโรนฺตสฺส ปากฺกํ โหติ กมฺมฏฺฐานํ นาตติกฺข-
ปฺลยสฺส อธิปฺปนิสฺสนฺติตาย วิตฺถารุจฺจิวาโต ๑ อิทานิ ยถาวุตฺต-
ตฺถํ อฺปฺมาย วิภาเวตฺถํ ยถา ทฺวิสุ ภิกฺขุสฺสูติอาทิ วุตฺตํ ๑

[๑๕๑] ตตฺถ เปยฺยาลมฺขนฺติ เปยฺยาลปาลียา มฺขภูตํ ทวาร-
ภูตํ อาทิตฺโต วารํ วารทฺวยํ วา ๑ วิตฺถาเรตฺวาติ อนวเสสโต
สขฺมยิตฺวา ๑ อุกฺโกตโกฏิวเสเนวาติ ตสฺส ตสฺส วารสฺส อาทิ-
อนตฺตคฺคหฺมเวสเนน ๑ โอฏฺฐปฺริยาหตฺตมตฺตนฺติ โอฏฺฐจฺจํ สมฺมุสฺสนมตฺตํ ๑
ยถา คนฺถปฺริวตฺตเน ติกฺขปฺลยสฺส ภิกฺขุโน สงฺเขโป รุจฺจติ น
วิตฺถาโร อิตฺรสฺส จ วิตฺถาโร รุจฺจติ น สงฺเขโป เอวํ ภาวนา-
เยปฺติ อฺปฺมาสฺสนทนนํ เวทิตฺตพฺพํ ๑ ตสฺมาติ ยสฺมา ติกฺขปฺลยสฺส
สงฺเขโป นาตติกฺขปฺลยสฺส จ วิตฺถาโร สปฺปาโย ตสฺมา ๑ ยสฺมา
กมฺมฏฺฐานํ อนฺุญฺชิตฺตคามสฺส สึลวิโสธนาทิจฺจํ อิจฺฉิตฺตพฺพํ ตํ

สมาธิเนทเทศ วรรณนา

สพพการสมปนนี เหญจา วุตตเมวาทิ อธิ น อามภูจึ ๑ ยสุม่า ปน
วูปกภูจกายสส วูปกภูจจิตตสเสว จ ภาวนา อิชุมติ น อิตรสส
ตสุม่า ตทุกัย ทสเสนุโต รโหคเตน ปฏิสลตีเนนาติ อาห ๑ ตตถ
รโหคเตนาติ รหัสิ คเตน เอกากินา ภาวนานุกูลภูจัน อูปคเตนาติ
อตโต ๑ ปฏิสลตีเนนาติ ปฏิ ปฏิ ปุตุตตารมมณโต จิตตํ นิสเรตวา
กम्मภูจानเน สลตีเนน ตตถ สงกิติภูจจิตเตนาติ* อตโต ๑ สกลมปิ
อตตโน รูปกาย อวาชชิตวาติ อุทุธิ ปาทตลา อโธ เกสมตถกา
ติริยิ ตจปริยन्दํ สพพมปิ อตตโน กรชกายิ ชาตวเสน มนสิกโรนุโต
ยสุม่า จาคุมมหาภูติโก อัย กายิ ตสุม่า อตติ อิมสุมิ กายิ
ปจวิชาตุ อาโปชาตุ เตโชชาตุ วาโยชาตุติ จตุมหาภูตวเสน สมนนา-
หริตวาติ อตโต ๑ อิทานิ ตาสิ ชาตุนิ ลกขณโต อูปภูจानาการโต
จ มนสิการวิธิ ทสเสตุ โย อิมสุมิ กายติอาทิ วุตติ ๑ ตตถ
ถทฐภาโวติ ลกขณมาห ๑ ถทฐตตลกขณา หิ ปจวิชาตุ ๑
ชรภาโวติ อูปภูจानาการิ ฅาณน คเหตุพพการนติ อตโต ๑
ทฐภาโว ลกขณิ อาโปชาตุยา ปคฆรรณสภาวตตทา ๑ อาพนุณน
อูปภูจानากาโร ๑ อุนุฬาโว ลกขณิ เตโชชาตุยา อุตุม่า-
สภาวตตทา ๑ ปรีปาจัน อูปภูจानากาโร ๑ วิตุถมภัน ลกขณิ
วาโยชาตุยา อูปตถมภนสภาวตตทา ๑ สมุทธีรณิ อูปภูจानากาโร ๑
อูปภูจानากาโร จ นาม ชาตุนิ สกจิจกรณวเสน ฅาณสส
วิภูตกาโร ๑ กสุม่า ปเนตถ อุกยคคหณิ ๑ ปุคคชชมาสยโต ๑
๑. สัสิสิภูจจิตเตนาติ มณเณ ๑

วิสุทธีมคค สัฒณนาย

เอกจตุส หิ ชาตุโย มนสิกรโนตสุส ตา สภาวโต คเหตุพพต
คจณนตี เอกจตุส สกัจจกรณโต ๗ โย รโสติ วุจติ ตตุราย
โยคี ชาตุโย มนสิกรโนโต อาทิโต ปจเจกั สลกขณโต สรสโตปี
ปริคคณหติ ๗ เตนาน โย อิมสุมิ กายะ ถทุทภาโว วา ขรภาโว
วา ๗เป๗ เหว่ สงขิตฺเตน ชาตุโย ปริคคเหตุวาติ ๗ ตตถ
ปริคคเหตุวาติ ปริคคาหกฏเตน ฉาฉนณ ชาตุโย ลกขณโต รสโต
วา ปริจฉิซช คเหตุวา ๗ อัย ตาว สงขิตฺโต ภาวนานเย
กมมฏจานานินิเวโส ๗

เอว่ ปน ชาตุโย ปริคคเหตุวา อตฺติ อิมสุมิ กายะ ปจวีชาตุ
ถทุทภาโว วา ขรภาโว วา อาโปชาตุ ทุรวภาโว วา อาพนฺชนภาโว
วา เตชฺชาตุ อุนฺหภาโว วา ปรีปาจนภาโว วา วาโยชาตุ
วิตถมฺภนภาโว วา สมุทธีรณภาโว วาติ เอว่ ลกขณาทีหิ สทฺธีเยว
ชาตุโย มนสิกรโนเตน กาลสตมฺปิ กาลสทฺสสฺมปิ ปุณฺปุณฺ อวชฺชิต
ตพฺพิ มนสิกาตพฺพิ ตกฺกาหตฺ วิตกฺกปริยาหตฺ กาดพฺพิ ๗ ตสฺเสว
มนสิกรโต ยิ ลกขณาทีสุ สฺปากภูํ หุตฺวา อฺปฏฺจติ ตเทว
คเหตุวา อิตฺริ วิสฺสชฺเชตฺวา เตน สทฺธี ปจวีชาตุ อาโปชาตุติ-
อาทินา มนสิกาโร ปวตฺเตตพฺโพ ๗ เอว่ มนสิกรโนเตน หิ
อนฺปุพฺพโต นาดิสฺสมโต นาดิสฺสนิกโต วิกฺเขปปฏิพาหนโต ปณฺณตฺติ-
สมตฺติกมฺนโต อนฺปุฏฺจจานมฺลจฺนโต ลกขณโต ตโย จ สฺตฺตฺนฺตฺตติ
อิมหิ ทสาหากาเรหิ มนสิการโกสลลฺลํ อนฺปุฏฺจตพฺพิ ๗

สมาธิทเทศ วรรณนา

ตตถ อนุப்புพโตติ อนุปฎิปาฎิโต อาจริยสส สนนติเก อุกคหิต-
ปฎิปาฎิโต ฯ สจ เทสนา ปฎิปาฎิเยว ฯ เอว อนุப்புพโต
มนสิกรอนุเตนาปี นาคีสิมโต มนสิกาตพัพ ฯ อตีสิมโต มนสิกรโต
หิ อปราปริ กम्मฎจानมนสิกาโร นีรนุตรี ปวตตติ ฯ กम्मฎจानัน ปน
อวิภูตฺ โหติ น วิเสสํ อวหติ ตสฺมา นาคีสิมโต มนสิกาตพัพ ฯ
ยถา จ นาคีสิมโต เอว นาคีสณิกโตปี ฯ อตีสณิกโต มนสิกรโต
หิ กम्मฎจानัน ปรีโยसानัน น กจฺจติ วิเสสาธคิมสฺส ปจฺจโย น
โหติ ฯ อตีสิมํ อตีสณิกถจ มกฺคํ กจฺจนฺตา ปุริสา เอตถ
นิทสฺเสตพพา ฯ วิกฺเขปปฎิปาหนโตติ กम्मฎจानัน วิสฺสชฺเชตฺวา
พหิทฺธา ปุตฺตตารมฺมเณ เจตโส วิกฺเขโป ปฎิปาหิตพฺโพ ฯ พหิทฺธา
วิกฺเขเป หิ สติ กम्मฎจानา ปรีหายติ ปรีธฺสติ ฯ เอกปทิกมคฺคคามิ
ปุริโส เจตถ นิทสฺเสตพฺโพ ฯ ปณฺณตฺติสมตฺติกมฺนโตติ ยา
อัย ปจฺวีธาตฺติ อาทิกา ปณฺณตฺติ ตํ อตฺติกมิตฺวา ลกฺขณฺเสว
จิตฺตํ จเปตพัพ ฯ เอว ปณฺณตฺติ วิชฺหิตฺวา กกฺขพลกฺขณาทีสุเอว
มนสิการํ ปวตฺเตนตฺสส ลกฺขณานิ สฺปากฺกานานิ สฺวิญฺจทานิ หุตฺวา
อฺปฏฺจหนฺติ ฯ ตสฺเสวํ ปุณฺปุณฺนํ มนสิการวเสน จิตฺตํ อาเสวนํ ลภติ
สพฺโพ รูปกาโย ธาตุมตฺตโต อฺปฏฺจชาติ สฺลยฺโย นิสฺสตฺโต นิชฺชีโว
ยนฺตํ วิย ยนฺตฺสฺสฺเตน จิตฺตฺสฺสฺเตน อปราปริ ปรีวตฺตมาโน ฯ สเจ
ปน พหิทฺธาปี มนสิการํ อฺปสฺหริติ อถสฺส อาหิณฺฑนฺตา มนฺสฺส-
ติรจฺจนาทโย สตฺตกาการํ วิชฺหิตฺวา ธาตฺสมฺหวเสนเนว อฺปฏฺจหนฺตฺติ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณาย

เตหิ กิริยมาณา กิริยา ชาตุมเยน ยนฺเตน น^๑ปวตฺตยมาณา หุตฺวา
อุปฺภุจฺจาติ เตหิ อชฺโฆหรียมานํ ปานโกชณาทีสุ จ^๒ ชาตฺตสงฺฆาญ
ปกฺขิปมาโน ชาตฺตสงฺฆาญ วีย อุปฺภุจฺจาติ ฯ อถสฺส ตถา สทฺธา-
เสวนมฺปิ จิตฺตํ ยถิ อจฺจารทฺธวิริยตฺย อุทฺธจฺจวเสน วา อติลีน-
วิริยตฺย โกสชฺชวเสน วา ภาวนาวิธี น โอตเรยฺย ตทา อธิจิตฺต-
สฺสจฺจํ อนฺตฺตฺรสีตฺติภาวสฺสจฺจํ โพชฺจงฺกสฺสจฺจตฺนฺติ อิมสฺส เตสฺส สฺสจฺจเตสฺส
อากตฺนเยน วิริยสมมฺปิโยชฺณา กาทพฺพา ฯ เตน วุตฺตํ ตโย จ
สฺสจฺจตฺนฺตฺยาติ ฯ เอวํ ปน วิริยสมมฺปิ โยเชตฺวา ตสฺมีเยว ลกฺขณ
มณฺสิการิ ปวตฺเตนตฺสสฺ ยทา สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานิ ลทฺธสมถานิ
สุวิสุทฺธานิ ปวตฺตตฺนฺติ ตทา อสฺสทฺธียาทินํ ทฺฐิภาเวน สาทิสยํ
ถามปฺปตฺเตหิ สจฺจตฺติ พเลหิ ลทฺธปฺปตฺตมฺภานิ วิตฺถกาทีนํ ฌานงฺกานิ
ปญฺจตรานิ หุตฺวา ปาตฺตภาวนฺติ ฯ เตสํ อุชฺฐวิปฺจจฺจนิกตฺย นีวรณานิ
วิกฺขมฺภิตานิเยว โหนฺติ สทฺธี ตเทกญฺเจหิ ปापชฺมเมหิ ฯ เอตฺตาวตฺตา
จानนฺน อุปจฺจารชฺชมานํ สมมฺปิคคํ โหติ ชาตฺตลกฺขณารมฺมณํ ฯ เตน
วุตฺตํ ปุณฺปฺปุนํ ปจฺจวีธาตฺส อวปฺปชาตฺติ ฯ เปฯ อุปจฺจารมตฺตโต สมมฺปิ
อุปฺปชฺชตฺติติ ฯ

ตตฺถ ชาตฺตมตฺตโตติ วิเสสนิวตฺตติอญฺโฐ มตฺตสทฺโท ฯ เตน
ยํ อิตฺโต พาทริกา โลกียมหาชโน จ สจฺจโต ชีโวติอาทิกํ วิเสสํ
อิมสฺมี อตฺตภาเว อวิชฺชมานมฺปิ กปฺปนามตฺเตเนว สมมฺปิโรเปติ ตํ
นิวตฺเตติ ฯ เตนเนวาท นิสฺสจฺจตฺโต นิชฺชีวโตติ ฯ อวชฺชิตพฺพนฺติ
๑. อติเรกสทฺโท มณฺเณ ฯ ๒. ปานโกชณาที สุทฺธ...อติ ภเวยฺย ฯ

สมาธิวิเทศ วรรณนา

สมนุนาหริตพุฬิ ๑ มนสิกาตพุพนุติ ปุณปุณั กาวนาวเสน ชาตุ-
มตตุโต ชาตุลกุณั มนสิ จเปตพุฬิ ๑ ปุจเวกขิตพุพนุติ ตเว
ชาตุลกุณั ปติปติ อเวกขิตพุฬิ กาวนาสิทุเรน ฌาณจกุณา
อปราปริ ปุจกุขโต ปสฺสิตพุฬิ ๑ ตสฺเสวั วายมมานสฺสาติ ตสฺส
โยคิโน เอวั วุตฺตปุฏกาเรน กาวนั อนุยฺยชฺชนตสฺส ตตฺถ จ กาวนา-
นุโยเค สกุกจฺจกาโรตายน สาทจฺจกาโรตายน สปุปายเสวิตายน สมถ-
นิมิตฺตสฺสลกุณณเณ โปชฺฌงฺกานั อนุปุวตฺตเนน กายे จ ชีวิตะ จ
นโรเปกฺขวุตฺติตาย อนุตรา สงฺโกจํ อนาปุชฺชนเตน กาวนั อุสฺสกุกา-
เปตฺวา อุสฺสโสพุฬิยิ อวฏฺฐาเนน สมฺมเทว วายามั ปโยคั ปรกุกมั
ปุวตฺตเตนตสฺส ๑ ชาตุปุฏเกทาวภาสเนนปญฺญาปริคฺคหิตฺติ ปุจวีอาทิ-
ชาตฺตุนั สภาวลกุณณาวภาสเนน อวภาสเนนจิจฺจาย กาวนาปญฺญา
อาทิมชฺฌปุริโยसानุสฺส อวิชฺเณน สพุพโต คหิตฺโต ๑ มหคฺคตภาวั
อปุปตฺตตายน อุปจารมตฺโต สิขापุปตฺโต กามาวจรสมาธิ อุปุชฺชติ ๑
อุปจารสมาธิติ จ รุพุฬิวเสน เวทิตพุฬิ ๑ อปุปนั หิ อุเปจฺจ จาริ
สมาธิ อุปจารสมาธิ ๑ อปุปนา เจตฺถ นตฺถิ ๑ ตาทิสฺสส ปน
สมาธิสฺส สมานลกุณณตายน เอวั วุตฺตติ ๑ กสฺมา ปเนตฺถ อปุปนา น
โหตีติ ๑ ตตฺถ การณฺมาห สภาวชฺฌมารมฺมตฺตตาทิ ๑ สภาวชฺฌเม
หิ ตสฺส คมฺภีรภาวโต อสฺติ กาวนาวิเสเส อปุปนาณานั น
อุปุชฺชติ ๑ โลกุตฺตริ ปน ฌานั วิสุทธิภาวนานุกุมวเสน อารุปุ
อารมฺมณาทิกุมภาวนาวเสน อปุปนาปุปตฺตติ โหตีติ มรณานุสฺสติ-

วิสุทธิมคคิถฉวณนาย

นิตุเทเส วุคโถวามตโถ ๑

[๑๕๒] เอว รุปกาเย อวิเสเสน จตุนัน ชาตุนัน ปริกคณหน-
วเสน ชาตุมมฏจัน ทสเสตวา อิทานิ ตตถ อฏจิทินัน
วินิพุกษชนวเสน สงฺเขปโตปี สุตเต อากคิ ชาตุมนสิการวธี ทสเสต
อถวา ปนาติอาทิ อารทฺธ ๑ ตตถ เย อิเม จตฺตารโ โกฏจาสา
วุตฺตาทิ สมฺพนุโร ๑ ยถาปจฺจย จิตา สนนเวสวีสฏฺจาท กฏจวลลิ-
ติณมตฺติกาโย อุปาทาย ยถา อการสมณฺญา น ตตถ โกจิ
อคาโร นาม อตฺถิ เอว ยถาปจฺจย สนนเวสวีสฏฺจาทินิ ปวตฺต-
มานานิ อฏฺจินฺหารมฺสจฺจมานิ ปฏฺจิจ สรฺรสมณฺญา น เอตถ
โกจิ อตฺตวา ชีโว เกวณฺเตหิ ปรีวาริตมากาสมตฺตุนฺติ ทสเสติ ๑
เทสณา สตฺตสฺส
ภาวทสฺส

ตตถ อฏฺจิลฺลจ ปฏฺจิจาติ ปณฺหิกฏฺจิกาทิเกทฺท ปฏฺจิปาฏฺจียา
อุสฺสฺสิตํ หุตฺตวา จิตํ อติเรกติสตฺเททฺท อฏฺจิจิ อุปาทาย ๑ นฺหารุณฺญาติ
ตเมว อฏฺจิสงฺฆาฏฺฏี อาพนฺชิตฺตวา จิตํ นวสตฺปฺปเกทฺท นฺหารุ ๑
มฺสนฺติ ตเมว อฏฺจิสงฺฆาฏฺฏี อ ลิมฺปิตฺตวา จิตํ นวเปสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
มฺลํ ๑ จมฺมฺนฺติ มจฺฉิตฺตฺตคจฺฉายาย จวียา สณฺญาทิตฺตํ สกฺลสรฺร
ปรีโยนฺทฺธิตฺตวา จิตํ พหฺลจมฺมํ ปฏฺจิจ อุปาทาย ๑ สพฺพตฺถ
จสฺทฺโท สมฺจฺจยฺยโ ๑ อากาโส ปรีวาริตฺติ ยถาภิตฺติปาทาทิวเสน
จปีติ กฏฺจิจิ ตสฺเสว อาพนฺชวลฺลิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

สมาธิเทส วรรณนา

เอตานิ กฏฐาทีนินิ อนุโต พหิ จ ปริวารเตตวา จิโต อากาโส
อการนุเตวว สงขุย์ กจจติ เคนนติ ปณณตตี ลภติ เอวเมว
ยถาวุตตานิ อฏฐิอาทีนินิ อนุโต พหิ จ ปริวารเตตวา จิโต อากาโส
ตानเนว อฏฐิอาทีนินิ อุปาทาย รูปนุเตวว สงขุย์ กจจติ สรีร์นติ
โวหาริ ลภติ ฯ ยถา จ กฏฐาทีนินิ ปฏิจจ สงขุย์ คตํ อการิ
โลเก ขตติยเคหิ พุราหุณณเคนนติ วุจจติ เอวมัทมปิ ขตติยสรีร์
พุราหุณณสรีร์นติ โวหริยติ ฯ นตถेतถ โกจิ สตุโต วา ชิโว
วาทิ อธิปโปโย ฯ เตติ เต จตตารโ โกฏฐาเส วินิพุกุชิตวาทิ
โยชนา ฯ ตนตํอนตรานุสارينาทิ อฏฐินุหารุณิ นุหารุณิสานิ
มंसจมนนติ เตตํ เตตํ โกฏฐาสานิ วิวรานุปาตินา ฌาณสงขาทน
หตุเถน ฯ วินิพุกุชิตวาทิ อนนกกขตตุ วิเนเวเตตวา ฯ อถวา ฯ
วินิพุกุชิตวาทิ ปจเจกมปิ อฏฐิอาทีนินิ อนุตรานุสارينา ฌาณหตุเถน
วินิพุกุชิตวาทิ กตวา ฯ เอเตสสุติ สกลมปิ อตตโน รูปกายิ จตุธา
กตวา วิภตเตสสุ ยถาวุตเตสสุ อฏฐิอาทีสสุ จตุสสุ โกฏฐาเสสสุ ฯ
ปุริมเนเนวาทิ โย อิมสุมิ กายเ ถทุฐภาโว วาทิอาทีนา ปุพเพ
วุตตนเนเนว ฯ ยิ ปเนตถ วตตพพิ ภาวนาวิธานิ ตํ อนุตรนเน
วุตตาคารเนเนว เวทิตพพิ ฯ

วิตถารโต อากเต ปน จตุธาตววฏฐาเนติ อานตวา โยชนา ฯ
เอวํ อิทานิ วุจจมานากาเรเนว เวทิตพพิ ภาวนานโย ฯ ทวา-
จตุทาลีสาย อากาเรหิ ธาตุโย อุกุคณหิตวาทิ กสุมา วุตตํ นนุ

วิสุทธีมคค สัฒนนาย

อาทิต ทุตตีสาการา ชาติโย น โหนตีติ ๑ วตุลีสีเสน ชาติุนเยว
อุคคเหตุพพุตตา นาย โทโส ๑ วตุตปุปการติ โจรคามโต
นาติทูนนาจาสนุนตาทีหิ ปญหิ อุงเคหิ สมุนนาคโตติอาทีนา
วตุตปุปการ ๑ กตสพพกิจเจนาติ ปติโพธูปจุนเทาทีกั กต สพพกิจจ
เอเตนาติ กตสพพกิจโจ เตนสส สีสวิโสธนาที ปน กมมฏจानา-
นุกคหนโต ปเกว สิทธิ โหตีติ ทสเสติ ๑ สสมการสงเขปโตติ
สมกรียนติเอเตน พุทธิโวหาราติ สมภาโร ตั นิमितติ ๑ กิ
ปน ตั ปจวีอาที ๑ เกสาคีสู หิ วิสตียา อากาเรสุ ปจวีติ
พุทธิโวหารา ปจวินิมิตตกา ถุชติ อุปาทาย ปวตตนโต ๑ ตสมมา
ตตุด ปจวีสมภาโร นาม สวีเสสาย ตสสา อตติตย ๑ เกสาคโย
สท สมการเอตีติ สสมการา ๑ อาโปโกฏจาสาคีสูปิ เอเสว นโย ๑
สสมการานัน สงเขปโต สสมการสงเขปโต ตโต สสมการสงเขปโต
ภาเวตพพุนติ โยชนา ๑ สงเขปโต วิสตียา ทวาทสสุ จตุสุ ฌสุ
จ โกฎจาสเสสุ ยถากกม ปจวีอาทีกา จตสโส ชาติโย ปริกคเหตุวา
ชาติววจจัน สสมการสงเขปโต ภาวนา ๑ เตนาห อิช ภิกขุ
วิสตียา โกฎจาสเสสุตีอาที ๑ สสมการวิกตติโตติ สสมการานัน
เกสาคีนัน วิภาคโต เกสาคีเก วิสตี โกฎจาสเส ปุพเพ วิย เอกชณัน
อุคคเหตุวา วิภาคโต ปจวีชาติภาเวน ววจจัน ๑ อาโปโกฏจาสา-
คีสูปิเอเสว นโย ๑ สลกขณสงเขปโตติ ลกขียติ เอเตนาติ
ลกขณัน ฌมมานัน สภาโค อิช ปน ถุชตาที ตสมมาถุช-

สมาธิวิเทศ วรรณนา

ลกขณาทิวนุตตาย สห ลกขณหีติ สลกขณา เกสาทโย ทวาจตุตาลีส
อการา เตสั สงเขปโต ๑ อิทั วุตตั โหติ เกสาทิเก วิสติ
โกฏฐาเส เอกขณั คเหตุวา ตตถ ถทุชตาทิกั จตุพพิชมิ
ลกขณั ววฏฐเปตวา ภาวนา สลกขณสงเขปโต ภาวนา ๑ เอเสว
นโย อาโปโกฏฐาสาทีสุปี ๑ สลกขณวิกตติโตติ ถทุชลกขณาทินา
สลกขณาทินั เกสาทินั วิภาคโต เกสาทิสู ทวาจตุตาลีสาย อการเรสุ
ปจเจกั ถทุชตาทินั จตุนนั จตุนนั ลกขณานั ววฏฐาปนวเสน
ภาวนา ๑

เอวั จตฺฐิ อการเรหิ อุทฺธิฏฺฐั ภาวนานนั นิทฺธิสิตฺถุ กถั
สสมภารสงเขปโต ภาเวตีติอาทิ อารทุชั ๑ เอตถ จ ยถา
ติกขปญโณ ปุคฺคโล ติกขตาย ปโรปรียตติสภาวโต ติกขินทฺริย-
มฺทินทฺริยตาวเสน ทฺวิโรติ ตตถ ติกขินทฺริยสฺส วเสน สงเขปโต
ปจมนโย วุตโต มฺทินทฺริยสฺส วเสน ทุดิโย เอวั นาคิติกข-
ปญโณปี ปุคฺคโลติ ๑ ตตถ โย วิสทินทฺริโย ปุคฺคโล ตสฺส วเสน
สสมภารสงเขปโต สลกขณสงเขปโต จ ภาวนานโย นิทฺธิฏฺฐโ จ โย
ปน นาคีวิสทินทฺริโย ตสฺส วเสน สสมภารวิกตติโต สลกขณ-
วิกตติโต จ ภาวนานโย นิทฺธิฏฺฐโจติ เวทิตพฺพั ๑ ตสฺส เอวั
ววฏฐापยโตเอว ธาคูโย ปากฺกา โหนฺติ สวิเสสั ธาตุนั ปริกฺคหิ-
ตตฺตา ๑ ภาวนาวิธานั ปเนตถ น เภฏฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพั ๑
ยสฺสาติ นาคีวิสทินทฺริยั ปุคฺคลั สนฺธาย วทติ ๑ เอวั ภาวยโตติ

วิสุทธีมคค สัวณณนาย

สสมภารสงเขปโต ภาเวนตสส ๑

[๑๕๓] เชน วิธินา อุกคเหตุวา กุสโล โหติ โส สตตวิโร
วิธิ อุกคหโกสลลนุติ วุจติ ๑ ตั นิพพตตั วา ฅาณั ๑ เอวั
มนสิการโกสลลนุปี เวทิตพัพ ๑ ทวตตีสากาเรติ ฅาตุมนสิการวเสน
ปริคคหิตเ เกสาทิเก ทวตตีสวิเช โกฎุจาสเ ๑ ทวตตีสากาเรติ
จ อิทั เตชวายุกฎุจาสเสสุ วณณาทิวเสน ววฎุจันสส อภาวโต
วุตตั ๑ สพัพ ตตถ วุตตวิฅานั กาทพพนุติ วจสา มนสาคิอาทินา
วุตตั อุกคหโกสลลเทสโต ปฎุจาย ยาว อนุปพพวิมณณานาทิวเสนาคิ
ปัท ฅาว อาคตั สพัพ ภาวนาวิฅานั กาทพัพ สมนปาเทตพัพ ๑
วณณาทิวเสนาคิ วณณสนณจันทิสากาสปริจเจทวเสน ๑ อยณจ
วณณาทิวเสน มนสิการโร ฅาตูปฎิฎฐวณณนมนสิการานั สาฅารโณ
ปพพภาโคติ วินิพุกุชฅิตั ฅาตุมนสิการเมว ทสเสต্তু อวसानเ เอวั
มนสิการโร ปวตเตตพัพโพติ วุตตั ๑

อณณมณณั อาโภคปจจเวกุกณรหิตา เอเต ฅมมาติ เอเต
สิสฎฐาหปลิเวจจณมมึ เกสาคิ เอวั โวหริยมานา ฎุคุปาทายฅมมา
มยิ เกสาคิ ฅาตา มยเมตถ ฅาตาติ เอวั อณณมณณั อาโภค-
ปจจเวกุกณณสญญา ๑ อิมินา การณสส จ ผลสส จ อพยา-
ปารตาย ฅาตุมตตตั สนนทสเสติ ๑ เตน จ อาโภคปจจเวกุกณณานั
เอวเมว อพยาปารตา ทิปิตาคิ ทฎุจพัพ ๑ น หิ ฅานั เตสิ
การณานั จ ตถา ตถา อาฎุชิตุวา ปจจเวกุกิตุวา จ ออุปชฅนุติ

สมานินิทเทศ วรรณนา

ปจยภาว วา คจณนุติติ ๑ อิตติ วุตตปการปรัมสน ๑
อเจตไนติ น เจตโน เจตนารहित วา ๑ อพยากโตติ อพยา-
กตราสิทธิยาปนโน ๑ สุลโยติ อตตสุลโย ๑ ตโตเอว นิสตโต ๑
ถทุทธกขณาทิกตย ถทุโร ๑ ตโตเอว ปจวิธาตติ เอว มนสิกาโร
ปวตเตตพโพติ สมพนุโร ๑ เอว สพพตถ ๑

[๑๕๔] สุลยคามภูจันติ เอตถ สุลยคามคคหณ ปรมตถโต
เวทกวิรทตสนตถ กายสส ๑ มฐกภูจิกติ มฐกพีชานี ๑ เภถมภาน
อาธารภาเวน จปีตสิลาโย ปาสาณอทุกขลกานีติ อธิปเปตา ๑

[๑๕๕] ทุกนฐาทิภาเว จสส สทิสภาวทตสนตถ อลลโค-
จมมคคหณ ๑ เขภุยน มंसเปสิน พหลตย มหามตติคคคหณ ๑
กทททารฐติ ทารุกททิกาย กุฎิยา กิตติปาทภูเตสุ กภูเจสุ ๑

[๑๕๖] ปณหิกภูจิทิน อาธารภาโว วิย โคปผกภูจิทิน
อาเชยภวาโวปี อสมนุนาหารสิทโรติ ทตสนตถ ปณหิกภูจิ โคปผกภูจि
อุกขิปิตวา จิตนุติอาทิ วตวา ปุน สีสภูจิ คิวภูจิก ปติภูจิตนุติอาทิ
วตติ ๑ สินนเวตตคคาทิสูติ เสทิตเวตตคพิเรสุ ๑

[๑๕๗] อฐภูจิสงฆาภู ปณชรสทิตตย อฐภูจিপณชรนติ
วตโต ๑ ตสส อธิภาวทตสนตถ ชินนสนนุทมานิกาย ปณชร
นิทตสนภาเวน คหิต ๑ ยมกมंसปีณเทติ มंसปีณทยุคเล ๑

[๑๕๘] กิลอมกสส เสตวณตย ปีโลติกปติเวติเตติปีโลติก
นิทตสนภาเวน วตติ ๑ เอวเมว น วุกทททานี สกตสรีเร จ มंस

วิสุทธิมคค สังฆคณาย

ชานาตีติ เอตถ น วกคหทยานิ ชานนุติ มยฺ ปฏิจฺจนฺนิกิโลมเกน
ปฏิจฺจนฺนानीติ น สกคสรีเร จ มิสฺ ชานาติ อหิ ปฏิจฺจนฺน-
กิโลมเกน ปฏิจฺจนฺนนุติ โยเชตพฺพํ ฯ โกฎจกมตถกปฺสฺสนุติ กุสุลสฺส
อพกนฺตเร มตถกปฺสฺสํ ฯ

[๑๕๕] ทฺวินฺนํ ถนํ อนฺตเรติ ทฺวินฺนํ ถนปฺปเตสํ
เวมชฺเฒ ฯ ถนปฺปเตโส จ อพกนฺตรวเสน เวทิตพฺโพ ฯ

[๑๖๐] เอกวิสฺติ อนฺตโกเกติ เอกวิสฺติยา จานฺนสฺส โกฎคฺโคภคฺเค
อนฺตมณฺฑเล ฯ อามาสเย จิโต ปรีกฺตฺตาทาโร อุทฺริยนฺติ
อธิปฺเปโตติ อห อุทฺริยฺ อุทฺเร จิตฺ อสิตปฺิตขายิตสายนฺติ ฯ

[๑๖๑] อพทฺธปิตฺตํ สํสรณฺโลหิตํ วิย กายฺสุมา วิย จ
กมฺมชฺรูปฺปฏิทฺธวตฺติกนฺติ อห อพทฺธปิตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยปฏิทฺธ
สกคสรีรํ พฺยาเปตฺวา จิตฺนฺติ ฯ ปฏิทฺธตฺตาวจเนน จสฺส ชีวิตินฺทฺริเย
สตี สมภวเมว ทีเปตี ฯ น ชีวิตินฺทฺริยสฺส วิย เอกนฺตกมฺมชตฺนฺติ
ทฏฺฐพฺพํ ฯ ปิตฺตโกสเกติ มหาโกสาคคิโกสคสทิสฺส ปิตฺตชารํ ฯ
ยฺสุทฺธโตติ รสฺสุทฺธโต ฯ

[๑๖๒] อุจฺฉิฏฺฐโฏทกคพฺกมลาทีนํ ฉทฺทฺทนฺนุจฺฉนํ จนฺทฺนิกา คสฺสํ
จนฺทฺนิกายํ ฯ ปุพฺพาสโย มนฺทปฺลณฺนํ เกสฺลจฺเทว โหตีติ กตฺวา
อสพฺพสาธารณฺนฺติ อธิปฺปาเยนาห ปุพฺโพ อนิวทฺโธกาโสติ ฯ

[๑๖๓] ปิตฺตํ วิยาคิ อพทฺธปิตฺตํ วิย ฯ สกคสรีรณฺติ
ชีวิตินฺทฺริยปฏิทฺธํ สพฺพํ สรีรปฺปเตสํ ฯ วกคหทยกนปฺปเตสํ

สมาธิทเทศ วรรณนา

เตมนนตุนติ เอตถ ยกนั เหฏฐากาภปรณน อิตรานิ เตลั อูปริ
โถกั โถกั ปคฺขมรณน เตเมตติ ทฏฐพัพพิ ฯ เหฏฐา เลทฺทพฺพชฺชาทีนึ
เตมยมานติ เตมกเตमितพฺพานั อพฺยาปารตาสามณฺณนิทฺสสนตฺถึเอว
อูปมา ทฏฐพฺพา น จานสามณฺณนิทฺสสนตฺถึ ฯ สนนิจิตโลหิตน
หิ เตเมตพฺพานั เกสณฺจि เหฏฐา กสฺสจि อูปริ จิตตา กายคตาสติ-
นิตฺทเทศ ทสฺสิตาติ ฯ ยกนสฺส เหฏฐากาภฏฐานั มยิ โลหิตั
จิตนฺติ น ชานาติ วกฺกาทีนึ อมฺเห เตมยมานั โลหิตั จิตนฺติ น
ชานนฺตติ เอว โยชนา เวทิตพฺพา ฯ

[๑๖๔] ปตฺถินฺนสินฺโหติ สีนภาวึ^๑ ฆนภาวึ คตสินฺโห ฯ
สกลสรีเร มंसฺนติ โยชนา ฯ ตลจ ญฺลสรีริ สนฺชาย วุตฺตึ ฯ
เมทสฺส สติปิ ปตฺถินฺนตย ฆนภาเว มंसฺส วิย น ถทฺชตาคิ
วุตฺตึ ปตฺถินฺนยฺโสติ ฯ เตเนวสฺส อาโปโกฏฐาสตา ฯ อุกทปฺนฺณณฺส
ตรณฺตลฏฐิจฺฐปเกสฺสตี นาคิปรินฺตทานั สชลกานั อกฺคโต ฉินฺนนานั
ตลสลาญฺกานั วิวรานิ สนฺชาย วุตฺตึ ฯ

[๑๖๕] วสย อตฺตโน อาชาเร อภิปฺยาปนฺมฺเขน อพฺยาปารตาสามณฺณ
วิภาเวตพฺพนฺติ อจามคตเตลั นิตฺสฺสิตนฺติ ทฏฐพัพพิ ฯ
เขพฺพปฺตติปฺจฺเย อมฺพิลคฺคมทรฺคฺคาทิกเ ฯ เกสาคีสุ มนฺสิการึ
ปวตฺเตตฺวา เตโชโกฏฐาสฺส ปวตฺเตตฺพโป มนฺสิกาโรติ วิภตฺตี
ปรินฺนามตฺวา โยเชตพัพพิ ฯ

[๑๖๖] เยน สนฺตปฺปตีติ เยน กาโย สนฺตปฺปติ ฯ อัย

๑. เลทฺทพฺพชฺชาทีนึ ๒. สีนภาวึ

วิสุทธีมคค สัณณนาย

สนตปฺปนกิจฺโจ เตโชติ ตสฺส ปฺริคฺคณฺหนากาโรเอว ปจฺจามภูโจ ฯ
เยน ชฺริยตีติอาทิสฺปิ เอเสว นโย ฯ

อสุสสาปฺสสาสวเสนาติ อนฺโตปฺวิสนพหฺนิกฺขมฺนนาสิกวาต-
ภาเวน ฯ เอวํ ปวตฺตมฺนสิการสฺสาติ อิมินา วุตฺตกาเรน สสมฺภา-
วิทฺตติโต ปวตฺตมฺมฺภูจฺจานมฺนสิการสฺส ฯ ชาตฺโย ปากฺภา โหนฺตีติ
วิทฺตารโต ปฺริคฺคหิตฺตฺตา ชาตฺโย วิภูตฺตา โหนฺติ ฯ อธิปฺปี ภาวนาวิธานํ
เหภูจฺจา วุตฺตฺนเยเนว เวทิตฺพฺพิ ฯ

[๑๖๗] ตตฺถเววติ เตสุเยว วิสฺตียา โภจฺจฺจาเสสฺส ฯ ปฺริ-
ปาจนลฺกขณํ วิตฺตมฺภนลฺกขณฺนฺติ เอตฺถาปี ตตฺถเววติ อาเนตฺวา
สมฺพฺนฺธิตฺพฺพิ ฯ ปฺน ตตฺถเววติ เตสุเยว ทฺวาทสฺส โภจฺจฺจาเสสฺส
อตุโธ ฯ เอตฺถ จ เกสฺยาทีโภจฺจฺจาสาณํ สฺวิคฺคหตฺยา ตตฺถ
วิขฺขมาณา อาไปฺชาตฺฐาทโย นฺหานียจฺจณฺณาทีสุ อุกฺกาทโย วิย
สุวิญฺญเยยฺยาติ ตตฺถเวว อาพฺนฺชนลฺกขณฺนฺติอาทิสฺส วุตฺตํ ฯ สนตปฺ-
ปนาทิตฺโชชาตฺโภจฺจฺจาเสสฺส วายฺชาตฺฐาทโย น ตถา สุวิญฺญเยยฺยาติ
กตฺวา เตน อวินิพฺพุตฺตฺนฺติ วุตฺตํ น ตตฺถเววติ ฯ ยทิ เอวํ
วายุโภจฺจฺจาเสสฺส กถํ ตตฺถเววติ ฯ วายุโภจฺจฺจาสาปี หิ อุกฺกชฺจมา-
วาทาทโย ปิณฺฑาทกาเรเนว ปฺริคฺคเหตุตฺพฺพิ อฺปฺคจฺจณฺนฺติ น ปน
สนตปฺปนาทิตฺโชโภจฺจฺจาสาติ นายํ โทโส ฯ ตตฺถ เตนาคิ เตน
เตเชน ฯ อวินิพฺพุตฺตฺนฺติ อวินาภูตํ ฯ ตํกลาปคตฺวเสน วา
เอวํ วุตฺตํ ฯ เอวํ ววฺภูจฺจาปยฺโตติ วุตฺตกาเรน สลฺกขณฺสงฺเขปโต

สมาธิทเทศ วรรณนา

ชาตโย ววภูสเปนต์สุส ฯ วุตตนเยนาติ ตสุเสว วายมมานสุสติ-
อาทีนา เหฏฐา วุตตนเยน ฯ

เอวมปิ ภาวยโตติ สลกขณสงเขปโต ชาตโย ปริคคเหตฺวา
ภาเวนตฺสุสาปี ฯ ปุพฺเพ วุตตนเยนาติ สสมุการวิกตฺติโต ภาวนาย
วุตเตน นเยน ฯ

[๑๖๘] เอวนฺติ ยถา เกเส เอวํ สพฺพโกฏฐาเสติ เอก-
จตฺตาลีสภเท เสสสพฺพโกฏฐาเส ฯ เอวมตฺถ อฏฺฐสฏฺฐิจยา ชาตฺ-
สตฺสุส ปริคคโห วุตฺโต โหติ ฯ ภาวนาวิธานํ ปเนตฺถ เหฏฐา
วุตตนเยน ฯ

อิทานิ วจนฺฐาติมฺเขนปี ชาตฺสุ มนสิการวิธิ ทสฺเสตฺถ วจนฺฐ-
โตติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ วจนฺฐโตติ ยสฺมา สพฺพปจฺมํ กมฺมญฺจานสฺส
อฺคฺคหณฺม วจนวเสน โหติ วจนทฺวาเรน ตตฺถตฺสุส อาทีโต
กเหตุพฺพโต ตสฺมา วจนฺฐโตติ ชาตฺนํ มนสิกาตพฺพตา วุตฺตา ฯ

กลาปโตติ วจนฺฐวเสน วิเสสโต สามญฺญโต จ ชาตฺโย
ปริคคเหตฺวา จิตฺตฺส ยสฺมา ตา ปินฺทโส ปวตฺตฺนฺติ น ปจฺเจกํ
ตสฺมา กลาปโตปี มนสิกาตพฺพตา วุตฺตา ฯ เต ปน กลาปา
ปรมาณูปรมาณู โหนฺตฺติ ตปฺปริยาปนฺนํ ปจฺวิชาตฺอาทีนํ เอกสฺมี
สรีเร ปริเมยฺยปริจฺเจทํ ทสฺเสตฺถ จุณฺณโต มนสิกาตพฺพตา วุตฺตา ฯ
โส ปนํยํ ตาสํ จุณฺณโต มนสิกาโร สงฺฆาฏวเสน โหตฺติ
นิพฺพชฺชิตฺ สรฺูปเมว ปริคคเหตฺพํ ทสฺเสตฺถ ลกฺขณาทีโต มนสิกาโร

วิสุทธีมคค สังฆคณนายน

วุดโต ๑ ลกขณาทิตโต ชาตุโย ปริกคณนุเตน สลกขณวิกตโต
กมมฏจานาภินิเวเส ยสุมา ทวาจตุตาลีสาย โภฏจาสานัน วเสน
ชาตุสุ ปริกคยหมานาสู เอตตกา อุตตสมฏจานา เอตตกาจิตตาทิ-
สมฏจานาติ อัย วิภาโค ฉาตพุโพ โหติ ตสุมา สมฏจानโต
มนสิกาโร วุดโต ๑ เอว ปริยฉาตสมฏจานานมปิ ตาสี สททา-
นุสارين วินา วิเสสสามฉลปริกคโห กาทพุโพติ ทสเสตุ นานตเต-
กตโต มนสิกาโร วุดโต ๑ ลกขณวิเสสโต วินิพุกตตรูปาปี
เอตา อนินุทิตตพพฏจานตายน ปเทเสน อวินิพุกตตาทิ อัย วิเสโส
ปริกคเหตุพุโพติ ทสเสตุ วินิพุกกาวินิพุกโต มนสิกาโร วุดโต ๑
สติปี อวินิพุกควุดติย กาจิเทว กาสฉยจิ สภาคา กาจิ วิสภาคาติ
อยมปิ วิเสโส ปริกคเหตุพุโพติ ทสเสตุ สภากวิสภากโต มนสิกาโร
วุดโต ๑ สภากวิสภากาปี ชาตุโย อชฉตติกา อีทิสกัจจวิเสสยุดตา
พาหิรา ตพุพิปริตาทิ อัย วิเสโส ปริกคเหตุพุโพติ ทสเสตุ อชฉตติก-
พาหิรวิเสสโต มนสิกาโร วุดโต ๑ สชาติสงคหาทิกโก ชาตุสุ สงคห-
วิเสสปี ปริกคณนิตพุโพติ ทสเสตุ สงคหโต มนสิกาโร วุดโต ๑
สนุชารกาทีหิ ยถาสกกิจเจหิ อฉลฉลฉลปตถมฏภาวโตปี ชาตุโย
ปริกคเหตุพพาทิ ทสเสตุ ปจยโต มนสิกาโร วุดโต ๑ อพยา-
ปารนยโต ตา ชาตุโย ปริกคเหตุพพาทิ ทสเสตุ อสมนุนาหารโต
มนสิกาโร วุดโต ๑ อตตโน ปจยฉมมวิเสสโต ปจยภาววิเสสโต
จ ชาตุโย ปริกคเหตุพพาทิ ทสเสตุ ปจยวิภากโต มนสิกาโร

สมาธิทิเทศ วรรณนา

วุดโตติ เอวเมเตส เตรสุนัน อาการานัน ปริกุกเห การณ เวทิตพพิ ฯ
อากาเรหิตี ปกาเรหิ การเนหิ วา ฯ

ตตถ ปตถภูตตาคี ปุถตตทา ฯ เตน ปุถภาวโต ปุถวิเอว
ปจวีติ นีรุตตินเยน สหุทตถมาห ฯ ปตถนญเจเน วา ปจวี
ปติญฐาภาเวน ปตถายติ อูปติญฐตีติ อตุโถ ฯ อปโปตีติ ปทส
อตุโถ เหญฐา วุดโตเอว ฯ อาปิยตีติ โสสิยติ ปิวิยตีติ ฯ เกจิ
อัย ปนตโถ สสมภาราเป ยุชชตีติ วทนุติ ฯ ลกขณาเปปี ยุชชเตว ฯ
โสปี หิ ผรสปาจนวิโสสนากาเรน เสตภูตตตเยน ปิยมาโน^๑ วिय
ปวตตตีติ ฯ อปปลายตีติ พฐุเหติ ฯ ปรีพฐุหนรสา หิ อาโปชาตุ ฯ
เตชยตีติ นีเสติ ติกขภาเวน เสตภูตตตย อสุมาปยตีติ อตุโถ ฯ
วายตีติ สมิเรติ เทสนตฺรปฺตติเหตุภาเวน ภูตสงฆาต กเมตีติ
อตุโถ ฯ เอวံ ตาว วิเสสโต วจนตถัน วตุวา อิทานี สามณฺญโต
วตฺตํ อวิเสเสน ปนาตืออาทิ วตฺตํ ฯ สลกขณฺชารณโตติ ยถา
ติคฺคฺยปริกปฺปีโต ปกตืออตฺตาคี เอวมาทิกโก สภาวโต นตฺถิ น
เอวเมตทา เอตทา ปน สลกขณฺณ สภาวํ ชาเรนตีติ ชาตุโย ฯ
ทูกขญฺจานโตติ ทูกขสฺส วิทหนโต ฯ เอตทา หิ ชาตุโย การณภาเวน
วญฺจिता หุตฺวา อยโลหาทิจาตุโย วिय อยโลหาทึ อนนฺกปฺปการ
สํสารทูกขํ วิทหนุติ ฯ ทูกขาชานโตติ อนนฺกปฺปกสฺส ทูกขสฺส วิชาน-
มตฺตโต อวสวตฺตนโต ฯ ตํ วา ทูกขํ เอตทาหิ การณญฺฐาหิ สตฺเตหิ
อนนฺวิริยติ ตถาวิทตฺตญจ ตํ เอตทาเสวว ธิยติ จปิยตีติ เอวํ ทูกขา-
๑. ปญฺจนญฺเจเน...ปฺกขายตีติปิ อณฺญตฺถ ทิสฺสตีติ ฯ ๒. ปิวิยมาโนติ มณฺญเ

วิสุทธีมคคิ ถัฒณนาย

ชานโต ชาดุโย ๑ อปจ นิชชัฎฐโ จ ชาดุฎฐโ จติ วุดโตวายมตุโ ๑
ตถาหิ ภควา ฉชาดุโร อัย ภิกขุ ปุริโสติอาทิสุชัฎฐณนา-
สมุหนนตุถั ชาดุเทศนั อกาสิติ ๑ อิติ วจนฎฐมูเขนปี อสาชารณโต
สาชารณโต จ ชาดุณั สรสลกขณเมว วิภาวียติติ อาห เอวั
วิเสสสามณณวเสน วจนฎฐโต มนสิกาตพพาติ ๑ มนสิกาโร ปน
วจนฎฐมูเขน ชาดุโย ปริกคเหตุวา จิตตสส เหฎฐา วุดตนเยเนว
เวทิตพโพ ๑

อากาเรหิติ ปกาเรหิ ๑ อถวา ๑ อากิริยนติ ทิสุนนติ เอตุถ
ชาดุโยติ อาการา โกฎฐาสา ๑ อฎฐชมมตโมชานาติ ยถา-
วุดตानั ปจจยวิเสเสน วิสิฎฐรูปานั วณณาทินั อฎฐนุนั ชมมานั
สมาวชานโต สนุนิเวสวิเสสวเสน สหาวฎฐจันโต ๑ ตั อูปาทาย
เกสาติ สมมตติ สมณณามตุตติ โหติ ๑ เตสัเยว วินิพุกกาติ เตสัเยว
วณณาทินั วินิพุกชชนโต ๑ ยถา หิ วณณาทโย อฎฐ ชมมา
ปณณาย วินิพุกชชชมานา อณณมณณั พุยติเรเกน ปรมตุถโต
อูปลพุกนติ น เอวั วณณาทิพุยติเรเกน ปรมตุถโต เกสา อูปลพุกนติ
ตสุมมา เข จ ชมเม สมุทิตเอ อูปาทาย เกสาติ สมมตติ เตสु วิสุ
วิสุ กเตสु นตถิ เกสาติ สมมตติ โวหารมตุตุนติ อตุโ ๑ อฎฐ-
ชมมกลาปมตุตเมวาติ อิทิ เกสปณณตติยา อูปาทายญเต วณณาทิก
เอกตุเตน คเหตุวา วุดตั น เตสั อฎฐชมมตตภาวโต ๑

สมาธิทเทศ วรรณนา

กมมสมุจจาเน เกสาคเก เกเสสุ ตาว เกสมูล์ เอว โลมาทิสูปิ
ยถารห เวทิตพพิ ๑ ทสมมกลาโปปีติ เอตุถ อสิตาทิปรีปาจโก
เตโซโกฏจาโส นวสมมกลาโปปีติ วตุตพโพ ๑ ยทิเม เกสาคิ-
โกฏจาสา ยถารห อฏจนวทสมมสมุหฎตา อถ กสมปจวี-
อาทิตาคุมตุตโต มนสิกรียนตีติ อาห อุตสทวเสน ปนาตอาทิต ๑
ยสุมา อัย ชาตุมนสิกาโร ยาวเทว สตุตสณณาสมุกฆาฎนตุโถ
ชมมวินิพโกโค จ สาคิสัย สตุตสณณาสมุกฆาฎาย ตัวตุตติ ตสุมา
โกฏจาเสสุ เอว ชมมวิภาโค เวทิตพโพ ๑

เอตุถ หิ อูทริยั กรีสั ปุพโพ มตุตติ จ อุตสมุจจานา
อสิตาทิปรีปาจเกเตโซ กมมสมุจจาโน อสสาสปสสาสวาโต จิตต-
สมุจจาโนติ ฉ เอกสมุจจานา เสโท อตุสุ เขโพ สิงฆาณิกาคิ
จตุตาโร อตุจิตตวเสน ทวิสุมุจจานา เสสา ทวตุตีส จตุสมุจจานา
เตสุ อสิตาทิปรีปาจเก เตโซโกฏจาเส เอโก กลาโป ชีวิตนวโก
อณเณสุ เอกสมุจจาเนสุ อตุสมุจจาโน จิตตสมุจจาโน วา เอเกโก
อฏจโก ทวิสุมุจจาเนสุ อตุจิตตวเสน เทว เทว อฏจกา จตุ-
สมุจจาเนสุ อตุจิตตอาหารสมุจจานา ตโย ตโย อฏจกา อตุจิตต-
สมุจจาเนสุ สททนวกา อฏจสุ เตโซวายุโกฏจาเสสุ อฏจ ชีวิต-
นวกา เสเสสุ จตุวีสตียา โกฎจาเสสุ กายภาวทสกทวยสหิตา
จกขาทิสณณิตเตสุ มัสโกฏจาเสสุ จกขุโสตฆมานชีวหาวตุถทสกสหิตา
วาติ ปรีปณณายตนเก รูปกาเย เกท อนามสิตวา เอกตุตวเสน

วิสุทฺธิมคฺคํ สํวณฺณนํ

คฺยหฺมานา สตฺตจฺตฺตาลีสาธิกสฺตรูปกลาปา รูปวิภาคโต สาธิกํ ทิยทุตฺตํ
รูปสทฺสสํ โหติ ฯ โกฎฺจาสาณํ ปน อวยวิภาเคน ตทวยวกลาปानํ
เกเท คฺยหฺมานे รูปชฺรฺมฺมานํ อสงฺเขยฺยเกทตา เวทิตฺตพฺพา ฯ เอวํ
ชฺรฺมฺมวิภาคโต อนนฺกเกททินฺนาปี อิมํ ทฺวาจตฺตาลีส โกฎฺจาสา
อฺสฺสทคฺคหฺเนน จตฺราตฺตวเสนฺว ววฏฺฐเปตฺตพฺพา ฯ เตนาห อฺสฺสท-
วเสน ปน ฯเปฯ มนสิกาตฺตพฺพาติ ฯ ตตฺถ มนสิการวิธิ วุตฺตน-
เยเนว เวทิตฺตพฺโพ ฯ

[๑๖๕] มชฺฌิเมน ปมาเณนาติ อาโรหปรีณาเหติ มชฺฌิเม
สรีเร ลพฺกฺมานน มชฺฌิเมน ปมาเณน ฯ ปรีคฺยหฺมานาติ ปฺลฺลย
ปรีตฺกเกตฺวา คฺยหฺมานา ฯ ปรีมาณฺญเกทสจฺจจฺจณฺณาติ เอตฺถ ยถา
องฺคฺลสฺส อฏฺฐโม ภาโค ยโว ยวสฺส อฏฺฐโม ภาโค โอภา
โอภาย อฏฺฐโม ภาโค ลิกฺขา ลิกฺขาย อฏฺฐโม ภาโค รทฺเรณฺ
รทฺเรณฺสฺส อฏฺฐโม ภาโค ตชฺชาริ ตชฺชาริยา อฏฺฐโม ภาโค
อณฺเฏ เอวํ อณฺโณ อฏฺฐโม ภาโค ปรีมาณฺญ นามาติ เกจิ ฯ อฏฺฐ-
กถายฺ ปน สตฺตชฺรฺมฺมมาสปฺปมาณฺญ เอกํ องฺคฺลํ สตฺตโอกปฺปมาโณ
เอโก ชฺรฺมฺมมาโส สตฺตลิกฺขาปฺปมาณา เอกา โอภา ฉตฺตีสรฺท-
เรณฺญปฺปมาณา เอกา ลิกฺขา ฉตฺตีสฺตชฺชาริปฺปมาโณ เอโก รทฺเรณฺ
ฉตฺตีสอณฺญปฺปมาณา เอกา ตชฺชาริ ฉตฺตีสปรีมาณฺญปฺปมาโณ เอโก
อณฺญติ วุตฺตํ ฯ ตสฺมา อณฺโณ ฉตฺตีสฺตมภาคมตฺโต ปรีมาณฺญ
นาม อากาสโกกฎฺจาสิโก มํสจฺกขุสฺส อโคจโร ทิพฺพจฺกขุสฺเสว

สมาธิวิเทศ วรรณนา

โคจรภูโต ตั สนุชทายาห ปริมาณเกทสญจณณาติ ฯ ยถา-
วตุตปริมาณูปเกเทน จุณณวิจณณภูตา ฯ สุขุมรรชภูตาติ ตโตเยว
อติวिय สุขุมรรชภาว คตา ฯ โทณมตตะตา สียาติ โสพสนาพิมตตะตา ฯ
อิชาปี มชฺฌิเมน ปมาณณาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ฯ เตน
ปกตียา จตุมฺภุจิกํ กุฑูวํ จตุกุฑูวํ นาฬิ ตาย นาฬิยา โสพส
นาฬิโย โทณํ ตํ ปน มคธนาฬิยา ทฺวาทส นาฬิโย โหนฺตฺติ
วทนฺติ ฯ สงฺกหิตาติ ยถา น วิปฺปกีรติ เหวํ อาพนฺธนวเสน
สมฺปฺปิณฺเฑตฺตฺวา กหิตา ฯ อนฺุปาลีตาติ ยถา ปคฺฆมฺรณสภาวาย
อาโปธาคฺชยา วเสน กิถินฺนภาวํ ปิจฺฉิลภาวํ วา นาปชฺชติ เหวํ
อนฺุรกฺขิตา ฯ วิตุถมฺภิตาติ สงฺฆมาตวายุณา อติวिय วิตุถมฺภนํ ปาปีตา ฯ
น วิกีรติ น วิทฺธฺสตีติ สุขุมรรชภูตาปี ปจฺวีธาคฺช อาพนฺธนปริ-
ปาจนสมฺภูทฺธิรณกิจฺจาหิ อาโปเตโฆวายุธาคฺชฺหิ ลทฺฐปจฺจยา สินเนน
เตมิตาเตชสา ปรีปกุกา วายุณา วิตุถมฺภนํ ปาปีตา ปิจฺฉจฺจณฺณา
วिय น อิตฺถิจิตฺถ วิกีรติ น วิทฺธฺสตีติ อถโข ปิณฺฑิตา ฆนฺนภูตา
หุคฺชวา นานปฺปการเณน กเหตุพฺพตฺตํ อาปชฺชติ ฯ เตนนาห อวิกิรยมานาติ
อาหิ ฯ ตตฺถ วิกปฺปนฺติ วิภาคํ ฯ ยทฺธิปี เตโฆวายุธาคฺชโยปี สวิกุคฺหา
รฺูปชฺมมฺภาวโต ยาหิโส ปน ฆนสภาวโ ปจฺวีอาโปธาคฺชฺสุ ลพฺภติ
น ตาทิโส เตโฆวายุธาคฺชฺสุ ลพฺภตีติ เมยฺยภาวาภาวโต ตตฺถ
จฺจณฺณเกโท น อุทฺธฺโฏ ฯ ตถาหิ สสมฺภารเตโฆวายุสุปี เมยฺยภาวโ
น ลพฺภเตว ฯ

วิสุทธีมคค สัณณนาย

ยูสคตาดิ ยูสกาวิ ทูรวภาวิ คตา ๑ ตโตเอว อาพนุชนาการ-
ภูตา ๑ น ปคุชมรตีติ น โอคพติ ๑ น ปริสุสวตีติ น วิสุสนุหติ ๑
ปีณตปีณตภาวิ ทสเสตีติ อาโปชาตุยา พุรุหนรสตย วุคต ๑
อุสุมาการภูตาดิ เอเตน กายเ ปากตีกอุสุมาปี คหณิสุงขตย
ตสสาเยว เตโซชาตุยา วเสน โหตีติ ทสเสตี ๑ ปริปาเจตีติ
สนุเตเชตี ๑ สา หิ ยถาภูตตสส อาหารสส สมมา ปริณามเนน
รสาทิสมปคตียา เหตุภาวิ กจจันตี อิมิ กายิ ปริปาเจติ สนุเตเชตีติ
วูจติ ๑ เตเนวาห น ปูติภาวิ ทสเสตีติ ๑ กम्मูปนิสสยาย
จิตตปุปสาทเหตุตย จ สรีเร วณณสมปทาย เตโซชาตุ วิเสส-
ปจโย ปเคว อุคอาหารสมภูจानาย รูปสมปคตียา ยถาวุคต-
เตโซชาตุติ อาห วณณสมปคตियจสส อวหตีติ ๑ สมุทिरณ-
วิตถมภนलगुणादि ऐतुठ समुतिरन् अनुपेल्लन् विसेसनन्ति गेजि १
वित्ठमभन् सेसगुत्तयसस ग्मगित्तत्तापात्तन् उप्पिपन्नन्ति ऐगे १
तायाति वित्ठमभनलगुणाय वायोचातुया १ अप्रयाति समुतिरन्-
लगुणाय १ सा हि पेल्लनसगावा १ तेनाह सम्पुणाहत्तति १
सम्पुणाहनञ्ज रूपकलापसस तेसनुरूपत्तिया हेतुणावो अवग्गुण्णन्
आसनुरूपत्तिया १ लापेत्ति परिवत्तेति १ अिथानि यत्तुत्तं
जुण्णत्त मन्सिकावो आत्तत्तं तं निक्कम्मवसेन तससेत्तु ऐवमेत्तन्ति-
आति वुत्तं १ तत्तुत्त चात्तुयन्तन्ति सुत्तत्तन् विय यन्तुरूपकं अस्तिपि
कत्तुत्तत्त ऐत्तन्ति जित्तवसेन चात्तुम्भं यन्तं पवत्तत्त १ अिथापि

สมาธินิทเทส วณณนา

มนสิการวิธิ วุตตนเยเนว เวทิตพุโพ ๑

[๑๓๐] ยทิปี จตุนัน ฐาตุนัน ลกขณาทโย เหฏฐา ตตถ ตตถ
วุตตาเอว ตถาปี เต อนนเสสโต ทสเสตวา วิสุ กมมฏฐานปริคคหวิธิ
ทสเสตล กขณาทิโตติอาทิ อารทฐิ ๑ ตตถ ลกขียติ เอเตนาติ
ลกขณัน ๑ กขพตตล กขณเมตติสสาติ กขพตตลกขณา ๑ นน
จ กขพตตเมว ปจวิฐาตติ ๑ สจจเมต ๑ ตถาปี วิณณตาวินณต-
สททตถดาวเสน อภินเนปี ฐมเม กปปนาสิทฐเน เกเทเน เอว นิทเทโส
กโต เอวณหิ อตถวิเสสาวโพโร โหตีติ ๑ อถวา ๑ ลกขียตีติ
ลกขณัน กขพตตล หุตวา ลกขียมานา ฐาต กขพตตลกขณาติ
เอวเมตถ อตถโต ทฏฐพโพ ๑ เสสาสุปี เอเสว นโย ๑ ปติฏฐาน-
รสาติ สหชาตฐมมานัน ปติฏฐาภาวภิจจา ๑ ตโตเอว เนสิ สมปฏิจ-
จนาการเน ฌาณสส ปจจปติฏฐตีติ สมปฏิจจณปจจปฏฐานา ๑
ปทฏฐานัน ปเนตถ อณนฐมมตาย น อุทฐณัน สาธารณภาค-
สพภาวโต วา ทูรการณัน วิย ๑ ยถา วา ฐมมทเทสวาร-
วณณนาทิสู รสาทินา อณนเสสิ ปจจยภาวิ ทสเสตวา ปจจย-
วณตตาทสสนตถ ปทฏฐานัน อุทฐณัน น เอวมิธ ๑ อิธ ปน ฐาตุนัน
อนณนสาธารณวิเสสวิภาวนปราช โจทนาย อณนฐมมฏฐัน ปทฏฐานัน
น อุทฐณนติ ทฏฐพพิ ๑ พุรหนรสาติ สหชาตฐมมานัน วทตถนภิจจา ๑
ตถาหิ สว เนสิ ปิตถภาวิ ทสเสตีติ วุจติ ๑ สจคหปจจ-
ปฏฐานาติ พาหิรอุทถ วิย นุหานิยจจณนสส สหชาตฐมมานัน

วิสุทธีมคค สังวณณาย

สงคหนปจจุปฏจานา ฯ มทุทวานุปรุพทานปจจุปฏจานาติ พาหิรคคิ
วีย ชตุโลหาทีนั สหชาตธมมานัน มทุทวานุปรุพทานปจจุปฏจานา ฯ
อภินีหาโร ภูตสงฆมาตสสุส เทสนนุตรรูปตติยา เหตุภาโว นีหรณัน วา
พีชโต องกุรสสุส วีย ฯ

อุตุสมฏจานาว กมมาทิวเสน อนุปรุตติโต ฯ อุตุจิตต-
สมฏจานากทาจิ อุตุโต กทาจิ จิตตโต อุปรุชชนโต ฯ อวเสสชาติ
วุตตาวเสสา เกสาทโย จตุวีสติ อาทีโต ตโย เตโซโกฏจาสา
ปณจ วาโยโกฏจาสา จาติ ทวตติส ฯ สพเพปีติ เต สพเพปี
กมมาทิวเสน อุปรุชชนโต จตุสมฏจานา ฯ เกสาทินมปิ หิ มัสโต
อวิมุตตภาโค กมมาหารจิตตสมฏจानโน โหติติ ฯ

นानตเตกตตโตติ วิเสตสามณญโต ฯ ธมมานัน หิ อณญ-
มณญัน วิสทิสตา นานตติ ฯ สมานตา เอกตติ ฯ สพพาสมปีติ
จตุณนมปิ ฯ สलगขณาทีโตติ สกั ลกขณัน สलगขณัน ตโต
สलगขณาทีโต ฯ อาทิสทเทเน รสปจจุปฏจานานัน วีย มทุสณห-
ผรุสภาวาทินมปิ สงคโห ทฏฐพโพ ฯ กมมสมฏจานาทิวเสน จ
นानตตภูตानนุติ กสฺมา วุตติ นนุ กมมสมฏจานาทิวเสน จตุณนัน
ชาตุนัน เอกตติ โหติ สาธารณตตาคติ ฯ น อณญาเอว ชาตโย
กมมสมฏจานา อณญา อุตุอาทิสมฏจานาติอาทิกิ เกทัง สนุชาย ตถา
วจนโต ฯ เอตาสัง ชาตุนัน ฯ รูปปนलगขณัน รูปปนสภาวัง ฯ กิ ปเนตัง
รูปปนัน นาม ฯ ยา สีตาทิวโรธิปจจุยสนุนิปาเต วิสทิสูปตติ ตสฺมี

สมาธิทเทส วรรณนา

วา สติ โย วิชขมานสุเสว วิสทิสูปุตติยา เหตุภาโว ตัม รูปปณิ ๑
อนตัตตตตติ อปริจจนโต ๑

[๑๓๑] มหนตปาตุภาโว เจตถ สสมภารธาตวเสน เวทิตพุโพ ๑
ตถา มหาวิการตา มหาภูตสามณุลลกษณธาตวเสน เวทิตพุพา มหา-
ปรัหารตามหตตวิชขมานตา จ อุกยวเสนาติ ภูตสททาเปกขาย
เอตานิติ นปสกนิตุเทโส ๑ มหนตานิ ปาตุภูตานิ อเนกสตสทส-
รูปกลาปสงฆาตตย สมหวเสน สนตติวเสน จ อปริमितปริมาณัน
อเนกโยชนายามวิตถารานณจ อุปปชชนโต ๑ จตตาริ นหุตานิติ
จตตาริ ทสสทสทานิ ๑ เทวทานวาทีนั ติกาวุตาทิสรีรวเสน มหนตานิ
ปาตุภูตานิ ๑ ตตถายั วจนตุโถ มหนตานิ ภูตานิ ชาตานิ
นิพพตตานิติ มหาภูตานิติ ๑

อเนกภูตวิเสสทสเสนน อเนกพุกตทสเสนน จ อเนกจณริย-
ทสเสนวเสน มหนโต อพุกโต มหนตานิ วา อภูตานิ เอตถาติ
มหาภูโต มายากาโร ๑ ยกขาทโย ชาติวเสนว มหนตา ภูตาคติ
มหาภูตา ๑ นิรุพุโห วา อัย เตสุ มหาภูตสทโท ทฏฐพุโพ ๑
ปจวีอาทโย ปน วณจกตย อนิททิสิตพุกฏจันตย จ มหาภูตา
วีย มหาภูตา ๑ ภูตสททส อุกยลึงกตย นปสกตา กตา ๑ ตตถ
วณจกตา สย อนีลาทิสภาวานิ หุตวา นีลาทิสภาวสส อุปภูจาปน
อนิตถิปุริสาทิสภาวานว จ หุตวา อิตถิปุริสาทิอาการสส อุปภูจา-
ปน ๑ ตถา อณณมณุลสส อนโต พหิ จ อภูจิตานันเยว อณณมณุล

วิสุทฺธิมคฺค สังฆคณนํ

นํสํสา ย อวญฺจํนํโต อนํทํทํสํตพฺพญฺจํนํตํ ๑ ยํทํ หํ อํมํ
ชํคํโย อณฺณมณฺณสํส อณฺโต จํตํ น สกํจจกรํ สํยํ อณฺณ-
มณฺณนํปฺปเวสํโต ๑ อถ พหํ จํตํ วณํพฺพคฺคตํ สํยํ ๑ ตถํ สตํ
อวณํพฺพคฺคตํ วํ ทอหํเยยฺย ๑ ตสฺมํ น นํทํทํสํตพฺพญฺจํนํ ๑
เอวํ สนฺตํปํ ปตํญฺจํนํทํนํ ยถํสํกํ กํจจวํเสเสน เสสํนํ ตํณฺณํ
ตํณฺณํ อํปการํทํ โหนฺตํ ๑ เยน สหชํตํทํนํ ปจจเยน ปจจยํ
โหนฺตํ เตนํห น จ อณฺณมณฺณํ นํสํสา น ตํญฺจํนํตํ ๑
มณํเปหํตํ มนอหเรทํ จํตํรํยวณฺเตหํ ๑ วณฺณสณฺจํนํนํกํเขเปหํตํ
กํพสํมตํทํทํวณฺณํทํ ปุณฺณวํวรํกํสํตํทํสณฺจํนํทํ หตฺถณฺมกํทํทํกํเข-
เปหํ จ ๑ สรสสทกขณฺนํตํ สกํวญฺจํตลกขณฺณํ สกํจจกํ วํ สกํว ๑

[๑๗๒] มหํปรํหํรํโตตํ เอตฺถ วจณฺตํ วทณฺโต อํห
มหนฺตํทํ ๑เป ๑ ญฺตํนํ ๑ มหํปรํหํรํนํ วํ ญฺตํนํตํ ๑ ตตฺถ
ปจจํมตฺถํ ปุรํมปทํ อุตฺตรปทสฺส ปรํหํรํสทฺทสฺส โลปํ กตฺวํ
มหํญฺตํนํตํ วุคฺคํ ๑ ตถํทํตํ ตโตเอว วํการํสฺส มหนฺตตฺตํทํเอวํ
ตํ วํการํ ทสฺเสตฺถํ ญฺมํโตตํทํทํ วุคฺคํ ๑

ตตฺถ อจจํมโตตํ อคฺคํสฺส ๑ โกญฺจํสทสทสฺสํ เอกํ โกญฺจํสท-
สทสฺสํกํ จกฺกวํพนฺตํ ตํ สพฺพํ อํณํกํเขตฺตํทํทํเวณ เอกํ กตฺวํ
วทํ ๑ วลํยํตํตํ วํปตฺตํกํรเมจํมํกํญฺจํนํนํ ขารุทเกณ ลวณฺณํ วย
वलํยํ กจจณฺตํ วํทฺธํสํตํ ๑ กุปป์เตนํตํ จุภํเตน ๑ วํกํรํตํตํ วํชมตํ
วํทฺธํสํตํ ๑ อนุปํทํนํเนสฺส วํการํมหนฺตํ ทสฺเสตฺถวํ อุปํทํนํเนสฺส ทสฺเสนุโต
๑. อวณํพฺพคฺคตํ วํทอ หํเยยฺยํตํ มณฺณ ๑

สมาธินิทเทส วณณนา

ปตฺถทฺโรติอาทิมาย ๑ ตตฺถ กฺกุจฺมุขเณ วาติ วาสทฺโท อุปมฺภูโจ ๑
ยถา กฺกุจฺมุขเณ สเปเนน ทฺภูโจ ปตฺถทฺโร โหติ เอวํ ปจฺวิ-
ชาตุปฺโปเกเนน โส กาโย กฺกุจฺมุขเณ โหติ กฺกุจฺมุขมุขคโต วีย
ปตฺถทฺโร โหตีติ อตฺโต ๑ อถวา ๑ วาสทฺโท อวธารณฺภูโจ ๑
โส ปจฺวิชาตุปฺโปเกเนน วาติ เอวํ อานตฺวา สมฺพนฺธิตฺตํ ๑
อญฺเษตฺถ อตฺโต กฺกุจฺมุขเณ ทฺภูโจปี กาโย ปจฺวิชาตุปฺโปเกเนน
ปตฺถทฺโร โหติ ตสฺมา ปจฺวิชาตุยา อวิยฺจฺจโต โส กาโย สพฺพทา
กฺกุจฺมุขมุขคโต วีย โหตีติ ๑ วาสทฺโท วา อนิยมฺภูโจ ๑
ตตฺตฺรยมตฺโต กฺกุจฺมุขเณ ทฺภูโจ กาโย ปตฺถทฺโร โหติ วา น
วา มนฺตาคทวเสน ปจฺวิชาตุปฺโปเกเนน ปน มนฺตาคทฺรหิตโต โส
กาโย กฺกุจฺมุขมุขคโต วีย โหติ เอกนตฺปตฺถทฺโรติ ๑ ปฺปติโกติ
กฺกุจฺจโต ๑ สนฺตตฺโตติ สพฺพโส ตตฺโต สมฺปฺปนฺนทาโ ๑ สณฺนิโนติ
สมนฺตโต ฉินฺโน ปริมาณฺนทสณฺจฺจโม อายสฺมโต อุปเสนตฺเตรสฺส
สรีริ วีย ๑ มหาวิกฺการานิ ภูตานิติ มหาวิกฺการวณฺตานิ ภูตานิ ๑
มหาภูตานิติ ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปเนน นิทฺเทโส ทฺภูจฺพฺโพ ๑ ปจฺวิตติ-
อาทินา สพฺพโลกสฺส ปากฺกานิปิ วิปลฺลลสฺส มฺลยจิตฺตวาทสภาวโต
ปฺริกฺคณฺหนเ มหนฺตเณ วายาเมเน วินา น ปฺริกฺคณฺหนฺตีติ ทฺพฺพิณ-
เณยฺยสภาวตฺตา มหนฺตานิติ วุจฺจฺนติ ๑ ตานิ หิ สุวึญฺเณยฺยานิ ๑
มหนฺตานิติ มนฺตฺวา จิตฺเต สฺส ทฺพฺปฺริกฺคหิตตํ ทิสฺวา อโ
มหนฺตานิ เอตานิติ ชานาตีติ ๑ มหาภูเตกเทศดาทีหิ วา การเณหิ
๑. ส. สพฺพตฺน. ๔๘ ๑

วิสุทธิมคค สังฆคณนาย

มหาภูตานิ ๑ เอตา หิ ชาติโย มหาภูตเตกเทศโต มหาภูตสมณญโต
มหาภูตสนุสิสยโต มหาภูตภาวโต มหาภูตปริโยสานโต จาติ
อิมหิปี การณหิ มหาภูตานิติ วุจจนติ ๑

[๑๓๓] ตตถ มหาภูตเตกเทศโตติ ภูตมิทนต์ิ ภิกขเว สมณ-
ปัสสชาติอาทิสฺสฺ หิ อวิเสเสน ขนฺธปญจกํ ภูตนต์ิ วุจจติ ๑ ตตถ
ยทิตฺถํ กามภเว รุปภเว ปญจโวการภเว เอกจฺเจ สณฺณีภเว
ปวตฺตํ ขนฺธปญจกํ ตํ มหาวิสยตาย มหาภูตนต์ิ วตฺตพฺพตํ
อรหติ ๑ ปจฺวีอาทโย ปน จตฺสฺโส ชาติโย ตสฺส มหาภูตสฺส
เอกเทศภูตา มหาภูตาคิ วุจจนติ ๑ สมฺทาเยสฺส หิ ปวตฺตา
โวหารา อวยเวสฺสปี ทิสฺสนต์ิ ยถา สมฺทโท ทิฏฺโฐ ปญฺเฑ
ททฺโฆติ จ ๑ มหาภูตสมณญโตติ ตทธีนฺวตฺตติตาย ภวนต์ิ
เอตถ อฺปาทารูปานิติ ภูตานิ ปจฺวีอาทโย จตฺสฺโส ชาติโย ๑
สา ปนายเมตาสฺส ภูตสมณญา อนณฺตถวตฺตติตาย อฺปาทารูปานํ
อวิปริตฺตตา โลกสฺส เจตา พหุปการา จกขุสมฺททาทีนํ นิสฺสยภูตา
จาติ มหนฺตานิ ภูตานิติ สมณญายีสฺส ๑ มหาภูตสนุสิสยโตติ
มหนฺตานิ มหฺนุภาวานํ มหาสมฺมตมฺนฺชาตฺสปฺภูตานิ รณฺถํ สกฺกาทีนํ
เทวานํ เวปจิตฺตืออาทีนํ อสุรานิ มหาพฺรหฺมาทีนํ พฺรหฺมานํ คุณฺโต
วา มหนฺตานิ พุทฺธานํ ปจฺเจกพุทฺธานํ สวากานํ อฺปาทาเยปาทาย
วา สพฺเพสมฺปิ ภูตานิ สตฺตานิ นิสฺสยภูตตาย มหนฺตา ภูตา
เอเตสฺสตี มหาภูตา จาตุมฺมหาภูติโก หิ เนสฺสิ กาโยติ ๑

๑. ม. ม. ๔๓๔ ๑ ปาถิมฺปน ปัสสชาติ ทิสฺสตี ๑

สมาธิทเทศ วรรณนา

มหาภูตภาวโตติ พหุภูตภาวโต ฯ อยญหิ มหาสทุโท มหาชโน
สนุนิปติโตติอาทิสฺ พหุภาเว ทิสฺสติ ฯ ปจวีอาทโย จ ธาตุโย
เอกสมิมฺปิ อุตตภาเว อปริเมยฺยปฺปเกทา ปวตฺตุนฺติ ฯ ตสฺมา
มหนฺตา พหุ อนเนกสทสฺสปฺปเกทา ภูตาคิ มหาภูตา ฯ
มหาภูตปริโยसानโตติ มหาภูตสฺส วเสน ปริโยसानเน ปวตฺตติโต ฯ

กาโล ฆสฺติ ภูตานิ สพฺพานเว สหตฺตนา

โย จ กาลฆโต ภูโต ส ภูโต ปจนี ปจิติ

หิ เอวมาทิสฺ ชีณาสโว ภูโตติ วุตฺโต ฯ โส หิ อฺจฺฉินฺน-
ภวเนตฺตติคตย आयตี อปฺปฏิสฺนฺธิกตฺตา เอกนฺตโต ภูโตติ วุจฺจติ น
อิตเร ภวิสฺสตีติ โวหาริ อนตฺติตฺตฺตา ฯ ภูโตเอว อธิ ปุชฺชาวเสน
มหาภูโตติ วุตฺโต ยถา มหาชีณาสโว มหาโมคฺคฺคฺลฺลาโนติ จ ฯ
อิมาสฺส จธาตุนิ อนาทิมติ สํสาเร ปพฺนฺชวเสน ปวตฺตมฺมานานิ
ยถาวุตฺตสฺส มหาภูตสฺสเสว สนฺदानเน ปริโยसानปฺปตฺติ นาลฺยฺยตฺร ฯ
ตสฺมา มหาภูเต ภูตา ปริโยसानํ ปตฺตาคิ มหาภูตา ปุริมปเท
ภูตสทฺทสฺส โลปี กตฺวา ฯ

เอวเมตธา ธาตุโย มหาภูตเตกเทศาทีหิ มหาภูตาคิ เวทิตฺตพฺพา ฯ
ปจวีอาทีนํ กภฺขพฺปคฺขมรณาทีวิเสสฺสภฺขณสมฺมจฺจิตฺตา อปริจฺจตฺตธาตฺ-
ลภฺขณานิเยวติ อาห ธาตฺลภฺขณํ อนตฺติตฺตฺตาติ ฯ น หิ สามลฺย-
ปริจฺจาเคน วิเสโส วิเสสนิรเปกฺขํ วา สามลฺยํ ปวตฺตติ ฯ
ตถาหิ วทฺนฺติ

๑. ขา. ทุก. ๓๔๗ ฯ ปาลิยมฺปน ส ภูตปจฺฉินฺนติ ทิสฺสติ ฯ

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

ตมตถาเปกขโต เกท สสามณณ ชหาคี โน

คณหาคี สัสยุปปาธา สเมเวกคถกั ทวยนุติ ฯ

สลกขณชารณเนวาคี เชน สลกขณชารณน ชาตุโยติ วุจจนุติ
เตเนว ฐมมาตปี วุจจนุติ อุภยถาปี นิสุตตตนิชชีวตตายเอว วิภา-
วนโต ฯ เตเนวาท ฉชาตุโรยั ภิกขุ ปุริโส ฐมเมสุ ฐมมานุปลสุตี
วิหรัสตี ๑ ฯ อนรุรูปานั ขณโต รูปานั ขณสุส นาคีอิตตตรตายาท
อตุตโน ขณานรุปนุติ ฯ ชารณนาตี ชารณน วตตเนนาตี อตุโถ ฯ
ขยญเจนาตี ขยภงกุตตาย ฯ ภยญเจนาตี อุทยวยปฎีปีพนาทีนา
สปปฎีกยตาย ฯ อสารกญเจนาตี อตุตสารวิเรน ฯ

สหาปุนนาว เอตาคี เอตา จตสุโส ชาตุโย สห อุปุนนาว
สห ปวตตมานาว สมานกาลล ลพภมานาปี อวกัสโต สพพ-
ปริญนุติเม อตุจิตตาทารสมญจนาเนสสุ สุตตญจเก กมมเชสุ ชีวิตนเวคตี
เอเกกสมิ สุตตญจกาทีกลาเปปี ปเทเสน อวินิพุกตตา วิสุ วิสุ
อนิททิสิตพพญจนาตตาย ฯ ยตถ หิ ติสสนนั ชาตุนั ปติญจนาทวเสน
ปจวี ตตุเถว ตตุสา อาพนุชนปรีปาจนสมุทีรณวเสน อิตรา ฯ
เอเสว นโยเสสาสุปี ฯ

[๑๓๔] ปุริมา เทว ครุกตตา สภาคา อณณมณณนุติ
อธิปปาโย ฯ เอตถ จ นนุ ปจวียาปี ลหุภาโว อตุถิ ฯ ตถา
หิ สา กกขพี มุทกั สณหิ ฝรุสั ครุกั ลหุกนุติ นิตทีกุจาท ฯ

สมาธิเทส วรรณนา

อาเปปี ลหุภาโว ลพุกเตวติ ๑ น นิปปริยายครุภาวสุส
อธิปเปตตดา ๑ ครุภาโวเวว हि ปจวิชาตุยา ครุตรี อุปาทาย
ลหุภาโวติ ปริยาเยน วุตโต สีตภาโว วिय เตโซชาตุยา ๑
ยทิ เอว รุปสุส ลหุตาติ กถิ ๑ อยมปี วุตตนยาเอว ลหุตาการิ
อุปาทาย ลพุกนโต ๑ น हि ปริเจเนทวิการลกขณานิ ปรมตโต
ลพุกนติ นิปพนนรูปานัน อวภูจวิเสสภาวโต ๑ ตสุมา ปรมตตสิทฐิ
ครุภาว สนุชชา ยุตติ ปริมา เทว ครุกตดา สภากาติ ๑ ตถาติ
ปแทน สภากาติ อิมมตถิ อุปัสหริติ ๑ เทวติ ปน อิทำ ยถา
ปริมาติ เอตถ เอว ปจณิมาติ เอตถาปี อาเนตวา สมพนชิตพพิ ๑
วิสภาคา ครุกกลหุกภาวโตติ อธิปปาโย ๑ ยถา จ ครุกกลหุกภาเวहि
เอวเมว สภาเวहिปี สภากวิสภาคตา โยเชตพพา ๑

อชมตติกา เหฏฐา วุตตอชมตติกา สตตสนนตानปริยาปนุนาติ
อตุโถ ๑ วิญญาณวตถุวิญญตติอินุทริยานนติ จกขาทินัน ฉนุนัน
วิญญาณวตถุนัน ทวินุนัน วิญญตตตินัน อิตถิปริสินุทริยชีวิตินุทริยานนจ ๑
เย ปน วิญญาณวตถุติ ททยวตถุ กहितนติ วทนติ เตส
อินุทริยคคหเนน อฏฐนนมปี รูปินุทริยานัน กหณัน เวทิตพพิ ๑
วุตตวิปริตปปรการาติ อิทำ พาหिरานัน ชาตุนัน ยถา สพพโส
วิญญาณวตถุนัน วิญญตติอินุทริยานัน อนิสสยตา จ อิริยาปถวิโร โห จ
วุตตวิปริยาโย เอว จตสมภูจानตاپีติ กตวา วุตติ น ลกขณ-
รูปสุส วिय กุโตจปี สมภูจानสุส อภาวโต ๑ อุตสมภูจानตาย

วิสุทธีมคค ลัวณณาย

ตาส ลหุกาทินิสยตยปี อชมตติگانัน ฐาตุนัน วตตพพา น วา
วตตพพา ฯ วิญญตติคคหณณหิ ลกขณนุติ ฯ

อิตรหิติ อาโปเตโชวายุฐาตุนิ ฯ เอกสงคหาคิ สชชาติสงคเหน
เอกสงคหา ฯ สมานชาติตึนณหิ สงคโห สชชาติสงคโห ฯ เตเนาห
สมญจานนนานตตาทาวโตติ ฯ

ติณณัน มหาญตทานัน ปติญจา หุตวา ปจจโย โหตีติเยหิ
มหาญเตหิ สมปิณณทนวเสน สงคหิตา ปรีปาจนวเสน อนุปาติตา
สมุทธีรณวเสน วิตถมภิตา จ เตลัน อตตนา สหชาทานัน ติณณัน
มหาญตทานัน ปติญจา หุตวา ตโตเอว สนชารณวเสน อวสุสโย
โหติ วุตตณเยน วา ปติญจา หุตวา สหชาทาทิวเสน ปจจโย
โหตีติ ฯ เอส นโย เสตาสูปิ ฯ ยทึปี อณณมณณอาโกค-
ปจจเวกขณรหิตาเอเต ชมมาติ เหญจา ฐาตุนัน อสมนุนาหารตา
ทสุสิตาเอว ตถาปี อิมินาว นเยน วสุ กมมญจานปรีคคโห
กาคพโพติ ทสุเสนโต ปจจวิฐาตุ เจตถาติอาทิมาท ฯ

ตตถ ปจจวิฐาตุ เจตถาติ จสทโท สมปิณณทญโจ ฯ เตน
อยมปิ เอโก มนสิการปุปกาโรติ ทิเปติ ฯ เอตถาติเอตาสู ฐาตุนัน ฯ
อหิ ปจจวิฐาตุติ วา ปจจโย โหมีติ วา น ชานาตีติ อตตนิ วิย
อตตโน กิจเจว อาโกคภาวํ ทสุเสตวา อุปการกสส วิย อุปกต-
ตพพานมปิ อาโกคภาวํ ทสุเสตตุ อิตรานิปิติอาทิ วุตตํ ฯ สพพตถาติ
สพพาสู ฐาตุนัน ตตถาปี อตตกัจจูปกตตพพเกเทสุ สพพเพสุ ฯ

สมาธิทเทศ วรรณนา

[๑๓๕] ปจฺยวิภาคโตะติ ปจฺยชมฺมวิภาคโตะ เจว ปจฺย
ภาววิภาคโตะ จ ฯ ปจฺยโตะติ หิ อิมินา ปจฺวีอาทีนํ อญฺญา-
สาธารโณ ปตฺติฏฺฐาภาวาทินา เสสฏฺฐตฺตยสฺส ปจฺยภาโว วุฑฺโตะ
อิธ ปน เยหิ ชมฺเมหิ ปจฺวีอาทีนํ อุปฺปตฺติ เตสํ ปจฺวีอาทีนญจ
อนวเสสโตะ ปจฺยภาววิภาโค วุฑฺจตีติ อัย อิมสํ ทฺวินฺนํ อการานํ
วิเสโส ฯ กมฺมฺนฺติ กุสลากุสลํ ฐูปฺปาทกํ กมฺมํ ฯ จิตฺตฺนฺติ
ยฺกิลฺลิจิ ฐูปฺปาทกํ จิตฺตํ ฯ อหาโรติ อชฺฌตฺติโก ฐูปฺปาทโก
อหาโร ฯ อุตฺติ โยโกจิ อุตฺ ฯ อตฺถโตะ เตโชธาตฺ ฯ กมฺมเมวาทิ
อวธารณํ สมฺภูจฺจานสงฺกรากาวทสฺสนตฺถํ ฯ เตน อกมฺมชานมฺปิ
เกสณฺจि กมฺมสฺส ปรียาเยปจฺยภาโว ทีปโตะ โหติ ฯ ตถาหิ
วกฺขติ กมฺมปจฺยจิตฺตสมฺภูจฺจานนฺติอาทิ ฯ นนฺ จ กมฺมสมฺภูจฺจานนํ
กมฺมโตะ อญฺเณนปิ ปจฺยเยน ภวิตพฺพนฺติ ฯ ภวิตพฺพํ ฯ โส ปน
กมฺมกตฺติโกวาทิ ปฏฺิโยคินิวตฺตนตฺถํ อวธารณํ กตฺติ ฯ เตนาน ห
จิตฺตาทโยติ ฯ จิตฺตาทิสมฺภูจฺจานนฺติ เอตฺถापิ อยมตฺถโธ ยถารหํ
วตฺตพฺโพ ฯ อิตเรติ จิตฺตาทิโตะ อญฺเณ ฯ ชนกปจฺยโยติ สมฺภูจฺจานปกตํ
สนฺธาย วุฑฺฒํ ฯ ปจฺยโย ปน กมฺมปจฺยโยว ฯ วุฑฺฒํ หิ
กุสลากุสลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏฺฏตฺตา จ ฐูปานํ
กมฺมปจฺยเยน ปจฺยโยติ ฯ เสสานนฺติ จิตฺตาทิสมฺภูจฺจานนํ ฯ ปรียาเยโตะ
อุปฺนิสฺสยปจฺยโย โหตีติ ปฏฺุจฺจเน อรูปานํเยว อุปฺนิสฺสยปจฺยสฺส
อากตฺตตฺตา นิปฺปรียาเยน ฐูปฺปชฺมมานํ อุปฺนิสฺสยปจฺยโย นตฺถิ สุตฺเต

วิสุทธีมคคิถัฒณนาย

ปน ปุคคัถัฏ อุนนิสุตย วณสนนุฏ อุนนิสุตยตติ วจนโต สุตตุนนุติก-
ปริยายน วินา อภาโว อุนนิสุตยปจจโยติ เวทิตพุโพ ๑ จิตต
ชนกปจจโย โหติติ สหชาตนิสุตยอาหาราทิวเสน ปจจโย โหนต
จิตต สมนุฏจาทกต อูปาทาย ชนกปจจโย โหติติ วุตต ๑
อาหารอตุสุปี เอเสว นโย ๑

เอว กมมทานัน ปจจยชมมานัน วเสน ชาตตุ ปจจยวิภาค
ทสเสตวา อิทานิ ต สมนุฏจาทนัน ชาตุนนปิ วเสน ปจจยวิภาค
ทสเสนโต ปจจมิ ตาว กมมสมนุฏจาทัน มหาภูตุนนุติอาทินา อุตุ-
สิตวา ปุน ตตถ กมมสมนุฏจาทนา ปจจวิชาตุนนุติอาทินา นินุทิสติ ๑
ตตถ กมมสมนุฏจาทนา ปจจวิชาตุนนุติ กมมสมนุฏจาทัน มหาภูตุนนุติ เอตถ
สามนุญโต วุตตา กมมชปจจวิชาต ๑ กมมสมนุฏจาทนัน อิตราสนนุติ
กมมชานัน อาไปชาตุนนุติ ดิสสนนัน ชาตุนัน สหุปุตตุนนุติ อตตโน
อูปการกานัน ตาสัน อูปการกโต อาชาธภาวโต อูปาทโต ยาว
ภงคาธธโต วิคมาภาวโต จ สหชาตอณนุญนุญนิสุตยอตุถิอวิคต-
วเสน เจว ปตติญจาทนวเสน จ ปจจโย โหติ โหนตติ จ กมม
วีย อตตโน ตาสนุจ น ชนกวเสน ปจจโย โหติ อสมนุฏจาท-
ปจจตตาทาสัน ๑ กามนุญเจตถ นิสุสยปจจยคคหณเนว ปตติญจาทาโว
สงคหิโต ปจจวิชาตุนนุติ ปน อนนุญสาธาธนิกจจ สหชาตानัน
ปตติญจาทาโวติ อิม วิเสสัน ทสเสตุน ปตติญจาทนวเสน จาติ วิสุ
กตวา วุตต ๑ อาพนุชนวเสน จาติอาทิสุนนุติ เอเสว นโย ๑ ติสนุตติ-

สมาธิทเทศ วรรณนา

มหาภูตานุติ อุดจิตดาหารสมภูจันานัน จตุมหาภูตานุ อณณมณณ
อโวภินณานัน อวิจเจเทน ปวตตี อูปาทาย สนตติตีสนตติคคหณัน ๑
ปจวิธาตยา ปติภูจาทาโว นาม สหชาตธมมานันเยวาทิ อาห น
ปติภูจันวเสนาทิ ๑ น อาพนธรวเสนาทิสูปิ เอเสว นโย ๑
เอตถาติ เอเตสุ กมมสมภูจันมหาภูเตสุ ๑ จิตตสมภูจันนา ปจวิธาต
จิตตสมภูจันานัน อิตเรสนตีสูปิ สุกโร ตนตตินโย เนตุนติ
จิตตอาหาร ๑เป๑ เอเสว นโยติ อติทิสติ ๑ สหชาตาทิปจย-
วสปปวตตาสู จ ปนาติ เอตถ จสทโท สมจยภูโจ ปนสทโท
วิเสสภูโจ ๑ ตทุกเยน จ ยถาวุตเตหิ สหชาตาทิปจยเยหิ ปวตต-
มานา ชาตโย อิมินา วิเสเสน ปวตตุนตตีติ อิมมตถึ ทีเปติ ๑

[๑๗๖] อิทานิ ตั วิเสสั ทสเสตตุ เอกั ปฏิจจาทิ กาทมาห ๑
ตตถ เอกั ชาตु ปฏิจจ ติสโส ชาตโย จตุธา สมปวตตุนติ ติสโส
ชาตโย ปฏิจจ เอกาว ชาต จตุธา สมปวตตติ เทว ชาตโย ปฏิจจ
เทว ชาตโย ฉธา สมปวตตุนตตีติ โยชนา ๑ อคโถ ปน ปจวิ-
อาทิสู เอเกกิสสา ปจยภาเว อิตราสั ติสสนัน ติสสนัน ปจยูป-
ปนุนตาทิ อยเมโก จตุโก ติสสนัน ติสสนัน ปจยภาเว อิตราย
เอเกกิสสา ปจยูปปนุนตาทิ อยมโปโร จตุโก ปจยภูติยา
ตติยจตุตถา ปจยภูติยา ภูติยจตุตถา ปจยจตุตถา ภูติยตติยาติ อิมาสั
ทวินัน ทวินัน ปจยภาเว ตตถ ตตถ อิตราสั ทวินัน ทวินัน
ปจยูปปนุนตาทิ อยเมโก จตุโก เอว ปจยภาเวน จตุธา ฉธา

วิสุทธีมคค สัฒนนาย

จ ปวตฺตมานานัน เอกกทฺวิคติกวเสน ติกทฺกเอกกวเสน จ ยถากุมม
ปจฺจยฺอุปฺนฺนตาคิ วิภาโค เวทิตพฺโพ ฯ อยญจ ปจฺจยภาโว สหชาติ-
อญฺญมญฺญนีสฺสยอตุอิวิตตปจฺจยวเสน ตตฺถาปี จ อญฺญมญฺญ-
มุเขเนว เวทิตพฺโพ ยํ สนุชย วุตฺตํ ปฏฺิจฺจวาระ เอกํ มหาภูตํ
ปฏฺิจฺจ ตโย มหาภูตา ตโย มหาภูเต ปฏฺิจฺจ เอกํ มหาภูตํ เทว
มหาภูเต ปฏฺิจฺจ เทว มหาภูตา อุปฺปชฺชนฺตํติฯ อภิกฺกมปฏฺิกฺกมา-
ทิตฺติ อาทิสทฺเทเน อาทานวิสฺสชฺชนาทิกายิกิริยากรณสฺส สงฺคโห
ทฏฺจพฺโพ ฯ อุปฺปฬนสฺส ปจฺจโย โหติ ฃญฺญนิกิริยาย ปจฺวิชาตฺวเสน
สิชฺฃนโถ ฯ สวาติ ปจฺวิชาตฺยเอว อาโปชฺาตฺยา อนุคฺตา อาโปชฺาตฺยา
ตตฺถ อุปฺปชฺานภาวํ ปจฺวิชาตฺยา จ ปชฺานภาวนฺติ ปตฺติฏฺจาภาเว
วีย ปตฺติฏฺจาปนเปปี สาคิสยกิจฺจตฺตา ตสฺสา ปตฺติฏฺจาปนสฺส ปาทฏฺจ-
ปนสฺส ปจฺจโย โหตฺติติ สมฺพนฺโร ฯ อวิกฺเขปนสฺสาคิ อโร นิกฺขิปนสฺส ฯ
ตตฺถ จ กรุตฺตรสภาวาย อาโปชฺาตฺยา สาคิสโย พฺยาปาโรติ อาห
ปจฺวิชาตฺยา อนุคฺตา อาโปชฺาตฺติ ฯ ตถา อุทฺทชฺงคตฺติกา เตชฺชาตฺติ
อุทฺทชฺรณฺ เวชฺชาตฺยา ตสฺสา อนุคฺตภาโว วุตฺโต ฯ ติริยคตฺติกาย
เวชฺชาตฺยา อติหรณฺวิตฺติหรณฺสฺส สาคิสโย พฺยาปาโรติ เตชฺชาตฺยา
ตสฺส อนุคฺตภาโว คหิโต ฯ ตตฺถ จิตฺตฺจฺจานโถ อภิมุขํ ปาทสฺส
หรณฺ อติหรณฺ ปุโรโต หรณฺ อติหรณฺ ฯ ตโต โถกํ วิตฺติกฺกมหรณฺ
วิตฺติหรณฺ ปสฺสโต หรณฺ ฯ

๑. อภิ. ติกปฏฺจฺาน. ๑๕ ฯ

สมาธินิตุเทศ วรรณนา

[๑๗๗] เอเกเคน มุเขนาติ ปตถภูตตา ปจวีตืออาทีนา วิภตเตสุ
เตรสสุ อากาเรสุ เอเกเคน ชาติุนัน ปรีคคณหนมุเขน ๑ สุวายนุติ
โส อัย อุปจารสมาธิ ๑ กถิ ปนสฺส ววฏฺจานปรียาโยติ อาห
จตุณฺนํ ชาติุนนุติอาที ๑ อิทานี อิมิสฺสา ภาวนาย อานิสฺเส ทสฺเสตุ
อิมลฺจ ปนาติอาที วุตฺตํ ๑ สุลฺลตฺตํ อวคาหตีติ ชาติุมตฺตตา-
ทสฺสเนน รูปกายสฺส อนตฺตกถิ ววฏฺจาปยโต ตทนุสारेณ นาม-
กายสฺสาปี อนตฺตกตา สฺปาภาว โหตีติ สพฺพโส อตฺตสฺลลตฺตํ
ปรีโยคาหติ ตตฺถ ปตีฏฺจหติ ๑ สตฺตสฺลลตฺตํ สมุคฺฆมาฏฺเฐตีติ
ตโตเอว สตฺโต โปโส อิตฺถิ ปรีโสติ เอวํ ปวตฺตํ อยถาวสฺลลตฺตํ
อुकฺฆมาฏฺเฐตี สมุหนติ ๑ วาพมิกยภฺขรภฺขสาทีวิกปฺปํ อนาปชฺชมาโนติ
สทสนฺตานเน วिय ปฺรสนฺตานเนปี ชาติุมตฺตตย สฺทิกฺกจฺตตา จีณาสโว
วिय อิเม สีหพยคฺฆมาทโย วาพมิกา อิเม ยภฺขรภฺขสาตี เอวมาที-
วิกปฺปํ อกโรนุโต ภยเกรวํ สหติ อภิกวติ ๑ ยถาวุตฺตวิกปฺปนา-
ปชฺชนํ ที ภยเกรวํ สหนสฺส การณํ วุตฺตํ ๑ อุกฺฆมาโฏ อฺปปิลา-
วิตฺตํ ๑ นิกฺฆมาโฏ ตาทิกาวปฺปตฺตี ๑ มหาปญฺโล จปน โหติ
ชาติวเสณ กายे สมฺมเทว ฆนวินิพฺโปกสฺส กรณโต ๑ ตถาหิทำ
กมฺมฏฺจानํ พุทฺธิจริตสฺส อนุกฺกนฺนติ วุตฺตํ ๑ สฺกตฺติปฺรายนโน วา
อินฺทริยานํ อปฺริปกฺกตายนฺนติ อธิปฺปาโย ๑

เอณฺนวิสตฺติภาวนานยปฺปฏิมณฺฑิตสฺส

จตุธาตฺววฏฺจานนิตุเทศสฺส ลินฺตถวณฺณนา ๑

๑. ยถาวุตฺตวิกปฺปนาปชฺชนํ ๑ ๒. ทินภาวปฺปตฺตีตีปี ๑

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

โก สมาริทธิอาทินา สรฐปาทีปจฺญา ยาวเทว วิภาคาวโพธ-
นตฺถาฯ สรฐปาทีโต หิ ฉาตสฺส ปภเวโท วุจฺจมาโน สุวิญญะโย
โหติ สงฺเขปปุพฺพกตฺตา วิตุถารสฺส ฯ วิตุถารวิธินา จ สงฺเขปวิธึ
สงฺกณฺหาติ ฯ สมาริสฺสาติ วิตุถารํ ภาวนานยญจ ทสฺเสตฺถํ วุคฺคํ ฯ
อถวา ฯ โโก สมาริทธิอาทินาปี สมาริสฺเสว ปการภเวโท ทสฺสียติ ฯ
ภาวนานิสฺโสปี ภาวนานยนิสฺสโตเอวาติ อธิปฺปาเยน วิตุถารํ ภาวนา-
นยญจ ทสฺเสตฺถนฺติ วุคฺคํ ฯ สพฺพปฺปการโตติ ปลิโพธฺฐปฺจเจทาทีกสฺส
สพฺพสฺส ภาวนาย ปุพฺพกิจฺจสฺส กรณปฺปการโต เจว สพฺพ-
กมฺมฏฺฐานภาวนาวิภาวนโต จ ฯ สมตฺตา โหตีติ วตฺวา ตเมว
สมตฺตภาวํ วิภาเวตฺถํ ทฺวิโรเชวาติอาที วุคฺคํ ฯ อธิ อธิปฺเปโต
สมาริทธิ โลกียสมาริ อหา ฯ ทสฺส กมฺมฏฺฐานะสูติ ยานิ เทฏฺฐา
อุปจาราวหานิตี วุคฺคานี ทส กมฺมฏฺฐานานี เตสฺ ฯ อปฺปนาปุพฺพ-
ภาคจิตฺเตสูติ อปฺปนาย ปุพฺพภาคจิตฺเตสู อฏฺฐนฺนํ ฉานานํ ปุพฺพภาค-
จิตฺตฺตฺตฺตาเทสฺ ฯ เอกกฺคตาติ เอกาวชฺชนวิธิยํ นานาวชฺชนวิธิยญจ
เอกกฺคตา ฯ อวเสสกมฺมฏฺฐานะสูติ อปฺปนาพานิตี วุคฺคเตสฺ
ตีสกมฺมฏฺฐานะสู ฯ

[๑๗๘] ทิฏฺฐธมฺโม วุจฺจติ ปจฺจกฺขญฺโต อตฺตภาโว ตตฺถ
สุขวิหาโร ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร ฯ กามํ สมาเป็นชฺชิตฺวาติ เอเตน
อปฺปนาสมาริเยว วิภาวโต เอกกฺคจิตฺตฺตาติ ปน ปเทน อุปจาร-
สมาริโนปี คหณํ โหตีติ ตโต นีวตฺตฺนตฺถํ อปฺปนาสมาริภาวนาติ

สมานินิเทศ วรรณนา

วุดดี ๑ น โข ปเนเตติ เอเต พาทริกภาวิตา ฌานธมมา จิตเต-
กคคตามตตกรว อริยสส วินเย พุทฐสส ภควโต สาสเน สลเลขาคี
น วุจจนติ กิเลสานํ สลเลขปฏิปทา น โหตีติ กควา ๑ สาสเน
ปน อวิหีสาทโยปี สลเลขาว โลกุตตรปาทกตตว ๑ สมุพาเชติ
ตณฺหาตงกิลเสาทินา ตงกิลิฏฺจตย ปรมสมุพาเช อติวिय กสญฺญจान-
ญเต สัสารปฺวตเต ๑ โอกาสาธิกมนเยนาติ อตตปฏิลาภโยคคสส
นวมขณสงฺฆาตสส โอกาสสส อธิคมนเยน ๑ ตสส หิ ทุลลภตย
อปฺปนาธิกมมปิ อธิคมยมาโน สัเวคพหุโล ปุคคโล อุปจารสมานิมหิ-
เยว ฌควา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรติ สัฆํ สัสารทกฺขํ สมติกกมิตฺ-
สามีติ ๑ อภิญญาปาทกนฺติ อิทฺธิวิชาทอภิญญานํ ปาทกญฺตํ อธิญฺจान-
ญตํ ๑ โหตีติ วุดตฺนยาติ เอตถ อติสทฺโท ปการญฺโจ ๑ เตน อิมินา
ปกारेณ วุดตฺนยาติ เสสาภิญญานมฺปิ วุดตปฺปการํ สงฺกณฺหาติ ๑
สตี อายตเนติ ปุริมสิทฺฐे อภิญญาธิกมสฺส การณ วิชฺชมานเ ๑
อภิญญาธิกมสฺส หิ อธิกาโร อิจฺฉิตพฺโพ โย ปุพฺพเหตุติ วุจฺจติ
น สมာปตฺตีสุ วสีภาโว ๑ เตนาน ภาควา สตี สตี อายตเนติ ๑
อภิญญาตจฺฉนิกกรณียสฺสาติ วุขฺขมานวิภาคาย อภิวีสฺสิญฺจาย ปญฺญา
ตจฺฉนิกาทพฺพสฺส ๑ ฌมฺมสฺสาติ ภาเวตพฺพสฺส เจว วิภาเวตพฺพสฺส จ
ฌมฺมสฺส อภิญญาตจฺฉนิกิริยาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมตีติ โยชนา ๑ ตตฺร
ตเตรวาติ ตสฺมี ตสฺมีเยว ตจฺฉนิกาทพฺพธมฺเม ๑ สกฺขิภาวาย
ปจฺจกฺขการิตาย ภพฺโพ ตสฺส ภาโว สกฺขิภพฺพตา ตํ สกฺขิ-

วิสุมุทธิมคคิ ถัณณนอย

ภพุดั ๑ ดนุดั ภวคามิกมมัม อารพุก ภวปฏุจนาย อนุปปนนายปี
กมมสสุส กคูปจิตภวเนว ภวปฏุจนากิจจัม สิชุณตตีติ ทสเสนุโต อห
อปฏุชยมานา วาติ ๑ สห เพยติ ปวตตตีติ สหโพย สหาโย ๑
อิธ ปน เอกภวูปโค อธิปเปโต ๑ ตสสุ ภวโว สหพยตา ๑ ตัม
สหพยตัม ๑ ก็ อปปนาสมาธิภวานายเว ภววิเสทานิสัสสา อุทาทู
อิตรปีติ โจทณัม มนสิกตวา อห อุปจารสมาธิภวานापิตีอาทิ ๑
นิพพานนุติ ติสสนนัม ทุกขตานัม นิพพุตี ๑ รูปชมเม ปริยาปนนา
วิชชมานापปี สงขารทุกขตา จิตตสสุส อภวเนว อสนนตสภวา ๑
เตนาห สุกัม วิหริสสุสมาติ ๑ โสพสสิ ฅาณจิริยาหีติ อนิจจานุ-
ปสฺสนา ทุกขอนตตนิพพิทาวีรคณิโรชปฏินิสฺสคควิวุฏฏานุปสฺสนาติ
อิมายิ อฏฺฐหิ อฏฺฐหิ จ อริยมคคผลวาณหีติ เอวั โสพสสิ ๑ นวหิ
สมาธิจิริยาหีติ ปญฺจนนัม รูปชฺฅานานัม จตฺตนนัม อรูปชฺฅานานนญจ วเสน
เอวั นวหิ ๑ เกจิ ปน จตฺตาโร รูปชฺฅานสมาธิ จตฺตาโร อรูปชฺฅาน-
สมาธิ อุกเขสฺส อุปจารสมาธิ เอกัม กตฺวา เอวั นวาทิ วทนุติ ๑

[๑๗๘] สมาธิภวานาโยเคติ สมาธิภวานาย อนุโยเค อนุยฺยชฺเช
สมาธิภวานาสงฺขาเต วา โยเค ๑ โยโคติ ภวานา วุจฺจติ ๑
ยถาห โยคา เว ชายเต ภูริตี ๑ สมาธิปีติ ปีสทฺเทน สีสัม
สมุปปีณฺเฑติ ๑

สมาธินิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา ๑

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

อิทธิวิธินิเทศวรรณนา

[๑๘๐] สัณณาวเสน อนนตรี สมาริกถาย อาสนนปัจจุขัต
ทีเปนุโต อัย สมาริกาวนาติ อาห ๑ อภิญญา สมปะาเทตุ
โยโค กาทพุโพติ วตุวา ตตุถ ปโยชนวิเสเส ทสุเสตุ เอวณหีติ-
อาทิ วุตตุ ๑ กิญจาปี ถิรตธาโว วิปสุสนากาวนาสุขตา จ
สมาริกาวนาย อานิสัโสเอว ตถาปี ปญจ โลกียาภิญญา ยถา-
วุตตุสมาริกาวนาย อานิสัสทาเวน ปากฎา ปญญาตาดิ ตาสัเยว
วเสน โยคิโน อธิคทานิสัस्ता วุตตุ ๑ จุททสธา จิตตุปริทมเนน
ถิรตธา วุตตุ ๑ โลกียาภิญญาสุ วสีภาโวปี สมาริสเสว
วสีภาโว ๑ ตถา จ สมาริโต ยถาภูตุ ปชานาตีตีวจนโต สุขเนน
ปญญาภาวนั สมปะาเทสุสตีติ วุตตุ ๑ ตสุมาติ ยสุมา สมาริ-
กาวนาย อานิสัสลาโก ถิรตธา สุขเนน จ ปญญาภาวนา อิขุณติ
ตสุมา ๑ อภิญญาถั ตาว อารภิสูสาม ปญญาภาวนาย โอกาเส
สมปะเตปีติ อธิปะาโย ๑ ภควตา ปญจ โลกียาภิญญา วุตตุตาดิ
สมปะนุโร ๑ น จตุกุกุชฌานมตตเมว อิธ สาสเน สมปะาเทตพุพิ
นปี อิทธิวิธินาณเมว อถโฆ อญณมปิ อตุถิติ อตุตตุตตุตริปณิ-
ตมมเทสนตุถญจ ๑

[๑๘๑] อิทธิวิภูพพนนติ อิทธิสงขาคั ปกติวณณวิขหนกรियิ ๑

วิสุทธีมคค สัวณณนาย

อิทํ อิทธิสุ วิภพพนิทฐิยา ปธานตาย วุตตํ ฯ อิทธิวิภพพณญจาทิ
เอวํ วา อตุโธ ทฏฐพโพ ฯ วิภพพณสฺส วิสุ คหณมปิ วุตต-
การณเนว ทฏฐพพิ ฯ อากาสกสิณวเสน อรูปสมาปตฺติโย น
สมภวนฺติ ฯ อาโลกกสิณญจ โอทาทกสิณนฺโตคฺช กตฺวา โอทาท-
กสิณปริยนฺเตสุติ วุตตํ กสิณานูโลมาทิจิตฺตปริทมนวิธิโน อธิปฺเป-
ตตฺตา ฯ อากาสนิมฺมานาทิอตุถํ ปน ตทฺถยมปิ อิจฺฉิตพพเมว ฯ
อฏฺฐ อฏฺฐจาทิ ยถาวุตเตสุ กสิณฺเตสุ เอเกกสฺมี อฏฺฐ อฏฺฐ
สมาปตฺติโย ฯ กสิณานูโลมโตติ กสิณปฏฺิปาฎฺิโต ฯ ปฏฺิปาฎฺิ จ
เทสนาวเสน เวทิตพฺพา ฯ ฌานานูโลโม ปน ปฏฺิปตฺติวเสนปี ฯ
อุกกมนํ อุกกมนฺตํ อุกกมนตฺเมว อุกกนฺตํ ฌานสฺส อุกกนฺตํ
ฌานุกกนฺตํ ตโต ฌานุกกนฺตโต ตโต ฌานลงฺฆนโตติ อตุโธ ฯ
องฺคสงฺกนฺติโต องฺคาทิกกมโต จิตฺตํ ปริทเมตพฺพิ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ
ฌานานํ สมาปชฺชนาทิสฺส เจตฺถ เตสํ อารมฺมฌานญจ สลฺลทกฺขณตฺถํ ฯ
เอวญฺหิสฺส ตตฺถ วิสฺวิตา สมฺมิชฺฉตีติ ฯ ฌานํ สมาปชฺชตีติ กิ
จตุพฺพิทฺมปิ ฌานํ สมาปชฺชติ อฺุทาทุ เอเกกนฺติ ฯ กิณฺเจตฺถ
ยทิจฺ ฉตุพฺพิทฺมปิ สมาปชฺชติ องฺคสงฺกนฺติโต วิเสโส น สฺยา ฯ
อถ เอเกกํ อารมฺมฌสงฺกนฺติโต ฯ นายํ โทโส อาโภควเสน
เตสํ วิเสสสิทฺธิโต ฯ ยทา ทิ กสิณานูโลมเมว อากฺุชิตฺวา ตตฺถ
ตตฺถ กสิณ ฌานานิ สมาปชฺชติ น องฺคสงฺกนฺตี ตทา
กสิณานูโลโม ฯ ยทา ปน องฺคสงฺกนฺตี อากฺุชิตฺวา ฌานานิ

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

สมาปชชติ ตทา องคสงกนฺติ เวทิตพฺพา ฯ อิมินา นเยน กสิณานุโลมอารมณสงกนฺติอาทีนฺมปี อญฺญมณฺณํ วิเสโส เวทิตพฺโพ ฯ
อิทํ กสิณานุโลมํ นาม จิตฺตปริทมนนฺติ อธิปฺปาโย ฯ

ตเถวาทิ ปฏฺฐิปาฏิยา อญฺฺจสุ กสิณฺณสุ สตกฺขตฺตุมฺปิ สหสฺสสฺส-
ขตฺตุมฺปิติ เอตฺตสฺส อุปฺสํหารญฺโโจ ตถาสทฺโท ฯ ปฏฺฐิโลมโต เจตฺถ
ปฏฺฐิปาฏิ ฯ เตนหา ปฏฺฐิโลมกฺกเมนาติ ฯ อญฺญเหตุถ อตฺโถ
ปจฺมํ โอทาทกสิณฺณ ฌาณํ สมาปชชติ ตโต โลหิตกสิณฺณติ
ยาว ปจฺวิกสิณฺณา วตฺตพฺพา ฯ ปุณฺปุณฺํ สมาปชชนฺนติ สตกฺขตฺตํ
สหสฺสสฺสขตฺตุนฺติ วุตฺตํ พหุลาการมาห ฯ ตตฺถเถวาทิ ปจฺวิกสิณฺณเยว ฯ
ตโตติ ปจฺจมา ตติยขฺมานโต วุญฺจानตฺตรกาลํ ฯ ตเถวาทิ ปจฺวิกสิณ-
เมว ฯ ตโต อากิณฺจญฺญาตฺนนฺติ ตโต ปจฺวิกสิณฺณคฺขมาฎิมากาเส
ปวตฺตติตอาภาसानญฺญาตฺนสมาปตฺติโต วุญฺจาย วิญฺญาณญฺญาตฺนํ
อมฺนสิกริตฺวา ตํ ลงฺขิตฺวา ขตฺตวตฺตอาภาसानญฺญาตฺนวิญฺญาณสฺส
อภาเว ปวตฺตติตํ อากิณฺจญฺญาตฺนํ สมาปชชติ ฯ ปจฺวิกสิณฺณคฺขมาฎิ-
มากาสกสิณฺณํ ปจฺวิกสิณฺณปฺกฺขิกเมว โหติติ วุตฺตํ กสิณฺณํ อญฺญ-
กมิตฺวาติ ฯ อถวา ฯ อญฺฺจสุ กสิณฺณสุ กสฺสจฺจิ อุกฺกมณฺํ อิธ
กสิณฺณกฺกนฺตํ นามาติ อาห กสิณฺณํ อญฺญกมิตฺวาติ ฯ ฌานุกฺกนฺตกนฺติ
เอตฺถ อิจฺฉิตํ อวชารณฺน นีวตฺเตตฺตพฺพํ อุกฺกมณฺสฺส จ สรฺฐปํ ทสฺเสตฺถ
เอวํ กสิณฺณนฺติอาที วตฺตวา ปุณฺ ตํ ปการํ สห นิสฺสเยน เสสฺสกสิณฺณสุ
อติทิสฺนฺโต เอวํ อาโปกสิณฺณาที ฯเปฯ กาทพฺพาติ อาห ฯ

วิสุทฺธิมคฺคํ สํวณฺณนํ

เตเนวห อิมินา นเยนาติอาทิ ฯ ยถา ปจฺมชฺฌานมฺูลกํ ปจฺวี-
กสิณาทิสฺส ฌานุกฺกนฺตกํ ทสฺสตีตํ เอวํ ทฺติยชฺฌานาทิมูลกมฺปิ ตํ
ยถารหํ ทสฺเสตพฺพิ ฯ

[๑๘๒] ตทฺเวาติ ปจฺมชฺฌานเมว ฯ กสิณุกฺกนฺตเกปิ อาโป-
กสิณาทิมูลกา โยชฺณา วุตฺตนเยเนว กาทพฺพา ฯ ตถา ยถารหํ
ทฺติยชฺฌานาทิมูลกา ฯ โลหิตกสิณโต อากิณฺจลฺลยตฺนฺนฺติ โลหิต-
กสิณํ อวชฺเชนฺโต อภิมุขํ กตฺวา ตสฺส อุกฺขมาณฺเนน อฺปฺภูจฺิต
กสิณฺจ
สมาปชฺชิตฺวา ตตฺถ ปุพฺเพ ปวตฺตวิญฺญาณสฺส อปคฺมณํ อารมฺมณํ
กตฺวา อากิณฺจลฺลยตฺนํ สมาปชฺชติ ฯ อิตเรสนฺติ อวสิญฺจ-
รฺูปาวจฺรชฺฌานานํ ฯ น หิ อรฺุพชฺฌานเนสฺส อํกสํกนฺติ อตฺถิ นานํ
ตานํ ปจฺวีกสิณํ ปวตฺตนฺติ ฯ ยํ ปน อํการมฺมณฺสํกนฺติวจฺเนน
นํลกสิณํ อุกฺขมาณฺเฑว อากาसानฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
ลาภวเสน วุตฺตํ ปริยาเยนาติ ทฺฏฺจพฺพิ ฯ นิปฺปริยาโยโต ปน
ยถา อํกสํกนฺติ รฺุพชฺฌานเนสฺสเอว ลพฺภติ เอวํ อรฺุพชฺฌานเนสฺสเอว
อารมฺมณฺสํกนฺติ ฯ ตสฺส ตสฺสเอว หิ ฌานสฺส อารมฺมณฺนฺตเร
ปวตฺติ อารมฺมณฺสํกนฺติ ฯ เตนาห สพฺพกสิณฺสฺส เอกสฺสเอว
ฌานสฺส สมาปชฺชนํ อารมฺมณฺสํกนฺติกํ นามาติ ฯ ยถา ปน
สพฺพกสิณฺสฺส อิมินา อากาสวิญฺญาณกสิณานมฺปิ สํกโห โหตีติ
น สกฺกา วตฺตํ อธิ อญฺจนฺนํเยว กสิณานํ อธิกตฺตตา เอวํ

อิทธิวิธินิทฺเทศ วรรณนา

สพฺพมฺปิ อรุปรชฺฌานํ เอกชฺฌานนฺติ น สกฺกา วตฺตํ อฏฺฐนฺนํ
สมาปตฺตินํ วเสน จิตฺตปริทมนสฺส อิจฺฉิตตฺตา ฯ ตสฺมา อรุปรชฺฌานานํ
วเสน อํการมฺมณฺสงฺกนฺติ ปรียาเยน วุตฺตาคฺติ เวทิตพฺพํ ฯ ตถา
หิ ปิตกสฺสิณฺคฺฆาภูมิกาสฺเส ยํ ปจฺมารูปวิญฺญาณํ ตทารมฺมณํ
วิญฺญาณญายตฺนํ สนฺธายาห ปิตกสฺสิณฺโต วิญฺญาณญายตฺนํ
สมาปชฺชิตฺวาติ ฯ อิมิมา นเยน เสสทฺวเยปิ อตฺถโต เวทิตพฺโพ ฯ
เอกนฺตริกฺวเสนาคฺติ อณฺณฏฺโง อนฺตรสทฺโท อนฺตฺรเมว อนฺตฺริกํ
เอกชฺฉํ อนฺตฺริกํ เอตสฺมินฺติ เอกนฺตฺริกํ ฌานสมาปชฺชนํ ตสฺส
วเสน ฯ ยถา อํกานํ อารมฺมณฺสฺส จ เอกชฺฉํ อณฺณถา วิเสโส
โหติ ตถา สมาปชฺชนวเสนาคฺติ ฯ โส ปน วิเสโส เหฏฺฐิมานํ เตสํ
อํการมฺมณานํ สมตฺติกมฺนวเสน โหตฺติติ วุตฺตํ เอกนฺตริกฺวเสน
อํกานญจ อารมฺมณญจ สงฺกมฺนนฺติ ฯ อิทํ ฌานํ ปญฺจงฺกิกนฺติ-
อาทินา อํเกสฺ อิทํ ปจฺวิกสฺสิณฺนฺติอาทินา อารมฺมณฺสฺส จ ววฏฺฐา-
ปีเตสฺ เอกชฺฉํ เตสํ ววฏฺฐापเนน โภจฺ วิเสโส อตฺถลิตฺติ อฏฺฐกถาสฺ
อัย วิธิ นาทฺโต ฯ เอวญจ กตฺวา ฌานุกนฺตกาทีสฺ อนฺุโลมกฺกเมน
ปฏฺฐิโลมกฺกเมน อนฺุโลมปฏฺฐิโลมกฺกเมน จ เอกนฺตฺริกภาเวน ลพฺภ-
มานานมฺปิ ฌานาทีนํ อุกกมฺนํ อุกฺกมฺนํ ฯ เตหิ นเยหิ วินาปี
จิตฺตปริทมนํ อิชฺฉตฺติติ ปปญฺจปฺริหารตฺถํ โส อฏฺฐกถาสฺ นาทฺตติ
ทฏฺฐพฺพํ ฯ

[๑๘๓] อภาวิตภาวโน ฌานาภิญญาสุ อกตาริกาโร ฯ ตตฺถ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆคณนํ

ตตฺถ อฺปนีสฺสยฺรหิโตปฺปิตฺติ เกจิ ฯ อาทิภฺภูตํ โยคกมฺมํ อาทิกมฺมํ
ตํ เอตฺสฺส อตฺถิตฺติ อาทิกมฺมิโก ปุพฺเพ อกตฺปริจโย ภาวนํ
อนฺุยฺยชฺชนฺุโต ฯ เตนนาห โยคาวจโรติ ฯ กสฺสินฺปริกมฺมมฺปิ ภารोติ
โทสฺวิวภฺภูณาทิวินา กสฺสินมฺนฺุทเล ปฺปฏิปตฺตฺติยา ว อุกฺคหนิมิตฺตฺตฺตฺ-
ปตฺตฺติกสฺสินฺปริกมฺมํ ตมฺปิ นาม ภารो ฯ ปเคว อิทฺธิวิภฺภูพฺพนาติ
อธิปฺปาโย ฯ นิมิตฺตฺตฺตฺตฺปาทนฺนฺุติ ปฺปฏิภากนิมิตฺตฺตฺตฺปาทนํ ฯ ตํ
วทฺุเมตฺตฺวาติ ตํ นิมิตฺตํ ภาวนญฺจ วทฺุเมตฺตฺวา ฯ น หิ ภาวนญ
วินาว นิมิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ สมฺภวติ ฯ เกจิ อฺปนฺจารสมมาธิ ลภิตฺวา
อฺปนฺปนาสมมาธิ อธิคฺคณฺุตฺตํ น สกฺโกณฺุติ ตาทิสาปี พหุ โหนฺุเตวาทิ
อาห อฺปนฺปนาธิคโม ภารोติ ฯ อฺปนฺปนาธิคโมติ วา อญฺจนฺุ
สมมาปตฺตฺตฺตํ อธิคฺคมาห ฯ อญฺโโลว สมมาปตฺตฺตํ อฺปนฺปนาธิ
อญฺโโล อภิญฺญานนฺุติ อาห ปฺริทฺมิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
นาม ภารอติ ฯ ขิปปํ นิสฺนฺุติ นิสามนํ ฆานจกฺขฺุณา ปจฺวิ-
กสฺสินาทิฆานานรฺมมฺนฺุสฺส ทสฺสนํ เอตฺสฺสชาติ ขิปปนฺิสฺนฺุติ สีมฺตรํ
ฆานํ สมมาปชฺชิตา ตสฺส ภาวอ ขิปปนฺิสฺนฺุติภาวอ ฯ

อมฺพตฺตรฺฐจฺจิตํ มหามหฺินฺุทฺตฺเตราทิหิ โอตฺตฺตฺตฺตํ จานํ เถรฺม-
พตฺตฺตํ ฯ ยถา ปฺปฏิปฺกฺขวิชฺชยาโย ธาชีวา นิมฺมลเมว อสิโตมฺราทิ
คเหตุวา วิจฺรณฺุติ เอวํ ภิกฺขฺุณาปี กิเลสฺวิชฺชยาโย นิมฺมลา ว ฆานา-
ภิญฺญาว พยฺชิตพฺพาทิ อิมมตฺตํ ทสฺเสตฺตํ ตสฺมาติอาทิ วตฺตํ ฯ
ปตฺติภฺภาวอติ อธิ ปฺรตฺส อฺปนฺุทฺตฺตฺตฺตํ อธิปฺเปตํ ฯ ตณฺุหิ

อิทธิวิธินิทเทศ วรรณนา

ชิปฺปนิสนฺติภาวโตปิ ครุครฺ อจฺจาโยกฺกิจฺจสาธนฺวเสณ วิธาทพฺพโต
ทฺุรฺกิสฺมภวตฺรตฺตา ฯ ตํ ปน รกฺขิตฺตฺเถรฺนิตฺสฺเสนเนว สิทฺทมฺปิ ตโต
ครุตฺเรณ องฺการวสฺสปริตฺตฺตาณฺน วิภาเวตฺถุ คิริภณฺฑทฺวาหนฺปฺุชาย
ฯเปฯ เถโร วิยาติ อห ฯ คิริภณฺฑทฺวาหนฺปฺุชา นาม เจตฺยคิริมาที
กตฺวา สกฺลทีเป สมฺมทฺเท จ ยาว โยชนา มหตี ทีปฺุชาน ฯ
ปจฺวี มาเปตฺวาติ มารณ ปวตฺติตฺตํ องฺการวสฺสํ สฺลิตฺตมตฺเตนปี
ยาว มนุสฺเสณ ปาปฺุณาติตฺวาเทว อากาเส ปจฺวี นิมนฺนิตฺวา ฯ

[๑๘๔] พลวปฺุพฺพโยคานนฺติ ครุตฺรฺปฺนิสฺสยानํ อิทธิวิธาทินํ
เหตุภฺุตฺมมหาภินิหารานนฺติ อตฺถโธ ฯ อคฺคสวาทาทินนฺติ อาทิสทฺุเทณ
เอกจฺเจ มหาสวเก สงฺคณฺหาติ ฯ ภาวนानุภฺุกโม ยถาวุตฺตํ
จิตฺตปริทมฺนํ ฯ ปฏฺิสมฺภิทาทิติ อาทิสทฺุเทณ จานาจानณฺณาทีนฺมฺปิ
สงฺคโห ทฺุฏฺจพฺุโพ น เสสาภินฺณานเมว ฯ สวาทานมฺปิ หิ
จานาจานณฺณาทีนํ ปเทสวเสณ อิหฺุณฺนติ ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา
ปฺุพฺพเหตุสมฺปนฺนสฺเสว ยถาวุตฺตํ ภาวนानุภฺุกมํ วินา อภินฺณาย
อิหฺุณฺนติ น อิตรสฺส ตสฺมา ฯ อคฺคิธมนาทิทิติ อคฺคิมฺหิ
ตปนโกภฺุณฺนาทีหิ ฯ ยถา จาติ จสทฺุเทณ ลาชาการาทินํ ลาชา-
โกภฺุณฺนาที อวตฺตมฺปิ สงฺคณฺหาติ ฯ ฉนฺทสฺส ๑เปฯ วเสนาติ
ฉนฺทวโต เจ อภินฺณาย สิชฺุณฺติติ กตฺตฺกมฺยตฺตาจฺนฺทํ สีสํ ฐฺุริ เชฏฺุจํ
ปฺุพฺพพฺุคฺมํ กตฺวา ฉนฺทํ วา อฺุปฺปาเทตฺวา ตํ ภาวนาย มฺุขํ
กตฺวา ฉานสฺส สฺมาปชฺุชนวเสณ ฯ เอเสว นโย เสเสตฺุปี ฯ
๑-๑. สฺลิตฺตมตฺเตนปี ยาว มนุสฺเส น ปาปฺุณาติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํย

อวชฺชนาทิวสีภาวเสนาติ อิทํ อญฺจุสุปี สฺมาปตฺตีสฺส สาคิสฺสํ
วสีภาวาปาทนํ สนฺชราย วุตฺตํ ฯ ตยจ โข อาทิกมฺมิทวเสน น
กตาริการวเสนาติ อาห ปุพฺพเหตุ ๔เป ๔ วญฺญตฺติติ ๔ ปุพฺพเหตุ-
สมฺปนฺนสฺส หิ ยํ ฆานํ ปาทกํ กตฺวา อภิญฺญา นิพฺพตฺเตตฺตพฺพา
ตตฺถเว สาคิสฺสํ จินฺณวสีกาปี อิจฺฉิตฺตพฺพา น สพฺพตฺถเววติ
อธิปฺปาโย ๔ จตฺตถฺชฆานมตฺเต จินฺณวสีนาติ วจนโต อรูปสฺมา-
ปตฺตติโย วินาปี อภิญฺญา อิจฺฉนฺตฺติติ วทนฺติ ๔ ตมฺปิ ยทฺธิปี ปุพฺพเหตุ-
สมฺปนฺนสฺส วเสน วุตฺตํ ยุตฺตเมว ๔ อเถตฺรสฺส เตสํ มตฺติมตฺตํ ๔

[๑๘๕] ยถาติ เยน ปกาเรน เยน วิธินา ๔ เอตฺถาติ
เอตฺตสฺมี อิทฺธิวิธินิปฺพาทเน ๔ ตตฺตราติ จ ตเทว ปจฺจามสฺติ ๔
ปาลินยานุสारेเนวติ ปาลิตฺติยา อนุสฺสรธเนเนว ปาจสํวณฺณนา-
นุกกเมเนวติ อตฺถโถ ๔ จตฺตถฺชฆานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรตฺติติ วตฺวา
โสติ วุตฺตตฺตทา อาห อธิคตจตฺตถฺชฆาโน โยคฺติติ ๔ เอวํ
สฺมาหิตฺเตติ เอตฺถ เอวํสทฺโท เหฏฺฐา ฆานตฺตยาริคมปฏฺธิปาฏฺฐิตฺทสฺส
จตฺตถฺชฆานสฺมาธานสฺส นิตฺทสฺสนญฺโจติ อาห เอวณฺติ จตฺตถฺช-
ฆานกุกมนิตฺทสฺสนเมตฺนฺติ ๔ จตฺตถฺชฆานสฺส ตสฺส จ อธิคมกุกมสฺส
นิตฺทสฺสนํ ๔ เยน สฺมาธานานุกกเมเน จตฺตถฺชฆานสฺมาธิ ลทฺโท
ตทฺถยนิตฺทสฺสนนฺติ อตฺถโถ ๔ เตนาห อิมินา ๔เป ๔ วุตฺตํ โหตฺติติ ๔
ยทฺธิปี เอวณฺติ อิทํ อากมนสฺมาธินา สทฺธี จตฺตถฺชฆานสฺส สฺมาธานํ
ทฺิเปติ สติปาริสฺสุทฺธิสฺมาธิเอว ปน อิทฺธิยา อธิญฺจानภาวโต ปชานนฺติ

อิทธิวิธินิทเทศ วรรณนา

อาห จตุตถชฎมานสมาธินา สมาหิเตติ ฯ

อุเปกขาสติปารีสุทธิภาเวนาติ อุเปกขาย ชนิตสติปารีสุทธิ-
สพฺภาเวน ฯ สพฺพปจฺจนิกธมฺมสงฺกิลเสปรัสุทธิชาย หิ ปจฺจนิกสมเนปิ
อพฺยวภูาย ปารีสุทธิอุเปกขาย วตฺตมานาย จตุตถชฎมานํ ตํ-
สมฺปยุตฺตธมฺโม จ สุปรัสุทธิธา สุวิททา จ โหนฺติ ฯ สติสีเสน ปน
ตตฺถ เทสนา กตาทิ อาห อุเปกขาสติปารีสุทธิภาเวน ปรัสุทธิเชติ ฯ
ปารีสุทธิยาเอว ปจฺจยวิเสเสน ปวตฺติวิเสโส ปรีโยทาทตา สฺรณฺต-
สฺวณฺณสฺส นิฆมฺสเนน ปกสฺสรตา วิยาติ อาห ปรัสุทธิชตฺตาเยว
ปรีโยทาทเต ปกสฺสเรติ วุตฺตํ โหตีติ ฯ สุขาทีนํ ปจฺจยानํ ฆาเตนาติ
สุขโสมนสฺसानํ ทุกฺขโทมนสฺसानนฺจ ยถากุกมํ รากโทสปจฺจยानํ
วิกขมฺภเนน ฯ สฺขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย โสมนสฺสํ รากสฺส
ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺสชาติ หิ วุตฺตํ ฯ ยถา รากาทโย เจตโส มลา-
สฺจิจิภาเวน องฺกณานีติ วุจฺจนฺติ เอวํ อุปกฺนฺตฺวา กิลเสนญฺเจน
อุปกฺกิลเสชาติ อาห อนงฺกณตฺตาเยว วิกตฺูปกฺกิลเสติ ฯ เตนาห
องฺกณเนน หิ จิตฺตํ อุปกฺกิลิสฺสตีติ ฯ วิพาธิยติ อุปตฺตปิยตีติ
อตุโถ ฯ สฺภาวิทตฺตฺตาติ ปคฺณภาวาปาทเนน สฺกฺกฺจฺ วิภาวิทตฺตฺตา ฯ
เตนาห วสีภาวปฺปตฺเตติ ฯ อวชฺชนาทีนา ปญฺจธา จุฑฺทสฺวิเชน
วา ปรีทมเนน วสวตฺตตีตํ อุปกฺเตติ อตุโถ ฯ วเส วตฺตมานนฺหิ
จิตฺตํ ปคฺณภาวาปตฺติยา สฺปรีมฺทฺหิตํ วิย จมฺมํ สฺปรีกมฺมกตา
วีย จ ลาขา มฺหฺตฺติ วุจฺจติ ฯ กมฺมกฺขเมติ วิกฺกฺพฺพนาทีอิทธิ-

วิสุทธีมคค สัวณนาย

กมมกขเม ๑ ตลจ อุกยนุติ มุทตอกมมณียทวย ๑ นาหนุติอาทิสู
นกาโร ปฎิเสฐญโธ ๑ อหนุติ สตุถา อตุตถานัน นินทิสติ ๑ กิกขเวติ
กิกขู อาลปติ ๑ อณณนุติ อิทานิ วุจจมานจิตตโต อณณ ๑
เอกมมมปิติ เอกมปิ สภาวธมม ๑ น สมนุปลสสามิติ สมพนุโธ ๑
อัย เหตุถ อตุโถ อหิ กิกขเว สพพณณตถาณน โอโกเกนุโตปิ
อณณ เอกมมมปิ น สมนุปลสสามิ ย วสิภาวาปาทเนน ภาวิต
ตถา ปุนปุนัน กรณน พหุสิกต อเว สวิเสสมุททาวปตติยา
มุกกมมกขมตย กมมณียลจ โหติ ๑ ยถยิท จิตตุนติ อตุตโน
เตสลจ ปจจกขตย เอวมาหติ ๑ ยถา ยถาวตุตถา ปริสสุทตาทโย
น วิจจณนุติ เอว สุกาวิต จิตต ตตุถ อวภูจิต อิช จิต
อานณชปตตุนติ วุตตุนติ อาห เอเตส ปริสสุทตาทิสู จิตตต
จิต ๑ จิตตตเตยว อานณชปตตเตติ ๑ ยถา มุกกมมณณต
วสิภาวาปตติยา ลกขียนุติ เอว วสิภาวาปตติปิ มุกกมมณณต
ลกขียตีติ มุกกมมณณภาเวน วา อตุตโน วเส จิตตต จิตเต
วตุต ๑ ยถา หิ การณน ผลัน นินทริยติ เอว ผลณนาคิ การณ
นินทริยตีติ นิจจลภาเวน อวภูจัน อานณชปตติ ๑ สจ
สมปยุตตธมมส อธิรภาเวน ปฎิปกขหิ อกมมปณียตย จ สมกวนตี
สทฐาทิพลานัน อานุภาเวน โหติ สทฐาทิหิ ปริกคหิตตต ๑
อานณชปตเตติ สขเขปโต วุตตมตถัน วิวริตุ สทฐापริกคหิต
หิตีอาทิ วตุต ๑

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

[๑๘๖] ตตถ สทฺธาปริคฺคหิตนฺติ เอวํ สุภาวิตํ วสีภาวปฺปตฺตํ
เอตํ จิตฺตํ เอกํเสน อภิญญาสจฺฉิกรณียานํ ฌมฺมานํ อภิญญาสจฺฉิ-
กิริยาย สํวตฺตตีติ เอวํ ปวตฺตตย สทฺธาย ปริคฺคหิตํ ยถาวตฺต-
สทฺธาพเลน อุปตฺถมฺภิตํ ฯ อสฺสทฺธิเยนาติ ตปฺปฏิปกฺเขน อสฺสทฺธิเยน
เหตุนา น อิณฺชติ น จลติ น กมฺปติ อณฺณทตฺถ อุปฺริวิเสสา-
วหาเวเนว ติฏฺฐติ ฯ วิริยปริคฺคหิตนฺติอาทิสฺสปี อิมินา นเยน
อตฺถโต เวทิตฺตพฺโพ ฯ อยํ ปน วิเสโส วิริยปริคฺคหิตนฺติ วสี-
ภาวาปาทนปริทมนสาธเนน วิริเยน อุปตฺถมฺภิตํ ฯ สติปริคฺคหิตนฺติ
ยถาวตฺตเต ภาวนาพหฺลิกาเร อสมฺโมสสาธิกาย กุสฺลानณฺจ ฌมฺมานํ
คตฺติโย สมฺนุเนสมานาย สติยา อุปตฺถมฺภิตํ ฯ สมาธิปริคฺคหิตนฺติ
ตตฺถเอว อวิกฺเขปสาธเนน สมาธานเนน อุปตฺถมฺภิตํ ฯ ปญฺญา-
ปริคฺคหิตนฺติ ตสฺสาเอว ภาวนาย อุปการาปการฌมฺมานํ ปชานน-
ลกฺขณาย ปญฺญาय อุปตฺถมฺภิตํ ฯ โอภาสคตฺตนฺติ ญาโณภาส-
สทฺทํ ฯ โอภาสญฺเตน หิ ยถาวตฺตสมฺมาธานสมฺพฺนฺธิเตเนว ญาเณน
สงฺกิลเสปภํ ยถาวโต ปสฺสนฺโต ตโต อุตฺราสนฺโต โอตฺตปฺปนฺโต
ตํ อธิภาวติ น เตน อภิญฺชยติ ฯ เตนาหฺ กิเลสฺนฺธกาเรน น
อิณฺชตีติ ฯ เอเตน ญาณปริคฺคหิตํ หิโรตฺตปฺปพฺลํ ทสฺเสติ ฯ

อญฺจจฺจสมฺนฺนาคตฺตนฺติ จตฺตจฺจชฺชานสมฺมาธินา สมฺมาหิตตา ปรี-
สุทฺธตา ปรีโยทาทตา อนนฺจจจตา วิคฺคปฺกุกิเลสตา มุทฺธาโว กมฺม-
นียตา อานนฺชชปฺปตฺตติยา จิตฺตา สมฺมาหิตสฺส วา จิตฺตสฺส อิมานิ

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

องฺคานีติ สมหิตเตติ อิมํ องฺคภาเวณ อคฺคเหตุวา จิตฺตอานนฺชป-
ปตฺตติโย วิสุํ คเหตุวา อิมฺเห อญฺจฺหิ องฺคฺเห สมนฺนาคตํ ฯ
อภินีหารกฺขมนฺนติ อิทฺธิวิธาทิตฺถํ อภินีหารกฺขมํ ตทภิมฺขกรณโยคํ ฯ
เตนาห อภินฺนสาจฺจนิกฺรณียานํ ฌมฺมานํ อภินฺนสาจฺจนิกิริยาชาติ ฯ
กามํ นีวรณานิ วิกฺขมฺเภตฺวาเอว ปจฺมชฺชานสมชฺชโม วิตฺกกา-
ทิกฺเก วุปฺสเมเอว จ ทฺตติชฺชานาทิสมชฺชโม ตถาปี น ตถาเตหิ
ทฺตฺริภูตา อเปตา วา ยถา จตฺตตฺถชฺชานโต เจตฺโส มถีนภาวสงฺฆาต-
อฺพพิลาโภคฺคเรหิ นีวรณาทิตฺติ สฺสฺสฺจ วิมฺตฺตติยา ตสฺส ปาริสฺสฺสฺสฺ
ปรีโยทาตตา จ ยุตฺตติ อห นีวรณ ๗เป๗ ปรีโยทาเตติ ฯ
ฉานปฺปฏิลาภปจฺจยानนฺติ ฉานปฺปฏิลาภเหตุกานํ ฉานปฺปฏิลาภํ นิสฺสาย
อฺปฺปชฺชนกานํ ฯ ปาปกานนฺติ ลามกานํ ฯ อิจฺฉาวจฺรานนฺติ อิจฺฉาย
อวจฺรานํ อิจฺฉาวเสน โอตินฺณานํ อโห วต มเมว สตฺถา
ปฺปฏิปฺจฺจติวา ภิกฺขุณฺํ ฌมฺมํ เทเสยฺยชาติอาทินยปฺปวตฺตานํ มาน มายา-
สาเถยฺยาทินํ ฯ อภิชฺฉาทินนฺติ อาทิสทฺเทนาปี เตสฺสเยว สงฺคโห ฯ
อภิชฺฉา เจตฺถ ปจฺมชฺชานเนน อวิกฺขมฺภเนยฺยา มานาทโย จ
ตเททฺถจฺจ ทฺถจฺจพฺพา ฉานปฺปฏิลาภปจฺจยानนฺติ อนฺนวตฺตมานตฺตา ฯ
วิกฺขมฺภเนยฺยา ปน นีวรณคฺคหณเนว คหิตา ฯ กถํ ปน ปจฺมชฺ-
ฉานเนน อวิกฺขมฺภเนยฺยา อิทฺธิ วิคฺจฺจนฺตฺติติ ฯ สพฺเพ กุสลา ฌมฺมา
สพฺพากุสลานํ ปฺปฏิปฺกฺขาติ สลฺเลขปฺปฏิปฺตฺติวเสน เอวํ วุตฺตํ ฉานสฺส
อปรามญฺจภาวทสฺสนโต ฯ เย ปเนตฺถ อิจฺฉาวจฺรานํ อภิชฺฉา-

อิทธิวิธินิทเทศ วรรณนา

ทีนฺนติ อิมหิ ปเทหิ โภปอปปุจฺยกามรคฺพฺยาปาทาทย คหิตาติ
อธิปฺปาเยน ฆานปฏฺฐิลาภจฺยยานนฺติ ปาจิ ปฏฺฐิขิปิตฺวา ฆาน-
ปฏฺฐิลาภจฺยนิกันนฺติ ปาโจติ วทนฺติ ตํ เตสํ มติมตฺตํ ตถา
ปาสฺสเสว อภาวโต ฆานปฏฺฐิลาภจฺยนิกา จ นีวรณา เจว ตเททฺทฐา
จ เตสํ ทูริภาวํ วตฺวา ปฺน อภาววิคฺมโจทนาย อฺยฺชฺชมานตฺตา ฯ
นฺนุ จ อนนฺจตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺต อฺยมตฺโต น ลพฺภติ โอพาริกานํ-
เยว ปาปฺชมนานํ ตตฺถ อธิปฺเปตตฺตา ฯ สจฺจเมตฺตํ ฯ อิธ ปน
อธฺกตจฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺตตฺต
องคฺคปฏฺฐิเกสตาสามณฺเณน ปเนตฺถ สุตฺตानํ อปฺทิสนํ ฯ ตถาหิ
สุตฺตานุสาราณาติ วุตฺตํ น ปน สุตฺตวเสนาติ ฯ อวสฺสณฺเจ-
ตเมวํ สมปฏฺฐิจฺฉินฺตพฺพิ อธฺกตจฺจฆานานมฺปิ เกสณฺจิ อิจฺฉาวจฺรณํ
ปวตฺติสพฺภาวโต ฯ อิทธิปาทภาวูปคฺเมนาติ อิทธิยา ปาทภาวสฺส
ปทฺฐจฺจณภาวสฺส อฺปคฺมเนน ฯ ภาวนาปาริปุริยาติ อิตฺโต ปรี
กตฺตพฺพสฺส อภาวเวสเนน อภินิหารกฺขมภาวนาย ปรีปฺนฺณตฺตา ฯ
ปณฺธิตภาวูปคฺเมนาติ ตโตเอว ปฺชานภาวํ นีตตฺยา อุตฺตมณฺเฐน
อติคฺคิตฺกณฺเฐน จ ปณฺธิตภาวสฺส อฺปคฺมเนน ฯ อุกฺขํ เจตฺตํ จิตฺติยา
การณฺวณํ ปรีปฺนฺณาย ภาวนาย ปณฺธิตภาวปฺปตฺติยา จิตฺติ ฯ
อาเนณฺชปฺปตฺเตติ อิทํ จิตฺติยา วิเสสนํ ฯ เตนหา ยถาอาเนณฺชปฺ-
ปตฺตํ โหติ เอวํ จิตฺติ ฯ อิมสฺมี ปกฺเข จิตฺเต อาเนณฺชปฺปตฺเตติ
อฺกฺขเมกํ องฺคํ ฯ สมหาหิตฺติ ปน อิทมฺปิ เอกมฺงฺคํ ฯ เตนวสฺส

วิสุทธีมคค สัวณณาย

ปจมวิกปโต วิเสสิ สนุชทายาห เอวมปิ อญจงคสมนุณาคตุนติ ฯ

นิปผตติอญเจนาติ สีชณนญเจน ฯ ปฎิลาภญเจนาติ ปาปุณ-
นญเจน ฯ ตุนติ กามิตวตถุ ฯ สมิชตติติ นิปปชชติ ฯ ปพพชช
อาที กตวา ยาว ฉานมคคา อิช เนกขมมัม ฯ อิชตติติ ปาปุณียติ ฯ
ปฎิหริตติ ปาฎิหาริยุนติ ยสุม ปฎิปกงัม หริติ อปเนติ ตสุม
ปาฎิหาริยัม ฯ อตตโน ปฎิปกงัม หริตติ ปฎิหาริยัม เนกขมมาที ฯ
ปฎิหาริยเมว ปาฎิหาริยัม ยถา เวกถัม เวสมนุนติ จ ฯ อิชณนญเจนาติ
นิปปชชชนญเจน ฯ อุบายสมปทายาติ สมปนุนอุบายสส ฉายา-
รมภสสชาติ อตโต ฯ อิชตติติ ผลัม เทติ ฯ สีลวาติ อจารสีเลน
สีลวา ฯ กลยาณชมโมติ ทสกุสลคมมปถวเสน สุนุทรรชมโม ฯ สีล-
สมปตติยา วา สีลวา ทานาทีเสสปุณญกิริยวตถุวเสน กลยาณชมโม ฯ
ปณททิสสตีติ ปญเจสสตีติ ฯ อิชณนตติติ วชตุนติ อุกกัมสิ ปาปุณนตติติ
อตโต ฯ สาคิสยา นิปปชชชนปฎิลาภสีชณนพุทธิอตเถหิ อิทุธิ วุตตา ฯ

[๑๘๘] สาทสวริชชาติ สพพา อิทุธิโย อานตวา อตถุทธาร-
วเสน อิทาธิปเปตัม อิทุธี ทสเสตถุ วุตถัม ฯ พหุภาวาทีกสส อธิญจัน
อธิญจัน อิติสสา อตถิติติ อธิญจันนา ฯ วิวัช รุปนิมมานสงขาคัม
วิญพพณัม อิติสสา อตถิติติ วิญพพณา ฯ มโนมยาภินิพพตติภาวโต
มโนมยา ฯ ฉาณสส วิปผาโร เวคายิตตตัม อิติสสา อตถิติติ
ฉาณวิปผารา ฯ อริยานัม อยุนติ อริยา ฯ ยโต กุโตจิ กम्म-
วิปากโต ชาตา อิทุธิ กम्मวิปากชา ฯ สาคิสยปุณญญนิพพตตา อิทุธิ

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

ปุลลวโต อิทธิ ๑ กम्मวิปากชา อิทธิ ชาติโต ปุญาย โหติ
อิตรา ยทา ตทา ปุลลวย วิปจกกาเลติเอว วา อิมาส วิเสโส
เวทิตโพ ๑ อาถพพณวิซชาภินิพพตตะ วิซชามยา ๑ สมนมา-
ปโยโค อุปายปโยโค ฌายารมโก ๑

ปกคิตยา เอโกติ สภาเวน เอโก ๑ พหุกนุติ พหุ ๑
เตน อคคหิตปริจเจทํ อธิจฺจาทพพสุส อนนกกาวํ ทสเสตฺวา ปุณ
ปริจเจทโต ทสเสตฺ สत् วาติอาทิ วุตตํ ๑ อวซชตฺติติ ปริกมม-
สงฺขาเตน อาโกเคน อาภุชติ ภาวีรุเปเตน* ปริกมมมนสิกาเรน
มนสิกรโติ ๑ ฌาณน อธิจฺจาทิตติ ตถา ปริกมมํ กตฺวา อภิญญา-
ฌาณน ยถาธิปฺเปเต พหุเก อธิติจฺจติ ๑ อธิจฺจานจิตฺเตน สหเว
พหุภาวาปตฺติโต พหุภาวาปาทกํ อิทธิวิธฌาณํ ปวตฺเตนโตว ตถา
อธิจฺจาทิตติ วุจฺจติ ๑ เสเสสุปี เอเสว นโย ๑ เอวนฺติ ปการญฺโ
เอวสทฺโท ๑ เตน สพพมฺปิ อธิจฺจานปฺปการิ สงฺกณฺหาติ ๑ อธิจฺจาน-
วเสนาติ ฌาณน อธิจฺจาทิตติ เอวํ วุตตออธิจฺจานวเสน นิปฺพนฺตตะ ๑

ปกคิตวณฺณนุติ ปกคิตสณฺจัน อตฺตโน ปากคิกรูปี ๑ ปกคิ-
วณฺณวิซหนวิการวเสนาติ อตฺตโน ปกคิตวณฺณวิซหนปฺพพกสุส กุมารก-
วณฺณาทิวณฺณวิการสุส วเสน ๑

[๑๘๘] อิมฺมหา กายาติ ปจฺจกฺขภาเวน อิมฺมหาติ วุตตะ
ภิกฺขุสุส กรชกาธา ๑ อณฺณํ กายนฺติ อณฺณํ อิทธิมยํ กายํ ๑
ตโตเอว อิทธิมยรูปวณฺณตตะ รูปี ๑ อภิญญามเนน นิปพตฺตตะ
๑. วิปจกกาเลติ มณฺเณ ๑ ๒. ภาวีรุเป เตน ๑

วิสุทธีมคฺค สัวณณาย

มโนมยํ ๑ นิปฺพตฺตฺวเสนาติ นิปฺปชฺชนวเสน ๑ อภิญญาญาณสุส
หิ ยถา มโนมโย กาโย นิปฺปชฺชติ ตถา ปวตฺติ มโนมยิทฺธิ ๑
เอเสว นโย เสเสสุปี ๑ ยทิ เอวํ กถมยเมว มโนมยิทฺธิติ
รฺุพฺหิเวสา เวทิตพฺพา ยถา มโนมโย อตฺตภาโว ยถา วา
โคสมณฺญา วิสาณาทิวติ ปิณฺฑเท ๑ อถวา ๑ อพฺกนฺตรโต นิกฺขนฺโต
อิทฺธิมตา จ เอกนตฺสทิสเ อิมสฺมึ นิมฺมานเ สุปากโณ มนฺสา นิพฺพตฺตฺติ-
ภาโวติ ยถา สาทิสโย มโนมยโวหาโร น ตถา อณฺญาสุ อธิจฺ्ञาน-
วิจฺ्ञพฺพนิทฺธิสุ สมณฺณตฺรวันตาสฺสูติ เวทิตพฺพํ ๑

ฌานปฺวตฺติโต ปุพฺเพ วาติ อรหตฺตมคฺคฌานปฺวตฺติโต
ปุพฺเพ วา วิปฺสฺสนากฺขณเ ตโตปี วา ปุพฺเพ อนนฺตมภวิคฺสส
ปฺฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺจาย ปจฺจนา วา ยาว ขนฺธปรินิพฺพานา
ตฺขณเ วา มคฺคปฺวตฺติสมเย ๑ ฌานานุภาวนิพฺพตฺโต วิเสโสติ
สุริยสุสุจฺฉิตฺตจฺ्ञานเ สมนฺตโต จ อาโลกกรณสมตฺถตา วิย ตฺสเสว
ฌานสุส อานุกาเวน นิพฺพตฺโต สพฺพโส ปหาตพฺพปฺปหานภาเวตพฺพ-
ภาวนาปาริปุริสฺสงฺขาโต วิเสโส ๑ วตฺถุณี ปน อนนฺตริยดาวเสน
อากตานิ ๑ อนิจฺจานุปฺสฺสนายาติ สฺสงฺขารเ อนิจฺจโต อนุปฺสฺสนฺติยา
พลววิปฺสฺสนาย ๑ อารทฺธวิปฺสฺสนสุส หิ ยถาวตฺตวิปฺสฺสนาย ปวตฺ-
ติคฺขณเ ตโต ปุพฺเพ ปจฺจนา จ ปกิณฺณกสมฺมสนวาเร นิจฺจสณฺญา
ปหานญฺโ จ อิชฺฉติ ๑ เอเสว นโย สพฺพตฺถ ๑ กามํ สฺสงฺเขปฺกถายปี
อธิปฺเปตฺตฺโต ปกาสิโตว วิตฺถารกถาย ปน วิญฺตฺตโร โหติติ

อิทธิวิธินิทฺเทศ วณฺณนา

อาห วิตุถาเรน กเถตพฺพนฺติ ฯ กพฺภคตฺสฺเสวาทิ อนาทเร สามิ-
วณฺ์ ฯ วุตฺตนเยนาติ ปจฺฉิมภวีกฺสฺสาติอาทินา พากฺลตฺตฺเถรวตฺตฺมฺหิ
วุตฺตนเยน ฯ ทารุภาริ กตฺวาติ ทารุภาริ สกฺกฺฏ กตฺวา อาโร-
เปตฺวาติ อตฺโต ฯ โอสฺสชฺชิตฺวาติ ฉทฺทฺทฺวา ฯ สกฺกฺมฺลฺเลติ
สกฺกฺมฺลฺมีเป ฯ วาพฺยภฺขานฺจฺริเตติ กุรุเรหิ ยภฺยเหหิ อนุวิจฺริตฺพฺเพ ฯ
ยภฺยปฺริคฺคฺหิตฺตฺหิ ราชคฺหนฺคริ ฯ

[๑๘๕] สมาริโตติ ปจฺมชฺฌานาติสมาริโต ฯ ปุพฺเพติ อุป-
จารชฺฌานภฺขณฺ ๑ ปจฺฉาติ สมาริตฺติยา จิณฺณปฺริยฺนฺเต ๑ ตํชฺฌเนติ
สมาริตนฺภฺขณฺ ๑ สมถานฺภฺวานิพฺพตฺโต วิเสโสติ ตฺสฺมี ตฺสฺมี
ฉาณฺ สมาริเตเชน นิพฺพตฺโต นีวรณฺวิภฺขมฺภนฺนวิตฺกฺกาติสมตฺติภฺกม-
สฺลฺลฺนา-เวทฺยนิโรธปฺริสฺสยสฺสหนาทิโก วิเสโส ๑ กโปตฺกนฺทฺรายาติ
เอวํนามเก อรณฺณวิหारे ฯ ชฺฌนฺหาย รตฺติยาติ จนฺทาโลกฺวติยา
รตฺติยา ๑ นโวโรปฺเตหิ เกเสหิติ อิตฺตฺมฺภฺกตฺลภฺขณฺ กรณฺวณฺ์ ๑
ยฺสฺสาติ ปหารยฺส ๑ ตฺสฺสาติ ยภฺยยฺส ๑ จิปปฺนิสฺนฺติภฺวาตฺส
อฺกฺกํสคตฺตฺตา เถโร ตฺสฺมี ปฺหรนฺเตเอว สมาริตฺตี สมาริชฺชิตฺติ อาห
ปฺหรณฺสมเย สมาริตฺตี อปฺเปสฺตีติ ๑ ปาลิยฺ ปนฺ เถโร อณฺยตฺริ
สมาริตฺตี สมาริชฺชิตฺวา นิสฺสินฺโนติ วุตฺตํ ๑ อิมฺ ปนฺ เถรา
สมาริตฺติโต วุจฺจฺจานสมกํลํ เตนฺ ปหาโร ทินฺโนติ วทฺนฺติ ๑

[๑๕๐] สลฺยชฺชีวตฺเถรณฺติ กฺกฺสนฺนฺชฺส ภาควโต ทฺติยฺ อคฺคฺสวากํ
มหาเถริ สนฺชฺยาห ๑ โส หิ आयสฺมา อรณฺณาทิสฺสฺย ตฺถกตฺตฺถจฺ

วิสุทธิมคคิถวณณนย

นินโน อปฺกสิเรเนว นโรธิ สมาปชชติ ฯ ตสฺมา เอกทิวสิ อณฺณ-
ตรสฺมี รุกขมูเต นโรธิ สมาปชชติ ตํ สนฺชย วุตฺตํ นโรธสฺมา-
ปนฺนุนฺติอาทิ ฯ จิวเร อํสมตฺตมฺปิ น ฉายิตฺถ สรีเร กา กถา ฯ
เตเนว หิ เถโร สยฺชีโวเตวว ปณฺณายิตฺถ ฯ อยมสฺสชาติ อสฺส
อายสฺมโต สยฺชีวสฺส โย นโรธสฺมาปตฺติยํ อคฺคิปริสฺสยาภาโว
อํยํ สมารวิปฺพารอาทิสฺสตี โยชนา ฯ กถํ ปน นโรธสฺมาปตฺติยํ
สมารวิปฺพารสมฺภโวติ อาห อนฺุพฺพ ๑เป๑ นินฺพตฺตติ ฯ
ปจฺมํ จปิตภณฺทกสฺสชาติ สพฺพปจฺมํ จปิตภณฺทกสฺส ฯ ตณฺหิ
คหณฺกเถ สพฺพปจฺจิมํ คยฺหติ ฯ กาลปริจฺเจทวเสนาติ เอตฺตเก
กเถ กเถ วุจฺจสิสฺสามิติ สฺมาปตฺติโต ปุพฺเพ กตกาลปริจฺเจท-
วเสน ฯ กิถา วิรวีสฺสตี รตฺตนฺชกาเร รุพทสฺสเนน ปิสฺสโจ อญฺจหตีติ
มณฺณมานา ฯ เอตฺตเกหิ นาม ภณฺชเกหิ อชฺโฆตฺถโณ นินฺพิกาวโร
อโห มหฺนุภาโว อโห วิเวกวาสีติ จ เถรคเตน ปสฺสาทน ๑ ตตฺต-
เตลภฺทวหนฺติ อาชารสีเสน อาเชยฺยมาห ๑ กฺฐาเห ตตฺตํ เตลํ กฺฐาเห-
อาสิญฺจิติ อธิปฺปาโย ฯ วิวญฺจมานนฺติ กตฺถจิปิ อลคฺคนวเสน
ภสฺสสนฺตํ ฯ สปริวารติ ปณฺจหิ อิตฺถิสเตหิ สปริวารา ฯ ราชนํ
เมตฺตย ฝริติ โอทิสฺสกเมตฺตยสฺมาปตฺติยา ราชนํ สฺสลิ ๑ จิปฺตุนฺติ
วิชฺฌิตฺุ ๑ โอิโรเปตฺตุนฺติ สรสนฺนํ ปฏฺฐิสฺหริตฺุ ๑

[๑๕๑] ปฏฺฐิตฺาที่สฺสตี อนินฺจาทิสฺส ๑ อนินฺจณฺหิ ปฏฺฐิตฺุ ๑ อมนฺณ-
ณมฺปิ ปฏฺฐิตฺุณฺติ วุจฺจติ ๑ อาทิสฺสทเทน อปฺปฏฺฐิตฺาที่ สจฺจคณฺหาติ ๑

อิทธิวิธนิเทศ วรรณนา

ตตุถาคติ ปฏิกูลารมมณ ๑ อุเปกขโกติ ฉพงคูปะกขาย อุเปกขโก ๑
ตตุถาคติ ปฏิกูลาปฏิกูลเกเท วตุถุสมิ ๑ สโตติ สติเวปุลลปปตติยา
สติมา ๑ สมปะชาโนติ ปญญาเวปุลลปปตติยา สมปะชานการิ ๑
อยนติ อัย ปฏิกูลาทิวตุถุส อปะปฏิกูลสณณิวิหาราทิกา จีณาสวาน
อคคัมคคาธคิมสัทธา จิตติสตรียตา ๑ เตนานา เจโตวสิปปตตานิ ๑เป๑
วุจจตีติ ๑ อนิฏฐเจ วตุถุสมิ สตตสณณิตเต เมตตทาพรณิ วา
ชาตุโส ปจจเวกขณาย ชาตุมนสิการิ วา กูถาทิเก ชาตุมนสิการิ
กโรนุโตติ โยเชตพัพ ๑ อปะปฏิกูลสณณิ วิหริตีติ หิตเตสิตาย ชมม-
สภาวะจินตนาย จ น ปฏิกูลสณณิ หุตวา อิริยาปถวิหารเณ วิหริติ ๑
อิฏฐเจ วตุถุสมิ ฉาติमितตาทิเก เกสาทิสู อสุจิกโฏฐาสมตตเมวาติ
อสุภพรณิ วา อสุภมนสิการิ วา ๑ ตตถ รุปชมมชาตัง อนิจจนติ
อาทิกุโธ อติสทโท ๑ ตสฺมา อนิจจทุกขานตตวา วิปริณามชมมาติ
มนสิการิ วา กโรนุโตติ โยชนา ๑ ปฏิกูลาปฏิกูลเสสุติ อิฏฐานิฏฐานิ
วตุถุนิ เอกชณิ คเหตุวา วทติ ๑ เอส นโย อิตรตถ ๑ ยั วา
สตตตานิ ปจจัม ปฏิกูลโต อุปฏิจิตเมว ปจจนา อปะปฏิกูลโต
อุปตติฏฐติ ยลจ อปะปฏิกูลโต อุปฏิจิตเมว ปจจนา ปฏิกูลโต
อุปตติฏฐติ ตทุภเยปี จีณาสโว สเจ อากงขติ วุตตนเยน
อปะปฏิกูลสณณิ วา วิหเรยฺย ปฏิกูลสณณิ วาติ อยมริยิทุธิ
วุตตวา ๑ จกขุณา รูปึ ทิสฺวาติ การณวเสน จกขุติ ลทุชโวหารเณ
รูปทสฺสนสมตเถน จกขุวิญญาเณน จกขุณา วา การณภูเตน วา

วิสุทธีมคค สัวณณาย

ทวารภูเตน วา รูปี ปสฺสิตฺวา ๑ เนว สุมโน โหตีติ เคหสิต
โสมนสฺสสฺสาย ปฏิกฺเขโป น เนกขมมปฏิกาย กิริยาโสมนสฺส-
เวทนาย ๑ ฉพฺงฺกุเปกฺขนฺติ อิกฺขจฺานิกฺขจพารมฺมณาปาเถหิ ปรีสุทฺธ-
ปกตฺติภาววิขหนลกฺขณํ ฉสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺติยา ฉพฺงฺกุเปกฺขาติ
ลทฺธนามํ ตตฺตรมชฺมตฺตฺเพกฺขํ ๑ ยถาวตฺตมตฺถํ ปาลียา สมตฺถตฺถํ
ปฏิสมฺภิตายนฺติอาทิจ วุตฺตํ ๑

[๑๕๒] ปกฺขิอาทินฺนฺติ อาทิสทฺเทน เทวาทินํ สงฺคโห ๑
เวหาสคมนาทิกาทิ ปน อาทิสทฺเทน จกฺขุวิสุทฺธิอาทิจ สงฺกณฺหาติ ๑
กฺุสลกมฺมฺนา นิพฺพตฺติตฺวาปี อกฺุสลวิปากานฺุภาเวน สุขสมฺมุสฺสยโต
วินิปตฺติตฺตฺตา วินิปตฺติกา ๑ ฉานนฺติ อภิลฺุณาปฺปตฺติ ฉานํ สนฺชทายาห ๑
วิปสฺสนาปี อุกกํสคตา อุกฺุเพกฺกาปีตฺติสทิตา อากาเส ลงฺฆาปนมตฺตาปี
โหตีติ วุตฺตํ วิปสฺสนํ วาติ ๑ ปจฺมกปฺปิกานนฺติ อิทํ เอกจฺจจฺานํ
มฺนุสฺसानนฺติ อิมสฺส วิเสสนํ ทฺกฺุจพฺพิ ๑ เอวมาทินนฺติ อาทิสทฺเทน
ปฺนพฺพสุมาตาทินํ สงฺคโห ทฺกฺุจพฺพิ ๑

[๑๕๓] เวหาสนฺติ ภูมฺมตฺถे อฺุปโยควจฺนํ อจฺจจฺนตสฺสโยเค วา ๑
จกฺกวตฺติ หิ จกฺกรตฺนํ ปฺรฺกฺขิตฺวา อตฺตโน ภวนโต อพฺกฺกคฺคนฺตฺวา
อากาเสเนว สีนเรร ปทกฺขิณํ กตฺวา สกฺลจกฺกวาพฺ อฺุนฺสยาคีตฺติ ๑
อสฺสพฺนฺธาติ อสฺสปลาเยว อสฺसानํ ยวทายกา ๑ ตถา โคพฺนฺธา ๑
จกฺกวตฺติอาทินํ ปฺลฺุณฺนิทฺธิยา วิตฺถาริยมานาย อติปฺปญฺโจ โหตีติ
ปฺลฺุณฺวโต อิทฺธิ ลกฺขณโต ทสฺเสนฺเตน ปรีปากํ คเต ปฺลฺุณ-
๑. อฺุนฺสยาคีตฺติ วา อฺุนฺสยาคีตฺติ วา ภเวยฺ ๑

อิทธิวิธินิทเทศ วรรณนา

สมภาเร อิษณนกวิเสโสติ วตุวาปี โชติกาทีนึ ปุณณิทธิเอกเทเสณ
ทสเสตุ เอตุล จาติอาทิ วุตตึ ๑ ตตุล สุวณณปพพโตติ สพพ-
สุวณณมโย ปพพโต ๑ ตสส กิร คหิตคหิตฎจนาเน โอริ น ปณณายติ ๑
เอกกสิตมตุเตติ เอตุล กสิดึ นาม กสนนวเสน นนุกลสส คตมกุโค ๑
ตุมพิ นาม อาพหึ ๑ จุฑทส มกุคาคิ จตุฑทส กสนนมกุคา ๑

[๑๕๔] วิชชึ ปริชปปีตวาคิ คนุชาริวิชชชาทิกึ อตตุโน วิชชึ
กตุปจาร์ ปรีวตุเตตวา มนุตปถนกกเมน ปถิตวา ๑ สมมาปโยเคนาคิ
อุบายปโยเคน ยถา ยถิจนิตตตุลสิทธิ โหติ ตถา ปวตุตติตถายา-
รมุเกน ๑ ตสส ตสส กมมุสสาคิ ยถาธิปเปตสส นิปผาเท-
ตพพกมมุสส ๑ เอตุล จาติ ตตุล ตตุล สมมาปโยคปจจยา
อิษณนฎเจเน อิทธิติ อิมิสสา ทสมาย อิทธิยา นิทุเทเสปี ๑
ปุริมปาลิสทิสาวาคิ สมาริวิปผาราอิทธิอาทีนึ นิทุเทสทิสาว ๑
สกฎพยุหาทิกธนวเสนาคิ สกฎพยุหจกุกพยุหปทุมพยุหาทีนึ สัวิชาน-
วเสน ๑ นิพพตุตวิเสโสติ สมพนุโร ๑ คณิตคนุชพพาที สิปปกมมุ ๑
สลลกตุตกาที เวชชกมมุ ๑ อิรุพเพพาทีนึ ตินณึ เวทานึ ๑

[๑๕๕] เอโกปี หตุวา พหุชา โหติติอาทีนา อธิฎจนาอิทธิยาเอว
คหิตตุตา อาห อธิฎจนาอิทธิเยว อากตาคิ ๑ อิมสมึ ปนตุเถติ
อิมสมึ อภิณณานิสสสงขาเต อิทธิวิธสงขาเต วา อตุเถ ๑

เอกวิเชน ฌาณวตุถุนติอาทีสุ* โกฎจาสฎุโจะ วิสทโท วิวิธมปิ

๑. มนุตปถน...ปถิตวา ๑ ๒. อภิ. วิ. ๑๕๐ ๑

วิสุทฺธิมคฺค สังฆคณนํ

เสนาพยุหํ ทสฺเสตฺติอาทิสฺ วิกปฺปญฺโโจ ๑ ตทฺถมมเปตฺถ ยฺชชตฺติ
ทสฺเสนฺโต อาห อิทฺธิวชิยาติ อิทฺธิโกญฺจาสา ย อิทฺธิวิกปฺปาย
วาทิ ๑ อิทฺธิ หิ อภิญฺญาสฺ เอโก โภญฺจาโส วกฺขมาเนหิ เกเทหิ
อนกปฺปเกทญจ ๑ วุตฺตปฺปการวเสนาติ วุตฺตสฺส จุทฺทสฺปการสฺส
จิตฺตปริทมนสฺส สมหิตตาทิปฺปการสฺส จ วเสน ๑ อิทฺธิวชิยาติ
ตทฺถสฺส สมฺปทานวจนฺนติ อาห อิทฺธิวชิชาธิคมตฺถายาติ ๑ กสิณน-
มมณฺโต อปเนตฺวาติ อิทฺ อภิญฺญาปาทกปริกมฺมจิตฺตํ สมน-
สนฺตํ วุตฺตํ น ปริกมฺมจิตฺตสฺส กสิณนํมณฺตฺตา ๑
อิทฺธิวชิชาธิมฺขํ เปเสตฺติ นิปฺพาทตพฺพสฺส อิทฺธิวชิสฺส อภิมฺขภาเว
ปวตฺเตติ ๑ ยญฺหิ สตํ โหมีติอาทินา ปริกมฺมจิตฺตสฺส ปวตฺตํ
ตทฺทสฺส อภินิหรณฺ อิทฺธิวชิชาธิมฺขเปสนญจ ตเถว อิทฺธิวชิสฺส
ปวตฺตํ อภินิหรณํ อิทฺ ปริกมฺมจิตฺตสฺส อิทฺธิวชิ อธิมฺตฺติ
อาห อธิคณฺตพฺพํ อิทฺธิโปณฺ อิทฺธิปพฺพาริ กโรตฺติ ๑ อิทฺ ปจฺจน-
ภวณฺตสนฺตจฺฉริยา ปตฺติปริยาเยวาทิ ทสฺเสนฺโต ปาปฺณาตฺติ
อตุโลติ อาห ๑

อสุสาติ อิทฺธิวชิสฺส ๑ เอโกปีติ ปิสทฺโท วกฺขมานํ พหุภาว
อุปาทาย สมฺปิณฺทญฺโโจ ๑ โส หิสฺส ปญฺโญคิ เอโกปี หุตฺวา
พหุชา โหติ พหุชาปี หุตฺวา เอโก โหตฺติ ๑ โส จ โข พหุภาว
นิมฺมินฺตฺวา จิตฺตสฺส อนฺตราว เอกภาวฺปกโม ๑ ยถากาลปริจฺเจทํ
๑. ข. ป. ๔๗๓ ๑

อิทธิวิธนิทเทส วณณา

ปน สรเสเนว เอกภาวปกโม อิธ นาธิปเปโต อนิทธินิมมานภาวโต
ตมปิ ปุพเพ กตกาลปริจเฉทวเสน สิทธตตยา อิทธิธานุภาโวเยวติ
เกจิ ๑ อฏฐาเนวาย ปิสทโท ๑ เอโก หุตวา พหุชาปี โหติ
พหุชา หุตวา เอโกปี โหติติ สมพนุโร ๑ อิมสุมิ ปกขะ ปิสทโท
วขุमानัน เอกภาว อูปาทาย สมปิณณทญุโรติ วตวา โส หิติอาทิ
สพพิ ยถารหิ วตตพพิ ๑ พหุภาวนิมมานะ ปโยชนัน ทสเสตุม พหุณ
สนุติเกติอาทิ วุตตัม ๑ ตตถ พหุณ สนุติเกติ อตตนา นิมมิตานัน พหุณ
สมิเป ๑ เตหิ ปริวาริโตว หุตวาติ อิธิปโปโย ๑ วาสทโท อวตต-
วิกปปฏิโจ ๑ เตน ฆมมัม วา กเถตุกาโมติ เอวมาทิ สงคยหติ ๑
ถาณณ อิทธิภูจนโต เอวั โหติติ อาเนตวา สมพนุริตพพิ ๑

ภาวติ เอตถ อิทธิติ ภูมियो ฆานานิ ๑ เอตถาติ จ เหตุมहि
ภุมมวณัน ๑ วิเวกโต ชาตา ภูมि วิเวกขภูมि ๑ วิเวกขณहि
ปจมขุฆานัน นีวรณวิเวกสมภูตตตยา ๑ ปิติสุขภูตา ภูมि ปิติสุขภูมि ๑
ทุดิยขุฆานณहि ปิติสุขภูตตเจว ปิติสุขสสขชาติจจ สมาริวเสน ๑
อุปริ ทวิสุปิ เอเสว นโย ๑ อิทธิลาภายาติ อิทธิยา อิทธิมาย ๑
อิทธิปฏิลาภายาติ อิทธิยา ปุณปุณัน ลภนาย พหุสิกรณายาติ
อตุโถ ๑ อิทธิวิกุพพนตายาติ อิทธิยา วิวิธรูปกรณาย วิกุพพ-
นิทธิยาติ อตุโถ ๑ อิทธิวิสวิตายาติ อิทธิยา วิวิธานิสสปสวานาย ๑
อิทธิวสิตายาติ อิทธิยา จิปปนิสนุติอาทิภาวาวหสิภาวตถาย ๑
อิทธิเวสารชชายาติ อิทธิยา ปฏิปกุขทुरิภาเวณ วิกตสงกิเลสตาย

วิสุทธีมคค สัณณนาย

สุญฺสุ วิสารทภาวาย ฯ จตุตถชฺฌมานํ ตาว อิทฺธิยา ญฺมิ โหตุ
ตตฺถ ปตฺติญฺจาย นิปฺพาเตตฺพุทฺโต อิตฺรานิ ปน กถนฺติ อาห เอตฺถ
จาติอาทิ ฯ ตตฺถ ตีณิ ฌานานิ สมฺภารญฺมิโยติ เวทิตฺพุพานิตี
สมฺพนฺโธ ฯ ตติเย ฌานเน สุขฺพรณฺเน ปจฺมทฺตฺติเยสุ ปิตฺติพรณฺเน จ
เหตุญฺเจตฺนาติ ขถารหฺวเสน โยชนา ฯ พรณฺณเจตฺถ ฌานสฺส
สุภาวิทฺถาเวน สาทิสฺยานํ ปิตฺติสุขานํ วเสน ฌานปจฺจยาทีนา
สทฺชาตฺนามกายสฺส ปรีพฺรุหฺนํ รูปกายสฺส จ ตํสมฺภุจฺจําเนหิ ปณฺธิตฺรุเปหิ
ปรีปฺมุฏฺตา ฯ เตนาห ภควา ปิตฺติสุเขน อภิสนฺนฺเทติ ปรีสนฺนฺเทติ
ปรีปฺุเรติ ปรีปฺุพฺรตีติ ฯ สุขฺสณฺณนฺติ ฌานสฺสุเขน สทฺคตํ สณฺณํ ฯ
ลหฺุสณฺณนฺติ ตํสมฺปยุตฺตลหฺุตาสทฺคตํ สณฺณํ ฯ โอกกมิตฺวาติ
อนฺุปวิสิตฺวา ฯ เตสุ หิ ฌานเนสุ สาทิสฺยาย ลหฺุตฺตาย สมฺปยุตฺตํ
สุขํ สนฺนฺตฺวานวเสน ปวตฺเตนฺโต โยคิ ตํ สโมกกนฺโต วีย โหตีติ
เอวํ วุตฺตํ ฯ สณฺณาสีเสน นิทฺเทโส ฯ ฌานสมฺปยุตฺตา หิ ลหฺุตา
วินาปี อิทฺธิยา อากาสํ ลงฺฆาปนปฺปมาณปฺปตฺตา วีย โหติ ฯ
ลหฺุภาวคฺคหณฺเนว เจตฺถ มฺุทฺกมฺุณฺณภาวาปี คหิตฺตาเอว ฯ เตนาห
ลหฺุมฺุทฺกมฺุณฺณกาโย หุตฺวาติ ฯ อิมินา ปรียาเยนาติ ตินฺณํ
ฌานานํ สฺมาปชฺชนเนน สุขลหฺุภาวปฺปตฺตนาทรูปกายสฺส สติ
จิตฺตปรีทมนเ จตุตถชฺฌมานํ สุขเขเนว อิทฺธิปฏฺิลาภาย สัวตฺตตีติ
อิมินา ปรียาเยน ฯ ปกตฺติญฺมียา หิ อธิญฺจํจํญฺจํตา สมฺภารญฺมิโย
ปาการสฺส เนมิปฺปเทโส วียาติ ฯ

อิทธิวิธินิทเทส วณณา

[๑๕๖] อิทธิปาถนิตุเทส จตฺตาริทธิ คณนปริจฺเจโท ฯ
อิทธิปาถาติ เอตถ อิขฺมตฺติ อิทธิ สมิขฺมตฺติ นิปฺปชฺชตฺติ อตฺถโ ๑
อิขฺมนฺติ วา เอตถ สจฺจตา อิทธิ วุทฺธา อุกกัสมคตา โหนฺตฺติ
อิทธิ ๑ ปจฺเมตฺถน อิทธิเอว ปาโทติ อิทธิปาโท อิทธิโกฏฺฐาโสติ
อตฺถโ ๑ ทฺติเยตฺถน อิทธิยา ปาโทติ อิทธิปาโท ๑ ปาโทติ
ปติฏฺฐา อธิคมฺปาโยติ อตฺถโ ๑ เตนฺ หิ อฺปรุปรวิเสสสงฺขาตํ
อิทธิ ปชฺชนฺติ ปาปฺณนฺติ ๑ อยฺนตฺวา อฏฺฐกถานโย ๑ ตตฺถ
อิทธิสทฺทสฺส ปจฺโม กตฺตอตฺถโ ทฺติโย กรณตฺถโ วุตฺโต ๑
ปาทสทฺทสฺส เอโก กรณตฺถโ ๑ ปชฺชิตพฺพา อิทธิ วุตฺตา
น จ อิขฺมนนฺติ ๑ ปชฺชิตพฺพา จ อิทธิ ปชฺชนกรณนฺ ปาเทน
สมานาธิกรณนฺ โหตฺติ ปจฺเมตฺถน อตฺถน อิทธิเอว ปาโท
อิทธิปาโทติ น สกฺกา วตฺตํ ตถา อิทธิกิริยากรณนฺ สาเชตพฺพา
อิทธิสงฺขาตา อิทธิ ปชฺชนกิริยากรณนฺ ปชฺชิตพฺพาติ ทฺวินฺนํ กรณนํ
น อสมานาธิกรณตา สมภวตฺติ ทฺติเยตฺถน อิทธิยา ปาโท
อิทธิปาโทติ จ น สกฺกา วตฺตํ ๑ ตสฺมา ปจฺเมตฺถน สมานา-
ธิกรณสมาโส ทฺติเยน สามิวจนสมาโส น ยฺชชตฺติ ปจฺเมตฺถน
อิทธิยา ปาโท อิทธิปาโท ทฺติเยตฺถน อิทธิเอว ปาโท
อิทธิปาโทติ สมาโส ยุตฺโต ๑ ยถาวุตฺโตปี วา ปาทสฺส
อิขฺมมานโกฏฺฐาสอิขฺมนกรโณปายภาวโต ๑

ปฺพพภาคจฺจนฺทวเสน ฉนฺทเหตุโก ๑ สมฺปยุตฺตจฺจนฺทวเสน

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํย

ฉนฺทาทิโก ๑ ปุพฺพาทิสงฺขารวเสนว จ สหชาติฉนฺทสฺสาปี อธิกตา
เวทิตพฺพา ๑ อถว ๑ ฉนฺทญฺเจ ภิกฺขุ อธิปตี กริตฺวา ลภติ
สมาธิ ลภติ จิตฺตสฺเสกคฺคตํ อัย วุจฺจติ ฉนฺทสมาธิติ อิมาย
ปาลียา ฉนฺทาทิปติ สมาธิ ฉนฺทสมาธิติ อธิปตีสทฺทโลปี กตฺวา
สมาโส วุตฺโตติ วิญฺญาติ ๑ อธิปตีสทฺทตฺถสฺสนวเสน ปน
อภฺจกถาย ฉนฺทเหตุโก ฉนฺทาทิโก วา สมาธิติ วุตฺตํ ๑ เตนวาท
ฉนฺทํ อธิปตี กริตฺวาติอาทิ ๑ ปธานภูตาทิ วิริยภูตาทิ เกจิ วทฺนติ ๑
สงฺขตสงฺขารนิวตฺตนตฺถํ ปน ปธานคฺคหณํ ๑ อถว ๑ ตํ ตํ วิเสสิ
สงฺขโรตีติ สงฺขารो สพฺพมฺปิ วิริยํ ๑ ตตฺถ จตฺตจิจฺจสาธกโต อณฺณสฺส
นิวตฺตนตฺถํ ปธานคฺคหณํ ๑ ปธานภูตา เสฏฺฐภูตาทิ อตฺโถ ๑
จตฺตพิริยสฺส ปน วิริยสฺส อธิปฺเปตตฺตา พหฺวจฺจนินฺทเทโส ๑ โย
ปน อิทฺธิยา ปาโท อิทฺธิปาโทติ เอว สมาสโยชนาวเสน ปาทสฺส
อุบายตฺถตํ คเหตุว อิทฺธิปาตฺโถ วุตฺโต โส ปฏฺิลาภปุพฺพภากานํ
กตฺตฺถกรณินฺทภาวํ ฉนฺทินฺทปาโทติอาทินา วา อภิธมฺเม อาคตตฺตา
ฉนฺทาทินิ อิทฺธิปาเทหิ สาธตพฺพาย พุทฺธิยา กตฺตฺถกรณินฺทภาวํ ฉนฺทาทินํ
กรณินฺทภาวญฺจ สนฺธาย วุตฺโตติ เวทิตพฺโพ ๑ วิริยินฺทปาเท
วิริยสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตฺนติ ทฺวิกฺขตฺตํ วิริยํ อาคตํ ๑
ตตฺถ ปุริมํ สมาธิวิเสสนํ วิริยาธิปติ สมาธิ วิริยสมาธิติ ๑ ทฺติยํ
สมนฺนาคมฺงคทฺสสนํ ๑ เทวเอว หิ สพฺพตฺถ สมนฺนาคมฺงคานิ สมาธิ
๑. สํ. มหาวาร ๒๖๘-๒๖๙ ๑ อภ. วิ. ๒๗๑ ๑

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

ปธานสงฆาโร จ ฯ ฌนุทาทโย สมาริวิเสสนานิ ฯ ปธานสงฆาโร
ปน ปธานวงเนเนว วิเสสิโต น ฌนุทาทิหิติ น อิธ วิริยาธิปติตา
ปธานสงฆารสสุ วุตตะทา โหติ ฯ วิริยญจ สมาริ วิเสเสตฺวา จิตเมว
สมนุณาคมจฺกเวสน ปธานสงฆารวงเนเนว วุตฺตุนฺติ นาปี ทฺวึหิ วิริเยหิ
สมนุณาคโม วุตฺโต โหติติ ฯ ยสฺมา ปน ฌนุทาทิหิ วิสิญฺโจะ สมาริ
ตถา วิสิญฺเจเนว จ เตน สมฺปยุตฺโต ปธานสงฆาโร เสสธมฺมา
จ ตสฺมา สมาริวิเสสนัน วเสน จตฺตาริ อิทธิปาทา วุตตะทา ฯ
วิเสสนภาโว จ ฌนุทาทินิ ตํตํอวสฺสยนฺวเสน โหติติ ฯ อถวาทิ-
อาทินา นิสฺสยตฺถेปี ปาทสทฺเท อุปายตฺถेเนน ฌนุทาทินิ อิทธิปาทตา
วุตตะทา ฯ เตนเนว อภิธมฺเม อุตฺตรมฺมตฺถาชนิเย จตฺตาริ อิทธิปาทา
ฌนุทาทิปาโทติอาทินา ฌนุทาทินเมว อิทธิปาทตา วุตตะทา ฯ ปญฺหา-
ปฺจุลลเก จ จตฺตาริ อิทธิปาทา อิธ ภิกฺขุ ฌนุทสมาริตีอาทินา^๑
อุทฺเทสํ กตฺวาปี ปุณ ฌนุทาทินิเยว กุสลาทิกภาโว วิภตฺโต ฯ
อุปายิทธิปาททสฺสนตฺถเมว หิ สุตฺเต อภิธมฺเม จ นิสฺสยิทธิปาท-
ทสฺสนํ กตํ อณฺณถา จตฺตพฺพิรตฺตา น โหติติ ฯ

[๑๕๗] ฌนุทาทินิ อญฺจาทิ ฌนุทสมาริ วิริยสมาริ จิตฺตสมาริ
วิมฺสาสมาริตี เอว ฌนุทาทินิ อญฺจ ฯ กามณฺเจตฺถ จตฺตสุปี จานนฺสุ
สมาริ สมาริเอว ตถาปี อิทธิ อูปฺปาเทตฺถกามตายน ฌนุทสทฺทิตฺว
สมาริ อิทธิปฏฺฐิตาถาย สํวตฺตติ น เกวโล เอว วิริยสมาริ-

๑. อภ. วิ. ๒๘๐ ฯ ๒. อภ. วิ. ๒๘๑ ฯ

วิสุทธีมคคส์วณณาย

อาทโยปี ๑ ตสุมา จนนทาทิสหิตา เอเต จตุตาโร จ สมาริ จนนทาทโย
จ จตุตาโรติ อฏฐ ๑ ปชชติ อิทริ เอเตหิ ปาปุณยติ สย วา
ปชชนติ อิทริปฏิลาภาย สมปชชนตติ ปทานิติ วุจจนติ ๑ เตนาน
อิทริปฏิลาภาย สวตุนตติ ๑ ย ปน ปาลิย จนนโท น สมาริตติ
อาทิต ยทปิ จนนทาทโย สมาริสหิตาว อิทริ นิปผาเทนติ ตถาปี
วิสุ เนล ปททาทสสน ๑ เอกโต นิยตุโต น เอกโก หุตวาติ
อชิปไปโย ๑ นิยตุโตวาติ สหิตอเว น วิยตุโต ๑

[๑๕๕] อโนนตุนติ น โอนต วิเรียน ปกุกหิตตตตา อลีนนติ
อตุโถ ๑ เตนาน โกสชเชน น อิลชตติ ๑ โกสชชนิมิตต น
จลตติ อตุโถ ๑ อูท นต อุนนต อูทฐ วิกขิตต น อุนนต
อุนนต อวิกขิตต สมานิตนติ อตุโถ ๑ เตนาน อูทชจเจน
น อิลชตติ ๑ อภิสงควเสน นต อภินต น อภินต อนภินต
อรตต ๑ อปคมนวเสน นต อปนต โทชวเสน วิมุข น อปนต
อนปนต อทฏฐ ๑ ทฎฐิยา อห มมนติ นิสสยวเสน น นิสสิตนติ
อนิสสิต ๑ จนนทราควเสน น ปฏิพทฐนติ อปปฏิพทฐ ๑ ราโค
เกวล อาสตติมตต จนนทราโค ปน พหลกิลโส ๑ ตถาหิสส
ทุเร จิตมปิ อารมมณ ปฏิพทฐเมว ๑ วิปมุตตุนติ วิเสสโต
ปมุตต ๑ ฉานาน กามราคปฏิบัติปกชตย อาห กามราเคนาติ ๑
วิสยุตุนติ วิวิตต สงกิลสโต น วา สยุตต จตุหิปี โยเคหิ ๑
วิมรียาทีกต กิลสมรียาทาย ยถา อีสกมปิ กิลสมรียาทา น โหติ

อิทธิวิธินิทเทศ วณณนา

ตถา ปฏิปนุํ ๑ เอกตตคตนุติ เอกกคคํ อุปคคํ อจจนุตเมว สมหิตํ ๑
ตโตเอว นานตตคิเลเสหิ นานาสภาเวหิ กิเลเสหิ น อิลยชติ ๑

เอส อตุโถติ โกสชชาทินิมิตตํ อิมสส จิตตสส อนิลยชนตุโถ
สิทุโรเอว อาเนลยชปุตติยา ปกาสนเวเสน ทสฺสิตตตฺตา ๑ ปุณ
วุตโตติ อิทธิยา ภูมิปาทปททสฺสนปฺปสฺสเคน อิมานิ มุลานิ นามานิ
มุลภาวทสฺสนตถํ ปุณ วุตโต ๑ ปุริโมติ สทฺฐาทิหิ ปริกคฺคหิตตตฺตาติ-
อาทินา ปุพฺเพ ฉธา ทสฺสิตนโย ๑ อยฺนติ อชฺฐนา โสพสธา
ทสฺสิตนโย ๑ สุตตฺนเย ปฏิสมฺภิทานเย จ ทสฺสิตเต ตตฺถ สมฺโมโห
น โหติ น อทสฺสิตเตติ อาห อุกฺยตฺถ อสมฺโมหตฺถนฺติ ๑

[๑๕๕] ฅาณน อธิฏฺฐหนฺโตติ กถํ ปนํยํ เอวํ โหติติ
เอตฺถ ปุพฺเพ อตฺตนา วุตฺตํ ปทํ อุกฺขรติ อธิฏฺฐานวิธึ ทสฺสเสตฺถํ ๑
อภิลยฺวาปาทกฺขฺมานํ สมหปชฺชิตฺวา วุฏฺฐายาติ เอตฺถ อนฺนุพฺพเพน
จตฺตารี ฅานานิ สมหปชฺชิตฺวา จตฺตฤชฺฅานโต วุฏฺฐายาติ เกจิ ๑
คํ อยฺยตฺตํ ๑ ยถิจฺฉิตตฺมานสมฺปาชฺชนตฺถลฺลหิ จิตฺตปฺริทมนํ ๑
จตฺตฤชฺฅานเมว จ อภิลยฺวาปาทกํ น อิตฺรานิ ๑ ปฺริกมฺมํ กตฺวาติ
ปาทกฺขฺมานโต วุฏฺฐาย กามาวจรจิตฺเตน สคฺคํ โหมีติอาทินา
จินฺตฺนเมวตฺถลฺล ปฺริกมฺมกรณํ ๑ ตถาวชฺชนเมว จ อวชฺชนํ ๑
ทฺตุยฺมปีติ ปีสทฺโท สมฺมจฺยญฺโจ ๑ เตน ตตฺติยฺมปี ตโต กิโยปีติ
อิมมตฺถํ ทีเปติ ๑ ยถา หิ ฅานภาวนา เอวมภิลยฺวาภาวนาปี ๑
เอกวาริ ทฺวิวารนฺติ อิทมฺปี นิตฺสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ ๑ นิมิตฺตา-

วิสุทธีมคค สัฒนนาย

รรมณนุติ ปฏิกากนินิมิตตารมณณั ๑ ปริกมมจิตตานิ สตารมมณานิติ
เอตถ เอเกกสส ปริกมมจิตตสส สตารมมณตา ทฏฐพพา สตั
โหตีติ ปวตุนโต ๑ สหสสารมมณานิติ เอตถาปี เอเสว นโย ๑
วณณวเสนาคิ อตตนา ปริกปปีตวณณวเสน ๑ โน ปณณตติ-
วเสนาคิน สตตปณณตติวเสน ๑ ตั อธิฏฐจันจิตตัม ๑ อปป์นา-
จิตตมิมวาคิ อิวคคหณั อภินญาจิตตสส ฉานจิตตสส ปจมุปป์ตติ-
สทิสภาวโต วุตตัม น ตสส อปป์นาภาวโต ๑ รูปาวจรรจตุตถช-
ฉานิกนุติ รูปาวจรรจตุตถชฉานวณันตัม เตน สมပ္ยุตตัม ๑ ยทิ เอวั
อวชชิตฺวา ฅาณณ อธิฏฐจาทิตฺติ ปฏิสมภิกาทวจัน กณนุติ อห
ยมปปี หีตฺวาหิ ๑ ตตฺรปปีติ ปฏิสมภิกายมปปี ๑ อวชชิตฺติ พหุกัน
อวชชิตฺติ อิทํ ปาจปทํ ปริกมมวเสนาว วุตตัม น อวชชชนวเสน ๑
อวชชิตฺวา ฅาณณ อธิฏฐจาทิตฺติ อภินญาฅาณวเสน วุตตัม น
ปริกมมจิตตสมပ္ยุตตสส อณณสส วา กามาวจรรสส ฅาณณสส
วเสน ๑ น หิ ตสส ตาทิสอ อานุภาโว อตฺถิตฺติ ๑ ตสฺมาติ ยสฺมา
อปป์นาปป์ตตสส อภินญาฅาณณสเสว วเสน อธิฏฐจัน ตสฺมา ๑
อยมธิฏฐจันกุกโมติ ทสฺเสนโต พหุกัน อวชชิตฺติอาทิมาย ๑ ตตฺถ
สนฺนิฏฐจปป์นวเสนาคิ นิปป์พาทนวเสน ๑ กายสภุขิทสฺสนตฺถนุติ น
เกวลั วจณมตฺตเมว อถโข อยมตสฺสตฺถสส อตฺตโน กายณ
สจฺฉิกตตฺตา กายสภุขีติ สภุขิทสฺสนตฺถั ๑

[๒๐๐] โกกนุทนุติ ปทุมวิเสสนัน ยถา โกกาสกนุติ ๑ ตัม

อิทธิวิธินิทฺเทส วณฺณนา

กิริ พหุปรตฺตํ วณฺณสมฺปนฺนํ อติวิย สฺกนฺธณฺจ โหติ ฯ ปาโตติ
ปฺกเว ฯ อยฺยเหตุถ อตุโถ ยถา โกกนฺทสงฺขาคํ ปทุมํ ปาโต
สุริยสุสฺสคฺคมนเวลายํ ผลฺลํ วิกสิตํ อวิตคฺคนฺธํ สียา วิโรจมานํ
เอวํ สรีรคฺคนฺธเณ คฺคณคฺคนฺธเณ จ สฺกนฺธํ สรทกาคเณ อนฺตลิกฺเข
อาทิจฺจมิว อตฺตโน เตชสา ตปนฺตํ อํเกหิ นิจฺจรรณคฺคชฺติตย
อํกิริสํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปสฺสาติ ฯ

อภฺโพติ ปฏิปรตฺติสารมิทํ สาสนํ ปฏิปรตฺติ จ ปริยตฺติมฺลิกา
ตวณฺจ ปริยตฺตี อุกฺกเหตุ อสมตฺโถ ตสฺมา อภฺโพติ อธิปฺปาโย ฯ
อภฺโพ นาม น โหติ วาสฺตฺรสุเสว ปฺธานภาวโต ฯ กิกฺขุติ
ปพฺพชิตโวหารเณ วุตฺตํ ฯ ภาวินิ วา กิกฺขุภาวํ อฺปาทย ยถา
อคฺมา ราชคหํ พุทฺโธติ ฯ ปิไลติกคณฺทนฺติ สุวิสุทฺธํ โจพคณฺทํ ฯ
รโช หรตีติ รโชหณฺณํ ฯ อภินิมฺมินิตฺวา อทาสี ตตฺถ ปุพฺเพ
กตาทิการตฺตา ฯ ตถาหิ โยนิโส อุมฺมชฺชนฺโต อตฺตภาวสฺส
ปนายํ โทโสติ อสุภสณฺณํ อนิจฺจสณฺณณฺจ ปฏฺิลกิตฺวา นามรูป-
ปริกคฺคหาทินา ปณฺจสฺส ขนฺธเสสฺส ฌานํ โอตฺาเรตฺวา กลาปสมฺมสนนา-
ทิกฺกเมน วิปสฺสนํ วทฺเตตฺวา อุตฺยพฺพยณฺณาทิปฏฺิปาฏฺิยา วิปสฺสนํ
อนฺุโลมโคตฺรภฺสมีปํ ปาเปสิ ฯ โอบาสวิสชฺชนปฺพุพิกา ภาสิตคาคา
โอบาสคาคา ฯ

[๒๐๑] ราโค รโช อริยสฺส วินเย น จปนฺ เรณฺ วุจฺจติ
รโชติ ฯ กสฺมา ฯ จิตฺตสฺส มลีนภาวภรณฺโต ฯ รากสฺเสตํ อธิวณฺ

วิสุทธีมคค สัวณณนาย

รโชติ ๑ เอติ รชนติ เอติ รากสงฆาติ รัง ๑ วิปฺปชหิตฺวาติ
อคุมกฺเคน วิเสสโต ปชหนเหตุ ๑ ปณฺชิตา วิหรนฺติ เตติ เต
ปชหนกา ปณฺชิตา หุตฺวา วิหรนฺติ วิตรชฺส สพฺพโส
ปหีนราคาทฺรชฺส พุทฺชฺส ภควโต สาสเน ๑ ตถาหิ วทนฺติ

จิตฺตมฺหิ สงฺกิติฏฺจมฺหิ สงฺกิตฺตฺสนฺติ มาณฺวา

จิตฺเต สฺทฺเช วิสุชฺฉนฺติ อิติ วุตฺตํ มเหสีนาติ ๑

ฉพฺภิณฺญาคฺคหณฺน คหิตาย ฉพฺภิณฺญา ยวิภาเวตี อริยมคฺเค
อนฺุตฺตรภาวสามณฺเณน ผลนฺิพฺพานฺนํ สทฺธิํ สงฺกณฺหนฺโต อห นว
โลกฺกฺตฺตรชฺมมาติ ๑ ปตฺตฺสฺส ปทหนากาเรน หตฺถํ จเปนฺโต หตฺถํ
ปทหิตํ วุตฺโต ๑ หตฺถนฺติ วา กรณฺตฺเถ อุปฺโยควจัน ๑ หตฺถเณ
ปทหิตํ. อตฺถโ ๑

[๒๐๒] สหฺสฺสกฺขตฺตฺนฺติ สหฺสฺสธา ๑ สหฺสฺสธา หิ อตฺตํ
เอกจิตฺเตเนว นิมฺมินฺนฺโตปิ สหฺสฺสวารี นิมฺมินฺนฺโต วิย โหติ อตฺติปี
กิริยาพฺยาจฺจติยํ ตทฺตฺถสฺทฺธิโตติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตฺถํ สหฺสฺสกฺขตฺตฺนฺติ
วุตฺตํ ๑ อมฺพวเนติ อมฺพวเน กตฺวิหारे ๑ รมฺเมติ รมณฺเณ ๑ ยาว
กาลปฺปเวทณํ ตาว นิสฺสีติ โยชฺนา ๑

อนิยเมตฺวาติ วณฺณาวยวสฺรีราวยวปริกฺขารกิริยาวิเสสาทิหิ นิยมํ
อกฺตฺวา ๑ นานาวณฺณเณติ นานากาเร ยถาวุตฺตวณฺณาทิวเสน
นानาวิเช ๑ มิสฺสกฺเกเสติ ปฺลิตฺเทหิ มิสฺสิตฺเทเส ๑ อุปฺจฺจตฺตวณฺณํ
อุปฺจฺจตฺตํ ปณฺจวณฺณาทิสฺสู อณฺฺยตฺตรวณฺณนฺติ เอวํ อุปฺจฺจตฺตจิวเร ๑

อิทธิวิธินิทเทศ วรรณนา

ปทวเสน อตฺตสฺส คมนวเสน ปาลียา ภาณํ ปทภาณํ ฯ
ปริกถาทิวเสน ฐมฺมสฺส กถํ ฐมฺมกถา ฯ สเรณ ภาณณํ สุตฺตาทินํ
อุจฺจารณํ สรภณณํ ฯ อปเรปฺตี วุตฺตการโตะ อณฺเวยปี ทัมฺรสฺสกิส-
ถฺลาทีเก นานปฺการเก ฯ อิจฺฉิตฺติจฺฉิตฺตปฺการาเยว โหนฺตฺติติ ยถา
ยถา อิจฺฉิตฺตา ตตฺตปฺการาเยว โหนฺตฺติ ฯ ยตฺตกา หี วิเสสา
วณฺณาทิวเสน เตสฺ อิจฺฉิตฺตา ตตฺตกวิเสสวณฺโตะว เต โหนฺตฺติ ฯ
เต ปน ตถา พหุชา ภินฺนากาเรปฺตี วณฺณวเสน อารมฺมณํ กตฺวา
เอกเมว อธิฏฺฐานจิตฺตํ ปวตฺตติ ฯ อยฺยหิสฺส อานฺุภาโว ยถา
เอกาว เจตนา นานาวิเสสวณฺตํ อตฺตภาวํ นิพฺพตฺเตติ ตถา
ภวปฺภุจฺณา กมฺมสฺส วิเสสปจฺจโย โหติ ฯ อจินฺเตยฺโย จ กมฺมวิปาโกติ
เจ ฯ อิธาปฺตี ปริกมฺมจิตฺตํ วิเสสปจฺจโย โหติ อจินฺเตยฺโยว
อิทธิวิธิสโยติ คเหตุพฺพิ ฯ เอส นโยติ ยวายํ พหุภาวนิมฺมาน
อภิณฺญาปาทกชฺฌานํ สมาเป็นชฺชิตฺวาตีอาทีนา อธิฏฺฐานนโย วุตฺโต
เอส นโย อิตเรสุปฺตี อธิฏฺฐานเนสุติ ฯ อวิเสสํ อติเทเสน ทสฺเสตฺวา
วิเสสํ สรฺูปโตะ ทสฺเสตฺตุ อัย ปน วิเสโสตีอาทีนา วุตฺตํ ฯ

[๒๐๓] ตตฺถ อิมิณา ภิกฺขุณา อิจฺฉนฺเตนาตี สมฺพนฺโธ ฯ มํ
ชานิสฺสนฺตฺติติ อิทธิมาตี มํ ชานิสฺสนฺตฺติ ฯ อนฺตราวาตี ปริจฺฉินฺน-
กาลสฺส อพฺภนฺตเรเอว ฯ ปาทกชฺฌานนฺตีอาที ปริกมฺมกรณาการ-
ทสฺสนฺตฺถํ วุตฺตํ ฯ อิตฺธํ ปน อติเทเสนเวว วิภาวิตฺตฺติ ฯ เอว
อกโรนฺโตะติเอโก โหมีติ อนฺตรา อธิฏฺฐานํ อกโรนฺโตะติ ฯ ยถา-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํย

ปริจฺจณฺนกาลวเสนํติ อิมินํ สํติ โหมีตฺติอาทินํ อธิจฺจณํ กโรนฺเตน
กาลปริจฺจณฺทวเสนํว กํตพฺพนฺติ ทสฺเสตฺติ ฯ สยเมว เอโก โหติ
อธิจฺจณํสฺส ปฏิปฺสฺสทฺทตฺตํ ฯ เอตฺถ จ ปริกมฺมาธิจฺจณํจิตฺตํ
อิทฺธิมํ วณฺณวเสนํ สยเมว อารมฺมณํ โหติ เตสฺส ปริกมฺมจิตฺตํ
สนฺตติปจฺจอุปนฺนํารมฺมณํ อธิจฺจณํจิตฺตํ สมฺปติ วตฺตมํนํ-
รมฺมณํ อธิจฺจณํสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตํติ วทฺนฺติ ฯ

อํวภํวณฺติ ปทสฺส เหภฺจํ วตฺเตน โหติสทฺเทน สมฺพนฺโร
น ยฺชชฺติ อุปฺโยควเสนํ วตฺตตฺตํ ตถํ วกฺขมํเนนํว กจฺจติ-
สทฺเทน อตฺตโน ปเรสณฺจ อํวภํวสฺส อิจฺจิตฺตํติ ฯ นํมปทณฺจ
กิริยํปทํเปกฺขณฺติ กิริยํสํมณฺณภํวินํ กโรติสทฺเทน โยเชตฺว
อํห อํวภํวํ กโรตีติ ฯ ติโรภํวณฺติ เอตฺถํปี เอเสว นโย ฯ
ยฺทิ เอวํ กถํ ปฏิสมฺภิภํยณฺติ โภทณํ สนฺชํยํห อิทเมว หิตฺติอาทิ ฯ
กํมํ ปฏิสมฺภิภํย อํวภํวณฺติ เกนจि อนํวภํวํ โหตีติอาทินํ
อํคตํ ตมฺปี อิทเมว อํวภํวกรณํ ติโรภํวกรณณฺจ สนฺชํย
วตฺตํ ฯ เสสปทํนํปี เตสํเยว เวจจณํนํนํ ฯ อนฺชการณฺติ รตฺตณฺชการิ
ทิวํปี วํ พิลกฺุหํทคฺตํ อนฺชการิ ฯ ปฏิจฺจณฺนณฺติ กุจฺจทกฺวภํวาทินํ
ปฏิจฺจณํทิตํ ฯ อนํปํถณฺติ ทูรตํสฺซมฺตรตํทินํ น อํปํถคฺตํ ฯ
อยณฺติ อิทฺธิมํ ฯ ปฏิจฺจณฺนโนปี ทูเร จิโตปี อตฺตํ วํ ปโร วํ
ยถํ ทิสฺสตีติ วิภคฺตี ปริณํเมตฺวํ โยเชตฺพพิ ฯ อํโลภชํตณฺติ
อํโลภภฺตํ ชํตํโลภํ วํ ฯ

อิทฺธิวธิทฺเทศ วรรณนา

[๒๐๔] เอตํ ปาฐิหาริยนฺติ อาวิภาวปาฐิหาริยมาห ๑ เกน
กตปุพฺพนฺติ ตตฺถ กายสฺกฺชี ปุจฺฉิตฺวา สตฺถา ตาว กายสฺกฺชีติ
ทสฺเสนฺเตน ภควตฺติ วตฺวา ตมตฺถํ วิภาเวตฺถํ ภควา หีติอาทิ
วุตฺตํ ๑ สาวตฺถิวาสิเก ปสฺสนฺตีติ อานตฺวา สมฺพนฺโ ๑ ตถา
ยว อวีจํ ทสฺเสตีติ ๑ อากาสคเตสฺสุ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมวิมานेषฺ
อุปริมุปริมานํ พุชฺชชยเกสฺสุ พุชฺชชยวิมานेषฺ ตคฺคตํ อากาสํ พุชฺชํ
นาม โหตีติ วุตฺตํ อากาสณฺจ ทฺวิธา วิยฺหิตฺวาติ ๑ อยมตฺโถติ
อาวิภาวปาฐิหาริยสฺส สตฺถารา กตภาโว ๑ ปฺริมพฺพชานํ ปฺฐิปตฺติ-
อวชฺชนํ พุทฺชปฺปเวณิยา อนฺุपालนตฺถํ เอเกน ปาเทนาติอาทิ-
วิกฺกมทสฺสนํ ๑ นยํ เทติ ยสฺส นยสฺส อนฺุसारณ วาจนามคฺคํ
จเปตี ๑ จุพอนาถปิณฺฑิติโก นาม อนาถปิณฺฑติกกมหาเสฏฺฐิยสฺส กนิฏฺฐ-
ภาคา ๑ สิเนรฺูปพฺพตํ วินิพฺพิชฺฉิตฺวาติ ตํ ปฺริสย ทิสฺสमानรฺูปิเยว
กตฺวา วินิพฺพิชฺฉิตฺวา ๑ นนฺติ สิเนรฺูปพฺพตํ ๑ อนนฺกสตฺสทสฺส-
สงฺขยสฺส โอกาสโลกสฺส ตนฺนิวาสิตฺตตฺโลกสฺส จ วิวญฺญาวกรณ-
ปาฐิหาริยํ โลกวิวรณํ นาม ๑ มหาพฺรหฺมาติ สหฺมปฺติมหาพฺรหฺมา ๑

[๒๐๕] ปสฺสถ ตาว อปฺณณกปฺฐิปทาย ผลนฺติ นิรยภเยน
ตชฺเชตฺวา สตฺถุ อนฺุพฺพพิกถานเยน สกฺคสฺสเยน ปโลเกตฺวา น ปน
สคฺคสมฺปตฺติยํ นินฺนภาวปาทเนน ๑ ยถา อาวิภาวกรณฺ อโลก-
กสิณฺ สฺมาปชฺชิตพฺพิ อโลกนิมฺมานาย เอวํ ติโรภาวกรณฺ
อนฺุชการนิมฺมานาย นีลกสิณฺ สฺมาปชฺชิตพฺพิ ๑ กามณฺเจตํ ปาลิยํ

วิสุทธีมคค สัฒณนาย

สรุโปโต นาคคั วิวัญ อวัญนุติ ปน วจนโต อตุโต อาคตเมว ฯ

โอทาทกสัณนุโตคธ วา อาโลกกสัณนุติ วุตุโต อยมตุโต ฯ

อนุชการนุติ อนุชการวณตุ ฯ

[๒๐๖] อวเสเส อัญญิตุเถราทิกเก ฯ ปากโฏ อิทฐิมาเอตตุส
อตุถิติ ปากัญ ปากัญญจ ตั ปาญ्हาริยญจาทิ ปากัญปาญ्हาริย ฯ
น เอตตุ อิทฐิมา ปากโฏติ อปากัญ อปากัญญจ ตั ปาญ्हาริยญจาทิ
อปากัญปาญ्हาริย ฯ อิทฐิมโตเอว หิ ปากัญปาญ्हาภาเวนาย
เกโท น ปาญ्हาริยสุส ฯ น หิ ตั อปากัญ อตุติ ฯ อตุตริ-
มนุสสุชรมมาติ มนุสสุชรมโม วุจจติ ทสกุสลกมมปถชรมมา ตโต
มนุสสุชรมมโต อตุตริ ฯ อิทฐิสงฆาตุ ปาญ्हาริย อิทฐิปาญ्हาริย ฯ
อาพินุเทติ ปมุเข ฯ โอกาเสหิติ ปกิริ ฯ อิทฐาภิสงฆารนุติ อิทฐิป-
ปโยคั ฯ อภิสงฆาเรสัติ อภิสงฆริ อกาสัติ อตุโต ฯ ตาพจนิคฺคเลนนาติ
กฺุญจิกจนิทฺเทน ฯ อคฺคพฺนฺตริกายาติ ปิฏฺฐิสงฆมาญฺานั อนฺตเรน ฯ
อนฺตริหิตติ อนฺตริชยิตฺคาโม พโก พุรหฺมา ยถา อนฺตริชยิตฺคั
น สกฺโกติ ตถา กตุวา ภควา สยั ตตุส ปสฺสนฺตตุส พุรหฺมคณฺตุส
จ อนาปาถภาวคฺมเนน อนฺตริหิต หุตฺวา ฯ สมณฺตุส โคตมฺตุส
อิมฺสูมี จาเน อตุถิภาโว วา นตุถิภาโว วา น สกฺกา ชานิตฺนุติ เอว
พุรหฺมคณฺตุส วจโนกาโส มา โหตุติ ภเววาหฺนุติ อิมิ คาลั อภาสิ ฯ

[๒๐๗] ตตุถ ภเววาหิ ภยิ ทิสฺวาติ อหิ ภเว สัสาเร
ชาติชราทิกเกทฺ ภยิ ทิสฺวาเอว ฯ ภวญจ วิภเวสัณนุติ อิมญจ

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

กามภวาทิตวิธมปิ สตุตภว วิภเวสิน วิภว กเวสมาน ปริเย-
สมานมปิ ปุณปุณ ภูเวเอ ทิสวา ฯ ภว นาภวทนต์ ตณหาทิกุจิ-
วเสน กิจจ ภว น อภวิท น คหสิ ฯ นนุทิจ น อุปาทิยนิติ
ภวตณห น อุปคณฉิ น อคคหสินิติ อตโต ฯ

อลคคมาโนติ วินิวิษณิตวา คมนน กุฑุฑาทิสู กตถจ
น ลคคมาโน ฯ อวชชิตวา กตปริกมเมนาติ ยสส ปรัต
คณตุกาโม ต อวชชิตวา อากาโส โหตุ อากาโส โหตุติ
เอว กตปริกมเมน อิทธิมตา ฯ ปาการปพพตาเปกขาย สุตโร
นิตุโทติ จ ปปลิงควเสน วุตต ฯ อพเพชวเสน ปวตต วิวร สุตริ ฯ
ติริย ปวตต นิตุท ฯ ยตถกตถจ กสิณ ปริกมม กตวาติ
ปจวิกสิณาทิสู ยตถกตถจ กสิณ ฌาน สมာปชชิตวา ปริกมม
กตวา อากาโส โหตุติ อธิฐฐาตพโพ ฯ ตตถ การณมาห
อฏฐสมปตติวสิภาโวเยว ปมาณนติ ฯ ตสฺมา ยย อิจจติ ตํ ตเทว
โหติ ฯ เอเตน ปจวिया อุมมุชชนนินมุชชเน อาโปกสิณสมปชชน
อุทกาทิสู ปจวินิมมานเน ปจวิกสิณสมปชชนน น เอกนุตโต
อิจจิตพพนติ วุตต โหติ ฯ เอตนติ เอตฺติโรกุฑุฑาทิคมนปาฏิหาริย-
กรณ อากาสกสิณสมปชชน อวสส วตตพพ อนุจจวิกภาวโต ฯ
เอวณจ กตวา อากาสกสิณวเสน ปฏิจจณนนาน วิวฏฺฐกรณนติ-
อาทิวจัน วิย ปจวิกสิณวเสน เอโกปี หุตวา พหุชา โหติติอาทิว
อากาเส วา อุทเก วา ปจวี นิมนิตวา ปทสา คมน อิจจตีติ-

วิสุทติมคค สัวณณาย

อาทินา ยํ ปกัณณกนเย วุตตํ ตมปิ สมตถิตํ โหติ ฯ โทโส
นตถิติ ทวิภุตตํ พทฐสพทฐํ วิย ทพุหกรณํ นาม โหตีติ อธิปฺปาเยน
วตฺวา เตน ปโยชนากาวั ทสฺเสตฺตํ ปฺน สมาเป็นชฺชิตฺวาติอาทิ
วุตตํ ฯ อธิภูจิตตฺตา อากาโส โหติเยวติ สเจปี กิณฺจิ อนฺตรา
อฺภูจิตตฺตาทิ สียา ตมปิ อากาโส โหตุติ อธิภูจิตตฺตา อากาโส
โหติเยว ฯ อิทมปิ อฺภูจานปริกปฺปนมตฺตํ ตาทิสสฺส อฺภูจานเมว
นตถิติ ทสฺเสตฺตํ อนฺตราติอาทิ วุตตํ ฯ

[๒๐๘] ปริจฺฉินฺนิตฺวาติ ยถิจฺฉิตฺตฺตฺตฺตํ ฌาณน ปริจฺฉินฺนิตฺวา ฯ
ตฺตราติ ตสฺมี ปจฺวิยา อุตทภาวาทิภูจานน ฯ อยํ ยถาวุตตปฺปฏิ-
ปตฺตติวิภาวินิ ปาลี ฯ ปฺรโต ตฺตรายํ ปาลีติ อากตฺตฺตฺตฺตํ
อิมินา นเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพ ฯ โสติ อิทฺธิมา ฯ อธิภูจานกาเถ
กาลปริจฺฉเนทํ กตฺวา อธิภูจาสีติ วุตตํ ปริจฺฉินฺนกาลํ ปน
อติภุมิตฺวาติ ฯ ปกตฺติยา อุกกํ อนิมฺมานอุกฺกํ ฯ

[๒๐๙] วิปริตฺตฺตฺตํ ยํ อุกกํ อุกกมิตฺวา อุกกมนฺโต น
สํสีทติ ตํ ปเนตฺถ อิทฺธิยา ปจฺวินิมฺมานวเสน เวทิตพฺพํ ฯ
ปจฺวิกสิณฺนติ ปจฺวิกสิณฺนชฺชานํ ฯ

[๒๑๐] ปลฺลงฺกนฺติ สมฺนตฺโต อูรพฺพธาสนํ ฯ ฉินฺนปฺกฺโข
อสลฺลชฺชตปฺกฺโข วา สกฺโข เหนตุํ น สกฺโขตีติ ปาลียํ ปกฺขิ สกฺโขติ
ปกฺขิสทฺเทน วิเสสฺเสตฺวา สกฺโข วุตฺโตติ ปกฺเขหิ ยุตฺตสกฺโขติ
อาห ฯ ปริกมฺมํ กตฺวาติ ปจฺวี โหตุติ ปริกมฺมํ กตฺวา ฯ อากาเส

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

อนุตฺถิกเขตติ อนุตฺถิกขสณฺณิตฺเต อากาเส ฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ อวฺวณฺ
นตฺถิ ตํ ตํ อากาสนฺติ วุจฺจติ ฯ อยฺยจฺ อิทธิมา น ปจฺวิยา
อาสนฺเน อากาเส คจฺจติ ฯ ยตฺถ ปน ปกฺขิณฺ อโศจโร ตตฺถ
คจฺจติ ฯ ตาทิสฺยจฺ โลกฺ อนุตฺถิกขนฺติ วุจฺจติ ฯ เตน วุตฺตํ
อนุตฺถิกขสณฺณิตฺเต อากาเสติ ฯ เถโรติ ปุพฺเพ วุตฺตติปฏิกฺขุพาทฺยเถโร ฯ
สมาปตฺติสมาปชฺชนนฺติ ปฺน สมาปตฺติสมาปชฺชนํ ฯ นนฺุ สฺมาหิต-
เมวสฺส จิตฺตฺนฺติ อิทธิมโตะ ปาฎิหาริยวเสน ปวตฺตมานสฺส จิตฺตํ
อจฺจนฺตํ สฺมาหิตเมว โหติ ฯ น อญฺญทา วิย อสมฺมาหิตนฺติ
อธิปฺปาโย ฯ ตํ ปน เถรสฺส มตฺติมตฺตํ ฯ ปุพฺเพ หิ ปจฺวิกสิณฺ
สมาปชฺชิตฺวา ปจฺวี อธิฏฺจาย คจฺจติ ฯ อิทานิ ปน อากาโส
อิจฺฉิตฺพุโป ฯ ตสฺมา อากาสกสิณฺ สฺมาปชฺชิตฺพุพฺเมว ฯ เตนาห
กิลฺยาปิตฺติอาทิ ฯ ติโรกฺขทฺทปาฎิหาริเย วุตฺตฺนเยเนว ปฏฺิปชฺชิตฺพุพฺนฺติ
ยถา ตตฺถ กฺขทฺทาทิ อากาโส โหตฺถติ อธิฏฺจानนฺ อากาโส โหติ
เอวํ อิธาปि ปุพฺพตฺรฺกฺขาทีนํ อธิฏฺจานนฺ อากาสํ กตฺวา คนฺตฺพุพฺนฺติ
อตุโถ ฯ อถวา ฯ ติโรกฺขทฺทปาฎิหาริเย วุตฺตฺนเยเนวาคิ สจฺเจ ปนสฺส
ภิกฺขุโน อธิฏฺจหิตฺวา คจฺจนฺตฺสฺสาตีอาทีนา ตตฺถ วุตฺตฺนเยน ฯ เอเตน
ปฺริมาธิฏฺจानวเสนวาสฺส อนฺตรา ปุพฺพโตะ วา รุกฺโข วา อุตฺมโย
อฺฏฺจหิสฺสตีติ อธิฏฺจานเมตฺนฺติ นาคาทีหิ กริยมาโน วิพฺพุโ๓
คฺมนนฺตรายํ น กโรตีติ ทสฺเสติ ฯ โอกาเสติ ชนวิวิตฺเต ยุตฺตฺฏฺจानนฺ ฯ
ปากโฏ โหติ อากาสจฺริ อยฺ สมนฺโณติ ฯ

๑. อฏฺจานเมตํ ฯ ๒. วิพฺพุโ๓ ฯ

วิสุทฺธิมคฺคํ สํวณฺณนํ

[๒๑๑] ทฺวาจตฺตาลีสโยชนสทฺสศกฺคหณํ ปจฺมกปฺปวเสน กตํ ฯ
ตโต ปรี ปน อนุกฺกเมน ปจฺวียา อฺสฺสิตภาเวน ตโต กตฺติโยชนฺนตฺตา
สียา อปฺปํ กํ วา อธิกํ วา อุนํ วา คณฺนปคฺคํ น โหตีติ ตถา วุตฺตํ ฯ
ตีสุ ทิปฺเปสฺส อโลกรณฺณนาติ ยทา ยสฺมึ ทิปฺเป มชฺเฌ ติฏฺฐนฺติ
ตทา ตตฺถ ตโต ปุริมสฺมึ อตฺถํ คจฺจนฺตฺตา ปจฺฉิมฺเว อทฺเทนฺตฺตา
หุตฺวา อโลกรณฺณนํ ฯ อณฺณโชติํ น วา อภิภวเนน ทฺททฺสตาย
จ มหิทฺธิเก ฯ สตฺตํ สตีปรีพาทฺวปฺสมเนน โอสฺสิตินฺนปฺปตีํ
ปรีพฺรหฺเนน จ มหฺนฺนภาเว ฯ นฺนปฺตีติ สฺสตี ฯ ปรีมชฺชตีติ หตฺถํ
อิโตจฺจโตจ สยฺจาเรนฺโต จมฺเสตี ฯ อภิณฺญาปาทกชฺฌานวเสนวาทิ
ยสฺสทฺสจฺจ อภิณฺญาปาทกชฺฌานสฺส วเสน ฯ เอวกาเรน
ปาทกชฺฌานวิเสสํ นีวตฺเตติ น อธิฏฺฐจํ ฯ เตเนวาท นตฺเตตฺถ
กสิณสมฺปาตฺตนิยโมติ ฯ ตโรกฺกทฺทปาฏีหริยาทีสุ วีย อิมสฺมึ
นาม กสิณ ฌานํ สมฺปาชฺชิตฺวา อธิฏฺฐจาทพฺพนฺติ น เอตฺถ โกจ
นิยโม อตฺถีติ อตฺถโธ ฯ ตถาหิ ปาลียํ กิณฺจ สมฺปาตฺตี อปฺราม-
สิตฺวา อธิ โส อิทฺธิมาติอาที วุตฺตํ ฯ หตฺถปฺปเส โหตี จนฺทิมสฺสุริเยตี
เอวํ วุตฺตํ จนฺทิมสฺสุริยมณฺฑลํ ฯ รุปคตํ หตฺถปฺปเสตี หตฺถปฺปเส
จิตํ รุปคตํ หตฺถปฺปเส วา รุปคตํ ฯ หตฺถํ วา วทฺเฌตฺวา
ปฺรามสตีติ โยชนา ฯ อฺปาทินฺนํ นิสฺสย อนุปาทินฺนกสฺส วทฺณนํ
วุตฺตํ ฯ ยุตฺติยา ปเนตฺถ อฺปาทินฺนกสฺสปี วทฺณนจฺฉายา ทิสฺสตี ฯ
อตฺตโน อนุมหนฺตภาวาทเน อฺปาทินฺนกสฺส หปฺนํ วีย วทฺณนมฺปิ

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

ลพุกเตว ยถา อายสมโต มหาโมคคัลลานสุส นนุโทปนนุท-
ทมเนติ ฯ เอว ปวตตํ สห วตถุณา เถรวาทํ อหริตฺวา ตมตถํ
ทสฺเสตฺถํ ติปิฏกจฺหวณาคตฺเตโร อหาคิอาทิ อารทฺธํ ฯ กิ ปน น
โหติ โหติเยวติ อธิปฺปาโย ฯ เทว หิ ปฏฺิเสธา ปกตํ คเมนุตฺติ ฯ
ตทา มหนตฺตํ โหติ มหาโมคคัลลานตฺเตรสฺส วียาติ อิํยถา-
ธิกตตฺถทสฺสนวเสน วุตฺตํ ฯ ชุทฺทกภาวาปาพนํ เจตฺถ ลพุกเตว ฯ

[๒๑๒] โอลเกสิ พุทฺธาจิณฺณวเสน ฯ อตฺถิ นฺุโข อสฺส
อุปฺนิสฺสโยติ โลกิยํ รตนตฺตเย ปสาทลฺกขณํ สาสนวตารํ สนฺุชทายาห ฯ
อปฺปสนฺุโนติ มิจฺฉาทิฏฺฐิโต วิเวเจตฺวา ปสาเทตฺทโพติ อธิปฺปาโย ฯ
เตนาห โโก นฺุโข ฯเปฯ วิเวเจยฺยติ ฯ

[๒๑๓] ตํทิวสนฺุติ ยทา ภควา ภิกฺขุสงฺฆปรีวฺโต ตาวตฺีส-
ภวานาภิมฺุโข กจฺฉติ ตํทิวสภาคํ ฯ อาปานญฺมี สขฺชยฺีสูติ ยตฺถ
โส นิสินฺุโน โภชนกิจจํ กโรติ ตํ ปรีเวสนญฺจานํ สีตสมญฺจํ
โภชนุปรณฺุปนยนาทินา สขฺชยฺีสุ ปฏฺิยาเทสฺสุ ฯ ติวินาญฺเกหิตี
วฐฺฐุมาริภณฺุณวตฺถาหิ ติวินาหิ นาญฺกิตฺถิหิ ฯ โอลโลกยมาโนติ
เปกฺขนฺุโต วิจาเรนฺุโต วา ฯ

อุปฺรุปรีติ มตฺถกมตฺถเก ฯ ภวเนนาติ ภวนปฺปเทเสน ฯ
โภเคหิตี สรริโรเคหิ ฯ อวฺกฺขฺเชนาติ นิฏฺฐชิตฺเตน ฯ กเหตุวาติ
ยถา ตาวตฺีสภวนสุส ปเทโสปี นาวสิสฺสติ เอว ปรียาทาย ฯ

สินฺุรุปรีณฺุทฺตติ สินฺุรุเมฆลํ ฯ สินฺุรุสุส กิร สมนฺุตโต

๑. สาสนาวตารํ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆณณาย

พหลโต ปุถฺลโต จ ปณฺจโยชนสทฺสฺสปริมาณานิ จตฺตารี ปฺริกฺขทฺทานิ
ดาวตฺตีสทฺวณฺสฺส อารกฺขาย นาคฺเหหิ ทรฺเพหิ กุมฺภณฺนทฺเหหิ ยกฺขเหหิ
จ อธิกฺขิตฺตานิ ตานิ ปฺริกฺขทฺททฺทวสามณฺณเณน เอกชฺฌํ กตฺวา
ปฺริกฺขทฺทนฺตฺติ วุตฺตํ ฯ เตหิ กิรฺ สินฺนรฺสฺส อุปฺทตฺตํ ปฺริยาทินฺนํ ฯ

[๒๑๔] อตฺตทวํ วิชฺหิตฺวาติ มนฺุสฺสรูปํ อนฺตรธาเปตฺวา ฯ
พาตฺตีติ เขทฺมตฺตํ อุปฺปาเทติ ฯ อตฺตทวํ วิชฺหิตฺวาติ สฺขุมตฺตทว-
นิมฺมานน นาครูปํ วิชฺหิตฺวา ฯ มุขํ วิวริ มุขกตฺตํ สมณฺํ สงฺขา-
ทิสฺสามิตฺติ ฯ ปาจิเนน จ ปจฺฉิเมน จาติ นาคสฺส ตถา นิปฺปนฺนตฺตา
วุตฺตํ ฯ สฺกุจฺจ สติยา ปจฺจอุปฺกฺจาปนตฺตมาห มนฺสิกโรหิตฺติ ฯ

[๒๑๕] อาทิตฺโต ปญฺจาย สพฺพปาฎิหาริยานิตฺติ ตถา เถเรณ
กตปาฎิหาริยานิ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ อิมํ ปนฺ จานนฺตฺติ อิมํ
นาสวาทวิสซฺชนการณฺํ ฯ อนฺุพนฺธิติ น สกฺกา เอวํ มหิตฺทฺทิสฺส
อิมสฺส สมณฺสฺส ปฏฺิปฺพรฺตฺตฺติ ภาเยน ปลาเยนตฺตํ อนฺุพนฺธิ ฯ

[๒๑๖] เอกปฏฺิปาฎิยาติ เอกาย ปฏฺิปาฎิยา นิรฺนตฺรณฺติ
อตุโล ฯ อยเมวาทิ ยา อุปาทินฺนํกํ นิสฺสาย อนฺุปาทินฺนกสฺส
วทฺตฺติ อยเมว ฯ เอตฺถ เอทิสฺส หตฺถวทฺตฺตนาทิปาฎิหาริเย ยุตฺติ
ยุตฺตรูปา จิตฺตโต อุตฺโต วา อุปาทินฺนรูปานมฺนุปฺปชฺชนโต ฯ
อถวา ฯ อุปาทินฺนนฺตฺติ สกฺลเมว อินฺุทฺทริยพฺทฺธํ อธิปฺเปตฺติ ฯ เอวมฺปิ
ตสฺส ตถา วทฺตฺติ น ยฺชฺชเววาทิ วุตฺตฺนเยเนว วทฺตฺติ เวทิตฺพฺพา ฯ
เอกสนฺดาเน อุปาทินฺนํ อนฺุปาทินฺนญจ สมฺภินฺนํ วิย ปวตฺตมานมฺปิ

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

อตุลโต อสมุภินนเมว ฯ ตตุถ ยถา อาพุทกมตเต ชีเร อเนกาพุทเก
อุทเก อาสีตุเต ยทีปี ชีริ สพุเพน สมุภินนํ สพุพตุถกเมว ลพุภมานํ
หุตุวา ติฏฐติ ตถาปี น ตตุถ ชีริ วพุตติ อุทกเมว ปน วพุตติ
เอวเมว ยทีปี อุปาทีนุํ อนุปาทีนุญจ สมุภินนํ วิย ปวตุตติ ตถาปี
อุปาทีนุํ น วพุตติ อิทธิฐานุภาเวน จิตตซ์ ตทनुสारेณ อุตุชญจ
วพุตเตตีติ ทฎฐพุพิ ฯ

โสตี โส อิทธิมา ฯ เอวํ กตุวาตี วตุตทาการเณ หตุถํ วา
วพุตเตตุวา เต วา อาคนตุวา หตุถปาเส จิตเต กตุวา ฯ ปาทฎฐ-
นาทีปี วตุตตนเยเนว เวทิตพุพิ ฯ อปโรปี อิทธิมา ฯ ตเถวาตี
ปาฎีหาริยกรณโต ปุพุเพ วิย ฯ ตฎฐมเมตตติ ยถา อุทกปुณณาสุ
นानาปาฎีสุ พหุที นานาจนุทมณุชเลสสุ ทิสสมานีสุ น เตน จनुท-
มณุชเลสสุ คมนาทิอุโปโรโซ พหุญญจ ปจุเจกทสุสนํ อิच्छติ ตฎฐม-
เมตํ ปาฎีหาริยํ จनुทิมสุริยานํ คมนาทิอุโปโรธาภาวโต พหุญญจ อิทธิ-
มนุตานํ ตตุถ อิทธิปโปโยคสุส ยถิจุจตี สมิชฉนโตติ อธิปโปโย ฯ

[๒๑๗] ปริจเจทํ กตุวาตี อภิวิธิวเสน ปริจเจทํ กตุวา น
มริยาทวเสน ฯ ตถาหเส พุรหุมโลเก อตุตโน กาเยน วลํ วตุเตตี ฯ
ปาลีตี ปฎีสมุภิทามคคปาลี ฯ ยาว พุรหุมโลกาปี กาเยน วลํ
วตุเตตีตี เอตุถ ฯ ยสุมา น พุรหุมโลกสุเสว คมนํ อธิปเปตี นาปี
พุรหุมโลกสุส คมนเมว อถโข อญญถา อญญมปี ยาว
พุรหุมโลกาตี ปน ทุราวธินิทสุสนเมตํ ตสุมา สजे พุรหุมโลกํ

วิสุทธิมคคิ ถวณนาย

คนตุกาโม โหตีติ วตุวาปี อิตรมปี ทสเสตุ้ ทูเรปี สนตติเก
อธิฐฐาตีติอาทิจ วุตตัม ฯ ตตถ ปีสทโท สมุจยญุโจ ฯ เตน
วตุตาวเสสสส อธิฐฐานิทุธิยา นิปฺผาเทตพพสส สพพสสาปี สงคโห
น วตุตตเสวตี ทญุจพพิ ฯ

[๒๑๘] ยมกปาฐิหาริยาวसानเตอาทินา ติทิวิกกมสฺส อธิฐฐา-
นินิทุธินิปฺพนตา วตุตา อณฺตตถ ปน ลกฺขณานิสังสตา ตทุกฺขํ
ยถา อณฺตมณฺธํ น วิรุชฺชติ ตถา วิจาเรตฺวา กเหตุพพิ ฯ
นึลมาติกนฺติ นึลวณฺโณทกํ มาตีกํ ฯ มหาโพธิณฺติ อปฺราชิตปลฺลงกํ
มหาโพธิ์ ฯ จิตฺเต อุปฺปนฺเน อกาสิตี ตถา จิตฺตูปฺตติสมนฺนตฺรเมว
ปจฺวี สมุทฺทลฺลจ สงฺฆิปิตฺวา มหาโพธิสนฺติเก อกาสิ ฯ

[๒๑๙] นกฺขตฺตทิวเสตี มหทิวเส ฯ จนฺทปฺปเวตี จนฺทสทิสเ
จนฺทมณฺฑลภาเร ปฺปเว ฯ เอกปตฺตปฺรรมตฺตํ อกาสิตี ยถา เต
ปฺมาณโต สรฺุเปเนว อนฺโตปตฺตปฺริยาปฺนฺนา โหนฺติ ตถา อกาสิ ฯ
กาทวพิยวตฺตสุสมฺมจ ภาทว โถกํ พหุ อกาสิตี อาเนตฺวา สมุพฺนฺธิ-
ตพพิ ฯ ตํ ปน วตุถุ้ สงฺเขปโตว ทสเสตุ้ มหากสฺสปตฺเถโร
กิราตีอาทิจ วุตตัม ฯ สฺมาปตฺติยาตี นิโรชสฺมาปตฺติยา ฯ คฺงคาคีเรตี
ตามุพฺปณฺธิทีเป คฺงคานทียา ตีเร ฯ สณฺณํ อทาสีตี ยถา เต
ยถาธิฐฐิตํ สปปี ปสฺสนฺติ ตถา สณฺณํ อทาสี ฯ

[๒๒๐] ตสฺสาตี ยสฺส พุรหฺมุโน รูปํ ทญุจกาโม ตสฺส
พุรหฺมุโน รูปํ ปสฺสตี ฯ สทฺทํ สฺฐนาตีตี ทิพฺพาย โสตธาตฺยา

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

พฺรหฺมโน สทฺถิ สฺมตติ ฯ จิตฺตํ ปชานาตีติ เจโตปริยญาณेन

พฺรหฺมโน จิตฺตํ ปชานาตี ฯ

กรชกายสฺสชาติ จาตุम्महाภูติกสฺส รูปกายสฺส วเสน ฯ จิตฺตํ
ปริณามตีติ เอตฺถ ฯ ก็ ตํ จิตฺตํ กถํ วา ปริณามนฺนฺติ
อาห ปาทกขฺमाणจิตฺตํ คเหตุวา กายे อารोเปตีติ ฯ กถํ
ปน กายे อารोเปตีติ อาห กายานุคฺติกํ กโรตีติ ฯ เอวมฺปิ
สทฺททนฺธโรวายนฺติ วจนปถํ ปจฺฉินฺนทฺโธ อาห ทนฺธกมฺนฺนฺติ ฯ
กโรตีติ สมฺพนฺโธ ฯ กายกมฺนํ หิ ทนฺธํ ทนฺธมฺหาภูตปจฺจยตฺตาคี
อชิปฺปาโย ฯ อयํ เหตุถ อตฺโถ ทิสฺสमानेन กายेन คนฺตุกามตย
วเสน จิตฺตํ ปริณามนฺโธ โยคี ปาทกขฺमाणํ สฺมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย
อิทํ จิตฺตํ กาโย วิย ทนฺธกมฺนํ โหตฺตุติ ปริกมฺมํ กโรตี ฯ ตถา
ปริกมฺมกรณํ หิ สนฺธาย ปาทกขฺमाणจิตฺตํ คเหตุวา วุฏฺฐํ ฯ
ปริกมฺมํ ปน กตฺวา ปน สฺมาปชฺชิตฺวา ญาณेन อชิฏฺฐนฺโธ ตํ
จิตฺตํ กายे อารोเปตี กายานุคฺติกํ ทนฺธกมฺนํ กโรตี ฯ สุขสฺสยฺนฺติ
สุขสฺสคตํ สยฺมํ ฯ สยฺมวาสีเสน นิทฺเทโส ฯ ลหฺภาเวน สยฺมา-
ตฺนฺติ ลหฺสยฺมํ ฯ กถํ ปน อิทธิจิตฺเตน สห สุขสฺสยฺนํ สมภโวตี
อาห สุขสฺสยฺนํ นาม อฺเปกฺขาสมฺปยุตฺตา สยฺมาตี ฯ สุขนฺติ
สยฺมาตฺนฺติ วา สุขสฺสยฺมํ ฯ เตเนวาท อฺเปกฺขา หิ สนฺติ สุขนฺติ
วุฏฺฐาคี ฯ เอกนฺตครุเกหิ นีวรเณหิ โอฟาริเกหิ อนฺุปสนฺตสฺภาเวหิ
๑. พ. สทฺเท คนฺธเร เณรวายนฺติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺคิ ฉวณฺณนํย

จ วิตฺถกาทีหิ วิปฺปโยโค จิตฺตเจตฺตีกานํ ลหฺวาวสุส การณฺนติ
ทสฺเสนฺโต อหฺ สหาย ๔เป๔ เวทิตฺพฺพาทิ ๔ ตํ โอกก-
มนฺตสฺสาติ ตํ สฺขลหฺสฺสณฺณํ อนุปฺปตฺตสฺส ๔ อสฺสาติ โยคิโน ๔
คณฺตุกามตาว เอตฺถ ปมาณฺนติ เอตฺถ เอตฺตมฺมี ทิสฺสमानน กายน
คมนนํ จานํ คณฺตุกาโม ตํ อฺทฺทิสฺส คณฺตุกามตาวเสน ปวตฺต-
ปริกฺมมาธิญฺจานานํอิเว ปมาณํ ๔ ตาว คมนํ อิจฺฉติ ตสฺมา
มคฺคณิมนฺมานวายุอฺธิญฺจานนํหิ วินาปี อิจฺฉิตฺเตสฺสปฺตฺติ โหตีติ ๔ อิทานิ
ตเมวตฺถํ ปากฺกฏฺตรํ กาคฺ์ สติ หีติอาทิ วุตฺตํ ๔

กาญํ คเหตุวาทิ กรชฺกาญํ อารมฺมณฺณกรณฺวเสน ปริกฺมม-
จิตฺเตน คเหตุวา ๔ จิตฺเต อาโรเปตีติ อญํ กาโย อิทญฺจิตฺตํ วิย
โหตฺติ ปาทกชฺชมานจิตฺเต อาโรเปติ ตคฺคตฺกํ กโรติ ๔ เตนาน
จิตฺตานุกตฺกํ กโรติ สีมฺคมนนฺติ ๔ จิตฺตคมนนฺติ จิตฺตปฺปวตฺติมาห ๔
อิทํ ปน จิตฺตวเสน กายปริณามนปภาหิหาริยํ ๔ จิตฺตคมนเมวาทิ
จิตฺเตน สมานคณฺนเมว ๔ กถํ ปน กาโย ทนฺชปฺปวตฺติโก ลหฺ-
ปฺริวตฺตินา จิตฺเตน สมานคณฺนโก โหตีติ ๔ น สพฺพธา สมานคณฺนโก
ยถเว หิ กายวเสน จิตฺตปริณามน จิตฺตํ สพฺพธา กายน สมานคณฺนํ
น โหติ น หิ ตทา จิตฺตํ สภาวสิทฺทเรณ อตฺตโน ขณฺน อวตฺติตฺวา
ครุวตฺติกสฺส รุปรมฺมสฺส ขณฺน วตฺตติ อิทํ จิตฺตํ อญํ กาโย
วีย โหตฺติ ปน อธิญฺจานน ทนฺชคณฺนิกสฺส กายสฺส อนุวตฺตนโต
ยว อิจฺฉิตฺตญฺจานนปฺปวตฺติ ตาว กายคณฺนิกสฺส โลเมเนว หุตฺวา สนนาน-

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

วเสน วตุตมานัน จิตตํ กายคตिया ปริณามิตํ นาม โหติ เอว
อัย กาโย อิทํ จิตตํ วย โหตุติ อธิญ्ञาเนน ปเกว สุขลหุ-
สญญาय สมปาทิตตตฺตา อภาวิตฺทฺธิปาทานัน วย ทนฺธํ อวตฺติตฺวา
ยถา ลหุคตฺปิยจิตฺตฺวาเรหฺว อิจฺฉิตฺตฺตฺตานปฺปวตฺตติ โหติ เอว ปวตฺต-
มานโน กาโย จิตฺตคตिया ปริณามิตํ นาม โหติ น เอกจิตฺตกฺขณ-
เนว อิจฺฉิตฺตฺตฺตานปฺปวตฺตติยา ฯ เอวญจ กตฺวา เสยฺยถาปี นาม
พลวา ปุริโส สมฺมิลฺลชิตฺติ วา พาทํ ปสาเรยฺย ปสาริตฺติ วา พาทํ
สมฺมิลฺลเชยฺยชาติ* อิทมฺปิ อุปมาวจนํ นิปฺปรียาเยเนว สมตฺถิตฺติ โหติ ฯ
อวสฺสญเจตฺติ เอว สมฺปฏฺฐิจฺฉิตฺตพฺพํ อลฺลถา สุตฺตาทิธมฺมปาเจहि
วินยญฺจกถาย จ วิโรโธ สिया ธมฺมตา จ วิโลมิตา ฯ นาทํ
ภิกฺขเว อลฺลถํ เอกธมฺมมฺปิตี*) हि เอตฺถ อลฺลถกฺกหณฺเนน รูปธมฺมา
คหิตา อลฺลหุปฺริวตฺติตฺตยา ฯ อภิชมฺเม จ ปฺปฺเรชาตปฺจจโย รูปเมว
วุตฺโต ปฺจจนาชาตปฺจจโย จ ตสฺเสว ฯ ยตฺถ ยตฺถ จ ธมฺมา
อุปฺปชฺชนฺติ ตตฺถ ตตฺถเอว ภิชฺชนฺติ นตฺถิ เทสนฺตรสงฺกมฺนํ
น จ สภาวโต อลฺลถา โหตีตี น हि อิทธิพิเลน ธมฺมานัน
เกนจิ ลกฺขณํ อลฺลถตฺตํ กาคฺ์ สกฺกา ภาวญฺจตฺตमेว ปน
กาคฺ์ สกฺกา ฯ तीसुपी खण्डसुत्ति इत्थमपि कमनारम्भं सन्धाय वृत्तं
न कमननिष्ठाननुत्ति वन्तुति । तेऽत्रोत्ति अणुत्तगद्यारियानं अनुत्तरे
ऐगो ऐरो । इत्थात्ति इमं विगुणपुनपाण्डिहारियं विगुणित्वा वृत्त-
१. ती. सका. १८८ । २. ई. ऐग. २ ।

วิสุทธิมคค สังฆณนาย

ปาเจ ฯ สยั คมนเมว อากตัม พุรหุมโลกัม กจจตตีติ วุตตตตตยา ฯ
จกขุโสตาทีนนุติ จกขุโสตาทีนัง อังกานัง ฯ ตถาหิ วุตตัม สพพงค-
ปจจกนุติ ฯ สพพงคปจจกนุตตนุติ อตฺโต ฯ ปสาโท นาม
นตฺถีติ อิมินา จ ภาวชวีวิตินุทฺริยานมฺปิ อภาโว วุตฺโตติ ทฏฺฐพฺพัม ฯ
รุจิวเสนาติ อิจฺฉาวเสน ฯ อณฺณมฺปิติ ภควตา กริยมานโต อณฺณมฺปิ
กิริยัม กโรติ ฯ อัยฺ เจตถ พุทฺธานุภาโว ฯ ยถิ สาวกนิมฺมิเตสุ
นानาปการตา นตฺถิ สเจ ปน นานาวณฺเณ กาทูกาโม โหตีติ-
อาทึยฺ เหฏฺฐา วุตตัม ตัม กถนุติ ฯ ตัม ตถา ตถา ปริกมมัม กตฺวา
อธิฏฺฐหนตฺตสฺส เต เต วณฺณวยาทิวเสสา ปริกมฺมานุรูปํ อิชฺฉนฺตีติ
กตฺวา วุตตัม ฯ อิชฺ ปน ยถาธิฏฺฐิตเเต นิมฺมิตรูเป สเจ สาวโก
อิมเ วเสสา โหนตฺตุติ อิจฺฉนฺติ น อิชฺฉนฺติ พุทฺธานัง ปน อิชฺฉนฺตีติ
อยมตฺโต ทสฺสโลตฺติ น โกจิ วิโรโธ ฯ

[๒๒๑] อิทานิ ยานิ ตานิ ยาว พุรหุมโลกาปี กาเยน
วสั วตฺเตตีติ ปาติยา อตฺถทสฺสนวเสน วิภคฺตานิ ทูเรปี สนฺติเก
อธิฏฺฐาตีติอาทีนึ จุทฺทส ปาฎิหาริยานิ ตตฺถ สิบาปฺปตฺตัม กาเยน
วสวตฺตนปาฎิหาริยัม ทสฺเสตฺถุ เอตฺถ จาติอาทึ อารทฺธัม ฯ ตตฺถ
ยนฺติ กิริยาปรามสนัน ฯ เตน รูปํ ปสฺสตีติ เอตฺถ ยเทตฺ
รูปทสฺสนัน สทฺทํ สฺฆนตีติ เอตฺถ ยเทตฺ สทฺทสวณัน จิตฺตัม ชานาตีติ
เอตฺถ ยเทตฺ จิตฺตชานนฺนุติ เอวํ ทิพฺพจกขุโสตเจโตปริยวณกตฺตกา

อิทธิวิธินิทเทศ วรรณนา

ทสุสนสวนชานนกริยิ ปรามสตีติ ทฎุจพพิ ฯ อิโต ปเรสุ สนนุติฎุจตีติ-
อาทิสูปิ เอเสว นโย ฯ ยมปิสุสชาติ ยมปิ อสุส โยคิโน ฯ อธิฎุจา-
นนติ สมพนุโร ฯ ยญจ โขติ เอตุถ โขสทุโท อวธารณฎุโจ
วิเสสนฎุโจ วา ฯ เตน อยเมเวตุถ กาเยน วสวตุตตปาฎุหาริเยสุ
อุกกฏุจตรนุติ ทีเปติ ฯ กสุมา ฯ อัย นุโฆ อิทธิมา อัย นุโฆ
นิมมิโตติ เอกจจุสสุ พุรหุมนุ อาสงกุปปาทนโต ฯ ยทกเคน เจต
อธิฎุจตี วิเสโต มโนมยนุติ วุจจติ ตทกเคน อุกกฏุจตรนุติ
เวทิตพพิ ฯ เตนหา เอตุตาวตา กาเยน วลั วตุเตติ นามาติ ฯ ยทิ
เอว กสุมา อิธ เสธานี คหิตานีติ อาห เสลั ฯเป ฯ วตุตตนุติ ฯ

[๒๒๒] อิทธิ นานากรรมนุติ กามมิมปิ เทว อิทธิโย อธิฎุจจนา-
วเสเนว อิษณนุติ ตถาปิ อิทธิ อิทานิ วุจจมานัน อิมาสั นานา-
กรรม วิเสโส ฯ ปกติวณณั วิชหิตุวาติ อตุตโน ปกติริรูปั วิชหิตุวา
อปเนตุวา ปเรลั อทสุเสตุวาติ อตุโต ฯ กุมารกวรรณนุติ กุมารก-
สณจัน ฯ ทสุเสตีติ ตถา วิฎุพพนุโต อตุตนิ ทสุเสตี ฯ นากวรรณณั
วาติอาทิสูปิ เอเสว นโย ฯ หตุถิมปิ ทสุเสตีติ อตุตตานมปิ หตุถิ
กตุวา ทสุเสตี พหิทุธาปิ หตุถิ ทสุเสตี ฯ เอตทตุถเมว หิ อิธ
หตุถิวณณั วา ทสุเสตีติ อวตุวา หตุถิมปิ ทสุเสตีติ วตุตตั ฯ
ยั ปน เกจิ พหิทุธา หตุถิอาทิสุสนวณัน ปกติวณณั วิชหิตุวาติ
วจนเนน วิฎุพพนุทิภาเวเน วิรุชณตีติ วทนุติ ตทยตุตตั ฯ กสุมา ฯ
ปกติวณณวิหหนั นาม อตุตโน ปกติริรูปัสสุ อญญลลั อทสุสนั

วิสุทฺธิมคฺค สังฆณณาย

น สพฺเพน สพฺพนฺตสฺส นิโรธํ ฯ เอวํ สติ อตฺตนาํ ทสฺเสตฺวา
พหิทฺธา หตฺถิ ทสฺเสนฺโต ปกฺคิวนฺณํ วิชฺหิตฺวา หตฺถิ ทสฺเสตฺติ
วฺจฺจมาเน โโก เอตฺถ วิโรโธ ฯ อตฺตนา ปน หตฺถิวนฺโณ หุตฺวา
พหิทฺธาปี หตฺถิ ทสฺเสนฺเต วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ฯ เตเนวห พหิทฺธาปี
หตฺถิอาทิตฺสสนวเสน วตฺตนฺติ ฯ เอวญฺจ กตฺวา วิกุพฺพนิทฺธิภาเวน จ
น โกจิ วิโรโธ ฯ ปาลิยญฺจ กุมารกวนฺณํ วาตฺธาทิสฺสู อนิย-
มฺภูโส วาสทฺโท วุตฺโต เตสฺсу เอเกกสฺเสว กรณทสฺสนตฺถิ ฯ
หตฺถิมปีตฺธาทิสฺสู ปน หตฺถิอาทินํ พหุณฺณํ เอกขมฺมํ กาทพฺพภาว-
ทสฺสนตฺถิ สมฺมจฺจญฺโส ปีสทฺโท วุตฺโต ฯ เตน หตฺถิมปี ทสฺเสตฺติ-
อาทิสฺสู ทฺติเย วตฺตนเยเนว อตฺถิโก คเหตุพฺโพ ฯ อิทฺธิมโต อตฺตโน
กุมารกาการเนน ปเรสฺส ทสฺสนํ กุมารกวนฺณนิมฺมานํ น เอตฺถ กิณฺจ
อปฺพุพฺพํ ปจฺจวาทิวตฺถุ นิปฺผาทิยตฺติ กสิณนियเมน ปโยชนาภาวโต
ปจฺจวิกสิณาทิสฺสู อญฺญตรารมฺมณโตติ วุตฺตํ สติปี วาวตฺถุ-
นิปฺผาทเน ยถารหํ ตํ ปจฺจวิกสิณาทิวเสนเนว อิชฺฉตฺติ เอวมฺเปตฺถ
กสิณนियเมน ปโยชนํ นตฺถเว ฯ กุมารกวนฺณํ หิ ทสฺเสนฺเตน
นึลวณฺณํ วา ทสฺเสตฺตพฺพํ สียา ปีตาทิสฺสู อญฺญตรวณฺณํ วา ฯ
ตถา สติ นึลาทิกสิณานิ สமாปชฺชิตพฺพานิตี อาปฺนฺโนว กสิณ-
นियโม ฯ เอส นโย เสเสสฺสุปี ฯ เอวมวฺภูจฺเจเต ยเทเก ปจฺจวิกสิณวเสน
เอโกปี หุตฺวา พหุรา* โหตฺติอาทิกาวโต เอวํ ปวตฺตนกสิณ-

อิทธิวิธินิเทศ วรรณนา

นิเทศเสน วิภูพพนิเทศนิเทศ ประวิกลีณาทีสุ อณตตรารมมณโตติ-
อาทิวจนสุส วิโรธ อาสงกนติ โส อโนกาโสภาติ ทฎฐพัพ ๑
นิมมินิตพพภาเวน อตตนา อิจฉิตโตติ อตตโน กุมารกวนโณ น
ปน อตตโน ทรรกาเล กุมารกวนโณติ ๑ นาคาทิวณเณสุปี
อัย นโย พุยาปีเอวาติ ยเทเก นาคาทินิมมานน ยูชชติ วียาติ
วทนต์ ตทโปหัต ทฎฐพัพ ๑ พหิทฐาปีติ ปิสทเทน อชตตต
สมปิญเจติ ๑ อยณเหตุอ อตุโธ หตถิมปี ทสเสตีตีอาทิ
อชตตต พหิทฐาปี หตถิอาทิตสสนวเสน วุตต น กุมารกวนณ
วาติอาทิ วีย อชตตตเมว กุมารกวนณาทิน ทสสนวเสนาติ ๑
ยเทตถ วตตพัพ อธิฎฐานวิธานัน ตั เหฎฐา วุตตเมว ๑

[๒๒๗] กายนติ อตตโน กรชกาย ๑ วุตตนเยเนวาติ อัย
กาโย สุลิโร โหตุติ ปริกมม กตวา ปุน ปาทกชฌานัน สมา-
ปชชิตวา วุฎฐายาติ อิม เหฎฐา วุตตนยานุसारมาห ๑ อณณ
กายนติ ย มโนมย กาย นิมมินิตกาโม ตั ๑ มุณชมุหาคี
มุณชตติณโต ๑ อีสิกนติ ตสส กณจ ๑ โกสิยาติ อสิโกสโต ๑
กรณชทายาติ เปพาย ๑ นิมโมกโตติ จ วทนต์ ๑ อพฐาหตีติ
อุทฐรติ ๑ ปวาเหยยาติ อากทุฒเยย ๑

ทวาทสมปริจเจทวณณนา นิฎฐิตา ๑

วิสุทธีมคค สัฒณนาย

อภิณณานิทุเทสวณณนา

ตตุถาติ ทิพพโสตราตุนิทุเทเส ๑ อภิณณาปาลียา หิ นิทุเทส-
มูเขน อภิณณานัน นิพพตตุนวิธิ วิธิยติ ๑ อภิณณาสีเสเนตถ
อภิณณาปาลี วุตตา ๑ เตนานห ตโต ปราสุ จ ตีสุ อภิณณาสูติ ๑
ตโต ปราสูติ จ สตถุโน เทสนากกมม อตตโน จ อุทเทสกกมม
สนุชาน วุตต น ปฏิปตติกกมม ๑ น หิ ปฏิปชชุนตา อิมินาว
กเมน ปฏิปชชุนติ ๑ สพพตตุถาติ ทิพพโสตราตุนปาลีเยเสสา-
ภิณณาปาลียณจาทิ สพพตถ ๑ ตตุธาติ วากุโยปณณูปเน นิปาต-
มตตติ ตตฺร วา ยถาวุตตปาเจ ๑ ทิพพสทิสตตุธาติ ทิวิภาวติ ทิพพา
เทวานัน โสตราตุน ตาย ทิพพาย สทิสตตุธา ๑ อิทานิ ตัม ทิพพ-
สทิสตตุติ วิภาเวตฺถ เทวานณหิติอาทิ วุตตติ ๑ ตตถ สุจริตกมม-
นิพพตตุธาติ สทฺธาพหุลตาวิสุทฺธิภูจิตานิสสทสฺสาวิตาติสมปตติยา
สุญฺจ จริตตตุธา สุจริเตน เทวูปตติชชเนน ปุณณกมมเนน นิพพตตุธา ๑
ปิตฺตเสมฺหฺรหิราทิติ อาทิสทฺเทน วาตโรคาทินัน สจฺคโห ๑ อปฺลิ-
พฺพุธาติ อนุปทฺทูตา ๑ ปิตฺตาทิทิ อนุปทฺทูตตตุธา กมมสฺส จ
อุพารตายน อุปกฺกิลเสวิมุตติ เวทิตพฺพา ๑ อุปกฺกิลเสโทสรหิตณฺหิ
กมมม ตินาทิตุสรหิต วิย สสฺสํ อุพารผลํ อนุปกฺกิลิฏฺฐํ โหติ ๑
การณฺูปจารณ จสฺส ผลํ ตถา โวหริยติ ยถา สุกฺกํ สุกฺก-
วิปากนฺติ ๑ ทูเรปิติ ปิสทฺเทน สุขุมสฺสาปี อารมมณฺสฺส สมปฺฏิจฺจน-

อภิธานิทฺเทศ วณฺณนา

สมตฺถตํ สงฺกณฺหาติ ๑ ปสาทโสตราตฺตํ จาตุมฺมหาฏฺฏานํ ปสาท-
ลภฺขณา โสตราตฺ ๑

[๒๒๔] วิริยารมฺภวเสเนว อิชฺฌนโต สพฺพปาปี กุสลาภานา
วิริยภาวนา ๑ ปชานสงฺขารสมฺนฺนาคมโต หิ อิทธิปาทภาวนา วิเสสโต
วิริยภาวนา ๑ ตสฺสา อานูภาเวน นิพฺพตฺตา วิริยภาวนาพฺลนิพฺพตฺตา
ณามยา โสตราตฺ ๑ ตาทิสายเวติ อุปฺกฺกิลเสวิมุตฺตตํย ทูเรปี
สุขมสฺสาปี อารมฺมณฺสส สมฺปฺปฏิจฺจนสมตฺถตํย จ ตํสทิสายเว ๑
ทิพฺพวิหารวเสน ปฏฺิถทฺชตฺตํย ทิพฺพวิหารสงฺขาตํย จตฺนุนํ ภูมिํ
วเสน ปฏฺิถทฺชตฺตา ๑ อิมินา การณฺวเสนสฺสา ทิพฺพภาวมาห ๑
ยณฺเจตฺถ วตฺตพฺพิ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตณฺยเมว ๑ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิ-
ตฺตตฺตํย อฏฺจงฺกสมฺนฺนาคเมน อุกกํสคตํ ปาทกชฺฌานสงฺขาตํ ทิพฺพ-
วิหารํ สนฺนิสฺสํย ปวตฺตตฺตา ทิพฺพวิหารปริยาปนฺนํ วา อตฺตนา
สมฺปฺยตฺตํ รูปาวจรจตฺถชฺฌานํ นิสฺสยปจฺจยญฺจํ สนฺนิสฺสิตฺตตฺตํย
เอวมฺเปตฺถ อตฺถโต ทฏฺฐพฺโพ ๑ สวณฺญเจนาติ สทฺทกฺกหณฺญเจน ๑
ยถาวโต หิ สทฺทพฺลทฺธิสทฺทสฺส สภาวาวโพโร สวณฺ ๑ สนฺเตสุปี
อณฺเณสุ สภาวธารณาทีสุ ชาติอฺตฺถเส อตฺตสุณฺณตาสนฺทสฺสนตฺถา
สคฺคฺ ชาติเทสนาติ อาห นิชฺชีวญฺเจน จาติ ๑ โสตราตฺกิจฺจํ
สทฺทสมฺปฺปฏิจฺจนํ สทฺทสนฺนิญฺจานปจฺจยตา จ ณาณฺสส ปาริสฺสุทฺธิ
อุปฺกฺกิลเสวิกเมเนวาติ อาห นีรูปฺกฺกิลเสยาติ ๑ มานุสสิกา มนุสฺส-
สนฺตกา มํสโสภาตฺตํ ทิพฺพวิหาราทิสยคฺคหณฺสงฺขาเตน อตฺตโน

วิสุทธีมคค สัวณณาย

กัจจวิเสเสน อติกกนุตฺ มานุสิกํ เอตยาติ อติกกนุตมานุสิกา ฯ
เตนาห มนุสฺสุปจาร์ อติกกมิตฺวา สทฺทสวเนนาติ ฯ ตตฺถ
มนุสฺสุปจารนฺติ มนุสฺเสหิ อุปจริตพฺพญฺจัน ฯ ปกตฺยา โสตทฺวารเณ
คเหตุพฺพ วิสยนฺติ อธิปฺปาโย ฯ เตนาห สทฺทสวเนนาติ ฯ ทิพฺเพติ
เทวโลกปริยาปนฺเน ฯ เต ปน วิเสสโต เทวานํ กถาสทฺทา โหนฺตฺติ
อาห เทวานํ สทฺเทติ ฯ มนุสฺसानํ เอเตติ มานุสา เต มานุเส ฯ
เอวํ เทวมนุสฺสสทฺทานํเยว กหิตตฺตา วุตฺตํ ปเทสปริยาทานนฺติ ฯ
เอกเทสคฺคหณนฺติ อตุโถ ฯ สเททสนฺนิสฺสิตา อตฺตโน สรฺริรสนฺนิสฺสิตา ฯ
นิปฺปเทสปริยาทานํ จานเกทคฺคหณฺมุเขน สฺวิณฺณณกาทิเกทภินฺนสฺส
สทฺทสฺส อนวเสเสน สงฺคณฺหนโต ฯ

อัย ทิพฺพโสตฺธาตุ ฯ ปริกมฺมสมาธิจิตฺเตนาติ ปริกมฺมภูตา-
เวณิกสมาธิจิตฺเตน ทิพฺพโสตฺถาณสฺส ปริกมฺมวเสน ปวตฺตคฺคณิก-
สมาธินา สมาหิตจิตฺเตนาติ อตุโถ ฯ ปริกมฺมสมาธิ นาม ทิพฺพ-
โสตฺธาตุยา อุปจาราวตฺถาติปี วทนฺติ ฯ सा ปน นानาวชฺชน-
วเสน วุตฺตาติ ทฺฐจฺพฺพา ฯ สพฺโพพพาริกสทฺททสฺสนตฺถํ สีหาทินํ
สทฺโท ปจฺมํ กหิโต ฯ ตฺติโยชนมตฺถเกปี กิร เกสรสีหนาทสทฺโท
สุยฺยติ ฯ อาทิสทฺเทน เมฆสทฺทพฺยคฺคสมสทฺทาทินํ สงฺคโห ทฺฐจฺพฺโพ ฯ
เอตฺถ จ ยถา โอพาริกสทฺททวชฺชนํ ยาวเทว สฺขุมสทฺททวชฺชนฺปาย-
ทสฺสนตฺถํ ตถาสทฺทคฺคหณภาวนापเลณ สฺขุมตรสทฺทคฺคหณสฺสํสฺทฺธิโต
เอวํ อาสนฺนสทฺทคฺคหณานุสาเรณ ทูรทูรตรสทฺทคฺคหณมฺปี สมิชฺชตฺติ

อภิธานิทเทศ วณฺณนา

ทสฺเสตฺถํ ปุรตฺถิมาย ทิสายาติอาทินา ทิสาสมฺพนฺชวเสน สทฺททานํ
มนสิการวิธิ อารทฺโธ ๑ ตตฺถ สทฺทนิमितฺตฺนฺติ ฅาณฺอุปฺตฺติเหตุภาวโต
สทฺโทเอว สทฺทนิमितฺตํ โย วา ยถาวุตฺโต อุปาทายฺปาทาย ลพฺภ-
มาโน สทฺททานํ โອพาริกสุขุมากาโร ตํ สทฺทนิमितฺตํ ๑ เตเนวาท
สทฺททานํ สทฺทนิमितฺตฺนฺติ ๑ ยํ ปน วุตฺตํ โອพาริกานมฺปิ สุขุमानมฺปิ
สทฺททานํ สทฺทนิमितฺตํ มนสิกาตพฺพนฺติ ตํ โອพาริกสุขุมสมฺมเตสุปี
โອพาริกสุขุมสพฺภาวทสฺสนตฺถํ ตลฺลจ สพฺพิ สุขุมฅาณปริจยทสฺส-
นตฺถํ ทฺฐจพฺพิ ๑ สทฺทนิमितฺตสฺส อปฺจฺจูปฺนฺนสภาวตฺตา สทฺโทว
สทฺทนิमितฺตฺนฺติ อยเมว ปกฺโข ฅายาคโตติ เกจฺ ๑ ตํ น โອพาริก-
สุขุमानํ สทฺททานํ วณฺณารมฺมฅน ฅาณน นิลปีตาทิวณฺณานํ วิย
ตเถว คเหตุพฺพโต ๑ โອพาริกสุขุมภาโว เจตฺถ สทฺทนิमितฺตฺนฺติ
อธิปฺเปโตติ ๑

[๒๒๕] ตสฺสาติ ยถาวุตฺเตน วิธินา ปฏฺธิปฺชฺชนตฺสฺส โยคิโน ๑
เต สทฺทาทิ ย สพฺโพอพาริกโต ปฏฺธิติ อวชฺชนตฺสฺส อนุกฺกเมน สุขุม-
สุขุมา สทฺททา อวชฺชิตา เต ๑ ปากคฺคิจิตฺตสฺสาปีติ ปาทกชฺฅาน-
สมาปชฺชนโต ปุพฺเพ ปวตฺตจิตฺตสฺสาปี ๑ ปริกมฺมสมาธิจิตฺตสฺสาติ
ทิจฺพฺโสตราตฺยา อุปฺปาทนตฺถํ ปาทกชฺฅานํ สมาปชฺชิตฺวา วุญฺจิตฺตสฺส
สทฺทํ อารพฺภ ปริกมฺมกรณฺวเสน ปวตฺตกฺขณิกสมาธิจิตฺตสฺส ๑
ปุพฺเพปิ ฅาณน ปริมทฺทิตตฺตา อติวิย ปากฺภา โหนฺตีติ สมฺพนฺชโธ ๑
เตสุ สทฺทเทสุติ ย ปริกมฺมสฺส วิสยทสฺสนตฺถํ พฺหุ สทฺททา วุตฺตา

วิสุทธีมคค สัวณนาย

เตสุ สทเทสุ ฯ อณตฺรณฺติ ยตฺถสฺส ปริกมฺมกรณวเสน อภินฺหํ
มนสิกาโร ปวตฺโต ตํ เอกสทฺทํ ฯ ตโต ปฺรณฺติ ตโต อปฺปนฺ-
ปตฺติโต ปรี ฯ ตสฺมี โสเตติ ตสฺมี ฅาณโสเต ฯ ปติตา โหตีติ
ทิพฺพโสตฺธาตฺถ อฺนฺโตคฺชา โหติ ฯ อปฺปนาจิตฺตสฺส อฺปฺปตฺติโต ปฏฺติ
ทิพฺพโสตฺถาณลาภี นาม โหติ นทานิสฺส ตทตฺถํ ภาวนาภิโยโค
อิฉฺฉิตฺตพฺโพติ อตฺถโธ ฯ ตนฺติ ทิพฺพโสตฺธาตฺถ ฯ ฅามชาตฺนฺติ ชาต-
ฅามํ ทพฺพทวปฺปตฺติ ฯ วทฺเตตพฺพิ ปาทกชฺฅานารมฺมณํ ฯ กิณฺติ
กิตฺตกนฺติ อห ฅตฺถนฺตเร สทฺทํ สฺฐณามิติ ฅองฺคฺลทฺวงฺคฺลมตฺติ
ปฺริฉฺฉินฺทิตฺวาติ ฯ ปาทกชฺฅานสฺส หิ อารมฺมณฺญตฺติ กสิณฺนิมิตฺติ
ฅตฺตํ ฅานํ ฅรตฺติ มนสิกริตฺวา ปาทกชฺฅานํ สฺมาปชฺชนตฺตสฺส กสิณ-
นิมิตฺติ ตตฺตํ ฅานํ ฅริตฺวา ติฏฺฐติ ฯ โส สฺมาปตฺติโต วุฏฺฐาย
ตตฺถ กเต สทฺเท อวชฺเชติ สฺภาวิตภวณตฺตา ฯ ตตฺถ อณตฺริ
สทฺทํ อารพฺก อฺปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตฺริ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ
อฺปฺปชฺชนฺติ ฯ เตสุ ปจฺฉิมิ อิทฺธิจิตฺติ ฯ อิตฺรสฺส ปฺนปฺปี ปาทกชฺฅานํ
สฺมาปชฺชิตพฺพเมว ฯ ตโตเว หิ ปาทกชฺฅานารมฺมณฺน สฺมุฏฺโฆ-
กาสพฺพณฺตฺรคเตปี สทฺเท สฺฐณาดิยฺเวติ สาสงฺกํ วทฺติ ฯ ฅองฺคฺล-
ทฺวงฺคฺลาทิกฺคหณฺนิ ฅตฺถ สฺขุมสทฺทาเปกฺขาย กตฺติ ฯ เวํ สฺฐณฺโต-
วติ เวํ ปฺริฉฺฉินฺทิตฺวา ปฺริฉฺฉินฺทิตฺวา สวเนน วสิกตฺวาภิโย
หุตฺวา ฅถาวชฺชิตฺเต สทฺเท สฺฐณฺโตเว ฯ ปาฏฺฐิเยกฺกนฺติ ฅกชฺฉณํ
ปวตฺตมานปฺปี เต สทฺเท ปจฺเจกํ วตฺถุเกเทน ววุฏฺฐเปตฺตกาตฺย สติ ฯ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

[๒๒๖] ปริยาศีติ สราคาทวิภาเคน ปริชฺชชช ชานาติ ฯ เตนาห
ปริจฺฉินฺทตีติ อตุโถติ ฯ เยสํ หิ ธาตุํ กติ อตุโถ วุฑฺฒิปิ*
เตสํ อตุโถ ฯ ปรสตุตตานนฺติ เอตุถ ปรสทฺโท อณฺณญฺโจะติ อห
อตุตานิ จเปตฺวา เสสตุตตานนฺติ ฯ ยถา หิ โย ปโร น โหติ โส
อตุตา โย อตุตา น โหติ โส ปโรติ ฯ สตุตตานนฺติ เจตุถ
รูปาทิสฺส สตุตาคิ สตุตา ฯ ตสฺสา ปน ปณฺณตฺติยา สวิณฺณณก-
สนฺตानเน นิรุพฺพหตุตา นิจฺฉนฺทราคาปิ สตุตาเตวว วุจฺฉนฺติ ภูตปฺพพ-
กตฺติยา วา ฯ ปฺนฺติ นรํ กตฺถ กณฺนฺติ ปตฺนฺตีติ ปุคฺคฺลา ปาป-
การิโน ฯ อิตเรปิ สํสारे สํสาริโน ตํสภาวานตฺิวตฺตนโต ปุคฺคฺลา-
เตวว วุจฺฉนฺติ ตํตํสตุตฺนิกายสฺส วา ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปตฺติยา
ปฺรณฺโต อนิจฺฉดาวเสน กลนฺโต จ ปุคฺคฺลาติ เนรุตฺตา ฯ

เอตฺถหิตี เอตุถ หิสทฺโท เหตุอณฺญฺโจะ ฯ ยสฺมา เอตํ
เจโตปริยญาณํ ทิพฺพจกฺขุณาณวเสน อิชฺฉตีติ ตํ ทิพฺพจกฺขุณาณํ
เอตสฺส เจโตปริยญาณสฺส อุปฺปาทเน ปริกมฺมํ ตสฺมา
เตน เจโตปริยญาณํ อุปฺปาเทตฺถกาเมเน อธิคตทิพฺพจกฺขุณาณเน
ภิกฺขุณาติ เอวํ โยชฺณา กาคพฺพา ฯ หทยรูปฺนฺติ น หทยวตฺถ
อถโข หทยมํสเปสิ ฯ ยํ พหิ กมลฺมกฺลสฺสจฺฉานํ อนฺนฺโต โกสาคกิ-
ผลสทิสฺสนฺติ วุจฺฉตี ตํ หิ นิสฺสาย อิทานิ วุจฺฉมานํ โลหิตํ
ติฏฺฐตี ฯ หทยวตฺถ ปน อิมํ โลหิตํ นิสฺสาย ปวตฺตตี ฯ กถํ
ปน ทิพฺพจกฺขุณา โลหิตสฺส วรรณทสฺสเนเน อรูปํ จิตฺตํ ปรีเยสตีติ
๑. พุทฺธิปีติ ภาเวยฺย ฯ

วิสุทธีมคคิ ถวณณาย

อาห ยทา หีตืออาทึ ๑ กถึ ปน โสมนสุสสทคทาหิจิตตวคคิตยา
กมมชสส โลหิตสส วิวิธวณณภาวปคคิตติ ๑ โโก เอวมอาห
กมมชเมว ตั โลหิตนคคิ จคคสนนคคิรูปสสาปี ตคคถ ลพภมมานคคตา ๑
เตเนวอาห อิทั รูปั โสมนสุสสินุทริยสมภูจกานนคคิตืออาทึ ๑ เอวมปิ ยั
คคถ อจิตตคคิ คคสส ยถาวคคถวณณเกเทน น ภวิตพพนคคิ ๑
ภวิตพพั เสสคคิสนนคคิรูปานั คคทนคคตคคนคคโต ๑ ยถา หี กมนาทึสุ
จิตตชรูปานึ อคคตุมมาหารสมภูจกานนรูปเอหิ อนนคคิตยคคินคคิ อณณถา
กายสส เทสนนคคิรูปคคิติเยว น ลียา เอวมอิฐาปี จิตตชรูปั เสสคคิ-
สนนคคิรูปานึ อนนคคิตคคมานานึ ปวคคตคคินคคิ ปสาทโกชเวลาสุ จกขุสส
วณณเกทาปคคิติเยว จ คคทคคถคคส นิคคสคคินั ทภูจพพั ๑ ปริเย-
สนนคคเณาคคิ ปจมึ ตาว อนนคคมานคคโต ถาณั เปเสคคตวาคคเวสนนคคเณน ๑
เจคคโตปริยถาณั หี อคคปฐาเทคคตูกาเมน โยคคินา เภภูจจา วคคตคคนคคเณน
รูปาวจจคคตคคถชคคณานั อภูจจกคคสมนคคนาคคคั อภินิหารกขมึ กคคตวาคคิทัพพ-
จกขุถาณณลาถึ สમાโน อาโลกั วทเทคคตวาคคิทัพเพน จกขุณา
ปคคสส ททคคมึสเปลึ นิคคสสาช ปวคคตคคมานคคสส โลหิตคคสส วณณทคคสคคเนน
อิทานึ อิมคคสส จิตคคคั โสมนคคสสทคคคคินคคิ วา โทมนคคสสทคคคคินคคิ
วา อคคเปกขาคคสทคคคคินคคิ วา นคคยคคคาหคคเวสนคคปี ววภูจเปคคตวาคคปาท-
กคคณานั สમાปชชิตคคตวาคค วภูจจาย อิมคคสส จิตคคคั ชานาคคิมคคิ ปคคริกคคมึ
กาคคตพพั กาคคสคคตคคมคคปี กาคคสคคทคคสคคมคคปี ปุณปุณนั ปาทกคคณานั สમાปชชิต-
คคตวาคค วภูจจาย คคถเว ปภุคคิปชชิตคคตพพั ๑ คคสเสวั ทิพพจกขุณา ททคค-

อภินฺณํทฺเทศ วนฺณนํ

โลหิตวณฺณทฺสสนํทิวินํ ปฏฺฐปชฺชนตฺส อิทํ เจโตปฺริยณํ
อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ยํ ตทํ ปวตฺตตีติ ววฺฐาปิตํ จิตฺตํ ตํ อารมฺมณํ
กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ ตสฺมี นินฺรุทฺเช จตฺตาริ ปญจ
วํ ชวนนํ ชวนฺติ เตสฺสุ ปฺริยํตีติ จตฺตาริ วํ ปริกมฺมาทฺธิ-
สมณฺณนํ กํมวจฺจณํ จตฺตํ ปญจมํ วํ อปฺปนํจิตฺตํ
รฺฐปวจฺจจตฺตถวณฺณํ ตตฺถ ยนฺเตน อปฺปนํจิตฺเตน สทฺธิ อปฺปนํ
ณํ อิทํ เจโตปฺริยณํ ฯ ตํ หิ ยตฺถเนน ปริกมฺมํ กตฺ
ตํ ปฺรตฺส จิตฺตํ ปจฺจกฺขโต ปฏฺฐวิชฺฌนํ วิภวณฺตเมว หตฺวา
ปวตฺตํ รฺฐํ วिय จ ทิพฺพจฺกฺขณํ สทฺธิ วिय จ ทิพฺพโสถณํ
ตโต ปฺริ ปน กํมวจฺจจิตฺเตหิ สรคคทิววฺฐาปนํ โหติ
นิตทิววฺฐาปนํ วिय ฯ เอวมชฺคตฺส ปน เจโตปฺริยณํตฺส
อคมนวิชานมฺปิ อชฺคมนวิชานสทิสเมวตีติ ตํ ทสฺเสตฺถ ตสฺมา
เตน ฯเปฯ ถํมคตํ กตฺทพฺพนฺติ วุตฺตํ ฯ

[๒๒๗] เอวํ ถํมคเตหิตีอาทิ ถํมคตํนํสํสทฺสสนํ ฯ สพฺพมฺปิ
กํมวจฺจจิตฺตณฺติ จตฺตปญฺญาสววิชมฺปิ กํมวจฺจจิตฺตํ ฯ สพฺพมฺปิตี
ปทํ รฺฐปวจฺจรฺฐปวจฺจจิตฺตณฺติ เอตถปปี อานตฺวา สมฺพนฺชิตพฺพิ ฯ
เตน ปญจทสววิชมฺปิ รฺฐปวจฺจจิตฺตํ ทฺวาทสววิชมฺปิ อรฺฐปวจฺจจิตฺตณฺติ
วุตฺตํ โหติ ฯ ปชานํตีติ สรคคทิววฺฐาปนํ กานํติ ฯ ปจฺจกฺขโต
ปฏฺฐวิชฺฌตีติ อธิปฺปาโย ฯ ปุณฺชชนวเสนายํ อภินฺณํกถตีติ โลกุตฺตร-
จิตฺตํ อธิ อนฺนทฺธํ ฯ ตมฺปิ หิ อฺปรโม สทฺธิโส วํ อธิโย

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

เหตุจิมสฺส สทิสสฺส จ จิตฺตํ ปชานาติเอว ฯ เตนาห อนฺุตฺตรํ
วา จิตฺตฺนฺตฺติอาทึ ฯ สงฺกมฺนฺโตติ ฌาณน อฺุปสงฺกมฺนฺโต ฯ เอกจฺจํ
หิ จิตฺตํ ฌตฺวา ปริกมฺเมน วินา ตทลฺลํ จิตฺตํ ชานนฺโต จิตฺตา
จิตฺตํ สงฺกมฺนฺโตติ วฺุตฺโต ฯ เตนาห วินาปี หทยรฺูปทสฺสเนนาติ ฯ
ทหยรฺูปทสฺสนาทิวิชานํ หิ อาทิกมฺมิทวเสน วฺุตฺตํ ฯ เตนาห วฺุตฺตมฺปิ
เจตฺนฺตฺติอาทึ ฯ ยตฺถกตฺถจฺจิติ ปฺลยจโวการภเว จตฺโวการภเวปี
วา ฯ น กโธ อภิลฺลณานฺุโยคสงฺขาโต อภินิเวโส เอเตนาติ
อกตภินิเวโส ตสฺส อาทิกมฺมิทสฺสาติ อตฺโถ ฯ อโย กถาติ
อาโลกํ วทฺฺเมตฺวาติอาทึนา วฺุตฺตปริกมฺมกถา ฯ

อวเสสนฺติ วฺุตฺตาวเสสํ ฯ เอวํ อวิภาเคน วฺุตฺตํ วิภาคโธ
ทสฺเสตฺถ จตฺถมฺมิทํ กุสลาพฺยาทํ จิตฺตํ วีตฺราคนฺติ อาห ฯ ตํ
หิ โยนิโสมนสิการปฺจยจตฺเหตฺกตาหิ ราเคน สมฺปโยคาสงฺกา-
ภาวโธ วีตฺราคนฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติ ฯ เสสากุสลจิตฺตานํ ราเคน
สมฺปโยคาภาวโธ นตฺถเว สราคตา ตํนิมิตฺตกตฺตาย ปน สียา
ตํสทิตฺตาลีโสติ นตฺถเว วีตฺราคตาปีติ ทฺววินิมฺตฺตตฺตาย จ ยุตฺตาทิ
วฺุตฺตํ อิมสฺมี ทฺวเก สงฺกหํ น กจฺฉนฺตฺติติ ฯ ยทึ เอวํ ปเทสิกํ
เจโตปริยญาณํ อาปชฺชตฺติติ ฯ นาปชฺชติ ทฺวณฺตรปริยาปฺนฺนตฺตา
เตสํ ฯ เย ปน ปฏฺิปกฺขภาเว อสติ สมฺปโยคาภาโวเอเวตฺถ ปมาณํ
เอกจฺจอพฺยาทานํ วิทยาติ เสสากุสลจิตฺตานมฺปิ วีตฺราคตํ ปฏฺิชานนฺติ
เต สนฺธยาห เกจึ ปน เถรา ตานปี สงฺกณฺหนฺตฺติติ ฯ สโทสทฺวเกปี

อภิณณานิทเทศ วณณนา

อิมินาว นเยน อตุโถ เวทิตพุโพ ฯ

ปาฎิปปุคคติกนเยนาติ อาเวณิกนเยน ตทณณากุสลจิตเตสุ วีย
โลกโทเสหิ อมิสฺสิตฺตสฺส โมหสฺเสว สพุภาวโตติ อตุโถ ฯ อกุสล-
มุลสงฺขาเตสุ สห โมหเนนาติ สโมหํ ปจมนเย ทุดิยนเย ปน
สเหว โมหเนนาติ สโมหนติ เอวํ อุตฺตรปฺริมปทาวธารณโต ทฺวิสุ
นเยสุ เกโท เวทิตพุโพ ฯ อตฺตนา สมฺปยุตฺตํ ถินมิทฺธํ อนุวตฺตนา-
วเสน กตํ ปวตฺตํ ถินมิทฺธานุคตํ ฯ ปญจวิธํ สสงฺขาริกากุสลจิตฺตํ
สงฺจิตฺตํ อารมฺมณฺเ สงฺโกจนวเสน ปวตฺตนาโต ฯ วุตฺตนเยน
อุทฺทจฺจนุคตํ เวทิตพุโพ ฯ ตํ ปน อุทฺทจฺจสหคตจิตฺตํ ยตฺถ วา
อุทฺทจฺจํ ปจฺจยวิเสเสน ถามชาตํ หุตฺวา ปวตฺตติ ฯ กิเลส-
วิกขมฺภณสมตฺตตฺตาย วิปฺลผลตฺตาย ทิมสนฺตนาตฺตาย จ มหนตฺตภาวํ
กตํ มหนตฺเตหิ วา อุพฺพารจฺจนุทฺทวิริยจิตฺตปญฺเณหิ กตํ ปฏฺิปปนฺนํ
มหคฺคตํ ฯ อวเสสนฺติ ปรีตฺตปฺปมาณํ ฯ อตฺตนาํ อุทฺทริตฺตํ สมตฺตเถหิ
สห อุตฺตรเรหิติ สอุตฺตรํ ฯ อุตฺตณฺณนฺติ อุตฺตรํ ฯ โลเก อปริยา-
ปนฺนภาเวน โลกโต อุตฺตรนฺติ โลกุตฺตรํ ฯ ตโตเอว นตฺถิ
เอตฺตสฺส อุตฺตรนฺติ อนุตฺตรํ ฯ อุนฺนิชฺฌานลกฺขณญฺเณน สมารินา
สมมเทว อาหิตนฺติ สมานิตํ ฯ ตทงฺควิมุตฺติปฺปตฺตํ กามาจรกุสล-
จิตฺตํ ฯ วิกขมฺภณวิมุตฺติปฺปตฺตํ มหคฺคตจิตฺตํ ฯ สมฺมจฺเณทวิมุตฺติปฺปตฺตํ
มคฺคจิตฺตํ ฯ ปฏฺิปปสฺสทฺทวิมุตฺติปฺปตฺตํ ผลจิตฺตํ ฯ นิสฺสรณ-
วิมุตฺติปฺปตฺตมฺปิ ตทฺทุกฺยเมว ฯ กามํ กานิจิ ปจฺจเวกฺขณจิตฺตาทินิ

วิสุทธีมคค สังวณณาย

นิพพานารมณานิ โหนติ นิสฺสรณวิมุตติปุตตานิ ปน น โหนติ
ตาทิสกัจจาโยคโต ฯ

[๒๒๘] ปาลิย อากตสราคาทีเกทวเสน เจว เตลล อุนฺตรเกทวเสน
จ สพฺพปฺปการมฺปิ ปุพฺเพนิวาสล อุนฺสฺสติ ตสฺส วา อุนฺสฺสรณล
ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ ตล นิสฺสยาทีปจจยภูตล ปฏิจจ อุปฺปชฺชนโต ฯ
ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติมฺหิ ยล ฌาณล ตทตฺถายาตี สงฺเขเปน วุตฺตมตฺถล
วีสฺสนโต ปุพฺเพนิวาสนฺตาว ทสฺเสตฺถวา ตตฺถ สติฌาณานิ ทสฺเสตฺถ
ปุพฺเพนิวาสาตีอาทีมาห ฯ ตตฺถ ปุพฺเพตี อิทล ปทล เอกมฺปิ
ชาตินิกฺขาตีวจนโต อตีตภาวีสย อีธาปี อธิปฺเปตฺตนติ อาห อตีต-
ชาตีสูติ ฯ นีवासสทฺโท กมฺมสาธโน ฯ ขนฺธวินิมุตฺโต จ นีวตีตฺถมโฆ
นคฺคิตี อาห นีวฺภูจกฺขนฺชาตี ฯ นีวฺภูจตา เจตฺถ สสนฺตान
ปวตฺตตา ฯ ตถาภูตา จ เต อุนฺภูตา ชาตา ปวตฺตตา ตตฺถ
อุปฺปชฺชิตฺถวา วิคฺตาว โหนตีตี อาห นีวฺภูจาทิ อชฺฌาญฺจาทิ อุนฺภูตา
อตฺตโน สสนฺตान อุปฺปชฺชิตฺถวา นีรฺุทฺธาตี ฯ เอว สสนฺตตีปริยา-
ปนฺนชฺมวเสน นีवासสทฺทสฺส อตฺถล วตฺถวา อิทานิ อวิเสเสน วตฺถล
นีวฺภูจชฺมมา วา นีวฺภูจาทิ วตฺถวา ตล วีสฺสิตฺถล โคจฺรนีวาเสนาตีอาที
วตฺถล ฯ โคจฺรภูตาปี ที โคจฺราเสวณาย อาเสวิตา อารมฺมณกรณวเสน
อุนฺภูตา นีวฺภูจาทิ นาม โหนตีตี ฯ เต ปน ทูวธา สปรวีลฺลณาน-
โคจฺรตยาตี อุกฺเขปี เต ทสฺเสตฺถล อตฺตโนตีอาที วตฺถล ฯ ตตฺถ

๑. ส. นิตาน. ๑๑๖ ฯ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

อตุตโน วิญญาณน วิญญาตติ วตุวา ปริจฺฉินฺนาติ วจัน
เย เต โคจฺรนิวาเสน นิฏฺฐจฺจมา เต น เกวลํ วิญญาณน
วิญญาตมตฺตาอลโช ยถา ปุพฺเพ ชาตินามโคตฺตวณฺณลึงฺกา-
หาราทิวเสเสหิ ปริจฺเจทการิกาย ปญฺญาช ปริจฺฉิซฺช คหิตา ตเถว
ตํ ญาณํ ปริจฺฉิซฺช คณฺหตีติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทีปนตฺถํ วุตฺตํ ฯ
ปฺรวิญญาณน วิญญาตปิ วา นิฏฺฐจฺจติ สมฺพนฺโช ฯ น เกวลํ
อตุตโนว วิญญาณน อลโช ปเรลํ วิญญาณน วิญญาตปิ วาติ
อตุโธ ฯ อิทปิ ปริจฺฉินฺนาติ ปทํ อานตฺวา สมฺพนฺชิตพฺพํ ปเรสมฺปิ
วา วิญญาณน วิญญาตา ปริจฺฉินฺนาติ ฯ ตสฺส จ คหณ
ปโยชนํ วุตฺตนเยเนว วตฺตพฺพํ ฯ เต จ โช ยสฺมา อตีตาสฺสเอว
ชาติสฺส อญฺเณหิ วิญญาตา ปริจฺฉินฺนา เต จ ปรีนฺิพฺพุตปิ
โหนติ เยหิ เต วิญญาตา เตลํ ตทา ปวตฺตมานสนฺตานุสาเรน
เตสมฺปิ อตีเต ปวตฺติ ฃายตีติ ลีชาปฺปตฺตปุพฺเพนิวาसानุสฺสตีฉานสฺส
วิสยภูตํ ปุพฺเพนิวาลํ ทสฺเสตฺถํ ฉินฺนวฏฺฏมกานุสฺสรณาทีสูติ วุตฺตํ ฯ
ฉินฺนวฏฺฏมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา เตลํ อนุสฺสรณํ ฉินฺนวฏฺฏมกา-
นุสฺสรณํ ฯ อาทิสทฺเทน ปจฺเจกสมฺพุทฺธพฺพุทฺธสาวกานุสฺสรณานิ
คฺยฺหนตีติ วทฺติ ฯ ฉินฺนวฏฺฏมกา ปน สพฺเพว อนุปาทีเสสาย
นิพฺพานชาตฺยา ปรีนฺิพฺพุตา ฯ เตลํ อนุสฺสรณํ นาม เตลํ ปฏฺิปฺตฺติยา
อนุสฺสรณํ ฯ สา ปน ปฏฺิปฺตฺติ สงฺเขปโต ฉพารมฺมณคฺคหณ-
ลกฺขณาติ ฯ ตานิ อีช ปน ปฺรวิญญาณวิญญาตคฺคหณน คหิตานิ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆณณาย

เต ปเนเต สมนาสมพุทฺธานเวย วิสโย น อญฺเณสนฺติ อหา
เต พุทฺธานเวย ลพฺภนฺตฺติ ฯ น หิ อตีเต พุทฺธา ภควนฺโต เอว
วิปฺสฺสึสุ เอว มคฺคํ ภาเวสุ เอว ผลนิพฺพานานิ สจฺจนํสุ เอว
เวเนยฺยํ วิเนสนฺติ เอตฺถ สพุทฺธา อญฺเณสํ ฅาณสฺส คติ อตฺถิตี ฯ
ยาย สติยา ปุพฺเพนิวาสิ อนุสฺสรตี สวา ปุพฺเพนิวาसानุสฺสตีตี
อาเนตฺวา สมนฺนชิตพฺพํ ฯ

อนเภาวริชฺนตี นานาภวโยคิตฺติวิญฺญาณญฺจิตฺตตฺตาวาสาทิวเสณ
พหุวิธํ ฯ ปกาเรหิตี นามโคตฺตาทิอาการเหติ สทฺธิ ฯ สหโยเคเจตฺ
กรณวจนํ ฯ ปวตฺตติตํ เทสนาวเสณ ฯ เตนหา สังฆณณิตฺนตี ฯ
วิตฺถาริตฺนตี อตฺถโธ ฯ นิवासนตี อนฺโตคฺชเกทสามญฺจวจนเมตฺนตี
เต เกเท พุยาปฺนิจฺฉาวเสณ สงฺกเหตุวา ทสฺเสนฺโต ตตฺถ ตตฺถ
นิฏฺฐสฺนตฺนตี อหา ฯ สวากสฺเสตํ อนุสฺสรณํ น สตฺถโนติ
วตฺตํ ขนฺธปฺปฏิปาฏิวเสณ จุตฺติปฺปฏิสฺนธิวเสณ วาตี ฯ ขนฺธปฺปฏิปาฏิ
ขนฺธานํ อนุภฺกโม ฯ สวา จ โข จุตฺติโต ปญฺจาย อฺุปฺปฏิปาฏิวเสณ ฯ
เกจิ ปเนตฺถ อิริยาปฺลปฺปฏิปาฏิ ขนฺธปฺปฏิปาฏิตี วทฺนตี ฯ อนุคฺนตฺวา
อนุคฺนตฺวาตี ฅาณคฺติยา อนุคฺนตฺวา อนุคฺนตฺวา ฯ

[๒๒๕] ติตฺถิยาตี อญฺเณติตฺถิยา ฯ เต ปน กมฺมวาทีโน
กิริยาทีโน ตาปฺสาทโย ฯ จเปตฺวา อคฺคสาวกมฺมหาสาวเก อิตฺเร
สตฺถสวากา ปกฺติสวากา ฯ ยสฺมา ติตฺถิยานํ พุรฺหมฺชาลาทีสุ
จตฺตาลีสายเอว สังฺฆญฺญิวญฺญานํ อนุสฺสรณํ อาคตํ ตสฺมา น

อภิธานิทเทศ วรรณนา

ตโต ปฺรณฺติ วตฺวา ตํ การณํ วทนฺโต ทุพฺพลปฺลยตฺตตาดิ-
อาทิมหา ๑ เตน วิปฺสฺสนาภิโยโค ปุพฺเพนิวาसानุสฺสตีฉานสฺส
วิเสสการณนฺติ ทสฺเสติ ๑ พลวปฺลยตฺตตาดิ เอตฺถ นามรูปฺปริจฺเจทาที-
เยว ปฺลยาย พลวการณํ ทฎฺฐพฺพิ ๑ ตํ เหตุถ เนสํ สาธารณ-
การณํ ๑ เอตฺตโกติ กปฺปानํ ลกฺขํ ตทาทิกํ เอกํ เทว จ
อสงฺเขยฺยานีติ กาลวเสน เอวํปริมาโณ ชถากุกมํ เตสํ
มหาสาวกคฺคสาวกปจฺเจกพฺพุธานํ ปุณฺณฉานาภินิหารโ ๑ สาวกปจฺเจก-
โพธิปารมิตา สมิตา ๑ ยทิ โพธิสมฺภารสมฺภรณกาลปริจฺฉินฺโน เตสํ
เตสํ อริยานํ อภิฉฉานาภินิหารโ เอวํ สนฺเต พฺพุธานมฺปิ วิสย
ปริจฺเจตฺตา อาปฺนฺนาติ อาห พฺพุธานํ ปน ปริจฺเจโท นาม นตฺถิติ ๑
ยวตฺตํ ฌยฺยํ ตวตฺตํ ฉานนฺติ ๑ วจนฺโต สพฺพปฺลยตฺตฉานสฺส
วีย พฺพุธานํ อภิฉฉานาภานมฺปิ วิสเย ปริจฺเจโท นาม นตฺถิติ ๑
ตตฺถ ยํ ยํ ฉาตุํ อิจฺฉนฺติ ตํ ตํ ชานนฺติเอว ๑ อถวา ๑ สติปิ
กาลปริจฺเจเท กรณฺพายโกสลลปฺริคฺคหาทีนา สาคิสยตฺตตา มหาโพธิ-
สมฺภารานํ ปฺลยปารมิตาย ปวตฺติอานุภาวสฺส ปริจฺเจโท นาม
นตฺถิติ กุโต ตํนิพฺพตฺตานํ อภิฉฉานาภานนฺติ อาห พฺพุธานํ ปน
ปริจฺเจโท นาน นตฺถิติ ๑ อตีเต เอตฺตกานิ กปฺปานํ อสงฺเขยฺยานีติ
เอวํ กาลปริจฺเจโท นตฺถิติ อนาคเต อนาคตฺสฉานสฺส วีย ๑

เอวํ ฉนฺนํ ชนฺนํ ปุพฺเพนิวาसानุสฺสรณํ กาลวิภาคโต ทสฺเสตฺวา

๑. สิทฺธาติปิ ทิสฺสติ ๑ ๒. พุ. ป. ๔๕๓ ๑

วิสุทธีมคค คำวณนาย

อิทานิ อารมมณคคหณโต อานูภาววิเสสโต ปวตฺติอาการโต จ
ทสฺเสตุํ ติตฺติยา จาติอาทิ วุตฺตํ ฯ จุติปฏิสฺนุชิวเสนาติ อตฺตโน
ปรสฺส วา ตสฺมี ตสฺมี อตฺตภาเว จุติํ ทิสฺวา อนฺตรา กิณฺจ
อนามสิตฺวา ปฏิสฺนุชิวาเอว คหณวเสน ฯ วุตฺตเมวตฺถํ พุยฺติเรกโต
อนวยโต จ วิภาเวตุํ เตสฺสเหติอาทิ วุตฺตํ ฯ ปกฺติสวากา
จุติปฏิสฺนุชิวเสนปี สงฺกมฺนฺตีติ อยมตฺโต เหฏฺฐา วุตฺตนเยน
พลวปฺลยตฺตติ เหนฺนา วิภาเวตฺตโพ ฯ จุติปฏิสฺนุชิวเสน สงฺกมฺนํ
เวมชฺมทสฺเสน ปโยชนาภาวโต ฅาณพลทสฺสนตฺถํ ปเนตฺถ วุตฺตํ ฯ
ตํ ตํ ปากฺกเมวาทิ ยถา นาม สรทสมเย จิตฺมชฺฉนฺตฺกเวลาย
จตฺรตฺนิกเก เกเห จกฺขุมโต ปฺริสฺสฺส รุปรกตํ สุปรากฺกเมว โหติตี
โลกสิทฺธเมตฺตํ สฺยิยา ปน ตสฺส สฺขุมตฺรติโรหิตาทิเกทสฺส รุปรกตสฺส
อโโคจรตา นตฺถเวว พุทฺธานํ ฅาคฺ์ อิจฺฉิตสฺส เวยฺยสฺส อโโคจรตา
อถโข ตํ ฅาณาโลเกน โอิภาสิตํ หตฺถตฺถเล อามลกํ วิย สุปรากฺกํ
สุวิภูตฺตเมว โหติ ตถา เวยฺยวารณสฺส สฺสปฺปหฺนตฺตาทิ ฯ เปยฺยาลปาลี
วีย สงฺขิปฺปิตฺวาติ ยถา เปยฺยาลปาลี ปจฺนตฺตา ปจฺมํ ฅานํ ฯเปฯ
ปญฺจมํ ฅานนฺตฺติอาทิปฺริโยसानเมว คณฺหนฺตฺตา สงฺขิปฺปิตฺวา สชฺฉมายนฺติ
น อนฺนปทํ เอวํ อเนกาปี กปฺปโกฏฺฐิโย สงฺขิปฺปิตฺวา ฯ ยํ ยํ อิจฺฉนฺตฺติ
ยสฺมี กปฺเป ยสฺมี ภเว ยํ ยํ ชานิตฺตํ อิจฺฉนฺติ ตตฺถ ตตฺถเวว ฅาคฺ์
อิจฺฉิตฺเตเอว ฅาณเณ โอิภกฺกมฺนฺตฺตา สฺสิโหภกฺกนฺตฺตวเสน สฺสิหาติปตฺนวเสน
ฅาณคตฺติยา คจฺฉนฺติ ฯ สตฺธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏฺฐิยา โกฏฺ-

อภิธานิทเทศ วรรณนา

ปฏิปาทนวเสน กตวาลเวรปริจยสุต ฯ สรภงคสทิสสุตาดิ สรภงค-
โพธิสตุตสทิสสุต ฯ ลกขภูจันสุต อปฺปตฺตวเสน น สชชติ ฯ
อติกกมนปฺสคมนวเสน น วิรชฺชติ ฯ

[๒๓๐] ขชฺชูปนภฺปภาสทิสํ หุตฺวา อุปฺภุจาทิตติ ฌาณสุต
อติวิยถ อปฺปานุภาวตย ขชฺชโชโตภาสสมํ หุตฺวา ปุพฺเพนิวาสา-
นุสฺสติฌาณํ อุปฺภุจาทิ ฯ เอส นโย เสเสสุปิ ฯ ทีปฺปภาสทิสนฺติ
ปากติททีปาโลกสทิสํ ฯ อุกฺกปฺปภา มหาอุมฺมุกกาโลโก ฯ
โอสธีตารกปฺปภาติ อุสฺสนนปภา เอตย ธิยตีติ โอสธี โอสธีนํ วา
อนุพลปฺปทายิกตฺตา โอสธีติ เอวํ ลทฺธนามาย ตารกาย ปภา ฯ
สรทสทสฺสุริยมณฺฑลสทิสํ สวิทเย สพฺพโส อนฺธการวิธมนโต ฯ

ยภูจิกโกฏิกมนํ วิย ขนฺธปฺปภาภฺยิยา อมฺลจันโต ฯ กุณฺนทีนํ
อติกกมนาย เอเกเนว รุกฺขทณฺฑเฑน กตสงฺกโม ทณฺฑทกเสตฺต ฯ
จตุหิ ปญฺจหิ วา ชเนหิ คนฺตุํ สกฺกณฺเญยฺโย ผลเก อตฺถริตฺวา
อาณิโย โกฏฺฏเฑตฺวา กตสงฺกโม ชงฺฆเสตฺต ฯ ชงฺฆสตุตฺตสฺส คมนโยคฺโค
สงฺกโม ชงฺฆเสตฺต ชงฺฆมคฺโค วิย ฯ สกฺกสฺส คมนโยคฺโค สงฺกโม
สกฺกเสตฺต สกฺกมคฺโค วิย ฯ มหตา ชงฺฆสตุเถน คนฺตพฺพมคฺโค
มหาชงฺฆมคฺโค ฯ พหุหิ วิสาย วา ตีสาย วา สกฺกเฑหิ เอกชฺฌํ
คนฺตพฺพมคฺโค มหาสกฺกมคฺโค ฯ

อิมสฺมี ปน อธิการติ จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวยนฺติ จิตฺตสีเสน
สาวกสฺส นินฺทิตฺถุจสมาธิภาวนาธิกาเร ฯ ตสฺมาติ ยสฺมา สาวกานํ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆคณนํ

ปฺพเพณิวนํสนนุสฺสรณํ อธิ อธิปฺเปตํ ตสฺมา ฯ เอวนฺติ ยถา
เต อนุสฺสรณฺติ เอวํ อนุสฺสริตฺถกเมณ ฯ เหฏฺฐจํ ตีสุ ฆาเนสฺ
ยถารํ ปิตฺติสฺสเขหิ กายจิตฺตํ สปฺปีนนํ ยถุตาริ ฆานานิ
สมาปชฺชิตฺวา วุคฺคํ ฯ อญฺญถา ปาทกชฺฌานเมว สมาปชฺชิตฺพพฺ
ลียา ฯ ยาย นิสชฺชาย นิสินฺนสฺส อนุสฺสรณารมฺโภ สํ อธิ
สพฺพปจฺฉิมา นิสชฺชยา ฯ ตโต อาสนปฺลยฺวาปนฺนฺติ ตโต นิสชฺชาย
ปฺริมํ อาสนปฺลยฺวาปนฺนํ ฯ อวชฺชิตฺพพฺนฺติ สมฺพนฺโร ฯ เอส นโย
เสเสสฺสปี ฯ โภชนกาโลติอาทิสฺส กาลสีเสน ตสฺมี ตสฺมี กาล
กตฺกิจฺจมาห ฯ เจติยงฺคณ โปธิยงฺคณวฺนฺทนกาโลติ เจติยงฺคณโปธิ-
ยงฺคณเสฺสฺส เจติยโปธินํ วฺนฺทนกาโล ฯ สกฺกํ รตฺตนิทฺวินฺติ อจฺจนฺต-
ลํโยเค อฺปโยควจฺนํ ฯ กิณฺจิจิ กิจฺจํ ฯ เอตฺตเกนํติ ปาทกชฺฌาน-
สมาปชฺชเนน ฯ ปาทกชฺฌานญฺหิ สตฺถกสฺส วิย นิสานสิลา
สตีปฺลยฺวานมฺปิ นิสิตถาววํหํ ฯ ยถา ตสฺส ตาลํ สมาปชฺชเนน
ปฺรมเนปฺกปฺปตฺตา โหนฺติ เตนาห ธีเป ชลิตฺเต วิย ปากฺกํ โหตีติ ฯ
อนฺุการญฺจเนติ อธิปฺปาโย ฯ ปฺริมภเวติ อิมสฺส ภวสฺส อนนฺุตเร
ปฺริมสฺมี ภเว ฯ ปวตฺติตฺตนามรฺูปนฺติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปวตฺติต-
นามรฺูปํ ฯ ตญฺจ โข ปจฺมํ รฺูปํ อวชฺชิตฺวา นามํ อวชฺชิตฺพพฺ ฯ
ปจฺมํ นามํ อวชฺชิตฺวา ปจฺจจํ รฺูปนฺติ อปฺเร ฯ ปโหตีติ สกฺโกติ ฯ
ปญฺหิโต นาม อิมิสฺสา อภิญฺญาภาวนํย กตฺถิการิ ฯ อญฺญํ
อฺปฺปนฺนฺติ อิทํ อญฺญสฺมา กมฺมภวา อญฺโย อฺปฺปตฺติภโว อฺปฺปนฺโนติ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

กตุวา วุตติ อทุธาปจจุปนนนุตรภาวโต ฯ อลุลลา เอกภเวปี
อลุลมลุลเมว นามรูปุ อุปปชชติ นิรุทลจ อุปปฏิสนธิกั ฯ
เตเนวาท

เย นิรุทฐามรุตสส ตัญจมานสส วา อธิ

สพเพปี สทิสานนุธา คตา อุปปฏิสนธิกาตี ฯ

ตัง จานนุติ ตัง นิคุเขปญจันนั ฯ อาหุนุทธิกนุติ* สมนุตโต อุปริม-
ฉนสลฉนุณั สมนุพาทญจันนั ฯ อนุชตมมิวาทิ อนุชการติมิสา วिय ฯ
ญญาคารกณณิกตถายาติ ญญาคารสส ญญตถาย ฯ ญญาคารกณณิกา
วिय ปุพเพนิวาसानุสสตีลาณั มหารุกโข วिय ปุริมภเว จุติกขณ
ปวตตนามรูปุ สาขาปลาสา วिय เตเน สมนุพนุชั อิมสมิ ภเว
ปฏิสนธิจิตติ ฝรสุชารว วिय ปริกมมภาวนา กมมารสาลา วिय
ปาทกชุลานนุติ เอวั อุปมาสัสนุทนั เวทิตพพิ ฯ กญจผลโกปมาปี
ยถา นาม พลวา ปุริโส โอทนปจนาทิตถติ มหนุติ ทารุ ฉาเลนุโต
ตสส ตจฝลคุมตตผลาเน ฝรสุชาราย วิปนุนาย มหนุติ ทารุ
ฉาเลตุ อสกุโกนุโต ฐุณิกเขปี อกตุวาตีอาทินา วุตตนยานุสาเรเน
เวทิตพพายถา เกโสหารกุปมา ฯ

[๒๓๑] ปุพเพนิวาสนาณั นาม น โหติ อตีตาสุ ชาตีสุ
นิรุจชมมารมมณตตา ฯ ปุพเพนิวาसानุสสตีลาณสส ปริกมม-
ภาเวเน ปวตตสมาธินา สมนุพยุตตลาณั ปริกมมสมาธิลาณั ฯ ตนุติ
๑. ขุ. ป. ๓๕ ฯ ๒. อาหุนุทธิกนุติปี ทิสสตี ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณณาย

ปจฺฉิมนิสฺซชโต ปฏฺติ ยาว ปฏฺติสฺนุธิปฺวตฺตํ ฌาณํ ตํ รูปาวัจโร
สฺนุชฺชาย น ยุชฺชติ ตํ เตสํ วจัน อตีตฺตฌาณํ เจรูปาวัจโร อธิปฺเปตํ
น ยุชฺชติ ปริกมฺมสมาธิฌาณสฺส กามาวจรภาวโต น หิ อนนฺตรสฺส
จฺจติจิตฺตสฺส โอรโต ปวตฺตกฺขนฺเช อารพฺภ รูปาวัจโร จิตฺตํ
อุปฺปชฺชตีติ ปาลิยํ อฏฺฐกถาย วา อาคตํ อตฺถิ ฯ เยสํ ชวนานํ
ปฺริมานีติ โยชฺณา ฯ ยथा ปน อปฺปนาจิตฺตํ โหติ ตทาสฺสาติ
สมฺปนฺนุโ ๑ อิํทํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตีฌาณํ นาสฺสาติ กามํ อนนฺตรสฺส
ภวสฺส จฺจติกฺขณฺเ ปวตฺติตฺตนากรูปี อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตฌาณํ
ทสฺสตีตํ ตํ ปน นิตฺตสฺนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ ฌาณสามณฺณสฺส
โชติตภาวโต ฯ ยถเว หิ ตโต นามรूपโต ปฏฺติ สพฺเพ อตีตา ขนฺธา
ขนฺธรปฺปฏิพฺพธํ จ สพฺพํ ปุพฺเพนิวาโส เอวํ ตสฺส ปฏฺฏิวิชฺฌนวเสน
ปวตฺตฌาณํ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตีฌาณํ ฯ เตนาห เตน ฌาณฺเณ
สมฺปยุตฺตตฺย สติยา อนนฺทวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนฺุสฺสรตีติ ฯ เอกมฺปิ
ชาติินฺติ เอกมฺปิ ภวํ ๑ โส หิ เอกมฺมณิพฺพตฺโต อาทานนิกฺเขป-
ปฺริจฺฉินฺโน อนฺุโตคฺคธมฺมปฺปเกโท ขนฺธรปฺปพฺนุโ อธิ ชาติิติ
อธิปฺเปโต ฯ เตนาห เอกมฺปิ ๑เป๑ ขนฺธสฺนฺตนาณฺติ ฯ

[๒๓๒] ปฺริหายมาโนติ จิยมาโน วินฺสฺสมาโน ๑ กปฺโปติ
อสงฺเขยฺยกปฺโป ๑ โส ปน อตฺถโต กาโล ๑ ตทา ปวตฺตมาน-
สงฺขารวเสนสฺส ปฺริหานิ เวทิตพฺพา ๑ วฑฺฒมาโน วิวญฺญกปฺโปติ
เอตฺถาปี เอสฺว นโย ๑ โย ปน กาลิํ เขเปตีติ กาโล ฌสฺติ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

ภูตานี สพุพานว สหตตนาติ จ อาทีสุ กาลสุสาปี ขโย วุจติ
โธ อธิ นาริปเปโต อนิฏฺฐปฺปสงฺกโต ฯ สํวณฺณํ วินสฺสนํ สํวณฺโณ ฯ
สํวณฺโณ อุกฺโข ตถา จายี สํวณฺณจายี ฯ ตํ มุลกตฺตาทิ ตํปฺพุพ-
กตฺตา ฯ วิวณฺณํ นิพฺพตฺตํ วณฺณํ วา วิวณฺโณ ฯ เตโชสํวณฺโณ
อาโปสํวณฺโณ วาโยสํวณฺโณติ เอวํ สํวณฺณสีมานุกฺกเมน สํวณฺณสุ
วตฺตพฺเพสุ ตถา อวตฺวา อาโปสํวณฺโณ เตโชสํวณฺโณ วาโยสํวณฺโณติ
วณฺณํ ฯ สํวณฺณกฺมหาภูตเทศนानุปฺพุพฺพิยติ เกจิ ฯ สํวณฺณานุปฺพุพฺพิยติ
อปฺเร ฯ อาเปน สํวณฺโณ อาโปสํวณฺโณ ฯ สํวณฺณสีมาติ สํวณฺณ-
มริยาทา ฯ สํวณฺณตีติ วินสฺสติ ฯ สทาปีติ สพุพฺ กาลํ तीสุปี
สํวณฺณกาเลสฺสุติ อตฺโถ ฯ เอกํ พุทฺธกฺเขตฺตฺนฺติ อธิ ยํ สนฺชาย
วตฺตํ ตํ นิยมตฺวา ทสฺเสตฺถํ พุทฺธกฺเขตฺตํ นาม ติวินฺนฺติอาทิ
วตฺตํ ฯ

[๒๓๓] ยตฺตเก จานเน ตถาคตฺสฺส ปฏฺฐิสฺนฺธิณานาภิณานา-
นุภาโว ปุณฺณผลสมฺมุเตชิตฺโต สรเสเนว ปฏฺฐิวินฺนฺติ ตํ สพุพฺมปี
พุทฺธงฺกฺรสุสฺส นิพฺพตฺตฺนฺกฺเขตฺตํ นามาทิ อาห ชาตฺกฺเขตฺตํ
ทสฺสทสฺสจกฺกวาพฺปริยฺนฺตฺนฺติ ฯ อานฺุภาโว วตฺตตีติ อธิ อิทฺธิมา
เจโตวสีปฺปฺโต อาณากฺเขตฺตฺปฺริยาปฺนฺเน ยตฺถกตฺถจิ จกฺกวาเพ
จตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปฺริตฺตํ กตฺวา ตตฺถเอว* อณฺณํ จกฺกวาพฺ
คโตปี กตฺปฺริตฺโตเอว โหติ ฯ อถวา ฯ ตตฺถ เอกจกฺกวาเพ
จตฺวา สพุพฺสตฺตานํ อตฺถาย ปฺริตฺเต กเต อาณากฺเขตฺเต

๑. วทฺถนฺนฺตีปี ทิสฺสติ ฯ ๒. ตถวา ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณาย

สพฺพสฺตตํ อภิสมฺภวณฺณเตวว ปริตฺตํภาโว ตตฺถ เทวตาทิ
ปริตฺตํณาย สมฺปฏฺิจฺฉิตฺตพฺพโต ยํ วิสยฺกเขตฺตํ สนฺชาย
เอกสฺมีเยว ขณฺเ สเรน อภิวินฺญาปนํ อตฺตโน รุปรทสฺสนนฺจ
ปฏฺิจฺชานนฺเตน ภควตา ยาวตา วา ปน อากงฺเขยฺยติ วุตฺตํ ฯ
ยตฺถตติ ยสฺมี อนนฺตปริมาณฺเ วิสยฺกเขตฺเต ฯ ยํ ยํ ตถาคโต
อากงฺขติ ตํ ตํ ชานาติ อากงฺขามตฺตปฏฺิจฺจทฺตวุตฺติตฺตํ พุทฺธ-
ณานสฺส ฯ สณฺจหนฺตฺตํ วิวญฺญมฺานํ ชายมฺานํ ฯ

โกขายิตกมตฺตสฺสฺติ โภหิ ขาทิตพฺพปฺปมาณฺสฺสฺ ฯ ยนฺติ ยสฺมี
สมเย ฯ ปุปฺผผลุปรชีวินฺโย จ เทวตา พุรหฺมโลเก นินฺนพตฺตนฺตฺติ
สมพฺนุโร ฯ

[๒๓๔] เอเตสนฺติ วสฺสฺปชีวินฺตฺติอาทินา วุตฺตสฺตตํ ฯ ตตฺถตติ
พุรหฺมโลเก ฯ โส จ โข ปริตฺตํภาทิพุรหฺมโลโก เวทิตฺตพฺโพ ฯ
ปฏฺิจฺจทฺตชฺชานนฺวเสนาติ วตฺวา ฌานปฏฺิจฺฉิตฺตสฺส สมภวํ ทสฺเสตฺตํ
ตทา หีตฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ โลกํ พฺยฺเหนฺติ สมฺปณฺเฑนฺตฺติ โลกพฺยฺหา ฯ
เต กิร ทิสฺวา มนฺสฺสา ตตฺถ ตตฺถ จิตฺตํ นินฺนนาปี สํเวชชตา
สมภมฺปตฺตํ จ หุตฺวา เตสํ อาสนฺเน จานฺเ สนฺนินฺนตฺตํ ฯ
สฺชานนฺชสฺส มุตฺตตฺตํ มุตฺตสฺสฺรา ฯ อิตฺตจฺจ วิญฺญมฺานเกสฺตํ
วิกฺกิตฺตเกสฺสา ฯ โลกวินาสกเยน โสกวนฺตจฺจตฺตํ อตฺตวิ
วิรูปเวสชาริโน ฯ มาริสฺสํ เทวานํ ปิยสมฺมทาจโร ฯ กถมฺปนฺเต
กปฺปวฺจฺจจํ ชานนฺตฺติ ฯ ฌมมตฺตํ สณฺจจฺจจฺจ อจฺจริยา ฯ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

ตาทิสันิมิตตทสฺสเนนาติ เอเก ฯ พุรหุมเทวดาทิ อุยโยชิตาติ อปเร ฯ
เมตฺตาทินีติ เมตฺตตามนสิการาทินิ กามาวจรปฺลฺลณานิ ฯ เทวโลเกติ
กามเทวโลเก ฯ เทวานํ กิร สุขสมฺพสฺสวาทคฺคหณปริจเณน วาโย-
กสิณชฺฌานานิ สุขเนว อิชฺฌนฺติ ฯ เตน วุคฺคํ วาโยกสิณปริกมฺมํ
กตฺวา ฌานํ ปฏฺฐิตนฺตฺติติ ฯ ตทญฺเณ ปนาติ อาปายิกเ สนฺธยาหา ฯ
ตตฺถาติ เทวโลเก ฯ

[๒๓๕] ทุติโย สุริโยติ ทุติยํ สุริยมณฺฑลํ ฯ สตตฺตสุริยนฺติ
สตตฺตสุริยปาตุภาวสฺสทฺตํ ฯ ปกฺติสุริเยติ กปฺปวฺภูจฺจานกาลโต ปุพฺเพ
อุปฺปนฺเน สุริยวิมานเ ฯ กปฺปวฺภูจฺจานกาลเ ปน ยถา อญฺเณ
กามาวจรเทวา เอวํ สุริยเทวปฺคฺโตปิ ฌานํ นิพฺพตฺเตตฺตฺวา พุรหุมโลกิ
อุปฺปชฺชติ ฯ สุริยมณฺฑลมฺปน ปกฺสฺสรตฺตรญฺเจว เตชวณฺตตฺตรญฺจ
หุคฺวา ปวตฺตติ ฯ ตํ อนฺตรธายิตฺวา อญฺณเมว อุปฺปชฺชตีติ อปเร ฯ
กงฺคา ยมฺนา สรญฺ อจิรวตี มหีติ อีมา ปญฺจ มหานทฺิโย ฯ ปกฺวาติ
อุปฺปตฺติญฺจานญฺจตา ฯ หํสฺปาตโนติ มนฺทาकिनีมาห ฯ น สณฺจาศีติ น
ติญฺจติ ฯ ปริยาทินฺนสิเนหนฺติ ปริกฺขิณฺสิเนหํ ฯ ยาย อาไปฺธาคฺยา
ตตฺถ ตตฺถ ปจฺวีธาคฺ อापนฺธตฺตา สมฺปฺนิชฺชิตฺตา หุคฺวา ติญฺจติ สา
ณฺสุริยปาตุภาเวน ปริกฺขยฺ คจฺจติ ฯ ยถา จิหนฺติ ยถา จ อิทํ
จกฺกวาฬํ ฯ เอวํ โภกฺกิสฺตสฺสทฺสจกฺกวาฬานิปฺตี วิปฺตฺติมหาเมญฺญ-
ปฺคฺติโต ปญฺจาย อิชฺ วุคฺคํ สพฺพํ กปฺปวฺภูจฺจานํ ตํ ตตฺถ อติทิสฺติ ฯ
ปฺลฺลชฺชิตฺวาติ นิชฺชิตฺวา ฯ สงฺขารคตฺนฺติ ญฺจปาทยปฺปเกทํ สงฺขาร-

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํย

ชํคํ ๑ สพฺพสงฺขารปริกฺขยํติ ฌาเปตพฺพสพฺพสงฺขารปริกฺขยํ ๑
อยมฺปี สงฺขารคํ สมนํ อินฺชฌนํภาวโต ฉาริกมฺปี อเสเสตฺวา
นิตฺทิตฺวา วุปลสมตฺติ อห สปฺปี ๑เป๑ นีพฺพายตฺติ ๑

[๒๓๖] ทิฆสฺส อทฺฐโนติ สํวณฺณญฺจายิสงฺเขยฺยกปฺปสงฺฆาตฺส
ทิฆสฺส กาลสฺส อจฺจเยน ๑ ตาลกฺขนฺธาทีติอาทิสทฺเทน สาก-
สาลาทิรฺกฺเข สงฺกณฺหาติ ๑ ฌนํ กโรตฺติ วิสริตฺตุ อทฺตฺวา ปิณฺฑิตฺติ
กโรติ ๑ เตนํห ปรีวณฺณนฺติ ๑ วณฺณภาเวน ปรีจฺฉินฺนํ ๑ ตนฺติ
อุทกํ ๑ อสฺสาติ วาตสฺส ๑ วิวรี เทตฺติติ ยถา ฌนํ กโรติ
สมฺปิณฺฑเทติ เอวํ ตตฺถ อนฺตรํ เทติ ๑ ปรีกฺขยมนนฺติ ปุพฺเพ
ยว พฺรหฺมโลกา เอโกฌญฺเตน วาเตน ปรีโสติยมนตํย ปรีกฺขยํ
กจฺจนตํ ๑ พฺรหฺมโลโก ปาตฺถวตฺติติ โยชฌนํ ๑ พฺรหฺมโลโกติ จ
ปจฺมชฺฌนํญมิมํห ๑ อฺปรีจตฺกามาวจเรทวโลกญฺจานนฺติ ยามเทว-
โลกาทินํ จตฺนํ ปตฺติญฺจหนญฺจานน ๑ จาตฺมมหาราชิกตาวตฺติสทฺวานนํ
ปน ปตฺติญฺจานญฺจานนํ ปจวีสมฺพนฺชตํย น ตาว ปาตฺถวณฺติ ๑
รฺมณฺตฺติติ ยถา เหนฺจ น ภาวีสฺสติ เอวํ นีโรเชนฺติ ๑

[๒๓๗] ปจฺมตฺราภินิพฺพตฺตาติ อิทํ आयุกฺขยสฺส สมฺภวทสฺสนํ ๑
เตน ทฺวินนํ จตฺนํ วา กปฺปํนํ อาทิมฺหิ นีพฺพตฺตาติ ทสฺเสติ ๑
ตโตติ อภสฺสรพฺรหฺมโลกโต ๑ ปรีตฺตาภาอปฺปมํณํภาปี หิ
อภสฺสรคฺคหณฺเนว สงฺคหํ กจฺจนฺติ ๑ เต โหนฺติ สยมฺปภา
อนฺตลิกฺขจฺราติ อิทํ อฺปจฺรชฺฌนํปฺปณฺสฺส มหํนุภาวตํย วุตฺตํ ๑

อภิธานิทเทศ วรรณนา

อาลูปการกนฺติ อาโลป กตฺวาติ อตุโธ ฯ หุจฺจตุจฺจติ อติวีย
หุจฺจ อุพฺพิลาวิตปฺปตฺตา ฯ นามํ กโรนฺตฺติ ตถา โวหรนฺติ ฯ
สิเนรฺจกฺกวาพหิมวฺนตฺตพฺพตฺตาติ เอตฺถ ทีปสมฺมทฺทาปีติ วตฺตพฺพํ ฯ
ตถาหิ วกฺขติ นินฺนํนินฺนํญฺจानํ สมฺมทฺทา สมสมฺมญฺจानํ ทีปาติ ฯ
อุปฺปฺปาติ อุณฺนตฺนฺนตฺตา ฯ

[๒๓๘] อติมณฺณตฺติ อติกมิตฺวา มณฺณตฺติ หีเพนฺตฺติ
อตุโธ ฯ เตเนว นเยนาติ เอกจฺเจ วรรณวฺโต โหนฺตฺติอาทินา
วตฺตนเยน ฯ ปทาลตฺตาติ เอวํนามิกา ลตฺตาติ ฯ ตสฺสา กิร
ปาราสวชาติ กโลจฺติ วทฺนฺติ ฯ อกฺกุเจเอว ญฺมิปฺปเทเส ปจฺจนโต
อกฺกุปาโก ฯ อกฺกณฺติ กุณฺทกรฺหิตฺ สุมฺนสงฺฆตฺตาติปฺปสฺสทิสฺโส ฯ
โย โย รฺโส เอตฺตสฺสาติ ยฺยฺรฺโส โอทโน ตํ ยฺยฺรฺสํ ยาทิสํ
รสวฺนตฺนฺติ อตุโธ ฯ รสฺปจฺวี ญฺมิปฺปปฺปฏโก ปทาลตา จ ปรีกฺตฺตา
สุธาหาโร วีย ชฺพฺพํ วิโนเทตฺวา รสหรณฺนิหิ รสเมว ปรีพฺรูเหฺนตฺตา
ติญฺจนฺติ ฯ วตฺตโน สุขุมภาเวเนว นิสฺสนฺทา สุขุมา นิสฺสนฺทสุขุม-
ภาเวเนว คหณฺนิรฺชเนว จ โหนฺติ ฯ โอทโน ปน ปรีกฺตฺโต รสํ
วทฺตเมเนโตปี วตฺตโน โอพาริกภาเวน นิสฺสนฺทํ วิสฺสชฺเชนฺโต ปสฺสาวํ
กสฺสญฺจ อุปฺปาเทตฺติ อาห ตโต ปฏฺติ มฺตฺตกรฺรํ สลฺยชยตฺติ ฯ
ปฺริมตฺตภาเวสุ ปวตฺตอุปจารชฺฌานานฺนภาเวน ยาว สตฺตสฺนฺตฺตาเน
กามราควิกฺขมฺภนเวเคน สมิตานิ น ตาว พหฺลกามราคูปนิสฺสยฺยานิ
อิตฺถิปฺริสฺนฺทฺริยานิ ปาตฺรเหสุ ฯ ยทา ปนฺสฺส วิจฺฉินฺนตฺตาย

วิสุทฺธิมคฺคิถวณฺณนํ

พหลกํมรํโก ลทฺฐาเวโร อโหสิ ตทา ตทฺฐปนิสฺสยํนิ ตํนิ สฺตตํนํ
อตุตทํเวสฺส สลฺลชยีสฺส ๑ เตน วุตฺตํ ปุริสสฺส ๑เป๑ ปํคฺคทวตีติ ๑
เตเนวาท ตตฺร สฺททฺนติอํทํ ๑

[๒๓๕] อลสชาติกสฺสชาติ สชฺชกเมว ตณฺฑลํ อคฺคเหตุว
ปรทิวสสฺสตุถาย คหณน อลสปกตฺติกสฺส ๑ อนฺตุถนฺนตีติ อนฺุโสจฺนติ ๑
สมฺมมฺนฺนยยามํติ สมฺนฺชานยยาม ๑ โนนติ อมฺุเหตุ ๑ สมฺมํติ
สมฺมทเว ๑ ยถารํหํ จียิตพฺพนฺติ จียนารํหํ นินฺนทนีย ๑ กรหิตพฺพนฺติ
หิเพตพฺพํ ๑ อยเมว ภกฺวา ปฏฺิพโล นิกฺคหปคฺคหํ กํคฺคนฺติ โยชนํ ๑
สํรณฺเชตีติ สจฺกทวตฺถุหิ สมฺมทเว รเมตี ปีนฺติ ๑ วิวณฺณญฺจายี-
อสงฺเขยฺยํ จตฺสทฺฐิจีอนฺตรกปฺปสจฺกหํ ๑ วิสตีอนฺตรกปฺปสจฺกนฺติ
เกจ ๑ เสสํสจฺกเขยฺยานิ กํลโต เตน สมปฺปมํณํเนว ๑

[๒๔๐] มหาชารํหิตี ตํลสํลทฺกขนฺชปฺปมํณํหิ มหตีหิ ชารุทก-
ชารํหิ ๑ สมฺนฺตโตตี สพฺพโส ๑ ปจฺวิโตตี ปจฺวิยา เหนฺจิมนฺตโต
ปฏฺุติ ๑ เตน หิ ชารุทเกน สฺจฺจสฺจฺจจํ ปจฺวิปพฺพตาทโย อฺุทเก
ปคฺคิขิตฺตโลณสจฺจชรา วิย วิลียนฺเตว ๑ ตสฺมํ ปจฺวิสนฺชารุทเกน
สทฺฐี อฺุททกเมว ตํ โหตีติ เกจ ๑ อปเร ปจฺวิสนฺชารกํ
อฺุททกขนฺชณฺจ อฺุททสนฺชารกํ วายุกขนฺชณฺจ อนฺวเสสโต วินํเสตฺว
สพฺพตฺถ สยเมว เอโกมฺภุตํ ตฺิฏฺจตีติ วทฺนติ ๑ ตํ ยุตฺตํ ๑ ตโยปี
พฺรหฺมโลเกตี ปรีตฺตํกอปฺปมํณํกํอภสฺสรพฺรหฺมโลเก ๑ ตทํทํ
อยมฺปน วิเสโสตี อารทฺฐตฺตํ วุตฺตํ ๑ อณฺณถา ฉปี พฺรหฺมโลเกตี

อภิณณานิทเทศ วรรณนา

วตุตพพ สียา ๑ สุภกคิณเหติ อุกกฏจนิทเทเสน ตติยชฌานภูมิยา
อุปลกขณ ๑ ปริตตสุภอปปมาณสุภปี หิ อาหจจ อุทกั ติฏฐติ ๑
เหฏฐา อากสุสเร อาหจจ ติฏฐตีติ เอตถาปี เอเสว นโย ๑ ตนุติ
ต กปปวินาสกอุทกั ๑ อุทกานุกตनुติ อุทเคน อนุกต คุฏฐ ๑
อภิภวิตวาติ วิสียาเปตวา ๑ อิทเมกมตงเขยยุณติ อิท สัฏฐ-
ตงฆาตกปปลส เอก อตงเขยยุ ๑

[๒๔๑] อฏฐเร อปกเตเยว ปจวินิสตีติ สณหรัช อปกจจตีติ
วตุต ตโต สณหรัชนติ ๑ สมฏฐาเปตีติ สมพนโร ๑ วิสมฏฐาเน
จิตมหารุกเขติ อิท ปจมี สมฏฐาเปตพพตี สนุชาย วตุต ๑
จกกวาพพพตมปี สีนรูปพพตมปีติ มหาปจวิยา วิปริวตตเนเนว
วิปริวตตีติ จกกวาพพพตมปี สีนรูปพพตมปี วาโต อุกขิปิตวา
อากาเส ขิปตี ๑ เต จกกวาพพพตาทโย ๑ อภิหนุตวาติ
ฆฏฐุตวา ๑ อณณมณณนติ เอกิสสา โลกธาตุยา จกกวาพพหิม-
วนุตสีนเรอ อณณิสสา โลกธาตุยา จกกวาพพหิตี เอว อณณมณณ
สมาคมวลเสน ฆฏฐุตวา ๑ สพพตงฆารคตनुติ ปจวีสนุชารกอุทกั
ตสนุชารกตनुติ สพพ ตงฆารคต วินาสตวา สยมปี วินสตีติ
ววฏฐานสส การณาภาวโต ๑

[๒๔๒] ยทิปี ตงฆาราน อเหตุโก สรสนโรโร วินาสกาภาวโต
สนุตานนิโรโร ปน เหตุวิโรโร นตติ ยถาต สตตกาเยสุติ
ภาชนโลกสสาปี สเหตุเคน วินาสเนน ภวิตพพนติ เหตุ ปุจจติ

วิสุทธีมคคิถวณณาย

กัการณา เอว โลโก วินสฺสตีติ ฯ อิตโร ยถา ตตฺถ นีพฺพตฺตนก-
สฺตฺตํ ปฺลฺลพฺเพน ปจฺมํ โลโก วิวญฺญูติ เอว เตสมฺปิ ปาปฺเพน
สํวญฺญตีติ ทสฺเสนฺโต อกฺุสฺสมฺมตฺตการณาติ อห ฯ ยถา หิ ราก-
โทสโมหานํ อธิกาเวณ ยถากุณํ โรคนฺตฺรกปฺโป สฺตฺถนฺตฺรกปฺโป
ทฺพฺภิกฺขนฺตฺรกปฺโปติ อีเม ติวีธา อนฺตฺรกปฺปา วิวญฺญูญายิมฺหิ
อสงฺเขยฺยกปฺเป ชายนฺติ เอวเมเต ยถาวุตฺตา ตโย สํวญฺญา
รากาทีนํ อธิกาเวเนว โหนตีติ ทสฺเสนฺโต อกฺุสฺสมฺมเลสุ หีติ-
อาทิมาย ฯ อฺุสฺสนฺนตฺเรติ อตีวีย อฺุสฺสนฺเน ฯ โทเส อฺุสฺสนฺตฺเร
อธิกฺตรโทเสน วีย ติกฺขตฺเรน ขารุทเกณ วินาโส ยุตฺโตติ วุตฺตํ
โทเส อฺุสฺสนฺนตฺเร อฺุทเกณ วินสฺสตีติ ฯ ปากฺกุสฺตฺตฺสทิสฺสฺส โทสฺสฺส
อฺุคฺคิสฺสทิสฺสา อฺุปากฺกุสฺตฺตฺสทิสฺสฺส รากฺสฺส ขารุทกฺสทิสฺสา จ
ยุตฺตาติ อธิปฺปาเยน โทเส อฺุสฺสนฺนตฺเร อฺุคฺคินา รากे อฺุทเกณาติ
เกจิवाทฺสฺส อธิปฺปาโย เวทิตฺพฺโพ ฯ ราโค สฺตฺตํ พหุลํ ปวตฺตตีติ
รากวเสน พหุโส โลกวินาโส ฯ

เอว ปสฺงเคน สํวญฺญาทิกเก ปกาเสตฺวา อิทานิ ยถาธิคตํ
เนสํ อฺุสฺสฺสรณการํ ทสฺเสตฺถํ ปฺพฺเพนิवासํ อฺุสฺสฺสรนฺโตปฺปิตฺติอาทิ
อารทฺธิ ฯ อมฺมฺหิ สํวญฺญกปฺเปติ อิทํ สํวญฺญกปฺปสฺส อาทิตฺ
ปาลิยํ คหิตฺตฺตา วุตฺตํ ฯ ตตฺถาปี หิ อิมฺสฺส กติปยํ กาลํ
ภวาทิสฺสํ สํสรณํ อฺุปลทฺพฺภตีติ ฯ สํวญฺญกปฺเป วา วตฺตมาเนสุ
ภวาทิสฺสํ อิมฺสฺส อฺุปลตฺติ อโหสิ ฯ ตํ ทสฺสนเมตํ ทฺฐจฺพฺพิ ฯ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

อถวา ฯ อมฺหิ สํวฏฺฏกปฺเปติ เอตฺถ วาสทฺโท ลุตฺตนิทฺฏฺโจะ
ทฏฺฐพฺโพ ฯ เตน จ อนิยฺมตฺถน อิตฺราสงฺเขยฺยานมฺปิ สงฺคโห
สิทฺโธ โหติ ฯ ภเว วาติอาทิสฺส กามาทิกเว วา อณฺท-
ชาทโยนินยา วา เทวาทิกคิตฺยา วา นานตฺตกายนานตฺตสฺสณฺณิอาทิ-
วิญฺญาณญฺจิตฺยา วา สตฺตวาเส วา ขตฺติยาทิสตฺตนิกาเย วา ฯ
อาสินฺติ อโหสิ ฯ วรรณสมฺปตฺตี วาติ วาสทฺเทน วรรณวิปตฺตี
วาติ ทสฺเสติ ฯ สาลิมฺโสทนาหาโร วา กิหิกเกล ปวตฺตผลโกชโน
วา ตาปฺสาทิกเกล ฯ สามิสฺวา เกหสิตฺวา โสมนสฺสาทโย ฯ นีรามิสฺวา
เนกขมฺมสิตฺวา ฯ อาทิสทฺเทน วิเวกขสมฺมิชฺชสุขาทินิ สงฺคโห ฯ

[๒๔๑] อมฺตฺตราสินฺติอาทินา สพฺพิ ยาวทิจจกํ อนฺุสฺสรณฺ
ทสฺเสตฺวา อิทานิ อลฺลณฺธา อตฺถํ ทสฺเสตฺตุ อปฺจาดิอาทิ วุตฺติ ฯ
ตตฺถ อมฺตฺตราสินฺติ สามลฺลณฺนิทฺเทศฺยํ พฺยาปฺนิจฺฉาโลโป วา ฯ
อมฺตฺร อมฺตฺร อาสินฺติ วุตฺติ โหติ ฯ อนฺุพฺพเพน อาโรหนตฺตสฺส ยาว-
ทิจจกํ อนฺุสฺสรณฺนฺติ เอตฺถ ฯ อาโรหนตฺตสฺสาดิ ปฏฺิโถมโต ฉาณน
พฺพเพนิวาสํ อาโรหนตฺตสฺส ฯ ปจฺจเวกฺขณฺนฺติ อนฺุสฺสริตฺตานฺุสฺสริตฺตสฺส
ปจฺจเวกฺขณฺ น อนฺุสฺสรณฺ ฯ อิตฺติ วุตฺตคฺคณฺิทสฺสนํ ฯ ตลฺยจ โข
ยถารหโต น ยถานฺุพฺพโตติ ทสฺเสนฺโต นามโคตฺตวเสนาติ-
อาทิมฺหา ฯ วรรณาทิหิติ วรรณหารเวทฺยิตฺยาปฺริจฺเจเทหิ ฯ
โอทาโตตฺตีติ เอตฺถ อิตฺิสทฺโท อาทิอฺุจ ปการฺุจ วา ฯ เตน
เอวมาทิ เอวปการา นานตฺตโตติ ทสฺสิตํ โหติ ฯ

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

[๒๔๔] จุดิยาคิ จวเน ๑ อุปปาเตติ อุปปชชเน ๑ สมิปตเถ
เจตัง ภูมมวณัง ๑ จุดิกุชณสามนุตตา อุปปตุดิกุชณสามนุตตา จาคิ
วุดุตัง โหติ ๑ ตถาหิ วกุชติ เข ปน อาสนนจุดิกาคิอาทิ ๑
ทิพพจกุกุชลาณเนว สตุตตัน จุดิ จ อุปปตุดิ จ ปญญาตีติ อาห
ทิพพจกุกุชลาณตถนุตติ วุดุตัง โหตีติ ๑ ทิพพสทิสตุตาคิอาทิสู ย
วตตพพัง ตัง เหฏฐา วุดุตเมว ๑ อยมปน วิเสโส ตตุถ
โสตธาคูติ ปทัง อเปกขิตวา อิตถิสังกเวสน วุดุตัง ๑ อิช นปัสก-
สิงกเวสน วตตพพัง ๑ ตตุถ จ อาโลกปริกุกเหน ปโยชนัน นตุถิ อิช
อตุถิติ วุดุตัง อาโลกปริกุกเหน มหาชุดิกตตุตปิ ทิพพนุตติ ๑ กสิณ-
โลกานุกุกเหน ปตตพพตตุตา สยั ฉาณาโลกผรรณภาเวเน จ มหา-
ชุดิกภาวโตติ อตุถโถ ๑ มหาชุดิกมปิ หิ ทิพพนุตติ วุจจติ ทิพพมิตัง
พุมมหนุตติอาทิสู ๑ มหาคคิกตตุตาคิ มหนียกมนตตุตา วิมุหยนียป-
ปวตตุตตุตาคิ อตุถโถ ๑ วิมุหยนียา หิสส ปวตตุติ ตโรกุกุชลาทิกต-
รูปทสสนโต ๑ ทิพพสทิสตุตาคิ จ หินุปมาทสสนัน เทวตตัน
ทิพพจกุกุชโตปิ อิมสส มหานุกุชลาตตุตา ๑ เตน ทิพพจกุกุชลาภาช โยคิโน
ปrikมมกรณัง ตปปฏิปกุกุชลาทิสส อตุถโต ตสส วิชยิจฉา นาม
โหติ ๑ ทิพพจกุกุชลาทิจ อิทฐิมา เทวตตัน วจนคคหณกุกุชณนธมม-
ทานวเสน มหาโมคคูลลานตตุเถราทโย วิช ทานคคหณลคुकุชณ เวหาร
จ ปวตเตยยาคิ เอวั วิหารวิชยิจฉาเวหารชุดิกคคิสงฆาตตัน อตุถัน
วเสน อิมสส อภินญาณาณสส ทิพพจกุกุชลาทิสทิสโต สททวิทู จ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

เตสุเอว อตฺถเอสฺ ทิวสทฺทํ อิจฺจนฺตํติ วุคฺคํ ตํ สพฺพํ สทฺทสฺสตา-
นุสฺสारेเนว เวทิตพฺพนฺติ ฯ

[๒๔๕] ทสฺสณฺญเจนาติ รูปทสฺสณภาเวเน ฯ จกฺขุณา หิ สฺสตา
รูปํ ปสฺสณฺติ ฯ ยถา มํสจกฺขุ วิญญาณาธิญฺจํติ สมวิทมํ อัจฺจกฺขณฺตํ
วีย ปวคฺคตํ น ตถา อิทํ ฯ อิทมฺปนํ สยเมว ตโต สํติสยํ
จกฺขุกิจฺจการํติ อห จกฺขุกิจฺจกรณเณ จ จกฺขุมิวาติ จกฺขุติ ฯ
ทิจฺจวิสุทฺธิเหตฺตตํติ สงฺเขปโต วุคฺคตมคฺคํ วิวริตุํ โย หีตํอาทิ
วุคฺคํ ฯ อจฺเจททิจฺจํ คณฺหติ ปฺรโต อฺปฺปตฺติยา อทสฺสณโต ฯ
เอตฺถเอวํ สฺสโต อจฺฉินฺโน เอวมิตเรปํติ ฯ นวสฺสตปฺปาทฺภาว-
สฺสสฺสททิจฺจํ คณฺหติ* ลากิ อธิจฺจ สมฺปฺปตฺติโก* วีย ฯ พุทฺธปฺปตฺตา
ปสฺสณฺติเยวาติ อจฺจตฺรปทาวธารณํ น ปฺริมปทาวธารณํ ฯ เอวณฺหิ
วยทฺทิสทาทํทํทํ อวิโรโร สิทฺโธ โหติ ฯ มนุสฺसानํ อิทนฺติ
มานุสกํ ฯ มนุสฺसानํ โคจรภูตํ รูปารมมณํ ฯ ตทลฺลยสฺส ปน
ทิจฺจโรหิตาหิ สฺขุมาทิจฺจสฺส* จ รูปสฺส ทสฺสณโต อติกฺกนฺต-
มานุสกํ ฯ เอว มนุสฺสฺสฺสจํ อติกฺกนฺตํ นาม โหตีติ อห
มนุสฺสฺสฺสจํ อติกฺกมิตฺวา รูปทสฺสเนนาติ ฯ เอว วิสยฺมฺเขน
ทสฺสเสตฺวา อิทานิ วิสยฺมฺเขน ทสฺสเสตฺวํ มานุสกํ วาติอาทิ วุคฺคํ ฯ
ตตฺถาปี มํสจกฺขาติกฺกโม ตสฺส กิจฺจจาทิกฺกเมเนว ทญฺจพฺโพ ฯ
ทิจฺจพจกฺขุณาติ ทิจฺจพจกฺขุณาเนนปี ทญฺจํ น สกฺกา ขณฺสส
อติอิตฺตฺรตํย อติสฺขุมตํย เกสฺลยฺจ รูปสฺส ฯ อปีจ ทิจฺจพจกฺขุสฺส
๑-๑. ฌานลํกํ อธิจฺจสมฺปฺปตฺติโก วีย ฯ ๒. ทิจฺจโรหิตาติสฺขุมา... ฯ

วิสุทธีมคค สังฆณนาย

ปจจุปปนัน รุปารมณณ ๑ ตถจ ปุเรชาตปจจยภูต น จ
อวชชนปริกมเมหิ วินา มหคคตสส ปวตติ อตถิ นาปี อุปปชช-
มานเมว รูปี อารมณณปจโย ภวิตุ สกโกติ ภิชชมานัน วา ๑
ตสฺมา จตุปปาทกขณณ รูปี ทิพพจกขุณา ทฏฺฐัน สกกาติ
สฺวคฺคตเมต ๑ ยทิ ทิพพจกขุณณณ รุปารมณณเมว อถ กสฺมา
สคฺเต ปสฺสตีติ วุตฺตุนฺติ ๑ เขภฺยเยน สคฺตสนฺตทานคตฺตรูปทสฺสนโต เอว
วุตฺต ๑ สคฺตคคทสฺส วา การณภาวโต โวหารวเสน วุตฺตุนฺตีปี
เกจิ ๑ เต จวมานาติ อธิปเปตาติ สมพฺนุโ ๑ เอวรฺูเปติ น
จตุปปาทกขณณสมงฺกิโนติ อธิปปาโย ๑ โมหุปฺนิตฺสยํ นาม กมฺม
นินัน นินันผลํ โหตีติ อาท โมหนิตฺสสนฺทยุตฺตตฺตาติ ๑ ตพฺพิปริเตติ
ตสฺส หิปฺทาทิภาวสฺส วิปริเต อหิปิเต อนินิปิเต อนฺุณฺณาเต
อนวณฺุณฺณาเต จิตฺตีกเตติ อตฺโต ๑ สฺวณฺเณติ สฺนฺุทรวณฺเณ ๑
ทพฺพณฺเณติ อสนฺุทรวณฺเณ ๑ สา ปนายํ สฺวณฺณทพฺพณฺณตา
ยถากมฺ กมฺมสฺส อโทสโทสฺสปนิตฺสยตฺาย โหตีติ อาท อโทส-
นิตฺสสนฺทยุตฺตตฺตาติอาที ๑ สฺนฺุทริ คตี คตา สฺคฺตาติ อาท
สฺคฺตีกเตติ ๑ สฺคฺตี อุปฺปนฺเนติ อตฺโต ๑ อโลภชฺณาสยา สคฺตา
วทณฺุณฺณ วิคตมจฺจรา อโลภฺปนิตฺสยเณ กมฺมฺนา สฺกคา สมิตฺธา
โหนตีติ อาท อโลภนิตฺสสนฺทยุตฺตตฺตา วา อจฺุฒे มหทฺฐเนติ ๑
ทกฺขํ คตี คตา ทคฺคตาติ อาท ทคฺคตีกเตติ ๑ โลภชฺณาสยา
สคฺตา ททฺธา มจฺจริโน โลภฺปนิตฺสยเณ กมฺมฺนา ทคฺคตา เปตา
๑. สฺคฺตาติ ภเวย ๑

อภิธานิทเทศ วรรณนา

โหนตติ อาห โลกนีสุนทยุดตตตต วา ทลิตุเท อปฺปนุนปาเนติ ฯ
อุปฺจิตนฺติ ผลาวหภาเวน กตฺติ ฯ ยถา กตฺตยหิ กมฺมํ ผลทานสมตฺถํ
โหติ ตถา กตฺติ อุปฺจิตํ ฯ

[๒๔๖] จวมานเนติอาทีหิ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ วุตฺตนฺติ วิสยมฺเขน
วิสยิพฺยาปารมาห ฯ ปฺริเมหิตี วา ทิพฺเพน จกฺขุณาติอาทีนํ ปทานิ
สนฺธาย วุตฺตํ ฯ อาทีหิตี เอตฺถ จสทฺโท ลุตฺตนิทฺทิจฺโจ ฯ ตสฺมา
ทิพฺเพน ฯเปฯ ปสฺสตีติ อิมหิ จวมานเนติอาทีหิ จ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ
วุตฺตนฺติ อุตฺโต ฯ อิมินา ปน ปเทนาติ ยถากมฺมุปกฺเค สตฺเต
ปชานาตีติ อิมินา วากฺเยน ฯ อิทฺ วิกฺขุติ อิมสฺมึ สาสเน วิกฺขุ ฯ
ทิพฺพจกฺขุณาณลาภิตี อธิปฺปาโย ฯ โส จ ทิพฺพจกฺขุณาณลาภี
เนรยิกे จ สตฺเต ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา จิตฺโต ฯ เอวํ มนสิกโรตีติ
เตสํ เนรยิกานํ นირยสํวตฺตนิยสฺส กมฺมสฺส ฉาตุคามตาวเสน
ปาทกฺขณานํ สฺมาปชฺชิตฺวา วุญฺจาย ปริกมฺมวเสน มนสิกโรตี ฯ
กิณฺนุโขติอาทิ มนสิการวิธิทสฺสนํ ฯ เอวมฺปนํ ปริกมฺมํ กตฺวา
ปาทกฺขณานํ สฺมาปชฺชิตฺวา วุญฺจิตสฺส ตํ กมฺมํ อารมฺมณํ กตฺวา
อวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ ตสฺมึ นฺริทุเร จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานํ
ชวณตีติอาทิ สพฺพิ วุตฺตนยเมว ฯ วิสฺสุ ปริกมฺมํ นาม นตฺถิตี
อิตมฺปนํ ทิพฺพจกฺขุณาณนํ วินา ยถากมฺมุปกฺคณาณสฺส วิสฺสุ ปริกมฺมํ
นตฺถิตี อธิปฺปาเยน วุตฺตํ ฯ เอวญฺเจตฺติ อิจฺฉิตพฺพิ อญฺญตา
ยถากมฺมุปกฺคณาณสฺส มหคฺคตภาโวเอว น สฺยิยา ฯ เทวานํ

วิสุทธีมคคิ ถัณณนาย

ทสุสนเปี เอเสว นโย ๑ เนรยิกเทวคคหณณเจตถ นิตสุสนมตต
ทฐุจพพิ ๑ อากงขมาโน หิ ทิพพจกขุลาภี อณณคคิเกสุปี เอวิ
ปฏิปชชติเยว ๑ ตถาหิ วกขติ อปายคคหณณ ตริจจณนโยนี
ทีเปตีติอาทิ สุกคคิคคหณณ มนุสสุคคิปี สจกขุหตีติ จ ๑ ต
นिरยสัถตตนิย กम्म อารมมณิ เอตสุสาติ ตักมมารมมณิ ๑
ปารุสกวณาทีสุติ อาทิสทเทน จิตตลตาวนาทีนัง สจกโห ๑ ยถา
จิมสุสาติ ยถา จ อิมสุส ๑ ยถากมมุปกคณาณสุส วิสุ ปริกมม
นคคิ ๑ เอวิ อนาคคัสถาณสสาปีติ วิสุ ปริกมมาภาวิ นิตสุเสติ ๑
ตตถ การณมาห ทิพพจกขุปาทกานเว หิ อิมินาติ ๑ ตตฺรารย-
ธิปฺปาโยยถา ทิพพจกขุลาภี นირยาทอภิมุข อโลกั วทฺเฒตฺวา
เนรยิกาทิกเ สคฺเต ทิสฺวา เตหิ ปุพฺเพ อายุหิตํ นირยสัถตตนิยาทิก
กम्म ตาทิสเนน สมาทาเนน ตชฺเชน จ มนสิกาเรน ปริกขเต
จิตฺเต ยถาวโต ชานาติ เอวิ ยสุส ยสุส สคฺตสุส สมณนฺตฺรา
อนาคคํ อตฺตภาวิ ภาตฺถกาโม ตํ ตํ อุกฺทิสฺส อโลกั วทฺเฒตฺวา
เตน เตน อตีเต เอตฺรหิ วา อายุหิตํ ตสุส นิตฺพตฺตกํ กम्म
ยถากมมุปกคณาณน ทิสฺวา เตน นิตฺพตฺเตตพพิ อนาคคํ อตฺตภาวิ
ภาตฺถกาโม ตาทิสเนน สมาทาเนน ตชฺเชน จ มนสิกาเรน ปริกขเต
จิตฺเต ยถาวโต ชานาติ ๑ เอเสว นโย ตโต ปเรสุปี
อตฺตภาเวสุ ๑ เอตํ อนาคคัสถาณํ นาม ๑ ยสุมา เอตํ ทวย
ทิพพจกขุลาณน สหเว สิชฺชติ นาสติ เตน วุตตํ อิมินา

อภฺยณานิทฺเทศ วณฺณนา

ทฺพิพฺพกฺุณฺนา สเหว อธิมฺมฺนฺตฺติ ๑

กาเยน ทฺุญฺสุ จริตฺ กายโต วา อุปฺปนฺนํ กิเลสฺปฺตฺกตฺตา
ทฺุญฺสุ จริตฺ กายทฺุจฺจริตฺนฺตฺติ เอว โยเชตฺพุโป ๑ กาโยติ เจตฺถ
โจปนฺกาโย อธิปฺเปโต ๑ กายวิญฺญตฺตฺติวเสน ปวตฺตํ อกฺุสลํ
กายกมฺมํ กายทฺุจฺจริตฺนฺตฺติ ๑ อิตฺเรสุตฺติ วจฺิมโนทฺุจฺจริเตสุ ๑ ยสฺมี
สนฺตฺตฺตฺเน กมฺมํ กตฺุปฺจิตฺ อสฺตฺิสฺส อหฺารุปฺจฺเจเท วิปាកฺารห-
ภฺาวสฺส อวิกฺจฺฉนฺโต โส เตน สหฺิตฺโตติ วตฺตฺพุโปติ อห
สมนฺนํคตฺตฺติ สมงฺกฺิฏฺฏตฺตฺติ ๑

[๒๔๙] อนตฺถกามา หุตฺวาติ เอเตน มาตาปิตโร วิย ปฺตฺตฺตฺนํ
อจฺริยฺุชฺฉมายา วิย จ นิสฺสฺสิตกานํ อตฺถกามา หุตฺวา ทรหฺกา
อุปฺวาทกา น โหณฺตฺติ ทสฺเสติ ๑ คฺุณฺปฺริทฺุชฺฉเนนาติ วิชฺชมาณานํ
คฺุณฺนํ วิทฺุชฺฉเนนาติ อตฺถโถ ๑ นนฺ จ อนฺตฺติมวตฺถุณฺนํปี อุปฺวาโท
คฺุณฺปฺริทฺุชฺฉนเมวาทิ ๑ สจฺจเมตฺ ๑ คฺุณฺนํติ ปเนตฺถ ฌานาทฺิวิเสสา
อุตฺถตฺริมนฺุสฺสทฺุมา อธิปฺเปตฺตฺติ สฺสิปฺริทฺุชฺฉนํ วิสฺสุ คหฺิตํ ๑ เตนาห
นตฺถิ อิมํ สมนฺนํมฺโถติอาทิ ๑ สมนฺนํมฺโถติ จ สฺสิสฺยํ
สนฺุชฺชาย วทฺติ ๑ ชานํ วทฺติ ยํ อุปฺวทฺติ ตสฺส อริยภฺาवं ชานนฺุโต
วา ๑ อชานํ วทฺติ อชานนฺุโต วา ๑ ชานนํ อชานนญฺเจตฺถ
อฺุปฺปมาณํ อริยภฺาโวเอว ปฺมาณํ ๑ เตนาห อภฺยณานิ
อริยฺุปฺวาโท โหตฺติติ ๑ อริโยติ ปน อชานโต อทฺุญฺจจิตฺตฺสฺเสว
อริยคฺุณฺนํภาวํ ปเวเทนตฺสฺส คฺุณฺปฺริทฺุชฺฉนํ น โหตฺติติ ตสฺส อริยฺุปฺวาโท

วิสุทธีมคค สัวณณาย

นตถิติ วทนติ ๑ สเทกัจจมปน โหติ ขมาปเนน น อนนตริย
วีย อเตกัจจ ๑ รุชชตีติ ตุทติ ทุกขเวทน อูปปาเทตีติ อตุโถ ๑
ตนติ ตั เถรึ ตั วา กิริย ๑ ชานนโตเอว เถโร อตุถิ เต
อาวุโส ปติฏฐาติ ปุจฺฉิ ๑ อิตโรปี สจฺจาภิสมโย สาสเน
ปติฏฐาติ อห สโตปาปนโน อหนติ ๑ เถโร ตั กรุณายมาโน
จีณาสโว ตยา อูปวทิตติ อตุตาน อวิกาสี ๑ สเจ นวกตรา
โหนติ ตสฺมี วิหารเ ภิกขุ ๑ สมมุขา อขมาเปนเตปีติ ปุโรโต
ขมาปเน อสมภวนเตปี ๑ อขมนเตติ วา ปาโจ ๑ ตั สโตปา-
ปนนสฺส วเสน เวทิตพฺพ ๑ ปรีนิพพุตมณจฺจ
สนุชทายาห ๑

[๒๔๘] สมหาตทพพฺพเจณ สมหาทานานิ ๑ กมฺมานิ สมหาทานานิ
เยสึ เต กมฺมสมาทานา ๑ มิจฺฉาทิฏฺฐจิวเสน กมฺมสมาทานา ๑
เหตุอตุถึ วา อนโตคธึ กตฺวา มิจฺฉาทิฏฺฐจิวเสน ปเร กมฺเมสุ สมหาทปก
มิจฺฉาทิฏฺฐจิกมฺมสมาทานา ๑ ตยิมมตถึ ทสฺเสนโต มิจฺฉาทิฏฺฐจि-
วเสนาคีอาทิมหา ๑ สีสสมปฺนโนตีอาทิ ปรีปกฺกิณฺทริยสฺส มคฺค-
สมงฺคิโน วเสน วุตถึ ๑ อคฺคมคฺคญฺเจ ปน วตตพพเมว นตถิ ๑
อณฺณนติ อรหตถึ ๑ เอว สมฺปทนฺติ ยถาถึ อวสฺสมภาวี
เอวมิทมฺปีติ อตุโถ ๑ ตั วาจึ อูปฺปายาคีอาทิสฺส อริยฺอุปวาท
สนุชทาย ปฺน เอวรूपี วาจึ น วกขามิติ วทนฺโต วาจึ ปชหติ
นาม ๑ ปฺน เอวรूपี จิตถึ น อูปฺปาทสฺสามิติ จินฺเตนฺโต จิตถึ

อภิณณานิเทศ วณณนา

ปชหติ นาม ๑ ปุณ เอรูปี ทิฏฐี น คณหิสสามิติ ปชหนุโต
ทิฏฐี ปชหติ นาม ๑ ตถา อกรโนโต เนว ปชหติ น
ปฏินิสสุชชติ ๑ ยถากตํ นิกุขิตุโต เอวํ นิริเยติ ยถา นิริยปาเลหิ
อาหริตฺวา นิริเย จปีโต เอวํ จปีโตเยวาทิ อตุโถ ๑ มิจฺฉา-
ทิฏฐิวเสน อกตฺตพฺพํ นาม ปาปํ นตฺถิ ยโต สํสารขานุกภาโวปี
นาม โหตีติ อาห มิจฺฉาทิฏฐิปรมานิ ภิกฺขเว วชฺชานีติ ๑

อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก ภิกฺขเว ตถาคตฺตสฺส กาโย ติฏฺฐติ อยญฺเจว
กาโย พหิทฺธา จ นามรูปนฺติเอวมาทิสฺสู วिय อธิ กายสทฺโท ขนฺธ-
ปฺลวจกวิสโยติ อาห กายสฺส เกทาติ อุปาทินฺนุกฺขนฺธปริจฺจาคาติ ๑
อวิตฺราคสฺส มรณโต ปรี นาม ภวฺนตฺตฺรปาทานเมวาทิ อาห
ปรมฺมรณาทิ ตทนนตฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธกฺคหณฺเตติ ๑ เยน ติฏฺฐติ
ตสฺส อุปฺจฺฉเนเทเนว กาโย ภิชฺชตีติ อาห กายสฺส เกทาติ
ชีวิตินฺนทฺริยสฺสุปฺจฺฉเนทาติ ๑ เอติ อิมสฺสุมา สุขนฺติ อาโย ปุณฺณนฺติ
อาห ปุณฺณสมฺมตฺตา อายาติ ๑ आयนฺติ เอตสฺสุมา สุขานีติ อาโย
ปุณฺณกมฺมาทิสฺสุสาธนํ ๑ เตนาห สุขานํ วา आयสฺส อภาวาทิ ๑
อียติ อสฺสาทียตีติ อาโย อสฺสาโทติ อาห อสฺสาทสญฺญิตโต
อาโยติ ๑ นาคราชาทินฺนติ อาทิสทฺเทน สฺสปฺณฺณาทินํ สงฺคโห ๑
อสุรฺสทิสฺนฺติ เปตาสฺสุรฺสทิสฺ ๑ โสติ อสุรฺกาโย ๑ สพฺพสมฺมุสฺสเยหีติ
สพฺพเพหิ สมฺปตฺติสมฺมุสฺสเยหิ ๑ วุตฺตวิปริยาเยนาติ สฺสุฏฺฐ จริตํ

๑. ที. สී. ๕๗ ๑

วิสุทฺธิมคฺคํ สํวณฺณาย

โศภณํ วา จริตํ อนวชฺชตฺตาทิอาทินา กายทฺวจฺริเตนาติอาทินํ
ปทานํ วุตฺตสฺส อตฺตสฺส วิปริยาเยน ฯ

[๒๔๕] นิคฺมวจนํ วุตฺตสฺสเสวตฺตสฺส ปฺน วจนฺนฺติ กตฺวา ฯ
อยเมตฺถ สงฺเขปฺตฺโถติ ทิพฺเพน จกฺขุณา ฯเปฯ ปสฺสตีติ เอตฺถ
อยํ ยถาวุตฺโต สงฺเขปฺตฺโถ ฯ

กสิณารมฺมณฺติ อฏฺฐนฺนํปิ กสิณานํ วเสน กสิณา-
รํมณํ ฯ สพฺพภาการณาติ จุทฺทสฺวิเชน จิตฺตปริทมนฺน อฏฺฐจฺก-
สมนฺนาคเตน ภูมิปาทปทมูลสมฺปาทเนนาติ อิมินา สพฺพปฺปกาเรณ
อภินิหารกฺขมํ ทิพฺพจกฺขุณาณามิขํ เปสนารหํ เปสนโยคํ กตฺวา ฯ
อาสนนํ กาทพฺพนฺติ ทิพฺพจกฺขุณาณุปฺตฺติยา สมิปฺภูตํ กาทพฺพํ ฯ
ตตฺถ อุปจารชฺฌานํ ปคฺคณฺตรํ กตฺวา อารมฺมณญจ วทฺเตตฺตพฺพํ ฯ
เตนาห อุปจารชฺฌานํ โคจฺริ กตฺวา วทฺเตตฺวา จเปตฺตพฺพนฺติ ฯ
ตตฺถาติ ตสฺมี วทฺติเต กสิณารมฺมณฺ ฯ อปฺปนาติ ฌานวเสน
อปฺปนา ฯ น หิ อกตฺปริกมฺมสฺส อภิญฺญาวเสน อปฺปนา อิชฺฌติ ฯ
เตนาห ปาทกชฺฌานนฺิสฺสยํ โหตีติ ฯ ปาทกชฺฌานารมฺมณํ โหตีติ
อตฺโถ ฯ น ปริกมฺมนิสฺสยนฺติ ปริกมฺมสฺส ตํ กสิณารมฺมณํ
อปฺสฺสโย น โหติ ฯ ตถา สติ รูปทสฺสนํ น สียา ฯ อิมิสฺสุติ ยถา-
วุตฺเตสฺส เตโชกสิณาทีสฺส ตีสฺส กสิณฺเสสฺส ฯ อุปฺปาเตตฺวาติ อุปจารช-
ฌานุปฺปาทเนน อุปฺปาเตตฺวา ฯ อุปจารชฺฌานุปฺวตฺติยา หิ สทฺธิ
ปฏฺฐากนฺิมิตฺตูปฺตฺติ ฯ ตตฺถาติ กสิณนฺิทฺเตเส ฯ อนฺโตเยว รูปคตํ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

ปฐสตีตพัพ น พหิทธา วิกุเขปาปตติเหตุภาวโต ๑ ปริกมมุตส
วารโ อติกมตตีติ อธิ ปริกมมัม นาม ยถาวุตตกสัณนารมมณุปจารช-
ฉานัน ตัม รุปคตัม ปฐสโต นปฺปวตตติ กสิณโลกวเสน จ
รูปคตทสฺสนัน กสิณโลโก จ ปริกมมวเสนนติ ตทกมมปิ ปริกมมุตส
อปฺปวตตติยา น โหติ ๑ เตนนท ตโต อาโลโก อนนฺตรชยติ
ตสฺมี อนนฺตรหิต รุปคตมปิ น ทิสฺสตีติ ๑ รุปคตัม ปฐสโต
ปริกมมุตส วารโ อติกมตติ ปริกมมมตติกนฺตสฺส กสิณนารมมณ-
ฉานัน น โหตีติ รุปคตัม น ทิสฺสตีติ ๑ กถมฺปน ปฏฺฐิษฺชิตพพนฺติ
อาห อถนนาตติอาที ๑ เอว อนนฺกมเมนาติ ปฺนปฺปนํ ปาทกษฉานัน
สมนปชฺชิตฺวา ตโต ตโต วุฏฺฐาย อภิณฺหํ อาโลกสฺส
ผรณวเสน อาโลโก ถามคโต โหติ จิรฺภูจายี ๑ ตถา จ สติ
ตตถ สฺจิริมปิ รุปคตัม ปฐสเตว ๑ เตน วุตฺตํ เอตถ
อาโลโก ๑เปฯ โหตีติ ๑ สฺวามตฺโต ตินฺนุกฺกปมาย วิภาเวตพฺโพติ
ทสฺเสนฺโต อาห รตฺตี ตินฺนุกฺกายาติอาที ๑

[๒๕๐] ตตถ ปฺนปฺปนํ ปเวสนนฺติ ปฺนปฺปนํ ปาทกษฉาน-
สมนปชฺชนํ ๑ ถามคตาโลกสฺส ยถาปริจฺเจเทน จานนฺติ ยตฺตกั
จันนํ ปริจฺจินฺนิตฺวา กสิณํ วทฺธิตํ ถามคตสฺส อาโลกสฺส ตตฺตกั
ผริตฺวา อวฺภูจันนํ ๑ อนนปาทกคตฺนติ อปาทกมมโยคฺคสฺส วเสน
วุตฺตํ ๑ อนนฺโตกฺกนฺนิตฺวา ปน ตทภาวโต เตน วิเสตีตพพเมว ๑
ตเทวตติ ทิพฺพจกฺขเมว ๑ เอตถาติ เอเตสฺส รุปมรพฺก ปวตฺเตสฺ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆคณนํ

จิตฺเตสุ ๆ รูปทสฺสนสมตฺถนฺติ รูปํ สภาวโต วิภาวนสมตฺถํ
จกฺขุวิญญานํ วิย ๆ ปุพฺพภากจิตฺตานีติ อวชฺชนปริกมฺมสงฺขาทานิ
ปุพฺพภากจิตฺตานิ ๆ ตานิ หิ อารมฺมณํ กโรนฺตานิปี น ยถาวโต
ตํ วิภาเวตฺวา ปวตฺถนฺติ อวชฺชนสมปฺปฏิจฺจนจิตฺตานิ วิย ๆ ตํ
ปเนตํ ทิพฺพจกฺขุ ๆ ปริปนฺโถติ อนฺตรายิกิ ๆ ฆานวิพฺพนฺตโกติ
ฆานมฺมตฺตโก ฆานภาวนามฺเขน อุมฺมาทปฺปตฺโต ๆ อปฺปมตฺเตน
ภวิตพฺพนฺติ ทิพฺพจกฺขุ มยา อธิกตฺถนฺติ สนฺโถสํ อนาปชฺชิตฺวา
วิปฺสฺสนานฺนุโยควเสน วา สจฺจาภิสมยวเสน วา อปฺปมตฺเตน ภวิตพฺพํ ๆ

เอวํ ปสฺสฺสิตฺตกาเมนาตีอาทีนา ทิพฺพจกฺขุสฺส นานาวชฺชนปริ-
กมฺมมฺเจว ทิพฺพจกฺขุฆานญจ ทสฺสิตํ น ตสฺส อปฺปตฺติกโกโมติ
ตํ ทสฺสเสตฺถ ตฺตรายนฺตีอาที วุตฺตํ ๆ ตํ เหฏฺฐา วุตฺถนยตฺตา
สฺววิญญเยยฺยเมว ๆ

[๒๕๑] อิติติ เอวํ วุตฺตปฺปการเณนาตี อตฺถโถ ๆ เตน โส เอวํ
สมาหิตึ จิตฺเตตีอาทีนา ยถาทสฺสิตํ ปาลิกตี ตสฺสา อตฺถวิวรณ-
นยญจ ปจฺจามสฺติ ๆ สจฺเจสฺ วิย อริยสจฺจานิ ขนฺนเรสฺ อฺปาทา-
นกฺขนฺธา อนฺโถคฺธา ตทฺภเย จ สภาวโต สมฺมทฺยโต อตฺถงฺกมฺโต
อสฺสาทโต อาทีนวโต นิสฺสรณโต จ ยถาญตํ สยมฺภุฆาณน
อเวทึ อญฺญาสิ ปฺปฏิวิชฺฌิ ปเวเทสิ วาตี สาคิสฺเยน ปญฺจกฺขนฺธาว-
โพเชน ภควาว โถเมตพฺโพติ อาห ปญฺจกฺขนฺธวิหฺติ ๆ ญตฺวา
วิญญเยยฺยตี สมฺพนฺโร ๆ ตาสฺสตี ปญฺจสฺ อภิญฺญาสฺ ๆ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

ตคฺคหณเนว จ ปริภุชฌาณานิ คหิตตฺตา ปญฺจาติ วุตฺติ ฯ เตนาห
เอตาสฺ หีติอาทิ ฯ

ตตฺถ ปริภุชฌาณานิติ ปริวารญาณิ ฯ ยถา หิ สีนฺรุสฺส
ปริวารญฺ्ञานานิ ยานิ คํสิทฺธิยา สิทฺธานิ เมฆลญฺ्ञานานิ ปริภุชฌาณานิ
วฺจฺจนฺติ เอวํ อิมานิปี ทิพฺพจกฺขุสิทฺธิยา สิทฺธานิ ตสฺส ปริภุชฌาณานิ
วุตฺตานิ ฯ อีธาคนิตี เอตฺถ อีธาติ ยถาทสฺสิตานิ สุตฺตปทานิ
สนฺธาย วุตฺติ ฯ ตโต อณฺเณสฺ ปน สามณฺณผลาทิสฺ
มโนมยฌาณมฺปิ วิสฺสุ อภิธานญาณภาเวน อาคตฺติ ฯ เตสฺสุติ อิทํ
ปจฺจามสนฺนํ ฯ กิํ ติกานํ อุทาทุ อารมฺมณานนฺติ ฯ กิณฺเจตฺถ
ยทิ ติกานํ ตทฺยตฺตํ น หิ ติเกสฺ อภิธานญาณิ ปวตฺตนฺติ
อถ อารมฺมณานํ ตมฺปิ อยฺตฺตํ น หิ อณฺณํ อุทฺทิสฺติว
อณฺณสฺส ปจฺจามสนฺนํ ยฺตฺตนฺติ ฯ ยถา อิจฺฉติ ตถา ภาวฺสฺ ตาว
ติกานํ นนฺ วุตฺติ น หิ ติเกสฺ อภิธานญาณิ ปวตฺตนฺตีติ ฯ
นายํ วิโรโธ ติกโวหารเณ อารมฺมณานํยว คยฺหมานตฺตา ฯ
อถวา ปน โหตุ อารมฺมณานํ ฯ นนฺ วุตฺติ อณฺณํ อุทฺทิสฺติว
อณฺณสฺส ปจฺจามสนฺนํ ยฺตฺตนฺติ ฯ อยฺมฺปิ น โทโส ยถาวุตฺต-
การณฺเนวาทิ ฯ อสฺติปี วตฺถุเกเท ฐมิกาลสนฺดานเกทวเสน ภิณฺเณสฺ
สฺตตฺส อารมฺมณฺสฺ ติกวเสน เหนส เกโท คหิตโต ฯ อิทฺธิวิธ-
ญาณสฺส มคฺการมฺมตฺตาย อภาวโต อีธ มคฺการมฺมตฺตติโก น
ลพฺภติ ฯ

วิสุทฺธิมคฺค สังฆคณฺณาย

ตฺนฺติ อิทฺธิวิธฺธานํ ฯ กายํ จิตฺตสนฺนิสฺสํ กตฺวาตฺถาทิสฺส
ยํ วตฺตพฺพํ ตํ เหฏฺฐา วตฺตเมว ฯ อุปฺโยคทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
วณฺํ ฯ ทฺติยาวิภคฺติยา วเสน วตฺตํ กายํ ปริณามตฺติ ฯ เตนาห
รฺูปกายารมฺมณโถติ ฯ รฺูปกายสฺส วณฺณารมฺมณโถติ อตฺถโถ ฯ
ตฺเทว จิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ปาทกชฺฌานจิตฺตํ ตฺเทว ฯ

[๒๕๒] รามคาม เจตีย์ จเปตฺวา เสเสสฺส สตฺตสฺส เจตฺยเสสฺส
ชาตฺโย อิทฺธิยา อหริตฺวา ราชคฺเห ฐมฺมิมรฺมณฺทเป กตฺ
มหาชาตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
อิม คณฺชาตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
คเหตุวาปี อสฺสสนฺนาทิวเสสฺสยฺตฺตํ อนาคตฺเมว เนลํ รฺูปํ อธิฏฺฐจฺาน-
จิตฺตสฺส อารมฺมณํ โหติ อนาคตาธิฏฺฐจฺานตฺตฺตฺต ฯ วตฺตนฺนฺยเสนาสนํ
นาม วิชฺฌาณฺวิย วิหาโร ฯ ทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
อนาคตํ ทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ปจฺจฺุปฺปนฺนสฺส รฺูปกายสฺส อารมฺมณกรณโถ ฯ สกฺายจิตฺตฺตฺตฺต
อตฺตโน กายสฺส จิตฺตสฺส จ ฯ

[๒๕๓] สทฺโท จ ปฺริตฺโต สพฺพสฺส รฺูปสฺส กามาวจรภาวโถ ฯ
วิชฺฌมานํเขวาทิ วตฺตมานํเขว ฯ โสตาปนฺนสฺส จิตฺตฺตฺตฺต
อเวณิกํ จิตฺตํ ฯ สกฺทากามิสฺสชาติอาทิสฺสปีเอเสว นโย ฯ ยาว อรฺหโถ
เนตฺตพฺพนฺติ สกฺทากามิ อนาคามิโน จิตฺตํ น ชานาติ อนาคามิ
อรฺหโถติ เอวํ เนตฺตพฺพํ ฯ สพฺเพสนฺติ สพฺเพลลํ อริยานํ จิตฺตํ ชานาติ ฯ

อภิธานิทเทศ วรรณนา

โก ปน วาโท อนรียานํ ฯ อญโฌปี อุปริโม อนาคามีอาทิ
เหตุจิมสฺส สกทาคามีอาทิสฺส จิตฺตํ ชานาตีติ สมพฺนุโ ๑ อตีตสฺส
อนาคตสฺส จ ปฺรตฺส จิตฺตสฺส ชานนํ สมภวติ ปจฺจุปฺปนฺนสฺส
ปน น สมภวตีติ อธิปฺปาเยน ปุจฺจติ กถํ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ
โหตีติ ๑ อิตโรปี ยตฺถ สมภวติ ตํ ทสฺสนตฺถํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ตาว
วิจชิตฺวา ทสฺเสนฺโต ปจฺจุปฺปนฺนํ นาม ติวิชนฺติอาทิมาย ๑ ตตฺถ
อุปฺปาทจิตฺติภฺงคฺปตฺตนฺติ อุปฺปาทํ จิตฺติ ภฺงคฺคณฺจ ปตฺตํ ๑
ขณฺตตฺยปริยาปนฺนนฺติ อตฺโถ ๑

[๒๕๔] เอตฺถนฺตเร เอกํ เทว สนฺตติวารว เวทิตพฺพาติ
เอตฺถนฺตเร ปวตฺตา รูปสนฺตติวารว เอกํเทวสนฺตติวารว นามาคี
เวทิตพฺพาติ อตฺโถ ๑ อาโลกภฺจจฺจานโต โอรกํ ปวิภฺจจฺจสฺส ปเกว
ตตฺถ นิสินฺนสฺส วิย ยาว รูปคตํ ปากฺกํ โหติ ตตฺถ อุปฺพทฺเวลว
อวิภฺจจวารา อุปฺพทฺเวลว วิภฺจจวารา ตทฺทกฺยํ คเหตุว เทว สนฺตติ-
วารวติ วุตฺตํ ๑ ตยิทํ น สพฺพสาชารณํ เอกจฺจสฺส สีนฺมปิ ปากฺกํ
โหตีติ เอกํเทวสนฺตติวารวติ เอกคฺคหณฺมปิ กถํ ๑ อติปริตฺต-
สภวอุตฺถอาทิสฺมฺภจจนา วา เอกํเทวสนฺตติวารว เวทิตพฺพา ๑ ตีเร
อกฺกนฺตฺทกฺเลขา นาม กาทฺพิสิยํ คตา ตีรสฺมีเป อุทฺทราชี ๑ ยาว
น วิปฺปสีทตีติ กาทฺพิสิยวิกเมน ยาว วิปฺปสนฺนา น โหติ ๑ เกจิ
ปน อตฺนฺเต ตีเร อลฺลปาเทน อกฺกนฺเต ยาว ปาเท อุทฺทเลขา
น วิปฺปสีทติ น สํสีทติ น รูปสมตีติ เอวเมตฺถ อตฺถํ วทฺนฺติ ๑

วิสุทธีมคคส์วณณาย

เต ปเนเต กิริยาเกเทน วุตตา กาลวิเสสา น อณณมณณิ สมสมา
อุนาธิกาควนุโต ทฎุจพพา ๑ เทว ตโย ชวนวารา กามาจร-
ชวนวเสเนว เวทิตพพา น อิตรชวนวเสน ๑ น หิ เต ปริमितกาลา
อนนุตรา ปวตตภวฎุคทโยปี ตทนุโตคชาว ทฎุจพพา ๑ ตทฎุยนุติ
รูปรารุปสนุตติทวย ๑

เอกภวปริจจันนุติ ปฏิสนุธิจติปริจจันนุ ๑ เอกภวปริยาปนุ
ชมุชาตึ เอตริหิติ วตตพพิ อทฐาปจจุปฺปนุ นาม ๑ มโนติ
สสมปยุตติ วิญญาณมาห ๑ ชมุมาติ อารมมณชมุมา ๑ มโนติ
วา มนายตนิ ๑ ชมุมาติ เวทนาทโย อรูปกขนุชา ๑ อุกยเมตติ
ปจจุปฺปนุติ อทฐาปจจุปฺปนุ โหนตึ เอตึ อุกยึ โหตีติ อตโต ๑
วิญญาณนุติ นิกนุติวิญญาณิ ๑ ตลหิ ตสมี ปจจุปฺปนุเน
ณนุทราควเสน ปฏิพทฐิ โหติ ๑ อภินนุทตีติ ตณหาทิฎฐาภินนุทนาหิ
อภินนุทติ ๑ ตถาภูโต จ วตตุปริญญาเย อภาวโต เตสุ ปจจุปฺปนุเนสุ
ชมุเมสุ สัหริติ ตณหาทิฎฐีหิ อากทฎุขียติ ๑ เอตถ จ ทวา-
ทสายตนาหิ เอกึ ปจจุปฺปนุติ อากตานิ ๑ ตตถ ปวตโต
ณนุทราโค อทฐาปจจุปฺปนุเนารมมโน น ขณปจจุปฺปนุเนารมมโนติ
วิญญาเยตีติ ทสเสนุโต ยิ สนุชาย ภาทเทกรตตสตุเต ๑เป๑ สัหริตีติ
วตตนุติ อาห ๑ ปจจุปฺปนุณญจ โย ชมุมิ ตตถ ตตถ วิปสสุตีติ
เอตถาปี วิปสสุนาจิตติ ขณปจจุปฺปนุ วิปสสุตพพชมุมา อทฐา-
ปจจุปฺปนุนาติ คเหตุพพิ ๑ อณณถาปี วิปสสุนาว น สมภเวย ๑

อภิธานิทเทศ วรรณนา

ขณปัจจุปนุณํ ปาลีย อากตฺนฺติ น วุตฺตํ ตสฺส วเสน อารมฺมณ-
กรรมสฺส อฏฺฐกถาย อนาคตฺตฺตา ฯ

เกจฺติ อภยคิริวาลีโน ฯ เอกกฺขณฺณ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ
อิทฺฐิจิตฺตสฺส อุปฺปตฺติสมกกาลเมว ปฺรจิตฺตสฺสาปี อุปฺปตฺติสมกฺวโตติ
ยฺตุตฺติทสฺสนํ ฯ ยถา อากาเสติอาทิ สทิสฺสุทาหรณํ ฯ ตมฺปนฺ เตสํ
วจนํ อยฺตุตฺตํ ฯ กสฺมา ฯ มกฺกผลวீธิโต อณฺณถา อนินฺนฺเจ จานเ
อวชฺชนชวณานํ นานารมฺมณภาวปฺปตฺติโทสโตติ ยฺตุตฺติวจนํ ฯ ยทิ
เอวํ กถํ เจโตปฺริยถาณํ ปฺจจุปนฺนารมฺมณํ โหตีติ อาห
สนฺตติปฺจจุปนฺนํ ปนาติอาทิ ฯ อทฺธาปฺจจุปนฺนํ ชวณวารเ
ทิเปตพฺพํ น สกเลน ปฺจจุปนฺนทฺฐนาติ อธิปฺปาโย ฯ

[๒๕๕] ตตฺรารยํ ทิปนาติอาทิ ชวณวารสฺส อทฺธาปฺจจุปนฺน-
ภาวทิปนฺมุขเณ อิทฺฐิจิตฺตสฺส ปวตฺติอาการทิปนํ ฯ อิตฺรานิตี อวชฺชน-
ปฺริกมฺมจิตฺตานิ ฯ เอตฺถ จ เกจฺติ ยทิปี อภยคิริวาลีโน อธิปฺเปตา
เต ปน จิตฺตสฺส จิตฺกฺขณํ น อิจฺจนฺตีติ จิตฺกฺขณฺณ วา ปฏฺวิชฺฌตีติ
น วตฺตพฺพํ สียา ตถา ยะ อิทฺฐิมสฺส จ ปฺรสฺส จ เอกกฺขณฺณ
จิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ วทนฺติ เตสํ จิตฺกฺขณฺณ วา กงฺกขณฺณ วา
ปฏฺวิชฺฌตีติ วจนํ น สเมติ ฯ น หิ ตสฺมี ขณฺทฺวเย อุปฺปชฺชมานํ
ปฺรจิตฺเตน สห เอกกฺขณฺณ อุปฺปชฺชติ นามาติ ฯ จิตฺกงฺกขณฺณสฺ จ
อุปฺปชฺชมานํ เอกเทสํ ปฺจจุปนฺนารมฺมณํ เอกเทสํ อตีตารมฺมณํ
อาปชฺชติ ฯ ยถจ วุตฺตํ ปฺรสฺส จิตฺตํ ชานิสฺสามีติ ราสีวเสน

วิสุทฺธิมคฺค สํวณฺณนํ

มหาชนสฺส จิตฺเต อวชฺชิตฺเต เอตฺถ จ มหาชนํ อตฺถโต ปเร
อนนฺเต ปุคฺคลาติ ปเรสํ จิตฺตํ ชานิสฺสํมิตฺติ อวชฺชนปฺปวตฺติ วตฺตพฺพา
ลียา ตถาปี ปฺรสุตฺตาติ มหาชนสฺสตาติ อตฺถโต สมฺภเวยฺย ฯ ตถาปี
ตสฺส เอกปุคฺคลสฺเสว วา จิตฺตราสึ อวชฺชิตฺวา เอกสฺส ปฏฺวิชฺฌนํ
อยุตฺตํ ฯ น หิ ราสีอวชฺชนํ เอกทเสวชฺชนํ โหติ ตสฺมา เตหิ
มหาชนสฺส จิตฺเต อวชฺชิตฺเตอํทํ น วตฺตพฺพํ ฯ ยมฺปน เต วทนฺติ
ยสฺมา อิทฺธิมคฺค จ ปฺรสุตฺ จ เอกกฺขณฺเน จิตฺตํ อฺปฺปชฺชตีติ ตตฺถาย
อธิปฺปาโย ยุตฺโต ลียา เจโตปฺริยณฺณลาภี ปฺรสุต จิตฺตํ
ณาคฺกาโม ปาทกชฺฌานํ สฺมาปชฺชิตฺวา วุญฺจาย อตีตาทิวิกาคํ อกตฺวา
จิตฺตสํมณฺเณน อิมสฺส จิตฺตํ ชานามิ อิมสฺส จิตฺตํ ชานามิตฺติ ปฺริกมฺมํ
กตฺวา ปฺน ปาทกชฺฌานํ สฺมาปชฺชิตฺวา วุญฺจาย สํมณฺเณเนว จิตฺตํ
อวชฺชิตฺวา ตินฺณํ จตฺนุนํ วา ปฺริกมฺมานํ อนนฺตรา เจโตปฺริย-
ณณฺเนน ปฺรจิตฺตํ ปฏฺวิชฺฌตี วิภาเวตี รูปํ วีย ทิพฺพจกฺขุณา ฯ
ตโต ปรมฺปน กามาวจรจิตฺเตหิ สฺรคาคาทิววุญฺจานํ โหติ นีลาทิว-
ววุญฺจานํ วีย ฯ ตตฺถ ทิพฺพจกฺขุณา ทิฏฺฐททยวตฺตฺตฺรปฺสฺส สตฺตสฺส
อภิมุขีภฺภูตสฺส จิตฺตสํมณฺเณน จิตฺตํ อวชฺชมนํ อวชฺชนํ อภิมุขีภฺภูตํ
วิชฺชมนํ จิตฺตํ อารมฺมณํ กตฺวา จิตฺตํ อวชฺชตี ปฺริกมฺมานิ จ
ตํตํ วิชฺชมนํ จิตฺตํ จิตฺตสํมณฺเณเนว อารมฺมณํ กตฺวา จิตฺต-
ชานนปฺริกมฺมานิ หุตฺวา ปวตฺตนฺติ ฯ เจโตปฺริยณฺณมฺปน วิชฺชมนํ
จิตฺตํ ปฏฺวิชฺฌนํตํ วิภาเวนฺตํ เตน สห เอกกฺขณฺเอน อฺปฺปชฺชตี ฯ

อภิถณานิทุเทศ วณณา

ตตถ ยสุมา สนนตาสสุ สนนตาคคหณโต เอกตตวเสน อวชชนาทีน
จิตตุนตวาว ปวตตานิ ตถจ จิตตเมว ย เจโตปริยถาณน
วิภาวิตฺ ตสุมา สมนาการปวตติโต น อนิฏฺเจ มคคผลวิถิต
อถุณสุมี จาเน นานารมมณตา อวชชนชวณน โหติ ๆ ปจฺจุปฺปนนา-
รณมณถจ ปริกมมํ ปจฺจุปฺปนารมมณสุส เจโตปริยถาณสุส
อาเสวนปจฺเจยน ปจฺจโยติ สิทธิ โหติ ๆ อตีตตติโก จ เอว
อุปฺปนโน โหติ ๆ อถุณถา สนนตติปจฺจุปฺปนเน อทฺธาปจฺจุปฺปนเน
จ ปจฺจุปฺปนนฺนติ อธิ วุจฺจมาเน อตีตนาคตาทถจ ปจฺจุปฺปนนตา
อาปชฺเชยย ตถา จ สติ ปจฺจุปฺปนโน ฐมโม ปจฺจุปฺปนนสุส
ฐมมสุส อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโยติ วตฺตพพิ สียา น จ ตํ
วุตฺตํ ๆ ปฺริมา ปฺริมา อตีตา อตีตา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ
ปจฺจุปฺปนนานํ ขนฺธานํ อนนฺตร ๆเป ๆ อนฺโลมํ โคตฺรภุสฺสาติ
อาทิวจฺจโนโต ปน อทฺธาสนตติปจฺจุปฺปนเนเสว จ อนนฺตราตีตา
จตฺตาโร ขนฺธา อตีตาติ วิถุณยณฺติ น จ อภิฐมมมาติกาย
อาคตสุส ปจฺจุปฺปนนปทสุส อทฺธาสนตติปจฺจุปฺปนนปทตถตา กตถจิ
पालิยํ วุตฺตา ๆ ตสุมา เตหิ อิทฺธิมสุส จ ปฺรสฺส จ เอกกฺขณ
จิตตปวตฺติยา เจโตปริยถาณสุส ปจฺจุปฺปนารมมณตา วุตฺตา ๆ
ยทา ปน ยํ อิมสุส จิตฺตํ ปวตฺตํ ตํ ชานามิ ยํ ภวิสฺสตี ตํ
ชานามิติ วา อาโกคํ กตฺวา ปาทกชฺฌานสมาปชฺชนาทีนํ กโรติ
ตทา อวชชนปริกมมานิ เจโตปริยถาณถจ อตีตนาคตารมมณา-

วิสุทธีมคค ส้วณณนาย

เนว โหนติ อวชชเนเนว วิภาคสุส กตตตต ๗ เย ปน อิทฐิมา
ปรสสุ จิตตัง ชานิตุกาโม อวชชติ อวชชนัน ขณปัจจุปปนุนัน
อารมมณัน กตวา เตเนว สห นีรุชฌติ ตโต จตตาริ ปญจ
วา ชวนานิ เยสิ ปจฺฉิมิ อิทฐิจิตตัง เสสานิ กามาวจรานิ เตสิ
สพฺเพสมปี ตเทว นีรุทฺธัง จิตตัง อารมมณัน โหติ น จ ตานิ
นानารมมณานิ โหนติ อทฺทวเสน ปจฺจุปปนุนารมมณตตตติ อิทฺ
ทวณัน นิสฺสาย อวชชนชวนานัน ปจฺจุปปนุนาตีตารมมณภาเวปี นานา-
รอมมณตภาโว วีย เอกทฺวิติจตุปญจจิตตกขณานากเตสุปี จิตฺเตสุ
อวชชิตฺเตสุ อวชชนชวนานัน ยถาสมภวํ อนาคตปจฺจุปปนุนาตีตา-
รอมมณภาเวปี นานารมมณตนา น สียา เตน จตุปญจจิตตกขณา-
นากเต อวชชิตฺเต อนาคตารมมณปริกมฺมานนฺตรัง ขณปจฺจุปปนุนา-
รอมมณัน เจโตปริยธานัน สิทฺชนฺติ วทนฺติ เตสิ วาโท อนาคตา-
รอมมณโณ ชมฺโม ปจฺจุปปนุนารมมณสุส ชมฺมสุส อาเสวนปจฺจเยน
ปจฺจโย ปจฺจุปปนุนารมมณโณ ชมฺโม อตีตารมมณสุส ชมฺมสุส
อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโยติ อิมํสิ ปญฺหานัน อนฺนทฺฐฏตฺตา คณนาย
จ อาเสวน เตณิณีติ วุตตตตตนา น สีชฌติ ๗ น หิ กุสลกิริยามหคคตํ
อนาเสวนัน อตฺถิณีติ ๗ เอตฺตสุส จ วาทสุส นิสฺสยภาโว อวชชน-
ชวนานัน ขณปจฺจุปปนุนนีนฺนทฺฐารมมณตวจนฺตสุส น สีชฌติ ยํ
ปวตฺตํ ปวตฺติสฺสตี จาติ วิเสสํ อกตวา กหณ อวชชนสุส
อนาคตคคคณภาวํ ตทภาวชวนานมปี ปวตฺตมานคคคณภาวญจ

อภิณณานิทเทส วณณา

สนุชเวย ตสฺส วุตตตฺตา ฯ ตทา หิ ภวํจจถนนานนฺตรํ อภิณฺชี-
ภูตเมว จิตฺตํ อารพฺภ อนาวชฺชนา ปวตฺตตีติ ฯ ชานนจิตตสฺสปิ
วตฺตมานารมฺมณภาเว อวชฺชชานนจิตฺตานิ สหฺภูชานโทสาปตฺติยา
ราสีเอกเทสวชฺชนปฺปฏิเวเช สมฺปตฺตสมฺปตฺตาวชฺชชานเน จ อธิฏฺเฐ
จानเน อวชฺชชวณานิ นานารมฺมณภาวโทสาปตฺติยา จ ยํ วุตฺตํ
ชนปจฺจุปฺปนํ จิตฺตํ เจโตปริยญาณสฺส อารมฺมณํ โหตีติ ตํ
อยุตฺตนฺติ ปฺปฏิกฺขิปิตฺวา ยถาวุตฺตโทสาปตฺตี กาลวเสน จ อทฺธา-
สนฺตติปจฺจุปฺปนารมฺมณตฺตา นานารมฺมณตาภาวํ ทิสฺวาอวชฺช-
ชวณานิ ปวตฺตมานตํ นิรุทฺธารมฺมณภาโว วุตฺโตติ ตมฺปิ วจัน
ปฺปริมวาทิโน นานุชานเวยํ ตสฺมิณฺหิ สติ อวชฺชนา กุสลานนฺติ-
อาทิสฺว วिय อลฺลปทสํกหิตสฺส อนนฺตรปจฺจยวิชานโต ปจฺจุปฺปนนา-
รมฺมณาอวชฺชนา อตีตารมฺมณานิ ชนฺชานํ อนนฺตรปจฺจเยน
ปจฺจโยติ จ วตฺตพฺพิ สียา น จ วุตฺตนฺติ ฯ กสฺมา ปเนว
เจโตปริยญาณสฺส ปจฺจุปฺปนารมฺมณตา วิจาริตา นนฺ อตีโต
ธมฺโม ปจฺจุปฺปนสฺส ธมฺมสฺส อนาคโต ธมฺโม ปจฺจุปฺปนสฺส
ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอเตสํ วิภงฺเกสฺส อตีตา
ชนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาसानุสฺสตี-
ญาณสฺส ยถากมฺมุปกญาณสฺส อวชฺชชานาย อารมฺมณปจฺจเยน
ปจฺจโย อนาคตา ชนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส
อนาคตฺสญาณสฺส อวชฺชชานาย อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยติ อุปฺปน-

วิสุทธีมคค สวณนาย

นตฺติเก จ อนุปฺปนา ขนฺธา อุปฺปาทีโน ขนฺธา อิทธิวิธวณฺสส
เจโตปริยวณฺสส อนาคตวณฺสส อวชฺชนาย อารมฺมณปฺจฺเจน
ปฺจฺจโยติ เจโตปริยวณฺคฺคหณฺ กตฺวา ปฺจฺจปฺปนา โธมโม
ปฺจฺจปฺปนา สส ธรรมสฺสชาติ เอตฺส วิภงฺเก ปฺจฺจปฺปนา ขนฺธา
อิทธิวิธวณฺสส อวชฺชนาย อารมฺมณปฺจฺเจน ปฺจฺจโยติ อุปฺปนา-
นตฺติเก จ อุปฺปนา ขนฺธา อิทธิวิธวณฺสส อวชฺชนาย อารมฺมณ-
ปฺจฺเจน ปฺจฺจโยติ เอตฺตกสฺเสว วุตฺตตฺตา ปฺจฺจปฺปนา จิตฺเต-
เจโตปริยวณฺ น ปวตฺตตีติ วิญฺญายติ ยถิ หิ ปวตฺเตย
ปฺริเมสุ วิย อิตฺเรสุ จ เจโตปริยวณฺคฺคหณฺ กตฺตพฺพิ สียาติ ฯ
สจฺจ กตฺตพฺพิ ฯ นยทสฺสนวเสน ปน ตํ สงฺจิตฺตนฺติ อญฺญาย
ปาลียา วิญฺญายติ ฯ อตีตารมฺมโณ โธมโม ปฺจฺจปฺปนา-
รามฺมณสฺส ธรรมสฺส อารมฺมณปฺจฺเจน ปฺจฺจโย อนาคตารมฺมโณ
โธมโม ปฺจฺจปฺปนารมฺมณสฺส ปฺจฺจปฺปนารมฺมโณ ปฺจฺจปฺปนนา-
รามฺมณสฺสชาติ เอตฺสญฺหิ วิภงฺเกสุ เจโตปริยวณฺ เอตฺตารมฺมณ-
ปฺจฺจปฺปนา จิตฺตสมฺภวฺสส จิตฺตํ ชานาติ อตีตารมฺมณา ปฺจฺจปฺปนา
ขนฺธา เจโตปริยวณฺสส อวชฺชนาย อารมฺมณปฺจฺเจน ปฺจฺจโย
เจโตปริยวณฺ อนาคตารมฺมณปฺจฺจปฺปนา จิตฺตสมฺภวฺสส จิตฺตํ
ชานาติ อนาคตารมฺมณา ปฺจฺจปฺปนา ขนฺธา เจโตปริยวณฺสส
อวชฺชนาย อารมฺมณปฺจฺเจน ปฺจฺจโย เจโตปริยวณฺ ปฺจฺจปฺ-
ปนารมฺมณปฺจฺจปฺปนา จิตฺตสมฺภวฺสส จิตฺตํ ชานาติ ปฺจฺจปฺปนา-

วิสุทธีมคค สัฒนนาย

ปจจเวกขณกัจเจ วุจจมานเปปี นิพพานปจจเวกขณตา น สกกา
วตตุ่ ฯ อฏฺจกถายมฺปน นิพพานารมฺมณตา นิสฺสิตา ฯ

[๒๕๗] กุสลา ขนฺธาติ อิทฺธิวิธปฺพุเพนิวาสนาคตฺสณณนา-
เปกฺโข พหฺวจนนิทฺเทโส น เจโตปริยณณยถากมฺมุปกณณนา-
เปกฺโขติ เตสํ จตฺกขนฺธารมฺมณภาวสฺส อสฺสโกติ เจ ฯ น
อณฺตถ อวิตกฺกวิจารมตฺตา ขนฺธา จ วิจโร จ เจโตปริย-
ณณสฺส ปฺพุเพนิวาสนาสฺสตีณณสฺส อนาคตฺสณณสฺส อารมฺมณ-
ปจฺเจน ปจฺจโยติ สวิตกฺกสวิจารา ขนฺธา จ วิตกฺโก จ เจโตปริย-
ณณสฺส ปฺพุเพนิวาสนาสฺสตีณณสฺส อนาคตฺสณณสฺส อารมฺมณ-
ปจฺเจน ปจฺจโยติ จ วุตตตฺตา เจโตปริยณณนาเปกฺโขปี พหฺวจน-
นิทฺเทโสติ อิมสฺสตถสฺส สิทฺธิโต ฯ เอวมฺปิ ยถากมฺมุปกณณสฺส
อวิตกฺกวิจารมตฺตา ขนฺธา จ วิจโร จาติอาทิสฺสู อวุตตตฺตา
จตฺกขนฺธารมฺมณตา น สิชฺฉตีติ ฯ น ตตฺถ อวจนสฺส อณฺต-
การณตฺตา ฯ ยถากมฺมุปกณณณน หิ กมฺมสํสฺฐจา จตฺตาโร
ขนฺธา กมฺมมฺมุเขน คยฺหนฺติ ฯ ตถฺหิ ยถา เจโตปริยณณํ
ปฺุริมปฺริกมฺมวเสน อวิตกฺกาทิวีกาคํ สรคาคาทิวีกาคณฺจ จิตฺตํ วิกาเวติ
น เอวํ สวิกาคํ วิกาเวติ ฯ กมฺมวเสนว ปน กมฺมสมฺมทายํ
วิกาเวติ ฯ ตสฺมา อวิตกฺกวิจารมตฺตา ขนฺธา จ วิจโร จาติ-
อาทิกณ วิกาคกรณน ตํ น วุตตํ น จตฺกขนฺธานานารมฺมณ-
โตติ ฯ อิทมฺปนสฺส อการณนฺติ เกจิ ฯ ตตฺถาปี ปฺพุเพนิวาสนา-

อภิธานิทเทศ วรรณนา

นุสฺสตีฉานสฺส ยถากมฺมุปลฉานสฺส อนาคตฺสฉานสฺสชาติ ปจฺนตี-
เอว ฯ น หิ ตํ กุสลากุสลวิภาคํ วิย สวิตกุกาทีวิภาคํ กมฺมํ
วิภาเวตฺถ อสมตฺถํ ฯ ทุจฺจริตฺตฺจริตฺตวิภาวนมฺปิ หิ โลภาทีอโลภาที-
สมฺปโยควิภาควิเสสวิภาวนํ โหตีติ ฯ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตีฉานํ
นามโคตฺตทานุสฺสรณกาเลน วตฺตพฺพารมฺมณฺณตี เอตฺตกเมว อฏฺฐกถายํ
วุตฺตํ ฯ นามโคตฺตมฺปน ขนฺธปฏฺฐิทุ โส สมฺมตฺตีสฺสิทุ พุยฺยชนตฺถโธ น
พุยฺยชนนฺตี ฯ อยเมตฺถ อมฺหากํ ขนฺตีติ อจฺริยสฺสายํ อตฺตโน มตี ฯ
ยมฺปน วุตฺตํ น พุยฺยชนนฺตี ตสฺส สมตฺถนํ พุยฺยชนนฺตีหิตฺวาที ฯ

[๒๕๔] กามาวจร นิพฺพตฺตีสฺสตีติ นิพฺพตฺติกฺขนฺธชานนมาห ฯ
เอตฺถาติ เอตฺสํมํ อชฺฉตฺตารมฺมณฺตฺติกวเสน อภิธานานานํ
อารมฺมณฺวิจเร ฯ

[๒๕๕] อชฺฉตฺตารมฺมณฺเจว พหิทฺฐารมฺมณฺจาติ เอกชฺฉมํ
คเหตุวาติ ยํ วุตฺตํ ปฺปราณฏฺฐกถายํ ตํ กาเลน ฯเปฯ โหตี-
ยเวติ อิมินา อธิปฺปาเยน วุตฺตนฺตี อตฺถโธ ฯ น หิ อชฺฉตฺตพหิทฺฐา
นาม วิสฺสุ เอกํ อตฺถิ นาปี ตํ เอกชฺฉมํ อารมฺมณฺ กริยตีติ ฯ
ยที เอวํ ติโกเอว น ปฺรูติ ปทพฺพยาสงฺกหิตสฺส ตตฺติยสฺส
อตฺถนฺตรสฺส อภาวโต น ปการเภทวิสยตฺตา ติกนิตฺเทศสฺส ฯ
ตถาหิ อฏฺฐกถายํ เตเอว ติปฺปการปี ฐมฺเมติ วุตฺตํ ฯ เตเอว
อชฺฉตฺตาทิวเสน ติวเรปี ฐมฺเมติ อตฺถโธ ฯ เอตฺถ หิ เตเอว
ฐมฺเมติ อวตฺวา ติปฺปการตี วจันํ ปการเภทนิตฺพนุชฺณา นาม อยํ

วิสุทธีมคค สัฒณนาย

ตักเทศนาติ ทสุสนตุถึ ๑ ยถา หิ กุสลตตุติกาทีนั เทสนายถารหิ
ธมมานัน ชาตีสมปุโยคปฺปหานสิทฺทขานุมิอารมฺมณปฺปเกทนิยมกาลาทิ-
เกทนิพนฺธนา น เอวมยิ ชาตือาทิเกทนิพนฺธนา นาปี สนิทสุส-
นตตุติเหตุทุกาทิเทสนา วिय สภาวาทิเกทนิพนฺธนา อถโข ปการ-
เกทนิพนฺธนา ๑ ปญฺเจว หิ ขนฺธา สสนฺตติปริยาปนฺนตํ อุปาทาย
อชฺชตตฺตาติ วุตฺตา ปฺรสนฺตติปริยาปนฺนตํ อุปาทาย พหิทฺธาติ
ตทูกยิ อุปาทาย อชฺชตตพหิทฺธาติ ๑ เตนานห อนินฺทริยพทฺชรูปลนฺจ
นิพฺพานนฺจ จเปตฺวา สพฺเพ ธมฺมา สียา อชฺชตตฺตา สียา พหิทฺธา
สียา อชฺชตตพหิทฺธาติ ๑ นนฺุ เจตฺถ อตฺถนฺฺตราภาวโต ปการนฺฺตรสฺส
จ อนามภฺจตฺตา ตติโย ราสี นตฺถิติ ๑ นยิทเมว ๑ ยทิปี หิ
ปจฺมปเทน อสงฺกหิตสงฺกณฺหนสฺส วเสน ทุดิยสฺส ปทสฺส ปวตฺตตฺตา
สพฺเพปี สภาวธมฺมา ปททฺวยเนว ปฺริกฺคหิตา เตหิ ปน วิสิํ วิสิํ
คหิตธมฺเม เอกชฺฉิ คหณวเสน ตติยปทํ วุตฺตฺนฺติ อตฺถเว ตติโย
ราสี น หิ สมฺทายอ อวยโว โหติ ๑ ภินฺนวตฺถุเก ปน ธมฺเม
อธิฏฺฐานเกทํ อมฺลจิตฺวา เอกชฺฉิ คหณิ น สมฺภวตีติ กาลเณ
อชฺชตตฺติ กาลเณ พหิทฺธา ชานนกาลเอติ วุตฺตฺนฺติ ทฏฺฐพฺพิ ๑

เตรสฺมปฺริจฺเจทวณฺณนา นิฏฺฐิตา ๑